

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KOPENHAG OKULU YAKLAŞIMLARI EKSENİNDE
BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ İHTİMALLERİNİN ANALİZİ:
TÜRKİYE-RUSYA-İRAN ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Aziz BALCI

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Davut ATEŞ

Konya-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Aziz BALCI
Numarası:	144129001004
Ana Bilim / Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı:	Kopenhag Okulu Yaklaşımları Ekseninde Bölgesel İşbirliği İhtimallerinin Analizi: Türkiye-Rusya-İran Örneği (Analysis of Regional Cooperation Probabilities in the Axis of Copenhagen School: The Case of Turkey-Russia-Iran)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

ÖNSÖZ

Türkiye, Rusya ve İran'ın dış ve güvenlik politikalarının 2000'li yılların başından itibaren incelenerek kendi aralarındaki güvenlik etkileşimi ilişkilerinin Kopenhag Okulu yaklaşımları ekseninde analiz edildiği bu çalışmanın temel çıkış noktası, üç ülkenin özellikle son beş yıl süresince başta Suriye zemininde olmak üzere güvenlik etkileşimi ilişkilerini yoğunlaştırmış olması olarak belirlenmiştir. Bu şekilde üç ülke arasında uygulandığı tespit edilen işbirliği politikasının nedenlerini, hangi alanlarda bir işbirliğine gidildiğini, bu sürece giden yolu ve işbirliğinin geleceğine ve sürdürülebilirliğine dair fikirlerin ele alındığı bu çalışma, üç ülkenin dış ve güvenlik politikası ilişkilerini Kopenhag Okulu yaklaşımları ekseninde eş anlı ve birlikte olacak şekilde analize tabi tutması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın bir fikir olarak ortaya çıkması, hayata geçirilmesi ve yaklaşık iki yıllık bir süre sonunda tamamlanması sürecinde yardımlarını ve desteklerini eksik etmeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Davut ATEŞ'e, doktora eğitimim ve tez yazım sürecinde akademik bilgilerinden ve tecrübelerinden faydalandığım Sayın tez izleme komitesi üyelerine ve tüm bu süreç boyunca yardımlarını ve ilgilerini esirgemeyen her bir hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca uzun ve zorlu doktora eğitimim süresince desteklerini her zaman hissettiğim ve bu süreci mutlaka başarıyla tamamlayacağım konusunda beni sürekli motive eden, bugünlere gelmemde büyük pay sahibi olan sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Aziz BALCI

(2020)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Aziz BALCI		
	Numarası:	144129001004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler		
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Davut ATEŞ		
Tezin Adı:		Kopenhag Okulu Yaklaşımları Ekseninde Bölgesel İşbirliği İhtimallerinin Analizi: Türkiye-Rusya-İran Örneği		

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye, Rusya ve İran arasındaki güvenlik etkileşimi ilişkilerini Kopenhag Okulu'nun yaklaşımları ekseninde araştırma konusuna odaklanmıştır. Bu konu çerçevesinde çalışmanın temel amacı, Kopenhag Okulu'nun özellikle belirlenen iki yaklaşımı olan Sektörel Analiz Yaklaşımı ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde, Türkiye, Rusya ve İran arasındaki ikili ve bölgesel güvenlik ilişkilerinin analiz edilmesidir. Bu çalışma, özellikle 2015 yılı sonrası yaşanan yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere birçok seviyeden değerlendirilebilecek olaylarla birlikte; Türkiye, Rusya ve İran arasında bir karşılıklı güvenlik işbirliği politikasının oluşup oluşmadığı konusunun araştırılması noktasından hareketle; üç ülkenin yeni bir “bölgesellik” formuna gitme ihtimalini incelemiştir. Bu çerçevede, bahsi geçen üç ülkenin eğer mümkün olursa, inşa edeceği muhtemel “bölgesellik” formunun çatışma ve işbirliği durumlarını aynı anda içerecek şekilde yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak inşa edebilecekleri, çalışmanın temel hipotezlerinden biridir. Bununla birlikte, 2015 yılından sonra özellikle Türkiye'nin aralarındaki birçok ayrışma konularına rağmen, Rusya ve İran gibi “Batı” dışı aktörler ile önemli güvenlik işbirliği ilişkileri oluşturacak şekilde yakınlaşmasının nedenleri çalışmanın

yanıt aradığı bir diğer soru olarak belirlenmiştir. Üç ülkenin kendi aralarındaki güvenlik etkileşimi ilişkilerinin 2015 yılı sonrası oluşan görünümünü daha analitik bir çerçevede okuyabilmek amacıyla, her üç ülkenin yakın çevrelerine yönelik dış ve güvenlik politikalarının özellikle 2000’li yıllardan itibaren hangi yaklaşımlar çerçevesinde şekillendiği konusu da çalışma açısından önemli görülmüştür. Bu anlamda, çalışmanın zamansal sınırı geniş bir çerçeveye 2000’li yıllardan sonrasını, dar bir çerçeveye ise belirtildiği üzere 2015 yılı sonrası süreci kapsamaktadır. Belirlenen bu zamansal sınır kapsamında; bahsedilen araştırma sorularını yanıtlayabilmek ve belirlenen hipotez/hipotezleri test edebilmek adına bu çalışmada, konu ile ilgili yoğun literatür taramasına ilaveten, ilgili devletlerin yöneticilerinin çeşitli basın-yayın organlarında vermiş oldukları mülakatlar, röportajlar, söylemler, konu kapsamındaki olay ve olgulara ilişkin yazılı raporlar gibi kaynaklara yer verilmiştir. Ayrıca, Türkiye, Rusya ve İran’ın resmî kurumlarının verdikleri bilgiler ve açıklamalar da değerlendirilmiştir. Bu açıklamalardan elde edilen bilgiler içerik ve söylem analizleri yöntemi ile incelenmiş ve yorumlanmıştır. Sonuç olarak, bir bölgesel güvenlik kompleksinin inşa edilebilmesi/oluşabilmesi için gerekli olan parametreler incelendiğinde, üç ülkenin bölgede yeni bir güvenlik kompleksi oluşturma potansiyeline sahip olduğu; içerikleri ve yoğunlukları farklılaşmakla birlikte, bu ülkelerin son dönemde Batı’dan algıladıkları çeşitli tehdit tanımları nedeniyle birbirlerine yakınlaşma ve önemli güvenlik anlaşmaları konusunda işbirliği yapma ihtiyacı hissettikleri, Batı’dan algıladıkları tehdidin aynı zamanda gelecek perspektifi açısından dünya düzenine ilişkin birtakım benzer itirazları ortaya çıkardığı bulgularına ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bölgesel güvenlik kompleksi inşası sürecinde Türkiye, Rusya ve İran’ın, tam olarak her konuda uyum içinde olduğu bir işbirliği formunda değil, olaylar ve olgular bazında değişmekle birlikte, çıkar farklılıkları nedeniyle temelde bölgesel rekabet halinde oldukları bir formla hareket ettikleri bulgusu da ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kopenhag Okulu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Türkiye, Rusya, İran.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Aziz BALCI		
	Numarası:	144129001004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler		
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
	Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Davut ATEŞ		
Tezin İngilizce Adı:		Analysis of Regional Cooperation Probabilities in the Axis of Copenhagen School: The Case of Turkey-Russia-Iran		

ABSTRACT

This study has focused on the security interaction relations among Turkey, Russia and Iran in the axis of the Copenhagen School Approaches. The main objective of the study in this framework is to analyse the bilateral and regional security relations between Turkey, Russia and Iran within the scope of the two particularly identified approaches (Sectoral Analysis Approach and Regional Security Complex Theory) of Copenhagen School. In this study, the possibility of creating a new regionalism form among Turkey, Russia and Iran has been examined by setting out from the point of investigating whether there is a mutual security cooperation policy among these three countries and the events after 2015 at many levels, especially local, regional and global have been evaluated. In this respect, one of the main hypotheses of this study is the construction of the potential regionalism form by these three countries, if possible, and that they can construct this probable form as a new regional security complex including situations of conflict and cooperation at the same time. Moreover, the reasons for Turkey's convergence with "non-Western" actors such as Russia and Iran in such a way that creates important security cooperation relations has been identified as another question that the study

seeks to answer despite many disagreements and cleavage issues between Turkey and these countries especially after 2015. This study has given an importance to the issue of the foreign and security policies of the three countries towards their near abroad and how and by which approaches they are shaped especially since 2000's in order to read the post-2015 appearance of the security interaction relations among these three countries in a more analytical framework. In this sense, the time limit of the study covers the period after the 2000s in a wide framework and the period after 2015 with a narrow framework. Within the scope of this time limit, in order to answer the aforementioned research questions and test the hypothesis / hypotheses, in addition to the intense literature review on the subject, resources such as interviews, discourses, written reports on the events and facts covered by the subject, speeches, commentaries of the governments and leaders in various media organs are included in the study. In addition, the information and statements given by official institutions in Turkey, Russia, Iran as well as the comments of the leaders have also been evaluated. The information obtained from these statements and comments has been analysed and interpreted by content and discourse analysis methods. As a result, when the parameters required for the construction / formation of a regional security complex are examined, it has been found that these three countries have the potential to create a new security complex in the region; although their content and density differ, these countries feel the need to get closer to each other and to cooperate on important security agreements due to the various threat definitions they perceive from the West recently; the threat they perceived from the West has also raised some similar objections to the world order in terms of future perspective. Another founding is that in the construction process of Regional Security Complex, Turkey, Russia and Iran have been acting in the form of regional competition mainly due to different interests although it varies on the basis of events and facts, but not acting exactly in a form of cooperation in which it is in harmony with all issues.

Keywords: Copenhagen School, Regional Security Complex, Turkey, Russia, Iran.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
TABLolar LİSTESİ	XIII
GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIV
HARİTALAR LİSTESİ	XV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI VE KOPENHAG OKULU

1.1. Güvenlik Kavramının Tanımı.....	10
1.2. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları	13
1.3. Yeni Güvenlik Yaklaşımları	22
1.3.1. Sosyal İnşacılığın (Konstrüktivizmin) Güvenlik Yaklaşımı.....	24
1.3.2. Eleştirel Teorinin Güvenlik Yaklaşımı: Galler / Aberystwyth Okulu	27
1.3.3. Paris Okulu.....	30
1.4. Kopenhag Okulu	32
1.4.1. Sektörel Analiz Teorisi	34
1.4.2. Güvenlikleştirme Teorisi.....	42
1.4.3. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi	44

İKİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG OKULU YAKLAŞIMLARINA GÖRE DÜNYADAKİ BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ/ÇATIŞMA ÖRNEKLERİ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Asya Kıtası.....	60
2.1.1. Güney Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi	61
2.1.2. Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksleri	67
2.2. Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi.....	76
2.3. Post-Sovyet Bölgesel Güvenlik Kompleksi	90
2.4. Avrupa Kıtası Bölgesel Güvenlik Kompleksi.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE, RUSYA VE İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKALARI VE ANALİZLERİ

3.1. Türkiye'nin Güvenlik Politikaları ve Analizi.....	111
3.1.1. 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Güvenlik Politikası (2002-2010 Arası Dönem).....	114
3.1.2. Arap Baharı/Ayaklanmaları ile Birlikte Değişen Güvenlik Politikaları (2010-2015 Arası Dönem).....	122
3.1.3. 2015 Yılı Sonrasında Ulusal Güvenlik Politikalarında Köklü Dönüşümler	136
3.2. Rusya'nın Güvenlik Politikaları ve Analizi.....	146
3.2.1. 2000'li Yıllarda Rusya'nın Güvenlik Politikası (2000-2008 Arası Dönem).....	148
3.2.2. Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Yeniden Şekillenen Güvenlik Politikası (2008-2015 Arası Dönem)	154
3.2.3. Batı ile Gerginliklerin Artması Ekseninde Güvenlik Politikası (2015 Sonrası Dönem)	168

3.3. İran'ın Güvenlik Politikaları ve Analizi	178
3.3.1. 2000'li Yıllarda İran'ın Güvenlik Politikası (Irak İşgalinden Arap Baharına)	180
3.3.2. Arap Baharı/Ayaklanmaları Ekseninde Güvenlik Politikası	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-RUSYA-İRAN ARASINDA BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ OLUŞUMU MÜMKÜN MÜ?

4.1. Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?	196
4.2. Türkiye-Rusya-İran Güvenlik Politikalarının Ayrıştığı/Çatıştığı Durumlar ve Analizi	208
4.3. Türkiye-Rusya-İran Güvenlik Politikalarının İşbirliği Halinde Olduğu Durumlar ve Analizi	229
4.4. Kopenhag Okulu Yaklaşımları Ekseninde Türkiye-Rusya-İran Arasında Bölgesel Bir İşbirliği Mümkün mü?	248
SONUÇ	281
KAYNAKÇA	298

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
- AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi
- ANZUS : Australia, New Zealand, United States Security Treaty
- APEC : Asia-Pacific Economic Cooperation (*Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği*)
- ASEAN : Association of Southeast Asian Nations (*Güneydoğu Asya Uluslar Birliği*)
- AT : Avrupa Topluluğu
- BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
- BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
- BGK : Bölgesel Güvenlik Kompleksi
- BGKT : Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi
- BM : Birleşmiş Milletler
- BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
- BOTAŞ : Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
- BRICS : Brasil, Russia, India, China, South Africa
- CAATSA: Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (*ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası*)
- COPRI : Copenhagen Peace Research Institute
- ÇHC : Çin Halk Cumhuriyeti
- DMO : Devrim Muhafızları Ordusu
- EFTA : European Free Trade Association (*Avrupa Serbest Ticaret Birliği*)
- FETÖ : Fetullahçı Terör Örgütü

FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü

GSYİH : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

İŞİD / DAESH: Irak ve Şam İslam Devleti

KGB : комитет государственной безопасности (*Devlet Güvenlik Komitesi*)

NAFTA : North American Free Trade Agreement (*Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması*)

NPT : Non-Proliferation Treaty (*Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması*)

NATO : North Atlantic Treaty Organization (*Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü*)

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development (*Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü*)

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

PJAK : Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (*Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê*)

PKK : Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistanê*)

PYD : Demokratik Birlik Partisi (*Partiya Yekîtiya Demokrat*)

RF : Rusya Federasyonu

SDG : Suriye Demokratik Güçleri

SEATO: Southeast Asia Treaty Organization (*Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı*)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü

TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi

UI : Uluslararası İlişkiler

ÜDİK : Üst Düzey İşbirliği Konseyi

YPG : Halk Koruma Birlikleri (*Yekineyen Parastina Gel*)

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: BGKT Çerçevesinde Güç Konfigürasyonlarına Göre Ülkeler.....	54
Tablo 2: Güvenlik Kompleksleri Türleri Özeti.....	57
Tablo 3: Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler.....	254
Tablo 4: Türkiye, Rusya ve İran'ın Askeri Güç Kapasitelerinin Dağılımı	261
Tablo 5: Türkiye, Rusya ve İran'ın Kutupluluk Ekseninde Güç Dağılımı ve Güç Dengesi	288
Tablo 6: Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki Kutupluluk Durumu ve Muhtemel BGK Seçenekleri	289

GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye ve Rusya Arasında 2015 Yılından İtibaren Gerçekleşen Ticaret Hacmi..... 253

Şekil 1: Bir Bölgesel Güvenlik Kompleksi Oluşumu Sürecinde Kutupluluk Durumuna Giden Süreç 288

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Soğuk Savaş Boyunca Asya Kıtasındaki BGK'ler	74
Harita 2: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Asya Kıtasındaki BGK'ler	75
Harita 3: Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi.....	89
Harita 4: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Post-Sovyet ve Avrupa Büyük Güç Merkezli BGK'ler	98
Harita 5: Fırat Kalkanı Operasyonu Sonrası Oluşan Durum.....	142
Harita 6: Zeytin Dalı Operasyonu Öncesi ve Sonrası Durum	143
Harita 7: Barış Pınarı Harekatı Sonrası Oluşan Harita	145
Harita 8: Mavi Akım ve Türk Akımı Doğalgaz Boru Hatlarının Karadeniz Üzerindeki Konumu	199

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler disiplininin yeni bir bilim dalı olarak doğduğu Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, yeniden böyle bir büyük savaşın çıkmasını önlemeye yönelik geliştirilen fikirler Liberalizm/İdealizm ekseninde hayat bulmuştur. Bu anlamda idealist görüşler uluslararası ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi ve bu yöndeki çalışmaların geliştirilmesi noktasında önemli bir zemin oluşturmuştur (Aydınlı, Kurubaş, & Özdemir, 2015: 31-32). Güvenlik çalışmalarına bakıldığında ise bu çalışmaların en azından yeni yeni filizlendiği savaş sonrası bu dönemde, “uluslararası barış ve güvenliği sağlama düşüncesi temelinde” kurulan Milletler Cemiyeti gibi kurumlar ise “Uluslararası Güvenlik” gibi kavramların ve çabaların tartışılmaya başlandığı bir platform oluşturmuştur. İki savaş arası dönem olarak da adlandırılan bu dönem içerisinde öncelikle idealist fikirler tartışılmış ve güvenlik çalışmaları da bu bağlamda şekillendirilmeye çalışılmıştır. Fakat izleyen süreçte bahsi geçen idealizm eksenli güvenlik paradigmasının “bir diğer büyük savaş” önleyememesi nedeniyle, realizm odaklı bir anlayışa geçiş yaşanmıştır.

Bununla birlikte, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde güvenlik çalışmaları bir alt dal olarak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeye başlamış ve Soğuk Savaş’ın son yıllarına kadar “Stratejik Çalışmalar” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin ABD ve SSCB merkezli şekillenen iki kutuplu dünya sisteminde, bu sistemin temel güvenlik algılamalarına uygun şekilde bir yaklaşım belirlenmiştir. Dönemin en belirgin özelliği güvenlik çalışmalarının sadece “devlet merkezli” ve bu anlamda ulusal güvenlik çerçevesinde çalışılmış olmasıdır. Ulusal güvenlik denildiğinde ise bu kavram askeri güç ve tehditlerle ilişkilendirilerek sunulmuş, dolayısıyla askeri konuların devlet merkezli analizine ağırlık verilmiştir (Akgül Açıkmeşe, 2011: 46). Özellikle iki kutuplu sistemin güvenlik anlayışına da uygun şekilde stratejik güvenlik, güç dengesi, ulusal çıkarlar gibi özellikle realist perspektifte geliştirilen kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde “bireysel güvenlik”, “toplumsal güvenlik” gibi Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkacak güvenlik formları, her zaman “devletin güvenliği” konusunun gölgesinde bırakılmış ve neredeyse göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla güvenlik çalışmalarının ana eksenini

oluşturan “devletin güvenliği” kavramı birincil derecede önem atfedilen konu olmuştur.

Burada vurgulanması gereken nokta tıpkı realist ekseninde düşünüldüğü gibi daha önce bahsi geçen idealist fikirler ekseninde de yine devletin güvenliğinin ön plana çıkarılmasıdır. Bu anlamda, Uluslararası İlişkiler disiplinin ilk tartışmasını da oluşturan “İdealizm-Realizm” karşıtlığının, temelde devletin güvenliğinin nasıl sağlanacağı konusunda verdikleri cevaplar farklılaşmaktadır. İdealist fikirler “devletlerin güvenliğinin” bir uluslararası örgüt zemininde tartışılıp karara bağlanması noktasında perspektif geliştirmiş, yani ulusal güvenlikten uluslararası güvenliğe geçiş yöntemini kullanmıştır. Realist fikirler ise devletlerin güvenliğinin güç dengesi, ittifak sistemleri, bölgesel güvenlik yapılanmaları gibi anlayışlar ekseninde sağlanabileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla her iki teorik yaklaşım da yöntem olarak farklı yollar önermelerine rağmen, temelde devletin güvenliğini esas almaktadırlar. Bu iki teorik yaklaşımın biçimlendirdiği güvenlik anlayışı disiplin içerisinde “geleneksel güvenlik yaklaşımları” olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda geleneksel güvenlik yaklaşımı idealizm ve realizmin ortaya koyduğu görüşler ekseninde şekillenmiştir (Karabulut, 2011: 49).

Geleneksel güvenlik çalışmaları içerisinde altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus, özellikle Realizm eksenli geliştirilen güvenlik çalışmalarında, devletin güvenliğinin nasıl sağlanacağı noktasında “askeri güvenlik” kavramının çoğunlukla ön plana çıkarılmasıdır. Askeri güvenliğin, devletin güvenliği ile ya da ulusal güvenlik ile neredeyse eş anlamlı kullanılması, realist eksenli geleneksel güvenlik çalışmalarının önemli bir özelliği olagelmiştir. Dolayısıyla özellikle 1945-1991 yılları arasında ulusal güvenliğin askeri güvenlikle birlikte anılması “zamanın ruhuna” uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Soğuk Savaş’ın sona erip iki kutuplu bir sistemden tek kutuplu bir sisteme geçilirken güvenlik çalışmaları, gücünü hissettirmeye başlayan küreselleşmenin de etkisiyle yeniden düşünülüp değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu zaman diliminde, geleneksel anlamda güvenlik denildiğinde öncelikle çağrışım yapan askeri güvenliğin ötesine geçilerek, siyasi, ekonomik, toplumsal, çevresel güvenlik gibi

yeni güvenlik alanları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yine geleneksel güvenlik algısının temel parametresi olan “devlet güvenliği” ya da ulusal güvenlik kavramı derinleştirilerek, “birey güvenliği, bölgesel güvenlik, küresel güvenlik” gibi çeşitlendirmelere gidilmiştir. Çalışmanın teorik altyapısını oluşturacak olan Kopenhag Okulu içerisinde özellikle Barry Buzan, geleneksel güvenlik anlayışını bahsi geçen *genişletme-derinleştirme* modeli çerçevesinde tekrar şekillendirmiş ve bu yöntem Kopenhag Okulu’nu/ekolünü, Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel güvenlik teorilerinden “yeni güvenlik teorilerine” geçiş aşamasında önemli bir yaklaşım olarak öne çıkarmıştır (Karabulut, 2011: 64-69).

Kopenhag Okulu, Uluslararası İlişkiler literatürüne önemli kavramlar ve yaklaşımlar kazandırmıştır. Bunların en önemlileri, Sektörel Analiz yaklaşımı, Güvenlikleştirme ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi/Yapısı Teorisi’dir. Çalışmanın merkezi altyapısını oluşturacak olan Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik meselelerinin analiz edilmesinde daha elverişli bir imkân sunmuştur. Bu teori çerçevesinde dünya coğrafi olarak bazı bölgesel güvenlik komplekslerine ayrılmış ve kendi içlerinde değerlendirilip, analiz edilmişlerdir. Bu şekilde aslında Geleneksel Güvenlik yaklaşımlarının Batı/Avrupa merkezli yapısının ötesine geçilmiş ve 1990’lı yıllara kadar neredeyse güvenlik çalışmalarına dahil edilmeyen bölgesel alt sistemlerin temel karakteristik özellikleri dikkate alınarak yeni eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu eserlerin en önemlisi, 2003 yılında yayınlanan ve Kopenhag Okulu’nun önde gelen isimlerinden Barry Buzan ve Ole Wæver’in ortak çalışması *Regions and Powers: The Structure of International Security* adlı eserdir. Bu eser içerisinde okulun iki yaklaşımı olan Bölgesel Güvenlik Kompleksleri ve Güvenlikleştirme Teorisi, BGKT’nin güncellenmesiyle birlikte harmanlanarak, dünyanın farklı bölgeleri için farklı alt sistemler halinde analizler yapılmıştır (Buzan & Wæver, 2003).

Çalışmanın temel konusu, bahsedilen Kopenhag Okulu yaklaşımlarından özellikle ilk iki yaklaşım olan Sektörel Analiz Yaklaşımı ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde, Türkiye-Rusya-İran arasındaki güvenlik ilişkilerinin incelenmesidir. Soğuk Savaş’ın sona erışı, 11 Eylül saldırıları ve sonrası

dönemde yaşanan gelişmeler kuşkusuz küresel politikada ciddi kırılmalara sebep olmuştur. Bu dönemdeki NATO'nun işlevinin ne olacağı ve nasıl şekilleneceğine dair tartışmalar; SSCB sonrası bu devletin mirasçısı olan Rusya Federasyonu'nun küresel siyasi ve ekonomik sisteme entegre edilme çabaları ve özellikle 2000'li yıllarda Vladimir Putin'in göreve gelmesi ile birlikte yaşanan güç değişimleri; Türkiye'nin 2001 sonrası küresel konjonktürdeki konumu, bu anlamda temelde bir "Batı Bloku" içerisinde konumlanmış olan Türkiye'nin özellikle son yıllarda yaşanan birtakım gelişmelerin etkisiyle dış politik tercihlerinin çeşitlenmesi; İran'ın İslam Devrimi sonrası oluşan devlet kimliğinin yeni yüzyılda aldığı görünüm ve bu görünümün temel dış politika çıktıları, önemli gelişmeler arasında yer almıştır. Bu bağlamda; bahsi geçen üç ülke olan Türkiye, Rusya ve İran son yıllarda önemli alanlarda ortak işbirlikleri, Buzan'ın tanımladığı şekliyle "sektörel" (Buzan, Waeber, & De Wilde, 1998) birtakım açılımlar yapmışlar ve devlet bazında güvenlik etkileşimlerini çeşitlendirmişlerdir. Bu üç ülkenin kendi aralarında geliştirmeye ve genişletmeye başladıkları bu işbirliği açılımları, Buzan'ın "Sektörel Güvenlik" yaklaşımı açısından önemli sayılmalıdır. Her ne kadar özellikle Ortadoğu ekseninde temel bazı konularda bu üç ülke farklı politikalara ve yaklaşımlara sahip olup belli bir rekabet içinde olsalar da yine de ortak etki alanı olarak gördükleri kimi bölgelerde, ülkelerde önemli ve kayda değer işbirlikleri geliştirebilmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında; çalışmanın temel amacı geleneksel (ana akım) teorilerden yeni güvenlik teorilerine geçiş döneminde önemli bir yer tutan Kopenhag Okulu'nun özellikle ilk iki yaklaşımı olan Sektörel Analiz Yaklaşımı ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde, Türkiye-Rusya-İran ilişkilerinin analiz edilmesidir. Özellikle 2015 yılından sonraki dönemde Türkiye'nin başta Rusya olmak üzere İran gibi ülkelerle yakınlaşması ve çeşitli işbirliği ilişkilerini arttırması, buna karşılık müttefiklik ve üyelik ilişkisi içerisinde olduğu Batı kurumları ve aktörleri ile gerilen ilişkilerinin nedeni, çalışma açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın yanıt aradığı sorular aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Türkiye, Rusya ve İran arasındaki çatışma ve işbirliği alanları nelerdir?
- 2015 yılından itibaren belirli alanlarda önemli işbirliği politikaları uygulayan Türkiye, Rusya ve İran'ın kendi aralarındaki ikili ve bölgesel güvenlik etkileşimleri yeni bir Bölgesel Güvenlik Kompleksi inşa edebilir mi? / oluşturabilir mi?
- 2015 yılından sonra özellikle Türkiye'nin Rusya ve İran gibi "Batı" dışı aktörler ile önemli güvenlik işbirliği ilişkileri oluşturacak şekilde yakınlaşmasının nedenleri nedir?

Bu araştırma soruları ışığında çalışmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

- Türkiye, Rusya ve İran aralarında gerçekleştirdikleri çatışma ve işbirliği formlarıyla yeni bir BGK inşa etme/oluşturma potansiyeline sahiptir.
- Türkiye, Rusya ve İran'ın birbirleriyle işbirliği yapmalarındaki temel motivasyon kaynağı "Batı'dan algılanan çeşitli tehditler" ve bu kapsamda "Batı'yı dengeleme ihtiyacı" ve nihai olarak "çok kutuplu yeni dünya düzeni" arayışlarıdır.
- Türkiye, Rusya ve İran önemli bölgesel konularda işbirliği çabaları geliştirmelerine rağmen temelde çıkar farklılıkları nedeniyle birbirleriyle rekabet halinde olan aktörlerdir.

Yukarıdaki araştırma soruları ve hipotezler çerçevesinde çalışma; Türkiye, Rusya ve İran'ın gerek dış ve güvenlik politikalarının özellikle 2000'li yıllardan itibaren hangi yaklaşımlar çerçevesinde şekillendiği, gerek üç ülkenin kendi aralarındaki güvenlik etkileşimlerinin Kopenhag Okulu yaklaşımları ışığında analiz edilmesi konusuna odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında asıl yoğunlaşılacak dönem 2000'li yılların başlangıcından itibaren olmakla birlikte, özellikle üç ülkenin birbirlerine yakınlaşmaya başladığı sürecin başlangıcı olarak değerlendirilen 2015 yılından sonraki dönem olarak belirlenmiştir. Zaman aralığı olarak özellikle 2015 yılından günümüze olacak şekilde bir dönem belirlenmesinin nedeni, ilgili yıldan itibaren üç ülkenin başta işbirliği olmak üzere ikili ve bölgesel güvenlik etkileşimlerinin arttığının gözlemlenmesidir. Çalışmanın mekânsal sınırı olarak, temelde Türkiye-Rusya-İran üçgeni alınacak ve bu üçgen içerisinde bölgesel

bütünlüğü sağlamak ve kurgulayabilmek adına özellikle SSCB'nin dağılması sonrası oluşan Kafkasya coğrafyası da sadece bir ara bölge olarak gelişmeler ekseninde konuya dahil edilecektir. Ayrıca muhtemel oluşabilecek bu bölgesel güvenlik kompleksinin Buzan ve Waever'ın eserinde bahsettiği üzere (Buzan & Wæver, 2003), komşu bölgelerle/komplekslerle etkileşimi anlamında Suriye iç savaşı, “merkezi” bir olay oluşturmak kaydıyla, bunun yanında Ukrayna gibi ülkeler de yakın çevre etki alanı olarak değerlendirilip çalışma kapsamına alınacaktır. Bahsedildiği üzere; çalışmanın teorik çerçevesi ise Kopenhag Okulu yaklaşımlarının özellikle Sektörel Analiz Yaklaşımı ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi olacaktır.

Bahsedilen araştırma sorularını yanıtlayabilmek ve belirlenen hipotezleri test edebilmek adına, çalışmanın verileri ve kaynakçası oluşturulurken geniş anlamda birincil literatür taramaları kullanılacak ve gerektiği ölçüde diğer kaynaklara da başvurulacaktır. Bu kapsamda, çalışmanın birinci bölümü olan teorik çerçeve için ilgili teorilere ilişkin birincil kaynaklar kullanılacakken, ikinci bölümden itibaren yerli ve yabancı literatür taramasına ilaveten olabildiğince birincil kaynaklar referans olarak kullanılmaya çalışılacaktır. Bu anlamda birincil kaynaklar olarak; konu ile ilgili devlet yöneticilerinin çeşitli basın-yayın organlarında vermiş oldukları mülakatlar, röportajlar, söylemler, resmî belgeler, yazılı raporlar gibi kaynaklara yer verilecektir. Türkiye, Rusya ve İran arasındaki Kopenhag Okulu yaklaşımları ekseninde bölgesel işbirliği imkânlarının araştırılacağı bu çalışma, konunun güncel olması, bir durum tespiti yapacak olması ve özellikle üç ülkenin güvenlik ilişkileri açısından öneriler geliştirmesi yönünden ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı literatüre bakıldığında; her ne kadar Kopenhag Okulu'nun çeşitli yaklaşımları kullanılarak üç ülkenin ayrı ayrı olarak değerlendirildiği ve analiz edildiği önemli çalışmalar yapılmış olsa da Kopenhag Okulu teorileri ile bahsi geçen üç ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini eş anlı ve birlikte olarak analiz eden bir çalışmanın eksikliği gözlemlenmiştir. Bu nedenle çalışmanın akademik literatüre Kopenhag Okulu teorileri çerçevesinde ampirik açıdan önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları ise Türkiye, Rusya ve İran'ın dış ve güvenlik politikaları analiz edilip değerlendirilirken ulaşım zorluğu nedeniyle ilgili bürokratlardan ve devlet yetkililerinden direkt olarak bilgi alınamaması olmuştur. Fakat bu sınırlılığın aşılabilmesi amacıyla her üç ülkedeki karar alıcıların ve bürokratların konu ile ilgili çeşitli basın-yayın kuruluşlarında çıkan haberler, demeçler ve röportajlarına ulaşılmıştır. Bu çerçevede, ilgili konular hakkında objektifliği sağlayabilmek adına Türkçe kaynaklara ilaveten, İngilizce ve Rusça kaynaklar taranmış, bu anlamda çok yönlü bir çalışma prensibi benimsenmiştir. Dil eksikliği nedeniyle konular ile ilgili Farsça kaynaklar taranamazken, ilgili bilgilerin taranması ve çalışma içerisinde kullanılması yukarıda ifade edilen diğer diller aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, her üç ülkenin gerek kendi dış ve güvenlik politikaları, gerek birbirleri ile kurdukları güvenlik etkileşimi ilişkileri araştırılıp analiz edilirken, konu ile ilgili çeşitli basın-yayın kuruluşlarından elde edilen bilgilere ilaveten bu ülkelerin resmî kurumlarının verdikleri bilgiler ve açıklamalara da ulaşılmıştır. Bu açıklamalardan elde edilen bilgiler içerik ve söylem analizleri yöntemi ile incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde, birinci bölümde çalışmanın genel teorik çerçevesini çizebilmek adına, Uluslararası İlişkiler disiplinin doğuşundan günümüze ve neredeyse disiplinin tarihi ile eş anlı şekillenen güvenlik teorilerinden bahsedilecektir. Geleneksel veya ana akım güvenlik teorileri olarak tanımlanan ve temel olarak 1990'lı yıllara kadar etkili olmuş güvenlik teorilerinin neler olduğu, temel analiz birimleri, düzeyleri ve güvenliğe hangi açıdan yaklaştıkları konusunu içeren kısımdan bahsedildikten sonra, kısaca yeni güvenlik teorileri konusunda da bilgiler verilecektir. Bu bölümün son alt başlıklarında asıl olarak çalışmanın temel teorik altyapısını oluşturacak olan Kopenhag Okulu ve yaklaşımları detaylı şekilde incelenip değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Kopenhag Okulu temel yaklaşımlarının kullanıldığı ve tezin vaka çalışması olan Türkiye, Rusya ve İran arasındaki güvenlik ilişkilerine önemli bir altyapı bilgisi sağlayacak olan bölümdür. Bu bölüm kapsamında, okul teorisyenlerinin ve bu alanda yazılmış önemli eserlerin dünya üzerinde tanımladıkları

çeşitli bölgesel/coğrafi güvenlik kompleksleri formları, örnekler ile açıklanıp özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrası şeklinde tarihsel bağlamlarında gelişimleri ve özellikleri analiz edilecektir. Ayrıca bu bölümü önemli kılan bir başka husus çalışmanın teorik altyapısı ile biçimlenecek olan Türkiye-Rusya-İran ilişkilerinin, Kopenhag Okulu yaklaşımları ile çalışılarak ve yorumlanarak bir analiz geliştirilebilmesine imkân sağlayacak olmasıdır.

Türkiye, Rusya ve İran'ın özellikle 2000'li yılların başlangıcından itibaren uyguladıkları dış ve güvenlik politikalarının araştırıldığı üçüncü bölümde, üç ülkenin bu politikaları analiz edilirken her ülke ayrı başlıklar halinde değerlendirilecek ve bu değerlendirme içerisinde de dönemsel bir inceleme yöntemi uygulanacaktır. Bu şekilde bir inceleme yöntemi benimsenmesinin sebebi, bu üç aktörün 2000'li yılların başından itibaren uyguladıkları dış ve güvenlik politikalarının daha sistematik bir şekilde analiz edilmek istenmesidir. Bununla birlikte ilgili ülkelerin dış ve güvenlik politikaları her bir ülkeye özel olmak koşuluyla önemli görülen birtakım kırılma noktaları esas alınarak dönemlendirilmiştir. Bu bölüm içerisinde yine teorik olarak Kopenhag Okulu yaklaşımları bir altyapı zemini oluşturacak ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye, Rusya ve İran'ın aktör bazında kendi ulusal ve bölgesel güvenlik politikaları incelenecektir. Bu ilişkiler yoluyla her bir ülkenin ulusal ve bölgesel boyutta güvenlik alanlarını ve politikalarını hangi yaklaşımlar çerçevesinde oluşturdukları ve bu yaklaşımların oluşmasındaki iç ve dış dinamiklerin etkisi analiz edilecektir. Bu bölüm bir sonraki bölüm olan “üç ülkenin çeşitli güvenlik etkileşimleri yoluyla inşa etme ihtimali olan bir bölgesel güvenlik kompleksinin araştırılması noktasında önemli bir alt yapı hazırlayacaktır.

Son bölüm olan dördüncü bölüm ise çalışmanın teorik zemininin ve vaka çalışmasının birleştirilerek temel analizin yapılacağı bölüm olacaktır. Bu bölüm kapsamında, tezin vaka çalışması olan “Türkiye, Rusya ve İran arasındaki güvenlik etkileşiminin şekillendirdiği muhtemel bir “bölgesellik” formunu” araştırma konusuna odaklanılacak olup; bu anlamda Kopenhag Okulu teorisyenlerince tanımlanan “Sektörel Analiz” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” çerçevesinde önemli sınamalar ve analizler yapılacaktır. Üç ülke arasındaki bahsi

geçen güvenlik etkileşimleri formlarının gerek ikili ilişkilerde gerek bu ikili ilişkilerin bir diğer izdüşümü olan bölgesel ilişkilerdeki görüntüsü değerlendirmeye tabi tutulacak ve bu ilişkiler özellikle Suriye merkezli olmak üzere 2015 ve sonrası gelişmeler göz önünde bulundurularak analiz edilecektir. Bu bölüm özellikle çalışmanın amacına, hedefine ulaşılması konusunda gelinen aşamayı gösterecek, belirlenen araştırma sorularının yanıtlanması ve hipotezlerin test edilmesi noktasında önemli bilgiler sağlayacaktır. Sonuç bölümü ise, çalışma süresince elde edilen verilerin yorumlandığı, çeşitli bulguların değerlendirildiği, vaka çalışmasının analiz edildiği ve nihai olarak bu vaka çalışmasının şekillendirdiği konuya yönelik önerilerin sunulduğu bir içeriğe sahip olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI VE KOPENHAG OKULU

1.1. Güvenlik Kavramının Tanımı

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde güvenlik çalışmaları bir alt disiplin olarak neredeyse, Uluslararası İlişkiler disiplininin Birinci Dünya Savaşı sonrası doğuşuyla birlikte, eş anlı olarak evrilerek şekillenmiştir. Bu savaş sonrasında tekrar böyle büyük bir savaşın çıkmasını önlemeye yönelik geliştirilen fikirler, idealizm yaklaşımının benimsenmesine zemin hazırlarken; bu yaklaşım en azından erken savaş sonu döneminde güvenlik çalışmalarının da idealizm eksenli düşünülüp tartışılmasına neden olmuştur. Fakat izleyen süreçte bahsi geçen idealizm eksenli güvenlik paradigmasının “bir diğer büyük savaş” önleyememesi nedeniyle, realizm odaklı bir anlayışa geçiş yaşanmıştır. “İdealizm-Realizm karşıtlığı” ekseninde gelişen ve bu teorilerin Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan ve güncellenen neoliberalizm ve neorealizm perspektifleri, hem Uluslararası İlişkiler disiplini dahilindeki geleneksel teorileri, hem de geleneksel (ana akım) güvenlik yaklaşımları çerçevesindeki çalışmaları oluşturmıştır. Bu anlamda geleneksel güvenlik çalışmalarına bakıldığında, çoğunlukla realist/neorealist ve idealist/neoliberal teorilerin etkileri gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının oluşturduğu çalışmalara sadece Soğuk Savaş döneminde değil, günümüzde de akademisyenler arasında sıklıkla başvurulduğu görülmektedir (Şatana & Özpek, 2010: 78-81).

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının detaylarına geçmeden önce Uluslararası İlişkiler literatürünün önde gelen bazı düşünürlerinin güvenlik tanımlarına bakmak faydalı olacaktır. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki; güvenlik kavramı genel olarak tartışmalı bir kavramdır. Bunun nedeni ise, neyin güvenliğinin sağlanacağı yani, referans nesnesinin ne olduğu ve analiz düzeyinin ne olduğu, yani güvenliğin temel odak noktasının bireysel, ulusal ya da uluslararası güvenlik türlerinden hangisinin olacağı konusunda yazarlar farklılaşmaktadır (Baylis, 2008:73). Bu durum

Brauch'a göre de güvenlik kavramının sosyal bilimlerde genel çerçeve ve boyutlara tekabül etmesi, bireylere, çeşitli konulara, toplumsal adetlere ve değişen koşullara ve durumlara uyarlanması özelliğini göstermektedir. Dolayısıyla bireysel ya da toplumsal bir değer olarak güvenliğin bağımsız bir anlamı olmayıp, her zaman bir bağlam ve değerler sisteminin uygulanması ile ilgilidir (Brauch, 2008: 2). Bununla beraber yazarlar, düşünürler arasındaki bu yaklaşım farklılıklarına rağmen bir takım ortak noktalar ile güvenliği tanımlamak mümkün hale gelmiştir. Buna göre güvenlik kavramına ve güvenliği tanımlayan tehditlere ilişkin çeşitli tanımlamalar şu şekildedir:

“Güvenlik; nesnel anlamda eldeki değerlere yönelik herhangi bir tehdidin olmamasını, öznel anlamda ise bu değerlerin saldırıya uğrayacağı korkusunun bulunmamasını” (Wolfers, 1962: 150) tanımlamaktadır.

“Güvenlik, ulusal değerlerin dış tehditlere karşı korunmasını vurgulayan bir kavramdır” (Levy, 1995: 37).

“Tehdit; bir devletin, toplumun veya bir bireyin yaşamına veya refahına yönelik potansiyel olarak olumsuz sonuçları olan olaylardır” (Krahmann, 2005: 4).

“Ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit, belirli bir zaman zarfında ülkede yaşayanların hayat koşullarını olumsuz yönde etkileyen olaylar dizisi veya eylemlerdir. Ülke içindeki devletin, özel sektörün ve hükümet dışı yapıların (bireyler, gruplar, kurumlar) sahip oldukları değerleri kısıtlayan ve daraltan olaylardır” (Ullman, 1983: 133).

Yukarıdaki güvenlik tanımlamalarında, tanım bazı noktalarda tehdit kavramının tanımlanması ile birlikte ve iç içe verilmiştir. Güvenlik kavramının tanımı yapılırken, bu tanımlar içerisinde bir şekilde mutlaka tehdit, risk, tehlike gibi kavramların da geçtiği görülmektedir. Bunlar içinde özellikle bahsi geçen iki kavram

olan güvenlik ve tehdit kavramları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ancak nasıl kullanılırsa kullanılsın veya hangi kavramlar ile birlikte değerlendirilirse değerlendirilsin bir güvenlik olgusundan söz edebilmek için;

- Varlığın / referans nesnesinin korunması ve sürdürülmesi bakımından bir ya da birkaç içsel tehdit,
- Ve/veya bir ya da birkaç dışsal tehdit,
- Ve/veya bu türden algıların bulunması ve tahmin edilmesi gerekmektedir (Dedeoğlu, 2016: 28-34).

Güvenliğin referans nesnesi konusunda tarihsel gelişim ve literatür çoğunlukla devletin güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. Bir devletin güvenliğinin çeşitli tehditler karşısında sağlanması noktasında ise literatürde tanımlanmış ve ilgili tehditlerin boyutuna göre üç farklı güvenlik halkası bulunmaktadır. Bu halkalar şu şekildedir:

- En İç Halka; bu halka devletin kendi iç güvenlik sistemini oluşturmaktadır. Kendi egemenlik sınırları içerisinde meydana gelebilecek herhangi bir tehdit ve tehlikenin bertaraf edilmesi amacıyla belirlenen bu halka aynı zamanda en sıkı halka olarak bilinmektedir.
- İkinci halka; bir devletin yakın çevresinden/coğrafyasından gelebilecek muhtemel tehditleri içeren halkadır. Ülke sınırlarına yakın komşu devletler ve alanlar bu halka içinde yer almaktadırlar. Bu halkanın sağladığı güvenlik sistemi dışsal bir tehdit üzerine kurulmuştur.
- Üçüncü ve en dıştaki halka en gevşek halkayı oluşturmaktadır. Bu halka bölgesel ve küresel sorunlar ve bunların aynı ölçekte yarattığı tehditlerle mücadele edilmesini gösteren halkadır. Küresel ekonomik krizler, doğal çevrenin kirlenmesi gibi daha kolektif çabalar ve çözümler gerektiren halkadır (Dedeoğlu, 2016: 89-90).

1.2. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları

Uluslararası İlişkiler disiplinde geleneksel güvenlik yaklaşımları ve çalışmalarının felsefi ve siyasi kökenlerini, realizm açısından Thucydides, Machiavelli, Hobbes gibi düşünörlere; idealizm açısından ise Lock, Kant, Mill gibi düşünörlere kadar götürmek mümkün olsa da; özellikle ulus-devlet modelinin literatürde ortaya çıktığı dönem olan, tarihte “otuz yıl savaşı” olarak geçen süreç sonrası imzalanan 1648 tarihli Westphalia Antlaşması ile başlatmak yerinde olacaktır. Güvenlik açısından “devlet” referans nesnesi, bu yıldan itibaren uluslararası sistemin önde gelen ve başat aktörü olarak sistem içerisinde kendine meşru bir yer edinmiştir. Bunun nedeni, devletlerarası ilişkileri düzenleyen bir üst otoritenin olmadığı bir durumda, yani anarşik bir sistemde, devletler kendi kendine yeterlik ve kendine yardım anlayışı çerçevesinde, güvenliklerini sadece kendileri sağlamak dışında bir alternatiflerin olmayışıdır (Baylis, 2008: 71). Dolayısıyla anarşik bir uluslararası sistem düzeninde devletler güvenliklerinin sağlanmasının gerektiği düşünölen birincil referans nesneleri haline gelirken, geleneksel güvenlik yaklaşımına da uygun şekilde, güvenlik sağlayıcı araç olarak da askeri yöntemler seçilmiştir. Bununla birlikte özellikle 1648-1945 yılları arasında “devletler sistemi” olarak sembolize edilen gelişim süreci ve dönemin büyük Avrupa güçlerinin iç siyasi düzenlerinin etkileşimi, diğer referans nesneleri olan “birey” ve “sistem” seçenekleri karşısında “devlet”e meşruluk kazandırmıştır. Aslında, bireylerin ve grupların güvenliği konusu, “devlet güvenliği” kategorisinin kapsayıcılığı içerisinde değerlendirilmiştir (Ayoob, 1983-1984: 42). Dolayısıyla devlet de tamamen bireylerden ve gruplardan oluşan bir yapı olarak benimsendiğinden, devletin güvenliğinin sağlanmasıyla direkt olarak diğer alt grupların da güvenliğinin sağlanacağı kabul edilmiştir.

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde uygulanmaya başlanması, neredeyse disiplinin doğuşu ile eşdeğerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrası, yeniden bu türden bir savaşın çıkmasını önlemeye yönelik geliştirilen düşünceler Uİ disiplininin doğuşuna yol açarken, bu durumu teorize eden yaklaşım da “İdealizm” olmuştur. İdealist güvenlik anlayışı, referans nesnesi olan devletin

güvenliğinin sağlanmasının, realist anlamda tanımlanan “güç dengesi” politikası ile değil; “kolektif güvenlik” prensibine dayanması gerektiğini belirtmektedir. Kolektif güvenliğin sağlanması için ise “açık diplomasi” süreçlerinin geliştirilmesi ile beraber, uluslararası hukukun ve uluslararası kurumların kurulması ön plana çıkarılmıştır. Savaş sonrası ortamda uluslararası sistemin daha “akılcı” düzenlenmesini öngören ve bahsi geçen bir uluslararası kurumsallaşmayı savunan ABD Başkanı Woodrow Wilson’ın fikirleri temelinde kurulan Milletler Cemiyeti, kolektif güvenlik ilkesine dayalı olarak, devletlerin güvenliğin sağlanması görevini devralmış ve bu yönde geliştirilen güvenlik politikalarının uluslararası hayatta bir “ilerleme” gerçekleştireceğine ve barış dönemini başlatacağına inanılmıştır (Eralp, 2013: 62-63). Bununla beraber; kurulmasına öncülük ettiği halde ABD, Milletler Cemiyeti’ne katılmamış, devamında cemiyet 1930’lardaki otoriter ve militarist hareketleri ve de nihai olarak da İkinci Dünya Savaşı’nın çıkışını engelleyememiştir. Yine de buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra idealist fikirler ve yöntemler Birleşmiş Milletler’in kurulmasıyla tekrar canlandırılmıştır (Morgan, 2017: 32). Burada vurgulanması gereken nokta; devletlerarası güvenlik işbirliği politikalarının, idealist güvenlik politikalarının temel unsuru olan devletlerin tek tek kendi güvenliklerini sağlamak yerine kolektif güvenlik seçeneğine geçilmesini gerektirmesi ve bunun da çeşitli siyasi ve ekonomik uluslararası kurumlar aracılığıyla uygulanmasının sağlanmasıdır. Dolayısıyla aynı zamanda, çeşitli normlar ve kurallar temelinde oluşturulan işbirliği çabaları, temel olarak idealist güvenlik perspektifinin altyapısını meydana getirmektedir ve bu durum da idealistlere göre sonuçta yine birincil referans nesnesi olarak değerlendirilen devletin güvenliğini sağlamaktadır.

İdealizm teorisi ve bunun Uİ disiplinde güvenlik politikalarına yansıması aslında 18. Yüzyıl aydınlanma felsefesinin ürünüdür. Bu konuda yani siyaset felsefesinden devletlerarası ilişkilere uygulanması noktasında liberalizmden beslenen idealist yaklaşım özünde iyimser bir yaklaşım olarak bilinmekte ve insanın ilerleyişini ve dolayısıyla devletlerin de uluslararası sistemde akılcı politikaları izleyeceğini savunmaktadır. Bu konuda görüş bildiren Cynthia Weber’e göre idealizmin prensipleri şöyle sıralanmıştır:

- İnsan doğası esas olarak iyidir ve yardımseverdir; bu nedenle karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği yapılabilir.
- İnsanların refah ve mutluluk için temel hedefleri, ilerlemeyi ve gelişimi mümkün kılar.
- İnsanların kötü davranışlarının sebebi, insanlar değil; kötü şartlar, kurumlar ve savaşı da içerecek şekilde, insanları bencilce davranmaya ve birbirine zarar vermeye iten yapısal düzenlemelerdir.
- Savaş kaçınılmazdır, fakat meydana gelmesi anarşik koşulları yok ederek önlenabilir.
- Savaş ve zulümler, müşterek hareket etmeyi gerektiren uluslararası sorunlardır.
- Uluslararası toplumlar, savaşa yol açan anarşiyi ortadan kaldırmak için kendilerini tekrar organize etmelidirler (Weber, 2005: 41).

Weber'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, insanın doğası gereği iyi ve yardımsever olduğu liberal argümanı, uluslararası ilişkilerde idealizm yaklaşımının da temelini oluşturmuştur. İnsanlar arasındaki yardımseverlik ve iyi niyet, devletlerarası ilişkilerde savaşların önlenmesi ve çatışmaların durdurulması amacına yönelik olarak işbirliği politikalarının hayata geçirilmesi fikrini uyandırmış ve bu durum da idealizmin güvenliğe yaklaşımına önemli bir epistemolojik ve ontolojik zemin hazırlamıştır.

İdealizm konusunda birçok düşünürün üzerinde uzlaştığı nokta, idealizmle ilgili kavramların, anlayışların hepsinin de gerçek/reel olanın açıklanması değil de olması gerekeni/ideal olanı kurma çabasıdır. Bu yönüyle geleceğe dönük iyimser bir devletlerarası sistem kurulması için önerilerde bulunmaktadır (Gözen, 2014: 77). Çoğunlukla 1919-39 arası yani iki savaş arası dönemin yaklaşımı olarak nitelenen idealizmin bahsi geçen bu özelliği, yine aynı dönem içerisinde farklı ve karşıt düşünürler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle bu dönemde idealist yaklaşımların bir sonraki gelişme olan İkinci Dünya Savaşı'nı önleyememesi, realist

yaklaşımların ve düşünürlerin konuya dahil olmasına neden olmuş ve bu gelişme Uluslararası İlişkiler literatüründe kullanılan birçok temel kavramın doğuşuna zemin hazırlamıştır (Ateş, 2009: 17). Bu durum nihayetinde uluslararası ilişkiler içerisinde realist yaklaşımın idealizme sorular soran, karşıtlık barındıran ve bağımsız bir yaklaşım olarak belirmesine neden olmuştur.

İki savaş arası dönemde, özellikle 1930'larla birlikte ilk savaş sonrası düşünülen ve uygulama çabasına girilen idealist güvenlik yaklaşımlarına ilk ve en önemli tepki, kendisi bir realist teorisyen ve ayrıca bir tarihçi olarak tanımlanabilecek Edward Hallett Carr'dan gelmiştir. Carr, devletlerarası ilişkilerde “güç” olgusuna özel bir önem atfederek, savaş sonu oluşturulan düzeni eleştirmiştir. Carr, İdealizm'in bir “ütopya” olduğunu belirtmiş ve ilk savaş sonrası uygulanmaya çalışılan ve barış getirmesi düşünülen çabaları eleştirmiştir. Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939 isimli eserinde güç olgusuna bakışını ve kitabı yazma gerekçesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Yirmi Yıl Krizi; 1919-39 arası İngilizce konuşulan tüm ülkelerde gerek akademik gerek popüler çevrede uluslararası ilişkilerde “güç” faktörünün göz ardı edilmesi nedeniyle ve böyle bir düşüncenin de çarpıcı ve tehlikeli bir kusur barındırması ve bu kusura dikkat çekmek amacıyla yazılmıştır” (Carr, 1946: IX).

Carr, analizinde güç kavramının baskın etkisinin öneminin anlaşılmadığı ve göz ardı edildiği bir politik ortamın teorik açıdan tanımlanmasının eksiklerini ve yanlışlığını açıklamaktadır. Onun 1919-1939 arasındaki uluslararası politika eleştirisi, devlet adamlarının ve onların siyasi düşüncelerinin devletlerarası ilişkilerde güç politikasının elimine edilebileceği ve bunun yerine; daha yeni, daha rasyonel ve etik bir politika koyulabileceği olgusunun yanlışlığı üzerine kurulmuştur. İdealize edilen ve Carr'a göre ütöpik olan bu durum, özellikle Almanya örneğinde olduğu gibi, yakın gelecekte büyük güçler arasında bir başka savaşa neden olan bir dizi hatalı politikayla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla; devletlerarasında etik ve ahlaki bir düzenin kurulması, uluslararası siyasi düzenin altında yatan asıl “gerçekliği”

yansıtmadığı sürece barışçıl ve savaşların olmadığı bir dünya düzenini garanti edemez. İki savaş arası uluslararası siyasi düzenin Büyük Britanya, Fransa, ABD gibi büyük güçlerin kendi aralarında oluşturdukları “gerçekçi olmayan” kolektif hegemonya üzerine kurulu olduğunu belirten Carr; bu güçlerin, diğer güçlü ya da potansiyel olarak güçlenmekte olan Almanya, İtalya, Japonya ve SSCB gibi aktörleri dışladığını, göz ardı ettiğini vurgulamaktadır. Statükocu güçler tarafından benimsenen etik düzen ve onun yansıması olan Milletler Cemiyeti gibi kurumsal oluşumlar gerçek anlamda güç dengesini karşılamamaktadır (Evans, 1975: 89). Ayrıca Carr, idealist güvenlik yaklaşımının önemli kavramlarından biri olan “işbirliği” kavramının ve stratejisinin aslında sisteme hâkim olma stratejisinden başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Bu anlamda sistem içinde benzer değerleri paylaşan devletlerin, değerler sistemini yaymak için işbirliğine gittiklerini; bu değerler ve çıkarlar bütünü bir işbirliği düzeni modelinde, başkalarına kabul ettirme girişiminde bulunduklarını savunmaktadır (Dedeoğlu, 2016: 137).

Carr’ın idealizme yönelik eleştirisinde de görüldüğü üzere, realist güvenlik yaklaşımının en temel kavramlarından birini, onun tabiriyle “siyasi düzenin altında yatan asıl gerçekliği” “güç” ve özellikle “ulusal güç” oluşturmaktadır. İki savaş arası dönemde Carr’ın bu eleştirileri ile şekillenen realizm ve onun güvenlik yaklaşımı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen güvenlik çalışmalarına esin kaynağı olmuş ve Uİ disiplini içerisinde hâkim yaklaşım konumuna yükselmiştir. Siyaset biliminde realist geleneğin başlangıç düşünürleri sayılan Thucydides, Machiavelli, Hobbes gibi isimlerin insan doğası hakkında dile getirdikleri, “insan doğasının özünde kötü ve bencil olduğu ve kendi çıkarları için mücadele ettiği” tezi (Eralp, 2013: 73), realistlerin güvenliğe bakış açılarında önemli bir fikirsel temel inşa etmekte ve bunu devletlerarası ilişkilere uygulamaktadırlar. Buna göre; uluslararası politikanın diğer bütün politikalar gibi bir güç mücadelesi olduğu ve uluslararası politikanın nihai amacı ne olursa olsun, ilk hedefinin daima güç olması gerektiği; her ne şekilde olursa olsun bir güç ve güvenlik arayışının devam ettiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, uluslararası politikanın ayırt edici bir özelliği olan güç elde etme arzusunun, uluslararası politika için bir gereklilik olduğu ifade edilmektedir (Morgenthau, 1948: 13-15).

Realizmin güvenlik politikasına dair üç merkezi unsurdan bahsedilebilir. Bunlar; devlet merkezilik, hayatta kalma ve kendine yardım ilkeleridir. Realistlere göre; bir devletin kendi egemenlik sınırları içerisinde bir hiyerarşi hakimdir, fakat aynı durum egemenlik sınırları dışında, yani uluslararası arenada söylenemez. Uluslararası arenada, tam tersine bir anarşi durumu bulunmaktadır. Anarşi durumu, uluslararası politikada egemen ve bağımsız devletlerin üzerinde bir otoritenin olmadığı küresel alanı ifade etmektedir. Dolayısıyla anarşi kavramı kaos ve hukuksuzluk gibi terimleri çağrıştırmaktan öte, realistler tarafından “ayırt edici özelliği merkezi bir otoritenin yokluğu olan uluslararası alanı” vurgulamak için kullanılmaktadır. Uluslararası politikanın temel özelliği olan bu anarşik durumda her bir bağımsız egemen devlet, kendisini en yüksek otorite olarak görmekte ve üzerlerinde daha yüksek bir düzenleyici gücü tanımamaktadırlar. Bu anarşik uluslararası sistem içerisinde devletin güvenliğini sağlayacak yöntem *self help* yani “devletin kendi işini kendisinin görmesi” ilkesidir. Bu ilkeye göre; her devlet kendi güvenliğini ve hayatta kalma politikasını kendi sağlamakla yükümlüdür. Realistler, idealistlerin aksine bir devletin güvenliğini başka bir aktörün ya da Milletler Cemiyeti ya da Birleşmiş Milletler gibi uluslararası bir kurumun sağlayabileceği konusuna tedbirli davranırlar ya da inanmazlar. Bu yüzden bir devlet, anarşik uluslararası arenada kendi güvenliğini ancak kendi sağlayabilmektedir (Dunne & Schmidt, 2001: 143-144).

Realist güvenlik yaklaşımında güç konusu ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer kavram ilk kez disiplinde kendisi de bir realist olan John Herz’in kullandığı “Güvenlik İkilemi”¹ kavramıdır. Buna göre; bir devletin güvenliği sadece kendi gücünün maksimize edilmesi politikasının takip edilmesi ile başarılabilmektedir. Bu bağlamda; bir devletin kendi güvenliğini arttırmak için gücünü arttırması, diğer devletlerin zararına bir sonuç meydana getirecektir. Bu durumda diğer devletler de kendi gücünü arttırma politikasına gidebileceklerdir. Bu duruma literatürde

¹ Güvenlik İkilemi kavramı Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ilk kez Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında dönemin konjonktürü ile ilişkili olarak John H. Herz tarafından kullanılmıştır. 1950 yılında yayınlanan makalesi ile özellikle dönemin Stratejik Güvenlik Çalışmaları kapsamında Herz önemli bilgiler vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Herz, 1950).

“güvenlik ikilemi” adı verilmiştir. Realistlere göre, güvenlik ikilemi sadece “güç dengesi” politikası ile önlenebilir. Güç dengesi politikası da büyük güçler arasındaki statükonun ortak çıkarlar yoluyla korunmasıyla gerçekleştirilebilir (Hough, 2004: 4). Geleneksel güvenlik yaklaşımında ve özellikle realist yorumunda güç olgusundan bahsedilirken anlaşılan çoğunlukla “askeri güç” olmaktadır. Ulusal çıkarların korunması askeri güç ile uyumlu şekilde ve bağlantılı olarak sunulmuştur. Dolayısıyla güvenlik ikilemi olgusundan bahsedilirken kullanılan gücün artırımı askeri gücün diğer devletler karşısında arttırılması ile mümkün olmaktadır.

Özellikle Soğuk Savaş döneminin ABD ve SSCB merkezli şekillenen çift kutuplu dünyasının ilk yarısında klasik realistlerin güvenlik anlayışları etkili olurken; 1970’lerden itibaren realizmin daha yapısalcı ve sistemik bir yorumu olan Neorealizm yaklaşımı benimsenmiştir. Kenneth Waltz’ın 1979 yılında yayınlanan “*Uluslararası Politika Teorisi*” isimli ünlü eseri, Neorealizmin veya diğer adıyla Yapısal Realizmin doğuşunu simgelemektedir. Waltz, uluslararası ilişkiler teorilerini “*İndirgemeci Teoriler*” ve “*Sistemik Teoriler*” olarak ikiye ayırmakta ve teorileri, uluslararası ilişkileri ve devletlerin davranışlarını okurken kullandıkları analiz yöntemine göre sınıflandırmaktadır. Bu anlamda uluslararası sonuçları ulusal veya ulusal-altı düzeylerde yer alan öğelerin ve öge bileşimlerinin sonucu olarak açıklayan yani içten dışa bir yöntemle, tümevarım uygulayan teorileri indirgemeci teoriler; tersi şekilde uluslararası sonuçları sistemin yapısının sonucu olarak gören teorileri sistemik teoriler olarak tanımlamaktadır (Waltz, 1979: 60). Waltz, nihai olarak sistemik unsurların uluslararası ilişkileri ve devlet davranışlarını açıklamak için kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Burada, neorealizmin kullandığı önemli kavramlar olan bahsi geçen “yapı”, “sistem” gibi kavramların ne anlama geldiğini açıklamakta fayda vardır. Waltz’a göre; yapı, parçaların/birimlerin düzenlenişi ve bir araya getirilmesi olarak tanımlanır ve sadece bu düzenleniş içerisindeki birtakım değişiklikler yapısal değişikliklere neden olur. Sistem ise, bu yapı ve yapının içerisindeki etkileşim halindeki parçalardan/birimlerden oluşmaktadır (Waltz, 1979: 80). Yapı, sistem kavramsallaştırması içinde geçen birimlerden kastedilen ise geleneksel güvenlik yaklaşımının temel aktörü olan devletlerdir. Dolayısıyla devletlerin bir yapı içerisindeki etkileşimi sistemi oluşturmaktadır.

Neorealist güvenlik yaklaşımı da klasik realist güvenlik yaklaşımı gibi devletlerin güç kullanımının ve savunmasının kendi kontrollerinde olduğu, yani *self help* ilkesinin geçerli olduğunu ve savaşların da kaçınılmaz olabileceğini kabul etmektedir. Ayrıca çatışan tarafları yöneten, yönlendiren ve engelleyen bir siyasal karar biriminin yokluğunu yani uluslararası sistemin anarşik karakterdeki yapısını da kabul etmektedir (Waltz, 1979: 102). Ayrıldıkları nokta, klasik realistler anarşik yapının nedenini devletlerin kendi iç doğalarının çıktısı olarak sunarken; neorealistler sistemin bu anarşik yapısının devlet davranışlarını etkilemekte ve yönlendirmekte olduğunu düşünmektedirler.

Neorealist güvenlik yaklaşımı da tıpkı klasik realistlerde olduğu gibi uluslararası sistemin anarşik yapısı altında devletlerin güvenliğinin sağlanması için “güç dengesi” politikasını önermektedir. Bu politikaya göre devletler, asgari düzeyde hayatta kalmak ve güvenliklerini sağlamak yönünde hareket eden, azami düzeyde evrensel hakimiyet kurma iddiasında olan üniter aktörlerdir. Bu yönde hareket eden devletlerin amaçlarına ulaşmak için uygun araçları kullanma çabalarının sonucu olarak “güç dengesi” politikası ortaya çıkmaktadır. Bu çabalar ise Waltz tarafından iç ve dış çabalar olarak iki kategoriye ayrılmıştır. İç çabalar, ekonomik kapasiteyi yükseltme, askeri gücü artırma ve daha zekice stratejiler geliştirme olarak gösterilirken; dış çabalar, bir devletin dahil olduğu ittifakı genişletme veya karşı/rakip bir ittifakı zayıflatma olarak gösterilmektedir (Waltz, 1979: 118). Buradaki gerek iç gerek dış dengeleme yöntemleri ile çatışmalar ve savaşlar önlenmeye çalışılmaktadır.

Neorealist güvenlik yaklaşımı kapsamında açıklanması gereken en son ve en önemli husus, klasik realist güvenlik yaklaşımı ile arasındaki güç-güvenlik dengesi ve bunun uygulanmasıdır. Waltz, neorealizmin bir alt kolu olarak değerlendirilebilecek “savunmacı realizm” ekolünü, güvenlik politikalarının uygulanmasında daha elverişli bulmaktadır. Bu anlamda, Waltz klasik realist düşünür olan Morgenthau’nun güç ve güvenlik ilişkilerine bakmasını örnek olarak almış ve bu şekilde Neorealizmin güvenlik anlayışını ortaya koymuştur. Buna göre Morgenthau rasyonel olarak hareket ettiği düşünülen devletlerin ve devlet

adamlarının güvenliklerini sağlamak için daha fazla güç biriktirmesi gerektiğini belirtmekte ve güç politikasını devlet politikasının kendisi olarak görmektedir. Yani güç bir amaçtır. Neorealizm ise, gücü özellikle güvenliğin sağlanması için kullanışlı bir araç olarak görmektedir. Bir devletin çok fazla güç biriktirmesi diğer devletleri kendi güçlerini arttırmaya ve silahlanmaya sevk edecek ve güç biriktiren bu dominant devlete karşı diğer devletlerin birleşmesine yol açacaktır. Bu yüzden neorealizmin güç ve güvenlik mantığına göre, daha duyarlı devlet adamları sadece güvenliklerini sağlayacak oranda yeterli bir güce sahip olmayı denemelidirler. Bu yüzden devletler için nihai amaç güç değil, güvenlik olmalıdır. İki yaklaşım arasındaki bu farklılık, önemli bir revizyon olarak değerlendirilmektedir (Waltz, 1988: 616).

Verilen bu bilgiler ışığında geleneksel güvenlik yaklaşımlarının beş temel boyutu bulunmaktadır:

- *Tehditlerin kaynağı:* Ulusal güvenliğe tehditler özellikle statükodan memnun olmayan revizyonist devletlerden gelmektedir. Ayrıca tehditlerin çoğu toprak, sınır, etnisite ve milliyetçilik gibi çatışma kaynaklarına motivasyonları nedeniyle, bu tür özelliklere sahip yakın komşu devletlerden gelmektedir. Ya da küresel çıkarları bulunan büyük güçlerden gelmektedir. Kısaca, tehditlerin kaynağı diğer devletlerdir.
- *Tehditlerin Türü:* Çoğunlukla rakip devletlerin sahip olduğu saldırgan askeri nitelikli tehditlerdir.
- *Tehditlere cevap:* Bu tür askeri tehditlere en uygun karşılık yine askeri nitelikte olmaktadır.
- *Güvenlik sağlayıcı aktör kimdir?* Devletlerin üstünde güvenilir bir üst otorite bulunmadığından, yani anarşik uluslararası sistemde güvenlik sağlayıcı aktör “devletin kendi işini kendisinin görmesi” ilkesi gereği devletin kendisidir.
- *Korunması gereken temel değer/referans nesnesi:* Kendi sınırları içerisinde egemen ve bağımsız ulus-devlettir (Miller, 2001: 16-17).

1.3. Yeni Güvenlik Yaklaşımları

Uluslararası İlişkiler disiplininin doğuşundan başlamak üzere fakat çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde etkili olacak şekilde, güvenlik çalışmaları disiplin içinde zamanın ruhuna da uygun şekilde kendine önemli bir yer bulmuştur. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının uygulandığı dönem olarak bilinen bu sürecin en önemli özelliği gerek idealist yaklaşım olsun gerek realist yaklaşım ve türevleri olsun, güvenliğin referans nesnesi olarak devleti kabul etmiş olmalarıdır. Bununla beraber devlet referans nesnesi koruma altına alınırken özellikle realist güvenlik yaklaşımında askeri tehditler ve bunlarla mücadele için askeri yöntemler ön plana çıkarılmıştır. Fakat, 1970'lerden itibaren geleneksel güvenlik yaklaşımına karşı başlayan eleştiriler ve tepkiler özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber daha belirgin hale gelmiştir. Karabulut'a göre; her ne kadar yeni güvenlik anlayışının ilk adımları Soğuk Savaş döneminde görülmeye başlansa da güvenlik kavramının yeniden düşünülmesi ve şekillendirilmesi gerekliliğinin altında, küresel koşullarda köklü bir değişim yaşanmasına neden olan iki temel etken bulunmaktadır. Bunlar; Soğuk Savaş'ın 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla sona ermesi ve bununla bağlantılı olarak küreselleşme sürecinin artan bir ivmeyle uluslararası ilişkilerin her alanını etkisi altına almaya başlamasıdır (Karabulut, 2011: 73).

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşme sürecinin artan etkisi güvenlik kavramının ve bununla ilişkili olarak farklı tehdit türlerinin değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Güvenlik kavramı açısından bakıldığında; geleneksel yaklaşımda referans nesnesi olarak kabul edilen devletlerin güvenliklerinin yanı sıra çeşitli sosyal grupların, toplumların, kimliklerin ve bireylerin güvenliği de yeni güvenlik yaklaşımlarında değerlendirilmeye ve analiz edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda daha kapsamlı bir güvenlik anlayışından bahsetmek mümkün hale gelmiştir. Aynı şekilde güvenlik tehditleri açısından ise; güvenliğin askeri boyutuna ilaveten, politik, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkenler güvenlik çalışmalarına dahil edilmiştir. Bu çerçevede yeni dönemde, güvenlik yaklaşımlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bahsi geçen politik, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel

alanlardaki değişimlerin güvenlik anlayışını nasıl etkilediği hususunun incelenmesi gerekmektedir (Tanrısever, 2014: 122-123).

Soğuk Savaş'ın bitişıyle beraber güvenlik çalışmaları konusundaki teorik literatür belirgin şekilde artmaya başlamış ve daha etkin bir hal almıştır. Bu değişimin önemli bir özelliği güvenlik konusundaki tartışmanın; *gelenekselciler*, *genişleticiler*, *eleştirel güvenlikiler* olacak şekilde üç ekole bölünerek tartışılmasıdır. *Gelenekselciler*, büyük ölçüde askeri boyuta odaklanmayı sürdürmek isterken; *genişleticiler*, güvenlik ajandasındaki tehdit konularını genişletmek istemekte; son olarak *eleştirel güvenlik çalışmaları yapanlar* güvenlik çalışmalarının bütününe yönelik olarak daha sorgulayıcı bir tutumla yaklaşmaktadırlar (Buzan, 1997: 5). Özellikle *genişletme-derinleştirme* modeli çerçevesinde geleneksel güvenlik anlayışı Kopenhag Okulu'nun çalışmalarıyla tekrar şekillendirilmiştir. Kopenhag Okulu/ekolü bu anlamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel güvenlik yaklaşımlarından “yeni güvenlik yaklaşımlarına” geçiş aşamasında önemli bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla aslında Kopenhag Okulu; bir ara yol olarak ama daha çok ortaya çıktığı dönem ve ileri sürdüğü argümanlardan dolayı yeni güvenlik yaklaşımları kategorisinde değerlendirilebilir.

Yeni güvenlik yaklaşımlarını oluşturan, şekillendiren ve farklı referans nesneleri ve analiz seviyeleri bağlamında değerlendirilmesine imkân tanıyan hususun, 1970'lerden itibaren etkili olmaya başlayan, fakat asıl olarak Soğuk Savaş'ın bitişıyle beraber Uİ disiplini içerisinde çalışılan teoriler olduğu söylenebilir. Bu teorilerin şekillendirdiği yeni güvenlik yaklaşımları; “sosyal inşacı (konstrüktivist), eleştirel güvenlik yaklaşımları ve türevleri ve Paris Okulu” gibi yaklaşımlar olarak düşünölebilir. Bu çerçevede, alt bölümlerde sırasıyla sosyal inşacı (konstrüktivist), eleştirel güvenlik yaklaşımı (Aberystwyth/Galler Okulu) ve Paris Okulu'ndan bahsedilecektir. Çalışmanın temel alt yapısını oluşturan Kopenhag Okulu ve güvenlik yaklaşımları ise diğer alt bölümlerde detaylı olarak incelenecektir.

1.3.1. Sosyal İnşacılığın (Konstrüktivizmin) Güvenlik Yaklaşımı

Soğuk Savaş döneminin sonuna yaklaşıldığı zamanlarda ve asıl olarak bu dönemin bitmesiyle beraber, Uİ disiplinine hâkim olmuş geleneksel anlayışlar çeşitli teoriler ve yaklaşımlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle ana akım teoriler ve yaklaşımlarından olan realist geleneğe yöneltelen eleştiriler bağlamında şekillenen yeni bakış açılarından sosyal inşacılık ya da diğer adıyla konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler disiplini içinde o ana kadar analizlerde göz ardı edilmiş olan fikirlerin, kimliklerin ve uluslararası sistemdeki karşılıklı etkileşimlerin önemini ortaya koymaktadır (Agius, 2017: 88). Bu anlamda konstrüktivist yaklaşımın önemli isimlerinden Alexander Wendt, neorealistlere yönelik birtakım yanıtlar üzerinden konstrüktivizmin uluslararası ilişkilere bakışının ana çerçevesini çizmektedir. Öncelikle Wendt neorealizmin ve genel anlamda ana akım yaklaşımların birtakım unsurlarını kabul etmektedir. Bunlar; uluslararası politikanın anarşik karakterde olması, devletlerin çıkarıcı ve saldırgan özelliklere sahip olması, rasyonel olarak hareket edip hayatta kalma hedefleri, devletlerin analiz birimi olarak kabul edilmesi. Bu ön kabullerden sonra Wendt, neorealizm gibi teorilerin özellikle devletler için tek tipçi metaforlar çizdiğini düşünmekte ve sistemin anarşik yapısının bu devletlerin davranışlarını sınırlandırdığını ve belirlediğinin altını çizmektedir. Bununla beraber, devletlerin asıl davranışlarını belirleyen ve şekillendiren unsurun devlet kimlikleri ve bunların çıktısı olan çıkarlara önem vermemesi nedeniyle, neorealizmin yeterince yapısalcı olmadığını düşünmektedir. Ayrıca uluslararası yapı kavramı neorealistlerde ve konstrüktivistlerde yapıyı neyin oluşturduğu noktasındaki varsayımları nedeniyle farklılaşmaktadır. Buna göre, neorealistler yapının devletlerarasındaki maddi kapasitelerin dağılımı tarafından oluştuğunu düşünürken; konstrüktivistler sosyal ilişkilerin bu yapıyı meydana getirdiğini düşünmektedirler (Wendt, 1995:72-73). Diğer bir deyişle; konstrüktivistlere göre uluslararası sistemin yapısı maddi değil inter-subjektif ve sosyal bir karaktere sahiptir, devletlerin kimliği ve çıkarları bu sosyal yapılar tarafından oluşturulmaktadır. Devletlerin çıkarları ve davranışları neorealistlerin iddia ettiği gibi yapının kendiliğinden dışarıdan empoze ettiği bir durum değil, devletlerin kendi aralarındaki sosyal etkileşimi sonucu tanımladıkları kimliklerinin bir dışavurumudur (Karabulut, 2011: 79-80). Uluslararası sistemin ve

politikanın yapısı tartışılırken bilinmelidir ki, sosyal etkileşimler ve özellikler olarak kültür, kimlik, normlar, kurumlar, kurallar aynı zamanda hem aktörleri hem de yapıyı oluşturmaktadır (Hopf, 1998: 173).

Konstrüktivist yaklaşımın geleneksel ana akım teorilerden farklılaşan güvenlik anlayışına bakıldığında, devletlerin davranışlarını yöneten ve şekillendiren unsurun karşılıklı sosyal etkileşim ve devletlerin kendi sosyo-kültürel özelliklerinin dışavurumu olan kimlikler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bir devletin dış politika ve ulusal güvenlik algısını belirleyen unsurlar beş maddede açıklanmaktadır.

- *Normların Etkisi I:* Normlar olarak tanımlanan ve devletlere çevresel olarak etki eden kültürel ve kurumsal unsurlar, ulusal güvenlik çıkarlarını ya da direkt olarak devletlerin güvenlik politikalarını şekillendirir.
- *Normların Etkisi II:* Normlar olarak tanımlanan ve devletlerin dış çevresindeki kültürel ve kurumsal unsurlar, devlet kimliğini şekillendirir.
- *Kimliğin Etkisi I:* Devlet kimliğindeki değişimler ulusal güvenlik çıkarlarını veya devletin politikasını etkiler.
- *Kimliğin Etkisi II:* Devlet kimliğinin şekli devletlerarası normatif yapıları etkiler. Rejimler ya da güvenlik toplulukları gibi.
- *Tekrarlama:* Devlet politikaları kültürel ve kurumsal yapıyı hem yeniden üretir hem de inşa eder (Jepperson, Wendt, & Katzenstein, 1996).

Wendt, bahsi geçen bu unsurlarla ilgili olarak devletlerin sahip oldukları kimlikleri temelde iki kategoriye ayırarak tanımlamakta ve incelemektedir. Buna göre, devletlerin *kurumsal* ve *sosyal* kimlikleri mevcuttur. *Kurumsal kimlik*, bir aktörün kendi oluşturduğu kendi özünde olan kimliği ifade etmektedir. Bir aktör sadece tek kurumsal kimliğe sahip olmaktadır. *Sosyal kimlik* ise, bir aktörün diğer aktörlerin perspektiflerini dikkate alarak kendine atfettiği anlamlar bütünüdür. Kurumsal kimliğin tersine bir aktör birçok sosyal kimliğe sahip olabilmektedir (Wendt, 1994: 385). Bu anlamda sosyal kimlik karşılıklı etkileşimler sonucu oluşan kimlik iken; kurumsal kimlik aktörün kendine içkin, diğer aktörlerle henüz bir etkileşime girmeden sahip olduğu kimlik türünü ifade etmektedir.

Geleneksel yaklaşımların bir takım ana temaları olan güç, güç ve tehdit dengeleri, güvenlik ikilemi, neoliberal kurumsallaşma gibi kavramlar ve başlıklar, konstrüktivist perspektifte bu sosyal tanımlamaya uygun olarak farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu bağlamda; güç kavramı geleneksel yaklaşımlarda maddi/materyal gücü tanımlarken, konstrüktivist yaklaşımda hem materyal hem de söylemsel gücün önemini ortaya koymaktadır. Fikirlerin bir güç formu oluşturması ve bunun söyleme dönüşmesi bazen saf sert gücün bile ötesinde olabilmektedir. Güç/tehdit dengesi konusunda ise bazı konstrüktivist yaklaşımlar tehditlerin verili olarak var olduğu noktasındaki ana akım yaklaşımların tanımlamalarına kuşkuyla bakmakta ve asıl olarak tehdit algılamalarının önemine dikkat çekmektedir. Bu da tam olarak konstrüktivist yaklaşımın sunduğu bir farklılıktır. Güvenlik ikilemi konusu konstrüktivistlerin yine tehdit algılamalarının önemi noktasında farklı düşündükleri bir diğer önemli güvenlik kavramıdır. Buna göre, devletlerin diğer aktörlerin/devletlerin niyetlerini tam olarak bilemediği, birbirleri hakkında güven sorunu yaşadığı bir ortamda tanımlanan güvenlik ikilemi konusunda konstrüktivist yaklaşım, devletlerarasındaki çatışmalı ilişkiyi çözümlerken aynı ittifakın üyeleri ya da aynı ekonomik birlikteliğin üyeleri arasındaki ilişkinin bir güvenlik ikilemi yaratmayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla dünya politikasında güvenlik ikilemini yaratan belirsizlikler sabit değil değişken niteliklidir. Kimlikler etrafında şekillenen tehdit algılamaları belirsizlikleri azaltabilmektedir. Bu anlamda örneğin, İngiliz karar yapıcılara göre Sovyet ve Fransız nükleer kapasitelerinin sahip oldukları anlam farklılaşmaktadır. Son olarak idealist/neoliberal kurumsallaşma konusunda, konstrüktivistler benzer şekilde devletlerin belli bir konuda çıkarlarını nasıl tanımladıkları ile ilgili analizler üretmekte ve bu noktada ilgili devletler arasında kimliklerin ve çıkarların dağılımının bir kurumsallaşma oluşturup oluşturmayacağı konusunda fikir yürütmektedirler (Hopf, 1998: 177-189).

Sonuç olarak toparlamak gerekirse, konstrüktivist teori ve onun güvenlik yaklaşımları Soğuk Savaş sonrasında yeni güvenlik yaklaşımları arasında sayılan bir ekol olarak öncelikle geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi en azından belli bir kolu devlet merkezli bir bakış açısında olmayı sürdürmektedir. Bununla beraber, bu zaman dilimine kadar göz ardı edilmiş olan, aktörlerin kimlikleri, kültürel özellikleri

gibi konuların güvenlik analizlerine dahil edilmesi noktasında konstrüktivizm yeni ve önemli bir açılım sağlamaktadır.

1.3.2. Eleştirel Teorinin Güvenlik Yaklaşımı: Galler / Aberystwyth Okulu

Eleştirel çalışmalar 1923 yılında Almanya’da siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, felsefe gibi farklı disiplinlerden araştırmacıların bir araya gelmesiyle kurdukları *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* ile başlamıştır. Daha sonra *Frankfurt Okulu* olarak anılan bu enstitü aydınlanmaya, pozitivist ve modern topluma yönelik eleştirileri ekseninde çalışmalar yapmışlardır (Birdişi, 2016: 63). Uluslararası İlişkiler disiplini eleştirel teori ve bu düzlemdeki güvenlik çalışmaları kökenini ve düşünsel çerçevesini 20.yüzyılın ilk yarılarında açılan Frankfurt Okulu’ndan almaktadır. Bu anlamda Frankfurt Okulu’nun eleştirel teori anlayışını bilmek, güvenlik yaklaşımlarının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Frankfurt Okulu’na göre eleştirel teorinin temel ayırıcı özellikleri şunlardır: Eleştirel teoriler öncelikle insanın doğasına, toplumla ilişkisine odaklanmaktadır. Bu yüzden eleştirel teorilerin insan eylemi için rehber olarak özel bir konumları bulunmaktadır. Bu konuma göre; eleştirel teoriler, bu teorileri benimseyenlerin aydınlanmalarını, yani onların gerçek çıkarlarının nerede olduğunu belirleme amacındadırlar. Özgürleştirici bir içeriğe sahiptirler. Bu anlamda *özgürleşme* Frankfurt Okulu’nun temel argümanlarından biri olup, bireylerin kendi kendilerine dayatmış oldukları zorlamalar ve kısıtlamalardan, bilinçli bir insan eylemi ile kurtulmasıdır. Eleştirel teoriler ayrıca önemli bilgi biçimleri olup, epistemolojik zenginliğe sahiptirler. Yine epistemolojik olarak doğa bilimlerinden farklıdırlar ve dönüşlü (refleksif) yapıları vardır. Bu özelliklere göre söylemek gerekirse, eleştirel teori aydınlatıcı ve özgürleştirici bir tür bilgi veren refleksif bir teoridir (Geuss, 2018: 12-13).

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde eleştirel teorilerin başlangıç yılları 1970’li yıllara dayansa da özellikle güvenlik çalışmaları bağlamında eleştirel yaklaşımlar Soğuk Savaş sonrası yıllara rastlamaktadır. Bu çerçevede 1994 yılında Toronto’daki York Üniversitesi’nde *Çatışmayla İlgili Stratejiler: Güvenlik Çalışmalarına Eleştirel Yaklaşımlar* başlıklı bir konferans düzenlenmiştir. Bu

konferansta Soğuk Savaş sonrası küresel politik iklimin nasıl olacağı ve güvenlik çalışmalarının yönü konusunda kaygı duyan dünyanın farklı yerlerindeki araştırmacılar bir araya gelmişlerdir. Daha sonra konferansla ilgili tartışmalar kapsamında ilk kez “Eleştirel Güvenlik Çalışmaları” etiketi kullanılmıştır (Mutimer, 2017: 69).

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının geleneksel güvenlik yaklaşımlarından en önemli farkı, devlet referans nesnesinin, referans nesnesi olma durumunun belirli şekillerde eleştirilmesi ve devletin yanında özellikle bireyi bir referans nesnesi olarak kabul etmesidir. Bu şekliyle eleştirel güvenlik anlayışı o ana kadar analiz edilmemiş olan, bireylerin güvenliğini çalışma konusu haline getirmektedir. Krause ve Williams; eleştirel güvenlik konulu çalışmalarında korunması gereken özne olarak bir toplumun üyesi veya bir devletin vatandaşı ya da küresel toplumun bir üyesi olması nedeniyle bireyi ele almışlardır. Bu kapsamda bireyi bir güvenlik öznesi olarak ele almak “devlet” konusunda bir eleştirel inceleme gerektirmektedir. Bu incelemeye göre, bir toplum içerisindeki bireylerin güvenliğinin sağlanması, ilgili devletin güvenliği ile tam olarak eş anlama gelmemektedir. Böyle bir durum, bireyleri birbirinden ve baskıcı devlet kurumlarından korurken, aynı zamanda insan haklarına ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesine odaklanılmasını sağlamaktadır. Bu konu geleneksel yaklaşımların göz ardı ettiği merkezi bir dinamiktir. Yani, bireylere doğrudan tehditler uluslararası sistemin anarşik yapısından ve bu açıdan diğer ülke vatandaşlarından değil; kendi devletlerinin şiddet içeren politikalarından da gelebilmektedir (Krause & Williams, 1997: 44). Eleştirel teorinin güvenliğe yönelik bu bakış açısı, onun en azından Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarında gelişen liberal fikirler ile de bir uyum sağlamaktadır. SSCB’nin dağılmasıyla beraber çift kutuplu nükleer güç dengesi yapısı sona ermiş, bu durum ise geleneksel akımların özellikle neorealizmin hakimiyetini kırmıştır. Soğuk Savaş sonrası bu dönemde çalışılmaya başlanan eleştirel güvenlik yaklaşımının, geleneksel güvenlik yaklaşımlarından “güvenliği sağlanması gereken referans nesnesi” bağlamında farklılaştığı ve bu anlamda eleştirel güvenlik yaklaşımının geleneksel olmayan bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Frankfurt Okulu'nun düşünsel derinliğinden etkilenen eleştirel güvenlik çalışmalarında realist güvenlik yaklaşımlarının temel bir aracı olan “tehdit” kavramının anlamı ve içeriği de analiz edilmekte, sorgulanmaktadır. Buna göre; eleştirel çalışmalar herhangi bir tehdidin “doğal” olarak var olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde güvensizliğin kaynağı, devletlerarası parametrelerde değil, direkt olarak o sosyopolitik yapının içinde olabilmektedir. Bu kapsamda eleştirel güvenlik çalışmaları, tepkisel yaklaşımlar (özgün güvenlik yaklaşımları) ve yorumlayıcı (özgürleştirici) güvenlik yaklaşımları olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Özgün güvenlik yaklaşımları “yapısal şiddet teorisi” ve “feminist teori” olarak incelenirken; özgürleştirici güvenlik yaklaşımları Galler Okulu ve Paris Ekolünden oluşmaktadır (Birdişli, 2014: 235). Bunlardan özellikle özgürleştirici güvenlik yaklaşımlarını çalışan “Aberystwyth” ya da diğer adıyla “Galler Okulu”, büyük bir eleştirel güvenlik teorileri ailesi oluşturulmasını reddederek, monolitik biçimde tek bir düşünce yapısının olmasını savunmaktadır (Mutimer, 2017: 74).

Galler Okulu; eleştirel güvenlik çalışmaları konusunda daha sistematik bir yaklaşım olup, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Ken Booth ve Richard Wyn Jones'un çalışmaları ile tanınmaktadır. Epistemolojik ve ontolojik kökenlerini Frankfurt Okulu'ndan alan Galler Okulu, “özgürleşme” kavramı ve bu kavramın güvenlik ile ilişkisine büyük önem vermektedir. Galler Okulu'na göre, güvenlik herhangi bir şekilde tehditlerin olmaması anlamına gelmektedir. Özgürleşme ise, “bireylerin serbestçe yapmayı tercih ettikleri eylemlerin gerçekleşmesini engelleyen tüm fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtulmayı” tanımlamaktadır. Savaş ve savaş tehdidi, yoksulluk, eğitim yetersizlikleri, politik baskılar bu kısıtlamalardan bazılarıdır. Bu çerçevede, güvenlik ve özgürleşme Okul'a göre bir madeni paranın iki yüzü gibidir. Özgürleşme gerçek anlamda bir güvenlik üretmektedir (Booth, 1991: 319). Galler Okulu'nun önde gelen ismi Booth'un bu açıklaması bireyleri incelemekle birlikte o, özgürleşme kavramını sadece bireylerle sınırlı tutmamakta, bireyler aracılığı ile daha geniş bir perspektifle “Dünya güvenliği” nin gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Bu bağlamda, eleştirel güvenlik teorisi, dünya güvenliğinin oluşturulması ilgili olarak “eleştirel bir küresel teori” oluşturma

abasından ıkarılan fikirler çerçevesini tanımlamaktadır. Siyasi yönelim olarak bütün toplulukların güvenliği ekseninde tüm düzeylerde özgürleştirici politika yoluyla dünya güvenliğini güçlendirme hedefi bulunmaktadır. Bu anlamda güvenlik kavramı Galler Okulu'na göre, çok referanslı, çok yönlü tehdit türleri içeren ve çoklu analiz seviyesi bulunan bir teorik ve pratik bütünlüğe işaret etmektedir (Booth, 2007: 30-31).

Galler Okulu, bir eleştirel okullar ailesinden ziyade, tek bir eleştirel okul ve yaklaşım şekli kabul etse de bahsedildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde “yapısal şiddet teorisi” ve “feminist teori”, Paris Okulu gibi farklı eleştirel güvenlik yaklaşımları da ortaya çıkmıştır. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının değerlendirilmesi açısından bu çalışmada sadece Paris Okulu'ndan kısaca bahsedilecektir.

1.3.3. Paris Okulu

Soğuk Savaş'ın sona erişiyle birlikte çalışılmaya başlanan “Eleştirel Güvenlik alışmaları” başlığı altında kategorize edilen yorumlayıcı (zgrleştirici) güvenlik yaklaşımları, söylendiği üzere Galler Okulu ve Paris Okulu / Ekolünden oluşmaktadır. Bu yaklaşımlardan Paris Okulu, güvenliğe eleştirel bir bakış olarak Fransız filozof ve sosyolog Michel Foucault'un g ve iktidar ilişkisi üzerindeki analizlerinden ortaya çıkan insan odaklı çalışmalarından (Birdişli, 2016: 76) ve bir diğer Fransız düşünür Pierre Bourdieu'nun² sosyolojik analizlerinden etkilenmiştir.

Paris Okulu'nu diğer eleştirel güvenlik yaklaşımlarından ayıran zellik, Jacques Derrida'nın *yapıskim* tekniğinin ve Michel Foucault'un iktidara yönelik eleştiri yönteminin uygulamasındadır. Her iki düşünür de güvenlik yerine *güvensizlik* olgusundan yola çıkarak güvenlik sorunlarına iktidar/toplum analogisi ile bakmışlardır. Bu bağlamda; Paris Okulu güvenlik sorununun nedenini sosyal, ekonomik ve kültürel yapının işleyişinden öte, bu yapıları bizzat örgütleyen ve biçimlendiren iktidar olgusunda aramaktadırlar (Birdişli, 2016: 77). Bu anlamda

² Pierre Bourdieu'nun sosyoloji bilimindeki düşünceleri ve bu düşüncelerin Uluslararası İlişkiler disiplinine katkıları konusunda detaylı bilgi için bkz. (Sevim, 2014).

Paris Okulu Eleştirel Güvenlik Çalışmaları post-pozitivist / post-yapısalcı bir çizgiye sahiptir.

Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Jacques Derrida gibi düşünürlerin çalışmalarından ve analizlerinden etkilenen Paris Okulu, Uluslararası İlişkiler disiplininin güvenlik çalışmalarına özellikle Paris Okulu'nun kurucusu kabul edilen Didier Bigo ile katkı sağlamaktadır. Güvenliğin sadece devlet merkezli ve askeri-stratejik boyutunun eleştirisi ekseninde; çift kutuplu dünya sonrasının alternatif bakış açılarının önerilmesi çabasında olan sosyologların, tarihçilerin, antropologların, siyaset bilimcilerin çalışmalarıyla 1989 yılında Paris'te *Cultures et Conflits* dergisinin kurulmasıyla eleştirel güvenlik çalışmalarında yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır (Bigo & McCluskey, 2018: 117). Güvenlik çalışmalarının analiz konusu olarak geleneksel devlet merkezli referans nesnesi karşısında bireyin güvenliğini ve özgürlüğünü ön plana alan Paris Okulu, özellikle göç, öteki/ötekileştirme ve Kopenhag Okulu'nun da kavramları arasında yer alan güvenlikleştirme/güveniksizleştirme gibi konularda çalışmalar yapmaktadır.

Bahsi geçen konuları Paris Okulu'nun ne şekilde kullandığı ve analiz ettiği konusuna kısaca bakmak gerekirse şunlar söylenebilir: Öteki/ötekileştirme ve bu konu üzerinden bir “güvenlik olgusu yaratma” ile ilgili Okul tarafından kullanılan önemli bir kavram yönetimselliktir. Bu konuda Huysmans; “yönetimsellik” kavramını “bir toprak parçasını yönetmekten ziyade bir toplumu yönetmek olarak” açıklar. Bir toplumun tümüyle sürekli ve dengeli olarak gelişebilmesi amacıyla özgürlüğün sınırları ve nasıl idare edileceği belirlenmektedir (Huysmans, 2006: 98). Bu açıdan, bir devlet yönetim şekli olarak yönetimsellik bireylerin özgürlüklerinin sınırlarını ve idare şeklini belirlerken aynı zamanda kendini güçlü ve meşru kılmaktadır. Yönetimsellik konusu ayrıca, ötekileştirme politikası üzerinde de etkilidir. Paris Okulu düşünürleri, güvenliğin sübjektif bir kavram olduğunu düşünmektedir ve yeni dönemde iç ve dış güvenlik, geleneksel bakışın aksine iç içe geçmiş durumdadır. Buna göre ötekileştirme ve güvenlikleştirme eylemleri her iki alanda da uygulanmaktadır. İç ve dış güvenliğin iç içe hale gelmesi günümüzde tehditlerin artmasında değildir, ötekinin kabul edilebilirlik sınırının azaltılmasındadır.

Paris Okulu'na göre güvenlik, günlük hayatın güvenlik çalışanları ile güvenliksizleştirilmesi ve harekete geçebilecek polis potansiyelinin gücünü artırma girişimidir (Bigo, 2001: 111).

Soğuk Savaş sonrası dönemin eleştirel güvenlik anlayışı içerisinde konumlanan Paris Okulu'nun güvenlik perspektifi, görüldüğü üzere iktidar olgusu karşısında bireyin güvenliğini ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Foucault'nun çalışmalarından geniş ölçüde etkilenen Paris Okulu, özellikle iktidara ait olan veonun gücünü simgeleyen yönetimsellik ve güvenlileştirme, ötekileştirme kavramlarıyla disiplin içerisinde post-yapısalcı bir açılım olarak yeni bir tartışma yaratmaktadır.

1.4. Kopenhag Okulu

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte, 1990'lı yılların yaygın fikirleri güvenliğin “genişletilmiş” bir formatta düşünülmesi olmuştur. Bu genişletme dört temel şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak güvenlik kavramı “devletlerin güvenliği mantığından grupların, bireylerin güvenliğine” şeklinde bir genişlemeye uğramıştır. Bu anlamda, devletlerden/uluslardan bireye doğru aşağı yönlü bir genişleme olmuştur. Bazı durumlarda bu genişleme formuna “derinleştirme” tabiri de kullanılmaktadır. İkincisi, yukarı yönlü olacak şekilde devletlerin/ulusların güvenliğinden uluslararası sistemin güvenliğine bir genişleme gerçekleşmiştir. Bu iki formattaki genişleme, referans nesnesinin ne olduğu ya da kimin güvenliğinin sağlanacağı konusuyla yakın ilişkilidir. Üçüncü olarak genişleme yatay bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre; güvenlik sadece askeri boyut ile sınırlı tutulmayarak politik, ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel ve insani güvenlik türlerine genişlemiştir. Dördüncü ve son olarak; güvenliği sağlama sorumluluğu olan aktörler çeşitlenmiştir. Bu bağlamda; yukarı yönlü olarak devletlerden, uluslararası örgütlere ve aşağı yönlü olarak devletlerden bölgesel ve yerel hükümetlere, hükümet dışı kuruluşlara, medyaya kadar çok yönlü bir genişleme ve çeşitlenme meydana gelmiştir (Rothschild, 1995: 55).

Güvenlik gündeminin genişletilmesi ve güvenliğin referans nesnesinin derinleştirilmesi noktasında Kopenhag Okulu, uluslararası ilişkiler disiplinine önemli

katkılar sağlamıştır. Bu anlamda, geleneksel güvenlik anlayışı üç düzey ve beş sektörden oluşan bir yapıyla revize edilmiştir. Bu üç düzey, “Birey Güvenliği”, “Ulusal Güvenlik” ve “Uluslararası Güvenlik” iken; beş sektör sektörel analiz yaklaşımının konusunu oluşturan “Askeri Güvenlik”, “Politik Güvenlik”, “Toplumsal Güvenlik”, “Ekonomik Güvenlik” ve “Çevresel Güvenlik” başlıklarıdır. Bununla birlikte, Kopenhag Okulu’na göre bireysel ve uluslararası düzey bir analiz düzeyi olarak değerlendirilmesine rağmen, bu iki düzeydeki güvenliği belirleyen koşulların çoğunda baskın olan aktörün devlet olması nedeniyle, ulusal güvenlik düzeyi biraz daha ön plana çıkmaktadır (Karabulut, 2011: 69-70). Okulun fikirlerinin geleneksel güvenlik anlayışından yeni güvenlik anlayışına geçiş sürecinde ortaya çıkmış olması da okul teorisyenlerinin çalışmalarının düzeyini etkilemiştir. Bu anlamda “devlet” referans nesnesinin ön plana çıkarılması Kopenhag Okulu’nu geleneksel/realist çizgiye yaklaştıırken, güvenliği üç düzey ve beş sektör bazında değerlendirmesi yeni güvenlik teorileri ile ilişki içerisine almaktadır.

Genişletme-derinleştirme çalışmaları çerçevesinde 1985’te Kopenhag’da bir barış ve çatışma araştırmaları merkezi kurulmuştur. Daha sonra bu merkez kısaca COPRI olarak bilinen “Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü” adıyla çalışmalarına devam etmiştir ve çalışmalarından biri “Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Yönleri” başlığı altında geliştirilmiştir. Daha sonra Kopenhag Okulu adıyla anılan Enstitünün önemli temsilcileri Barry Buzan, Ole Waever, Jaap De Wilde olmuştur. Okul, güvenlik çalışmalarında özellikle “Güvenikleştirme”, Sektörel Analiz Teorisi’nin önemli bir alt bölümü olan “Toplumsal Güvenlik” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi/Yapısı” gibi başta Avrupa olmak üzere güvenlik sorunsalını çeşitlendiren yenilikçi çalışmalar yapmışlardır (Huysmans, 1998: 479-480). Bu anlamda Huysmans, Kopenhag Okulu ile ilgili olarak üç tematik konu tespit ettiğini belirtmektedir. Bunlar; çeşitli güvenlik sektörleri fikri, güvenliğin anlamının yorumlanması ve bölgesel güvenlik dinamikleri kavramsallaştırmasıdır (Huysmans, 1998: 486).

Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel güvenlik yaklaşımlarından yeni güvenlik yaklaşımlarına geçişte önemli bir konumda bulunan Kopenhag Okulu,

Uluslararası İlişkiler literatürüne kazandırdığı “Sektörel Analiz” ya da “Çoklu Sektörler Yaklaşımı”, “Güvenlikleştirme” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” çalışmaları ile yeni analiz pencereleri açmaktadır. Kopenhag Okulu, ayrıca bahsi geçen yaklaşımlar temelinde güvenlikleştirme yaklaşımı ve sektörel analiz yaklaşımının “toplumsal güvenlik” başlığı konusunda konstrüktivist ve post-yapısalcı teoriden beslenirken,³ bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı konusunda, bu yaklaşımın “güç dengesi” kavramı özelinde neorealist teoriden etkilenmektedir.

Bu konularla bağlantılı olarak alt başlıklarda Kopenhag Okulu’nun başlıca üç teorisi/yaklaşımı olan “Sektörel Analiz Teorisi”, “Güvenlikleştirme Teorisi” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” detaylı olarak açıklanacaktır.

1.4.1. Sektörel Analiz Teorisi

Kopenhag Okulu, özellikle İngiliz akademisyen ve İngiliz Okulu’nun da son dönem üyelerinden olan Barry Buzan’ın çalışmaları ile daha Soğuk Savaş sona ermeden, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde güvenlik kavramının yeniden düşünülmesi ve değerlendirilmesi konusunda analizlerine başlamıştır. Buzan’ın güvenlik konusu ile ilgili ilk dönem eserleri uluslararası ilişkilerde ulusal güvenlik konusunun nasıl değerlendirileceği sorunsalı etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda; Buzan, yeni dönemde güvenliğin dar çerçevesinden kurtarılması gerektiğini düşünmekte ve güvenliğin referans nesnelerinin birçok farklı seviyeden yeniden keşfedilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Buzan, güvenliğin farklı referans düzeylerini araştırırken Waltz’un üç analiz düzeyini⁴ model aldığını belirtmektedir. Bu düzeyler; birey, devlet ve uluslararası sistem düzeyleridir (Buzan, 1983: 13). Bu düzeylerin referans nesnesi olarak düşünülmesi ve analizlerde göz ardı edilmemesi konusunda görüş bildiren Buzan, yine de gerek Soğuk Savaş döneminde gerek sonrası dönemde devlet/ulusal güvenliğin, birey güvenliği ve uluslararası güvenliği

³ Kopenhag Okulu’nun bahsi geçen yaklaşımlarının konstrüktivist teori ve postyapısalcı analizlerden beslenmesi konusundaki bir çalışma için bkz. (Stritzel, 2007).

⁴ Kenneth Waltz’un 1959’da yazdığı ve savaşın nedenlerini araştırırken ortaya koyduğu üç analiz düzeyi; birey, devlet ve uluslararası sistem düzeyleridir. Waltz, nihai olarak uluslararası sistem düzeyinin savaşların temel nedeni olduğu sonucuna ulaşarak, disiplin içerisinde sistemik bir bakış açısı geliştirmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Waltz, 1959).

de belirleyen temel unsur olduğu için özellikle ilk dönem çalışmalarında devlet güvenliğini ön plana çıkarmaktadır.

Buzan, ilk kez geleneksel güvenlik anlayışını *genişletme-derinleştirme* modelinde incelemiş ve daha sonra özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ele alacağı “Sektörel Analiz” yaklaşımı çerçevesinde ulusal güvenliğe beş adet tehdit türü tanımlamıştır. Bunlar; askeri tehditler, politik tehditler, ekonomik tehditler, toplumsal tehditler ve çevresel/ekolojik tehditlerdir. Buzan, bu tehdit türlerinin ulusal güvenliğe etkisinin yoğunluğunu araştırırken askeri, politik ve çevresel tehditlerin bir devletin/ulusun güvenliğine doğrudan etkili olduğunu belirtmekte, fakat ekonomik tehditlerin devlet güvenliği ile ilişkisinin belirlenmesinin diğer sektörler kadar kolay olmadığını düşünmektedir (Buzan, 1983: 75-83). Bununla birlikte, daha sonraki, özellikle çift kutuplu sistemin ortadan kalkmasından sonraki çalışmalarında ise; küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik güvenlik sektörünü ve bu anlamdaki tehditleri tekrar tanımlamıştır. Buna göre Kopenhag Okulu ekonomik sektörün referans nesneleri olarak; bireylerden devletlere, devletlerden küresel ekonomik sisteme kadar geniş bir yelpaze belirlemiştir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 100).

Soğuk Savaş’ın bitişıyle birlikte Kopenhag Okulu’nun güvenliğe bakışı ve yeniden yorumlanması ile ilgili fikirleri sektörel analiz teorisinin de alt yapı çalışmalarını oluşturmaktadır. Buna göre; yeni güvenlik parametreleri bağlamında, geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezli ve askeri güvenlik temelli anlayışı eleştirilmiştir. Güvenlik konusunun özellikle askeri güvenlik temelli konular haricine uygulanmaması gerektiği görüşünü savunan geleneksel güvenlik anlayışına sahip teorisyenlere *daraltmacılar* adı verilmiştir. Bu grup, güvenlik anlayışını farklı sektörler bazında genişleterek uygulamaya çalışmanın güvenlik konusunun entelektüel mantığına bir tehlike teşkil edeceğini düşünmekteydi. Bu grubun karşısında ise Kopenhag Okulu’nun da içerisinde bulunduğu yeni güvenlik anlayışını savunan *genişletmeciler* bulunmaktadır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 3-4). İşte “genişletmeciler” olarak tanımlanan bu grupta konumlanan Kopenhag Okulu teorisyenleri ve özellikle Barry Buzan, 1983’te yayınlanan “*People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*” eseri içerisinde altyapısı

hazırlanmış olan çeşitli referans nesnelerinin güvenliği ve yeni güvenlik tehditleri açılımına Soğuk Savaş sonrası bir düzenleme getirmişlerdir. Bu düzenlemeye “Sektörel Analiz Teorisi” adı verilmektedir.

Sektörel Analiz Teorisi’ne göre genişletilen güvenlik sektörleri ve çalışma alanları ise öncelikle ana başlıklar halinde şu şekilde belirlenmiştir:

- Askeri Sektör: Güç Temelli Baskı İlişkileri
- Politik Sektör: Otorite, yönetim ve tanınma ile ilişkili
- Ekonomik Sektör: Ticaret, üretim ve finans ile ilişkili
- Toplumsal Sektör: Kolektif kimlikler ile ilişkili
- Çevresel/Ekolojik Sektör: İnsan faaliyetleri ve çevre konuları ile ilgili ilişkiler (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 7).

Bu güvenlik sektörlerini kısaca açmak gerektiğinde şu konu başlıklarından söz edilmektedir: Askeri güvenlik; devletlerin silahlı saldırı ve savunma yeteneklerinin ve birbirleri hakkındaki niyet algılamalarının iki düzeyli karşılıklı etkileşimi ile ilgilenmektedir. Politik güvenlik; devletlerin kurumsal istikrarı, hükümet sistemleri ve bu hükümet sistemlerine meşruiyet kazandıran ideolojileri ile ilgilenmektedir. Ekonomik güvenlik; devletin refah gücünü sağlamak ve refah seviyesini sürdürebilmek için gerekli olan kaynaklara erişim konusu ve bu açıdan ticari ilişkiler ve pazar konuları ile ilgilenmektedir. Sosyal/kültürel güvenlik; dil, din, kültür, ulusal kimlik gibi geleneksel kalıpların kabul edilebilir koşullar altında korunması ile ilgilidir. Son olarak çevresel güvenlik; yerel ve küresel anlamda tüm insanların yaşamlarını sürdürdüğü biyosferin korunması ile ilgilidir.

Güvenlik sektörleri, herhangi bir konu kalıbını seçerek analiz etmek amacıyla aslında bir güvenlik bütününü parçalara ayırmaya hizmet etmektedir. Fakat sektörler olarak tanımlanan bu parçalar birbirlerinden bağımsız bir karaktere sahip değildir. Bu anlamda sektörler belirli konu kalıplarını tanımlamalarına rağmen, bir bütünün ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş parçalarıdır. Onları seçerek çalışmanın amacı analizi kolaylaştırmak ve karışıklığı azaltmaktır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 8).

Geleneksel anlamda güvenlik denildiğinde öncelikle askeri güvenlik anlaşılmakta ve referans nesnesi olarak da sadece devlet kabul edilmekteydi. Bu açıdan askeri güvenlik, diğer devletlerin silahlı kuvvetlerinin oluşturduğu tehditlere karşı askeri korunma sağlanması şeklinde tanımlanmıştır. Böyle bir askeri korunma, yeterli düzeyde askeri kapasite oluşturularak yani bir *self-help* ilkesiyle gerçekleştirilebilirken, aynı zamanda askeri kapasiteye sahip diğer devletlerle bir ittifak kurmak şeklinde de meydana gelebilirdi. Buna göre güvenliği sağlamanın nihai mekanizması savaşa başvurmak olmuştur (Sheehan, 2017: 150). Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerarası savaşlar önemli ölçüde azalırken, devletlerin güvenliklerine etki eden terörizm ve devlet dışı unsurlardan kaynaklanan farklı tehdit unsurları ortaya çıkmıştır. Bu dönemin ilk on yılında devlet içi etnik ve dini çatışmalar askeri güvenlik gündemini belirlemiş, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra, terörizm, kültürler arası rekabet ve çatışmalar gibi güvenlik tehditleri ön plana çıkmıştır.

Kopenhag Okulu'nun askeri güvenlik gündeminde; savaş, caydırıcılık, çeşitli ittifaklar gibi geleneksel güvenlik gündeminin temel unsurlarını oluşturan konular çalışılmaya devam edilmesine rağmen devletin askeri güvenlik mantığı referans nesnesi ve uygulama yöntemleri bakımından çeşitlenmeye başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, referans nesneleri devletin güvenliğinden, bölgenin güvenliğine ve uluslararası güvenliğe kadar genişlemiş; uygulama yöntemleri ise savaş, savunma gibi devlet güvenliğini koruma kaygılarından, bölgesel/uluslararası güvenliği koruma kaygıları noktasında, açıklanacağı üzere barışçıl politikalara doğru çeşitlenmiştir. Bu bağlamda; devletin askeri güvenlik mantığı kapsamında kullandığı askeri personelleri geleneksel yaklaşıma uygun şekilde sadece “sert güç” unsuru olarak değil, “yumuşak güç” unsuru olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Çeşitli ittifaklar yoluyla dünyanın çeşitli bölgelerindeki krizin önlenmesi aynı zamanda uluslararası güvenliği de etkilediğinden bu yöndeki uygulamalar Soğuk Savaş sonrası askeri güvenlik mantığının çeşitlenen yönlerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede “barışı sağlama”, “barışı koruma” ve “barış ortamını kurma” politikaları öne çıkan uygulamalardır (Balcı, 2018: 46).

Öte yandan; yeni dönemde devlet açısından askeri güvenlik tehdidinin geleneksel anlamda tanımlandığı şekliyle diğer devletlerin askeri tehditlerinden değil, direkt olarak devletin kendisinin askeri güçlerinden kaynaklanabileceği durumu çalışılmaya başlanmıştır (Sheehan, 2017: 149). Bu açıdan ulusal hükümetlere karşı gerçekleştirilen darbeler gibi, aynı zamanda politik güvenliği bozan ve istikrarsızlaştıran tehditler her ne kadar özellikle Soğuk Savaş döneminde sıklıkla yaşansa da bu konuların askeri güvenlik mantığının çeşitlenmesi noktasında çalışılması 1990'lı yıllarla birlikte olmuştur.

Kopenhag Okulu'nun askeri güvenlik yaklaşımında referans nesnelerinin çeşitlenmesi, güvenliğin daha geniş bir çerçeveye ile çalışılmasını sağlamıştır. Bu anlamdaki önemli bir değişiklik bölgesel askeri güvenlik dinamiklerinin çalışılmasıdır. Bazı durumlarda bu dinamiklerin çıktısı “bölgesel çatışmaları durdurup bir bütünleşmeye evrilme” şeklinde gerçekleşirken, diğer durumlarda çatışmaları oluşturup artırmaktadır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 70). Yeni dönemde askeri güvenliğin çalışılması noktasında sonuç olarak, bölgesel güvenlik dinamikleri, devlet içi güvenlik tehditleri gibi konular devletin askeri güvenlik politikalarının ve kendisine yönelen tehditlerin çalışılmasını göz ardı etmemekte, tersine devletin merkeze alındığı bir düzlemde diğer güvenlik referanslarına ve parametrelerine bakılmaktadır. Bu konuda sadece geleneksel askeri güvenlik gündeminden farklılaşan konuların da farkına varılması ve çalışılması söz konusu hale gelmiştir.

Politik/siyasi sektör toplumsal düzenin örgütsel istikrarı ile ilgilenmektedir. Politik sektörün merkezinde devlet egemenliğine yönelik tehditler yer almaktadır. Devlet egemenliğine yönelik tehditler askeri nitelikli de olabileceği için politik sektörü “devlet egemenliğine yönelik askeri olmayan tehditler” olarak ele almak gerekmektedir. Politik güvenlik sektörü bu temelden yola çıkarak iki yöne doğru uzanmaktadır. Birincisi; devletin haricinde de olacak şekilde diğer politik birimlere de yönelik askeri olmayan tehditleri içermektedir. İkincisi; bu tür birimlerden başka uluslararası toplum, uluslararası hukuk gibi sistem düzeyindeki birimlerin politik

güvenliğidir. Bu anlamda, insan hakları ve bireylerin taleplerine etki eden koşullar bu sektörün konuları arasında düşünülmektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 141).

Devlet bazında düşünüldüğünde siyasi tehditler iç ve dış tehdit olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; öncelikle ideolojilere ve diğer kurucu düşüncelere ait olan ve devletin yapısını tanımlayan siyasi birimin iç meşruiyeti ve devletin dışarıda meşruiyetini ilgilendiren dış tanınma ile ilgili tehditlerdir. Bu anlamda temel olarak uluslararası sistem içerisinde baskın siyasi örgütlenme “teritoryal devlet” olarak ortaya çıkmaktadır ve siyasi güvenlik sektörünün açık şekilde ana referans nesnesidir. Bununla birlikte; AB gibi birim bazında referans nesnesi olarak değerlendirilebilecek diğer devlet benzeri siyasi yapılar da bu sektör içinde çalışılmaktadır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 144-145).

Bu sektöre bölgeselleşme mantığından bakıldığında ise, çeşitli bölgesel yapıları oluşturan ve birbirine bağlayan farklı ikili siyasi etkileşimlerden söz edilebilmektedir. Bu sektörün ana dinamiği ikili ilişkilerden bölgesel ilişkilere kadar tüm sektörlerde alt kompleksler⁵ olarak daha küçük gruplaşmalar şeklinde kendini gösterebilmektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 160).

Ekonomik güvenlik sektörü konusunda merkantilistlerin, neo-merkantilistlerin, sosyalistlerin devletin ekonomik işleyişi ve yöntemi konusunda farklı bakış açıları olsa da ekonomik güvenlikteki ana söylem liberalizmin hakimiyeti altında şekillenmektedir. Bu liberal ekonomik çerçevede devletin ekonomik güvenliğini ticaret, üretim ve finans gibi alanlar belirlemektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 95-97). Ayrıca Shiffman’a göre bir devletin ekonomik güvenlik politikasını belirlerken başvurduğu diğer bir politika yaptırımlardır. Bir devletin diğer devletlere uyguladıkları yaptırımlar yoluyla, siyasi, ahlaki, askerî açıdan belirlenen devlet politikalarına bazı durumlarda ulaşılabilir (Shiffman, 2017: 213).

⁵ Kompleks, alt kompleks, üst kompleks gibi kavramlar “Bölgesel Güvenlik Kompleksi” başlığı altında açıklanmaktadır.

Her sektörün neredeyse kendine ait belirli bir birimi/referans nesnesini oluşturmasına rağmen, ekonomik sektörde özellikle askeri ve siyasi sektörde olduğu gibi “devlet” temel referans nesnelerinden biridir. Bununla birlikte; ekonomik sektör bireylerden devletlere, devletlerden küresel ekonomik sistemin tümüne kadar zengin bir çeşitliliğe sahiptir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 100).

Ekonomik güvenlik sektöründe bölgeselleşme politikalarının ilginç şekilde “liberal uluslararası ekonomik düzenin güvenliği” konusundaki kaygılardan kaynaklandığı görölmektedir. Küreselleşmiş ekonominin oldukça güçlü olduğu yeni dönemde bölgesel entegrasyonlar oluşturma politikalarının, bahsi geçen bu liberal ekonomik düzenin geleceğine karşı bir cevap niteliğinde olduğu düşünölmektedir. Bu açıdan devletler uluslararası ekonomik düzenin çökebileceği ihtimaline karşı kendi bölgesel ekonomik bloklarını kurmaktadırlar (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 112-113). İki ya da daha fazla devlet arasında gerçekleşen ekonomik entegrasyon politikalarının tarihsel olarak AB, NAFTA, EFTA, ASEAN gibi kurumsal oluşumları bulunmaktadır. Fakat; özellikle son birkaç yıllık sürede liberal ekonomik düzenin bir takım ekonomik korumacılık politikalarıyla beraber aşınmasıyla, dünyanın çeşitli bölgelerinde, yeni ekonomik entegrasyon türleri ortaya çıktığı görölmektedir.

Toplumsal güvenlik bazı yönlerden siyasi güvenlikle yakından ilişkili olmakla birlikte ondan tamamen farklı bir içeriğe sahiptir. Siyasi güvenlik devletlerin örgötsel istikrarı, hükömet sistemleri ve ideolojileri ile ilgiliyken; toplumsal güvenlik “herhangi bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı savunulması” olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda devlet kimliği ile toplum kimliği farklı anlamlara da gelebilmektedir. Bununla birlikte devlet ve toplum ya da devlet ve ulus kavramsallaştırmaları arasında birtakım farklar mevcuttur. Buna göre; devlet sabit bir toprak parçasına ve hukuki olarak bir resmi üyeliğe bağlıyken, toplumsal entegrasyon hem daha küçük hem daha büyük ölçeklerde meydana gelebilmektedir. Bu açıdan bazı durumlarda mekânsal alan boyutunu aşabilmektedir. Toplum kimliği bireylerin kendini bir topluluğun üyesi olarak görmesi ile ilgilidir. Bu kimlikler

bazen hükümetle bağlantılı siyasi gruplarla bütünleşirken, bazen de tamamen farklılaşmaktadır (Waever, 2008: 153-154).

Toplumsal sektörde ana kavram “kimlik” olarak belirlenmiştir. Herhangi bir topluluğun olumsuz bir gelişmeyi kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılaması, o topluluğun kimliği ile ilgili bir güvensizlik ortamı oluşturacaktır. Toplumsal güvenlik tanımı, “devletten bağımsız olarak kendilerini yeniden üretebilen büyük kimlik gruplarının güvenliği” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal güvenlik kavramı ayrıca “kimlik güvenliği” olarak anlaşılmaktadır (Waever, 2008: 155). Toplumsal güvenlik kolektif kimliği tanımlayan “biz olabilme” olgusudur. Bu anlamda “biz” kimliği farklı toplumlarda farklı yoğunluklarda yaşanabilmektedir. Bir toplum farklı kimliklerden oluşmaktadır, yani toplumlar aslında “çok kimlikli” birimlerdir. Devlet ile ulus kavramı arasındaki ilişkide ise, “ulus” olarak tanımlanan unsur kendi sınırlarını belirleme ve kendi toprağını kontrol etme anlayışı ile ortaya çıkmıştır. Çoğu durumda ulus düşüncesi etnik anlamda tanımlanmayan ortak kültürel bağlarla desteklenmektedir. Bu bağlamda uluslar, kimlik ihtiyacına yönelik bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Kimlikseksende kendini özdeşleştirme sürecinin çeşitli uluslar açısından temel öneme sahip olduğu belirlenmiştir (Roe, 2017: 178-179).

Toplumsal güvenlik sektörüne yönelik tehditlere bakıldığında bu tehditler temel olarak üç kategoride tanımlanmaktadır. Birincisi “göç” konusudur. Bir toplumun başka bir toplumdan gelen kitlesel bir akınla istila edilmesi ya da sayılarının azalması. Kitlesel bir göç yoluyla gerçekleşen bu türden bir durum sonucunda ilk kimliğin nüfus kompozisyonu dönüşüm geçirerek değişmektedir. İkincisi “yatay rekabet” konusudur. Bir toplumun hala kendi sınırlarında yaşamaya devam etmesine rağmen, dilinin, kültürünün komşu bir ülkenin nüfuzu nedeniyle değişmesidir. Üçüncüsü ise “dikey rekabet” konusudur. Buna göre örneğin *A* toplumu bir entegrasyon projesi (Avrupa Birliği) ya da ayrılıkçı bölgesel projeler nedeniyle (Katalonya) kendisini artık *A* toplumu olarak görmekten vazgeçmektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 121).

Son olarak çevresel güvenlik sektörü incelendiğinde, içerisinde bulunan sorunlar genel hatlarıyla şunlardır:

- İklim çeşitliliği, biyo-çeşitliliğin kaybı, çölleşme ve erozyon gibi ekosistemin bozulmasına sebep olan sorunlar,
- Petrol, kömür gibi doğal kaynakların tükenmesi ile ilgili enerji sorunları
- Nüfus artışı ve buna bağlı olarak fazla tüketim ile ilgili sorunlar,
- Yoksulluk, açlık ve bunlardan kaynaklanan hastalıklar, verimli kaynaklar ve su kaynaklarının yitirilmesi gibi sorunlar,
- Sürdürülebilir olmayan üretim modelinin korunması ile ilgili ekonomik sorunlar,
- Savaş ve şiddet kaynaklı çevresel bozulmalar (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 74-75).

Çevresel sektörde referans nesnesi çevrenin kendisi veya çevrenin, ekosistemin önemli bazı bölümleridir. Çevresel güvenlik ajandasında temel alan yerkürenin tamamı yani küresel bakış açısidir. Bunun yanında bazı yerel tehditlerin ilgili bölgeye etkisi ve bu tehditlerin çözümü konusunda işbirlikleri, çevresel sektörün bölgeselleşme mantığına uygun olarak gelişmiştir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 75-86).

1.4.2. Güvenlikleştirme Teorisi

Güvenlikleştirme teorisi, Kopenhag Okulu'nun güvenlik kavramına bakış açısında önemli bir yer oluşturmaktadır. Kavram ilk kez 1995 yılında okulun temsilcilerinden Ole Waever tarafından kullanılmıştır. Daha sonra 1998 yılında yayınlanan *Security: A New Framework for Analysis* isimli eserde incelemesi yapılmıştır. Kopenhag Okulu buna göre, güvenlik kavramı ve güvenlikleştirme teorisi arasında bir ilişkisellik kurarak; güvenlik kavramını “politikayı oyunun yerleşmiş kurallarının ötesine taşıyan bir hareket ve politikanın özel bir türü ya da politikanın üzerinde bir konu” olarak tanımlamıştır. Güvenlikleştirme kavramı da bu çerçevede politizasyonun uç bir versiyonu olarak görülmektedir. Teoriye göre

herhangi bir konu *politize edilmemiş*, *politize edilmiş* ve *güvenlikleştirilmiş* olmak üzere bir spektrumun üç aşaması olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede; politize edilmemiş bir konu devletin ilgi alanına girmemekte ve kamusal olarak bir tartışma zeminine taşınmamaktadır. Politize edilmiş konu, bir kamu politikası olarak görülmekte ve yetki sahibi birimlerin kararlarına ve ilgili konuda kaynak ayırmasına hitap etmektedir. Güvenlikleştirilmiş konu ise, ilgili konunun varoluşsal bir tehdit olarak sunulması, tehditle ilgilenmek amacıyla acil önlemler alınmasını gerektirmesi ve alınan bu önlem ve eylemleri politik prosedürün normal sınırlarının dışında meşrulaştırma anlamına gelmektedir (Buzan, Waeber, & de Wilde, 1998: 23-24). Diğer bir deyişle güvenlikleştirme kavramı herhangi bir olayın politika yapıcılar ya da karar alıcılar tarafından güvenlik gündemine eklenmesi ve bu olayın söylemler aracılığıyla olağandışı önlemler alınmasını gerektirecek şekilde politik işleyişin meşrulaştırılması olarak tanımlanabilmektedir (Hisarlıoğlu, 2019).

Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme süreci için bazı kavramlardan bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan ilki *güvenlikleştirici aktör*'dür. Herhangi bir olgu bağlamında güvenlikleştirici aktör hükümet, siyasi elitler, ordu gibi otoriteyi ve kuvvet kullanma yetkisini elinde bulunduran birimdir. İkinci kavram *referans nesnesi*'dir. Referans nesnesi, yaşamsal tehdit altında olduğu varsayılan ve korunması gereken birimi ifade etmektedir. Devlet, çeşitli gruplar, ulusal egemenlik, ideoloji, ekonomi gibi değişkenleri içerebilmektedir. Bir güvenlikleştirme sürecinde güvenlikleştirici aktör, herhangi bir meseleyi referans nesnesinin varlığına yönelik bir tehdit olarak sunmaktadır. Tehdidin yaşamsal doğasına tepki olarak güvenlikleştirici aktör, siyasi alanın normal normlarının ötesine geçerek tehdidi bertaraf edebilmek için olağanüstü önlemlere başvurmayı talep etmektedir (Emmers, 2017: 133).

Kopenhag Okulu için dil ve söylemler, konuşma eylemi güvenlikleştirme sürecinin temel nitelikli bir hususudur. Özellikle güvenlikleştirici aktör referans nesnesine yönelik tehdidin varlığı ve bu tehdidi ortadan kaldırmak için konuşma eylemine başvurmaktadır. Dil ve söylemler yoluyla geliştirilen güvenlikleştirme sürecinde güvenlik dilinin kullanılması bir meseleyi tek başına güvenlik sorunu

haline dönüştürmemektedir. Tehdidin varlığı konusundaki görüş birliğinin yeterince belirgin olması ve güvenlikleştirici aktörün referans nesnesinin tehdit edildiği konusunda kamuoyu, politikacılar, ordu gibi önemli muhatapları ikna etmesi gerekmektedir. Ancak bu adımdan sonra olağanüstü tedbirlerin alınmasıyla başarılı bir güvenlikleştirme süreci tamamlanmış olacaktır (Emmers, 2017: 134). Olağanüstü tedbirlerin alınması noktasında ise güvenlikleştirici aktör normal siyasi sürecin ve kuralların ötesine geçerek; gizlilik, ek vergiler koymak, zorunlu hizmet görevi, dokunulmaz haklar üzerine getirilen kısıtlamalar, toplumun enerjisini ve kaynaklarını belirli bir görev için ayırmak gibi uygulamaları yürütebilmektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 24).

Bir güvenlikleştirme eyleminde güvenlikleştirici aktörün bir konuyu güvenlik tehdidi olarak belirlemesi ve bu tehditle mücadele etmek için olağanüstü önlemler almayı talep etmesi ve bu konuda özellikle kamuoyu gibi muhatapları ile ilişki kurması, güvenlikleştirme sürecinin nasıl işlediğini göstermektedir. Güvenlikleştirme konusunun akademik olarak analiz edilmesi herhangi bir konunun gerçek bir güvenlik sorunu olup olmadığının araştırılması, bunun ortaya çıkarılması değildir. Analizi yapılması gereken husus, konunun güvenlik sorunu olarak belirlenip bu şekilde inşa edilme sürecinin araştırılmasıdır (Baysal & Lüleci, 2015: 76).

Waever'e göre güvenlik-dışlaştırma ya da ters güvenlikleştirme eylemini amaç haline getirmek daha iyidir. Buna göre, daha önce güvenlik tehdidi olarak sunulan bir konunun, yön değiştirerek aciliyet modundan çıkarılması ve normal siyasi sürece geri dönülmesi durumu güvenlik-dışlaştırma kavramını ifade etmektedir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 4).

1.4.3. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Kopenhag Okulu'nun, güvenlik çalışmalarına kazandırdığı bir diğer önemli kavram Bölgesel Güvenlik Kompleksi'dir. Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğe bakış genişleme-derinleşme mantığı çerçevesinde çeşitlenirken, güvenliğe bölgesel perspektiften bakış birey/ulusal ve uluslararası sistem perspektiflerinin ortasında bir

bakış açısı olarak konumlanmıştır. Bu anlamda bölgeselleşme/bölgesel güvenlik gibi bakış açıları ve yaklaşımlar Kopenhag Okulu’nu diğer güvenlik okullarından farklılaştıran bir içeriğe sahiptir.

Kopenhag Okulu’na göre Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik yapılanmasında “neo-realist”, “küreselci” ve “bölgeselci” olmak üzere üç temel perspektif ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan neo-realist perspektif devlet merkezli ve kutupluluk ekseninde güç ilişkilerine ve özellikle uluslararası sistemde materyal gücün dağılımına odaklanırken, küreselci perspektif realist/devlet merkezli anlayışın bir antitezi olarak devlet-ötesi ve uluslararası politik-ekonomi yaklaşımlarına odaklanmaktadır. Bölgeselci perspektif ise Kopenhag Okulu’nun tercih ettiği güvenlik yaklaşımı olmuştur. Okul teorisyenleri Barry Buzan ve Ole Wæver bölgeselci perspektifi tercih sebepleri olarak “Soğuk Savaş sonrası dünyada devletlerin çatışma ve işbirliği eksenlerinde bölgesel seviyede konumlandıklarını ve teorisyenlerin devletler arasında çağdaş güvenlik ilişkilerini keşfetmek için bu analiz seviyesini kullandıklarını” belirtmektedirler (Buzan & Wæver, 2003: 6-10). Ayrıca güvenlik analizleri için bölgesel seviyeye odaklanmak, Soğuk Savaş sonrası dünyada uluslararası ilişkilerin artık daha bölgesel karakterde gerçekleşeceği, bu seviyedeki konuların çalışma alanına daha fazla dahil olacağı algısıyla gerçekleşmektedir⁶. Bu algının arkasındaki sebep ise, iki kutuplu sistemin sona erişile küresel seviyedeki temel güç ilişkilerinin ortadan kalktığı düşüncesinin hakim oluşudur. Bu anlamda artık büyük güçler ideolojik rekabet politikasıyla hareket etmemekte ve çıkarları güçlü bir şekilde gerektirmediği sürece geniş kapsamlı politik müdahalelerde bulunma konusunda isteksiz davranmaktadırlar⁷. Bu durum ise nihai olarak öncelikle

⁶Soğuk savaş sonrası dönemde bölgesel güvenlik politikaları ve bu şekilde bölge devletleri arasındaki sektörel analiz temelli çok yönlü güvenlik politikaları daha fazla çalışılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, özellikle bölgesel güvenlik kompleksi teorisi çerçevesindeki çalışmalar Soğuk Savaş ve öncesi dönemde de belli oranlarda çalışılmıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu yazarlarınca bölgesel güvenlik kompleksinin tarihçesi üç döneme ayrılarak anlatılmaktadır. Bu dönemler; 1500-1945 arası modern çağ, 1945-1990 arası Soğuk Savaş ve dekolonizasyon dönemi, 1990’dan itibaren Soğuk Savaş sonrası dönem (Buzan & Wæver, 2003: 14). Bu süreç içerisinde ulusal-bölgesel-küresel güvenlik gruplaması kapsamında bölgesel güvenlik dinamikleri incelemeye tabi tutulmuştur.

⁷Bununla birlikte görüleceği üzere büyük güçlerin dünyanın diğer bölgelerine geniş kapsamlı müdahalesi çıkarları ekseninde Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam etmiş ve bu kapsamda özellikle uzun vadeli askeri konumlanma şeklinde tanımlanan ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin temel kavramlarından biri olan *overlay/kaplama* durumu ortaya çıkmıştır.

bölge devletlerinin kendi aralarındaki ilişkileri ön plana çıkarmaktadır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 9).

Kopenhag Okulu'nun önemli temsilcilerinden Barry Buzan daha Soğuk Savaş sona ermeden yayınladığı bir eserinde tam olarak “bölgesellik” ifadesini kullanmamakla birlikte *güvenlik kompleksi* kavramının tanımını yapmıştır. Buzan uluslararası güvenlik politikalarında alternatif bir yaklaşım olarak *Güvenlik Kompleksleri* kavramını ilk kez kullanmaktadır. Buna göre güvenlik kompleksi kavramı şöyle tanımlanmaktadır: “*Bir güvenlik kompleksi temel güvenlik kaygıları yeterince ve yakinen birbiriyle ilişkili olan ve ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünülemeyecek olan devletler grubudur.*” Bu tanıma göre ayrıca güvenlik komplekslerinin uzun ömürlü olduğu söylenmekte, fakat ne kalıcı ne de içsel olarak değişmez olmadıkları da vurgulanmaktadır. Uluslararası sistem birçok güvenlik kompleksinden meydana gelmekte ve bunların bazıları da kesişip örtüşebilmektedir. Bu yüzden bu ilk tanıma göre bir güvenlik kompleksinin sınırlarını tam olarak belirlemek zor olmaktadır. Ayrıca Buzan'ın güvenlik kompleksleri konusunu açıklarken belirttiği önemli bir ayrıntı da bir güvenlik kompleksinin oluşurken, ilgili devletlerin birbirlerine hangi şekillerde bağlanabilecekleridir. Buna göre ilgili devletler birbirleriyle coğrafi, politik, stratejik, tarihi, ekonomik ve kültürel olarak bir araya gelebilirler (Buzan, 1983: 106)⁸.

Soğuk Savaş sonrası yayınlanan çalışmalarda güvenlik kompleksleri konusu ve tanımı daha sistematik hale getirilerek sınırları tam olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Güvenlik kompleksi ifadesi yeni çalışmalarda *Klasik Güvenlik Kompleksi Teorisi* olarak adlandırılmış ve bu teorinin öncelikle referans nesnesi olarak devlete odaklandığı ve sektörel bazda siyasi ve askeri sektörler üzerinde durduğu vurgulanmıştır. Buna göre güvenlik bölgeleri aşağıdaki karakteristik özelliklere sahip olmalıdır:

⁸ Burada ifade edilen bir araya gelip bir güvenlik kompleksi oluşturma durumu Buzan'ın ilk dönem eserlerinde öncelikle kaotik ve çatışmacı bir anlamda tanımlanmıştır. Uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler üzerinde belli alanlarda güvenlik tehditleri oluşturduğu varsayımından hareketle böyle bir sonuca ulaşan Buzan, fakat daha sonra fikirlerini çeşitlendirerek olumlu yönde bir araya gelen devletlerin bir “güvenlik topluluğu” formuna ulaşabileceğini de belirtmektedir.

- İki veya daha fazla devletin bir araya gelmesi,
- Bu devletlerin birbiriyle ilişkili “coğrafi” bir yapı oluşturmaları, siyasi ve askeri sektördeki güvenlik tehditlerinin uzun mesafeli olanlardan çok kısa mesafelerde olanların daha kolay ulaşması,
- Bu devletler arasındaki ilişki *karşılıklı güvenlik bağımlılığı* tarafından belirlenmiştir. Bu bağımlılık negatif ya da pozitif yönde olabilmektedir ve kendi aralarında oldukça güçlüdür.
- Karşılıklı güvenlik bağımlılığı yapısı sürekli olmamasına rağmen yine de derindir (Buzan, Waever, & De Wilde, 1998: 15).

Güvenlik bölgeleri uluslararası politik alt sistemler olarak tanımlanıp, göreceli olarak kendilerinden daha büyük uluslararası politik sistemin otonom mikro versiyonları olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla analiz birimleri devletlerdir ve güvenlik bölgeleri daha geniş ölçekli birimler olmaya eğilimlidir. Çoğu güvenlik kompleksi de bu yüzden birim olarak Güney Asya, Ortadoğu, Güney Afrika, Avrupa gibi kıtasal ya da alt kıtasal yapılanmalardır (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 15-16).

Kopenhag Okulu temsilcilerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde önem verdiği bir diğer konu güvenlik yapılarını *Klasik Güvenlik Kompleksi* adıyla tanımlarken, daha önce sadece devlet bazında ve siyasi-askeri sektörler kategorisinde inceledikleri konuyu yeni güvenlik tehditleri/sektörleri bazında da incelemeye tabi tutmalarıdır. Buna göre güvenlik komplekslerini *homojen kompleksler* ve *heterojen kompleksler* olarak ikiye ayırarak analiz etmektedirler (Buzan, Waever, & De Wilde, 1998: 16).

Homojen Kompleksler; kompleksin spesifik sektörler bazında incelendiği ve bu yüzden benzer birimler arasındaki etkileşim formlarından oluşan kompleksi tanımlamaktadır. Bu tanımlama, farklı sektörler bazında oluşan farklı tip kompleksleri ifade etmektedir. Örneğin; “bir askeri kompleksin” baskın şekilde devletlerden oluşması veya “bir sosyal kompleksin” çeşitli kimlik eksenli birimlerden oluşması gibi formları tanımlamaktadır.

Heterojen Kompleksler; güvenlik komplekslerinin spesifik sektörlerle tanımlı olduğu algısını terk etmektedir. Farklı tip aktörlerin/referans nesnelerinin karşılıklı olarak ve tüm sektörler bazında ilişkisellik içinde olabileceği mantığı üzerine kurulmuştur. Örneğin; devletler, toplumlar, şirketler gibi aktörlerin siyasi, askeri, toplumsal sektör gibi analiz birimleri bazında karşılıklı etkileşimi ve entegrasyonunu hedeflemektedir (Buzan, Waever, & De Wilde, 1998: 16).

Yazarlara göre; bu komplekslerden her ikisi de belirli vaka çalışmaları için kullanılabilir. Hangisinin seçileceği analistin hangi seçeneğin o vaka çalışması için daha uygun olacağına bağlı olarak belirlenebilmektedir. Fakat yine de heterojen yapıdaki güvenlik kompleksleri birçok aktörü ve sektörü bir araya getirmesi nedeniyle ve analiste tek bir çerçeve içerisinde daha yoğun bir çalışma sunmasından dolayı avantaja sahiptir (Buzan, Waever, & de Wilde, 1998: 16-17).

Kopenhag Okulu teorisyenleri Buzan ve Waever'ın 2003 yılında yayınladıkları eser olan "*Regions and Powers: The Structure of International Security*" adlı çalışma bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin en ayrıntılı şekilde anlatıldığı ve önemli ölçüde güncellendiği bir çalışmadır. Önceki çalışmaların teorik alt yapısından beslenen ve en önemlisi bu teorik altyapıyı bazı noktalarda güncellemek suretiyle, ampirik çalışmalara dönüştüren eser içerisinde Kopenhag Okulu yazarları, dünyayı bazı güvenlik komplekslerine/alanlarına bölmüşler ve bu alanları kendi iç dinamikleri bazında analiz etmişlerdir. Bu analizlerini yaparken birbirleriyle bağlantılı dört seviye olarak gördükleri, "ulusal, bölgesel, bölgeler arası, küresel" düzeylerde çalışmışlar ve bahsi geçen güvenlik komplekslerini bu seviyeler bazında okumuşlardır. Bu kapsamda Dünya; Asya, Ortadoğu, Afrika, Amerika Kıtaları ve Avrupa genel çerçevesinde olmak üzere bu bölgelerin alt bölgeleri şeklinde parçalara ayrılarak okumaya tabi tutulmuştur (Buzan & Wæver, 2003: xvii).

Bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin "teorik" boyutuna bakıldığında hem realist hem de konstrüktivist yönü olduğu görülmektedir. BGKT'nin realist yönü, özellikle neorealizmin sistem üzerinden yaptığı analizlerde güç dengesine, güç dağılımına verdiği önemin, Kopenhag Okulu'nda bölgeler üzerinde incelenmesinde;

konstrüktivist yönü⁹ ise “güvenlikleştirme” teorisi ve toplumsal güvenlik alt başlıkları özelinde ortaya çıkmaktadır. Basrur’a göre; Kopenhag Okulu teorisyenleri Buzan ve Waever BGKT yaklaşımı ile neorealizmi reddetmemekte, neorealizm ile konstrüktivizm arasında oluşan açıklığı, sistem/yapı ve güvenlikleştirme teorilerinin kullanımına aynı anda izin vererek bölgesel güvenliğin içeriğini belirlemek amacıyla daraltmaktadır. BGKT bu anlamda, güvenlik bölgelerini çeşitli iç dinamiklerle inceleyip sınıflandırmaya tabi tutarak bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu sayede bölgesel güvenlikte karşılaştırmalı çalışmalar için bir altyapı sağlamaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 4; Basrur, 2006: 420). Bu bilgiler ışığında Kopenhag Okulu teorisyenleri BGKT’nin konstrüktivist yönünü vurgulayacak şekilde son olarak, fakat önceki tanımlarındaki ana fikir değişmeyecek şekilde bir bölgesel güvenlik kompleksini şu şekilde tanımlamışlardır: *“Bir güvenlik kompleksi temel güvenlikleştirme, güvenliksizleştirme veya her iki süreçleri de birbiriyle bağlantılı olan ve güvenlik sorunları birbirinden ayrı düşünülemeyecek olan birimler/devletler grubudur.”* Bu şekilde karmaşık bir formülasyonun kavramın temel özelliklerini ve esas fikrini değiştirmedeği belirtilmiş ve uluslararası sistemdeki güvenlikleştirme ve güvenliksizleştirme süreçlerinin önemli bölümlerinin bölgesel kümelerde de görülebileceği düşünülmüştür (Buzan & Wæver, 2003: 44).

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi’nin temel değişkenlerinin neler olduğu konunun kapsamı açısından önemlidir. Bu çerçevede BGK’leri karşılıklı güvenlik bağımlılığının coğrafi ya da alt-küresel türü olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama içerisinde uzun ömürlü olduğu varsayılan dostluk-düşmanlık tanımlamaları önemli bir özelliktir. Bir BGK’nin özel karakteri uzun süreli düşmanlıklar (Yunanlar ve Türkler, Araplar ve Farslar, Kmerler ve Vietnamlılar) veya bir medeniyet alanının ortak kültürel formu (Araplar, Avrupalılar, Güney Amerikalılar) gibi tarihsel faktörlerden etkilenmektedir. Bir BGK’nin oluşumu bir yandan bölge devletlerinin kendi aralarındaki dinamiklerden, anarşik yapı ve güç dengesi durumundan, diğer yandan lokal coğrafi yakınlığın meydana getirdiği baskıdan gelmektedir. Coğrafi

⁹ Güvenlikleştirme teorisi özelinde ifade edilen konstrüktivist içerikte önemli olan nokta ileride açıklanacağı üzere bölge devletleri arasında sosyal içerikli olarak oluşturulan dostluk-düşmanlık ikiliğidir.

yakınlık tehditlerin kısa mesafelerde daha kolay yol alması nedeniyle güvenlik mekanizmasının oluşumunda etkilidir. Bu anlamda güvenlik etkileşiminde coğrafi yakınlık etkisi askeri, siyasi, toplumsal ve çevresel sektörlerde daha güçlü olarak görülmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 45). Kopenhag Okulu'na göre, dostluk ve düşmanlık kalıbı bir yandan en iyi şekilde bölgesel ölçekteki analizlerden başlayarak küresel aktörlerin konumlanmasına uzanan çizgide, öte yandan iç faktörlerin özellikleri ile ortaya konulabilmektedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse; bölge devletleri arasındaki kimin kimi tehdit algıladığı ya da dostluk kurduğu ile ilgili yapılanma sadece sistem seviyesindeki unsurlardan gelmez, aynı zamanda bölgedeki tarihi, siyasi ve materyal unsurların bileşiminden içsel olarak üretilmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 47). Dolayısıyla söylemek gerekirse, bir bölgesel güvenlik kompleksinin temel yapısı ve karakteri anarşik yapı içerisinde iki tip ilişki ile tanımlanmaktadır: Güç ilişkileri ve dostluk-düşmanlık kalıpları. Güç ilişkilerinin bölgesel ölçekte belirleyici olduğu fikri, “bölgesel güç dengesi” gibi özel bir kavramla açıklanmaktadır. Bu yüzden, uluslararası sistem seviyesinde olduğu gibi ve alt-sistemler olarak tanımlanan bölgesel güvenlik kompleksleri; kutupluluk çerçevesinde, tek kutupluluktan iki-üç ve çok kutupluluğa kadar çeşitlenen bir yelpazede analiz edilebilmektedir.

BGKT'nin dostluk-düşmanlık kalıbı ile ilgili söylenmesi gereken bir diğer önemli nokta, bu ilişki tanımlanmasının konstrüktivizm ekseninde Wendt'in fikirlerinden etkilendiğidir. Wendt'in anarşinin sosyal yapısı olarak tanımladığı “Hobbesçu, Lockeçu, Kantçı” düzenler, BGK'lerinin “düşman, rakip, dost” gibi yapısal düzenlerini fikrîsel açıdan etkilemektedir. Bu anlamda bir güvenlik kompleksinin bu üç farklı yapısal düzendeki çıktısı bir sistemin tamamını ya da alt-sistemler olarak bölgesel güvenlik komplekslerini domine etmektedirler. Çatışma ya da işbirliğini tetikleyen spesifik konular olarak tarihsel düşmanlık ya da dostluk bir BGK'nin yapısını tanımlayan korkunun, rekabetin, dostluğun oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu durum tarih, kültür, din, coğrafya gibi unsurların karakteristik özelliklerinden etkilenmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 49-50).

Özetle ve nihai olarak bir bölgesel güvenlik kompleksinin temel yapısı aşağıdaki dört bileşeni içermektedir:

- BGK'yi komşularından ayıran ve farklılaştıran sınır,
- BGK'nin iki ya da daha fazla otonom birimden oluşması gerektiğini belirten anarşik yapı,
- Birimler arasındaki güç dağılımını kapsayan kutupluluk,
- Birimler arasındaki dostluk-düşmanlık kalıbını kapsayan sosyal yapı.

Kopenhag Okulu temsilcilerine göre, bir bölgesel güvenlik kompleksinin zaman içinde evrilip değişime uğrayabileceğini gösteren üç ihtimal bulunmaktadır: İlki, kompleksin “temel yapısında önemli bir değişikliğin olmadığı” *statükonun korunması* durumu; ikincisi, kompleksin var olan dış sınırları içerisinde meydana gelen *iç dönüşüm*. Bu durum, bölgesel entegrasyon kaynaklı anarşik yapıdaki değişim; bölünme/ayrılma, fetih/işgal, birleşme gibi kutupluluğa etki eden değişim veya birimler arasındaki ideolojik değişim/kayma, yönetici liderlerin değişimi gibi konularla ortaya çıkan hâkim dostluk-düşmanlık kalıbındaki değişim. Üçüncüsü de kompleksi belirleyen dış sınırın genişlemesi ya da daralması ile ortaya çıkan *dış dönüşüm*. Bu durum, çoğunlukla dışa genişleme şeklinde ve iki BGK'nin birleşmesiyle meydana gelmektedir.

Son olarak BGKT hakkında bahsedilmesi gereken önemli konu “güvenlik kompleksi türleridir.” Bahsedildiği üzere bölgesel güvenlik kompleksleri “kutupluluk” ekseninde analiz edilmekte ve bu çerçevede kategorize edilebilmektedir. BGK'nin yapısal düzenleri olan düşmanlık, rekabet, dostluk ve bu kapsamda ortaya çıkan sırasıyla *çatışma oluşumu*, *güvenlik rejimi*, *güvenlik toplumu* türleri, BGKT'nin kutupluluk eksenli analizlerinde belirleyici bir role sahiptir (Buzan & Wæver, 2003: 53-54). Bölge çalışmaları bağlamında bu konuda ek bir bilgi olarak Kopenhag Okulu teorisyenlerinden Barry Buzan, 2009 yılında Ana Gonzalez-Pelaez ile yaptığı bir çalışmada Ortadoğu bölgesini değerlendirmiştir. Bu kapsamda Ortadoğu bölgesinin bir çatışma formunda var olan bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak ön plana çıktığı ve bu anlamda Ortadoğu ülkelerinin bir bölgesel güvenlik kompleksi çerçevesinde birbirleriyle güçlü güvenlik etkileşimleri içinde bulunan

aktörler olduğu belirtilmektedir. Bu konuda özellikle bölgedeki İsrail'in varlığının geçmişte olduğu kadar gelecekte de Ortadoğu'da bir çatışma formunu devam ettireceği vurgulanmaktadır (Buzan & Gonzalez-Pelaez, 2009: 241)¹⁰.

BGK'leri türlerinin ne olduğuna geçmeden önce Kopenhag Okulu temsilcilerince tanımlanan uluslararası sistem içerisinde çeşitli devletlerin güç konfigürasyonlarını bilmek konunun daha net anlaşılması bakımından önemlidir. Bu çerçevede devletlerin güç yapılanmaları şu şekilde tanımlanmıştır:

Süper güçler: Süper güç olabilmenin kriteri öncelikle tüm uluslararası sistem içerisinde geniş ölçülü yeteneklere sahip olabilmektir. Buna göre süper güçler birinci sınıf ordu kapasitesine, politik kabiliyetlere ve bu özellikleri destekleyen ekonomik güce sahip olmalı ve dolayısıyla küresel askeri ve siyasi erişim yeterliliğinde olmalıdır. Süper güçler, güvenlikleştirme ve güvenlik-dışılaştırma süreçlerinde neredeyse sistemin tüm bölgelerinde aktif oyuncu olmalılardır. Aktif oyuncu olarak; tehdit, garantör devlet, müttefik veya müdahaleci devlet olarak rol alabilmektedir. Kronolojik olarak süper güçlerin kimler olduğuna bakıldığında ise; 19. yy. boyunca Fransa, Britanya ve kısmen Rusya; 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya, ABD ve SSCB; 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve SSCB ve Soğuk Savaş'tan sonra sadece ABD'dir (Buzan & Wæver, 2003: 34-35).

Büyük Güçler: Bu güçlerin uluslararası sistem içerisinde süper güçler gibi tüm güvenlik alanlarında mutlaka büyük yeteneklere sahip olmaları gerekmemektedir. Bir ülkenin büyük güç konumunda tanımlanmasına imkân tanıyan kriter ya da onları bölgesel güçten ayıran özellik, diğer ülkeler tarafından sistem düzeyi hesaplamalarında güç dağılımında şimdiki ve yakın gelecekte oluşabilecek durumudur. Genellikle büyük güçler, diğer güçlerin hesaplamalarında kısa ve orta vadede süper güç pozisyonunu elde etmeye çalışan askeri, ekonomik, siyasi potansiyeli olan güç olarak ifade edilmektedir. Çoğunlukla, büyük güçler uluslararası

¹⁰ Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi ile ilgili detaylı inceleme bir sonraki bölüm olan "Kopenhag Okulu Yaklaşımlarına Göre Dünyadaki Bölgesel İşbirliği/Çatışma Örnekleri ve Özellikleri" başlığı altında yapılacaktır.

güç hiyerarşisinde yükseliş trendinde olanlar, fakat ikinci bir durum olarak süper güç konumundan düşüşte olan ülkeleri tanımlamak için de kullanılmaktadır. Düşüş trendindeki süper güçler bir bölgeden daha fazlasında hala etkili olacaklardır fakat artık küresel askeri operasyonlarda sınırlı kapasiteye sahip olacaklardır. Kronolojik olarak büyük güçlerin kimler olduğuna bakıldığında ise; 19. yy. boyunca Almanya, ABD, Japonya; 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya; Soğuk Savaş süresince Çin, Almanya, Japonya ve kısmen Britanya ve Fransa ve Soğuk Savaş sonrası Avrupa Birliği, Japonya, Çin ve Rusya'dır (Buzan & Wæver, 2003: 35-36). Bununla birlikte, BGKT kapsamında tanımlanan büyük güçlerin kendi bölgeleri dışında diğer bölgelerdeki askeri ve siyasi erişimi konusunda; bu güçlerin o bölgeye nüfuz etmesinin ilgili bölgedeki devletler arasında bir rekabet durumu oluştuğunda meydana gelebildiği belirtilmektedir. Bu sayede bir güç dengesi sistemi oluşmakta ve bu büyük güçlerin varlığı, ilgili bölgedeki ya da BGK'deki yerel ve küresel güvenlik kalıplarını etkilemektedir (Soltani, Naji, & Amiri, 2014).

Bölgesel Güçler: Bölgesel güçler ise; bölgesel güvenlik kompleksi çözümlemelerine yardımcı olan ve ilgili kompleksin kutupluluk durumunu tanımlamaya yarayan güçlerdir. Buna göre; örneğin Güney Afrika BGK'de tek kutupluluk, Güney Asya'da çift kutupluluk, Ortadoğu'da, Güney Amerika'da, Güneydoğu Asya'da çok kutupluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Etkileri küresel ölçekte değil sadece kendi bölgesinde görülmektedir. Bu ülkelerin önemli bir özelliği de etkileri ve yetenekleri yoluyla belirli bölgelerin güvenlikleştirilmesi halinde daha büyük güçlerden bir cevap alma ihtimallerinin bulunmasıdır (Buzan & Wæver, 2003: 37).

Bu bilgiler ışığında Wæver'a göre BGKT kapsamındaki küresel yapı; bir süper güç, dört büyük güç ve on bir bölgesel güçten oluşan çeşitli bölgeleri içermektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1: BGKT Çerçevesinde Güç Konfigürasyonlarına Göre Ülkeler

<i>Güç Konfigürasyonu</i>	<i>Sayı / Adet</i>	<i>Ülke / Ülkeler</i>
Süper Güç / Güçler	1 (Bir)	ABD
Büyük Güç / Güçler	4 (Dört)	Çin, Rusya, AB, Japonya
Bölgesel Güçler	11 (On Bir) ¹¹	

(Wæver, 2004: 20)

BGK türleri bahsi geçen dört bileşen ekseninde temel olarak ve kısaca aşağıdaki şekilde açıklanabilir: Bu konuyu açıklarken öncelikle şu önemli durumu belirtmek gerekir ki; BGKT birincil olarak bölgesel yapılanmalara odaklanmakla birlikte, birbirleri ile ilişkili dört analiz seviyesinde özelleşmiştir. Bu dört seviye; yerel, bölgesel/bölgesel kompleks devletleri arası ilişki, bölgeler arası etkileşim/bir BGK'nin diğer BGK'ler ile etkileşimi ve son olarak bölgedeki küresel güçlerin rolü. Bu dört seviyenin aynı anda düşünülmesi ve analiz edilmesi Buzan'a göre *güvenlik gruplaması* olarak adlandırılmaktadır¹². Yukarıdaki dört seviyeye ilaveten açıklanması gereken bir diğer konu *alt kompleks* kavramıdır. Alt kompleksler BGKT'nin ortaya çıkışından beri ampirik çalışmalarda kullanılan önemli bir kavramdır. Buna göre alt kompleks; bir bölgenin içinde bulunmakta ve yukarıdaki seviyelere kıyasla "yarım seviye" olarak tanımlanmaktadır. Alt kompleksler bir BGK ile temelde aynı tanımlamaya sahip olup bir alt kompleksi farklı yapan unsur daha büyük bir BGK içerisinde daha küçük bir alanı kapsamasıdır. En belirgin örnek Ortadoğu BGK'de görülmektedir. Buna göre Ortadoğu BGK; Levant, Körfez ve Magrip olarak üç alt komplekse ayrılmıştır (Buzan & Wæver, 2003: 51).

Bu konularla ve tanımlarla bağlantılı olarak güvenlik kompleksi türleri şunlardır:

¹¹ Wæver bu değerlendirmeyi 2004 yılındaki yayınladığı bildirideki bilgileri esas alarak ve dönemin küresel görünümüne göre yapmıştır. Çalışmanın yapıldığı yıldan günümüze kadar geçen süre içerisinde yeni bölgesel güçler ve bu çerçevede yeni bir küresel yapı oluşumu dikkate alınması gereken bir durumdur.

¹² Kopenhag Okulu'nun bir diğer teorisini olan Wæver, bir başka çalışmada bölgesel güvenlik komplekslerinin bu dört analiz seviyesiyle ilgili *toplam güvenlik haritası* kavramını ortaya koymuş ve bu kavramın küresel seviye, bölgesel seviye, küresel ve bölgesel seviyeler arası etkileşim olmak üzere üç alanı kapsaması gerektiğini belirtmiştir (Wæver, 2004: 20).

Standart BGK; temel olarak Westfalyan formda ve iki veya daha fazla otonom birimin öncelikle askeri-siyasi güvenlik sektörlerinde bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bütün standart kompleksler yapısal olarak anarşiktir. Bir standart BGK’de kutupluluk tamamen bölgesel güçler tarafından tanımlanmakta ve tek kutupluluktan çok kutupluluğa kadar bir çeşitlenme gösterebilmektedir. Örneğin; İran, Irak, Suudi Arabistan Körfez alt kompleksinde, Hindistan ve Pakistan Güney Asya BGK gibi. Bir standart BGK’de tek kutupluluk bölgede sadece bir bölgesel güç bulunduğu anlamına gelmekte ve buna örnek olarak da Güney Afrika’nın Güney Afrika BGK’deki konumu verilmektedir. Tek kutuplu olmalarına rağmen standart BGK’ler küresel güçleri içermezler. Bir sonraki kısımda aktarılacağı üzere bu durum onları Merkezi BGK’den ayıran önemli bir özelliktir. Dostluk-düşmanlık ikiliği bakımından bir standart BGK, *çatışma oluşumu, güvenlik rejimi ve güvenlik topluluğu* olarak tanımlanabilir. Bir standart BGK içerisinde güvenlik politikalarının temel unsuru bölgedeki bölgesel güçler arası etkileşimdir. Aynı zamanda bu bölgesel güçlerin ilişkileri bir küresel gücün o bölgeye erişmesi ile bozulabilmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 55).

Merkezi BGK; üç ya da dört temel formda tanımlanmaktadır. İlk iki form BGK’nin tek kutuplu olarak tanımlanan özel türleridir. Standart BGK’den farkı tek kutubun sadece bir bölgesel güçten değil aynı zamanda bir küresel güç veya bir büyük güçten oluşabilme durumudur. Örneğin; Kuzey Amerika BGK’de ABD, BDT’de Rusya. Merkezi bir BGK’de bir küresel ya da büyük gücün ilgili bölgeyi domine edeceği beklentisi hakimdir ki bu durum tek kutupluluğu ortaya çıkarmaktadır. Merkezi BGK’nin üçüncü formu kurumlar aracılığıyla birbirine entegre olmuş bir bölgeyi tanımlamaktadır. Buna verilecek en iyi örnek Avrupa Birliği’dir. AB, “güvenlik topluluğu” türünde bir bölge ve küresel seviyede kendi kalıpları içerisinde bir büyük güç olarak önemli bir örneği oluşturmaktadır. Güvenlik topluluğu türündeki bir BGK’de ilgili aktörler birbirlerini bir tehdit olarak görmeyi bırakıp, bir dost olarak düşünmeye başlamaktadırlar. Bu durum ise siyasi, ekonomik, çevresel, toplumsal yani sektörler temelinde bir işbirliği politikası ortaya çıkarmaktadır. AB örneğinde “merkezilik” sadece tek kutuplu bir gücün hakimiyetinden değil, aynı zamanda bir grup devletin kolektif kurumlar aracılığıyla oluşturduğu yapıdan

kaynaklanmaktadır. Bu durum *sui generis* bir özellik barındırmaktadır. Bu üç türün bir “merkezi” BGK olarak anılmasını sağlayan unsur, bir bölgenin güvenlik dinamiklerinin kendi içerisinde bulunan bir merkez tarafından domine edilmesidir. Bir merkezi BGK, merkez devletin açık şekilde bölgede etkili olduğu ve bölge devletlerinin bu merkez devletin bölgesel erişimine imkân sağladığı ölçüde var olmaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 55-58).

Büyük güç içeren BGK; bu kompleks türünde bölgenin kutupluluğu o bölgenin içerisinde bulunan bir küresel güç seviyesinden daha fazlası ile tanımlanmaktadır. Bu anlamda kompleks içerisinde çok kutuplu bir formda açıklanacak şekilde çok sayıda küresel/büyük güç bulunmaktadır. Bu tür, geleneksel olarak 1945 öncesi Avrupa’da görülmüş ve günümüzde ise Doğu Asya’da görülmektedir. Doğu Asya örneğinde Çin ve Japonya çift kutuplu büyük güç BGK’nin merkezini oluşturmaktadırlar. Bu BGK türü standart BGK ‘den iki nedenden dolayı farklılaşmaktadır. İlki, bu türün bölgesel dinamikleri direkt olarak küresel seviyedeki güç dengelemesi hesaplamalarını etkilemektedir. İkincisi, bu tür fazla sayıda büyük gücü içermesi dolayısıyla, bu güçlerden herhangi birinin komşu diğer bölgelere / BGK’lere erişmesi ve o bölgede etkili olması beklenebilmektedir. Bu anlamda yüksek yoğunluklu bir bölgelerarası etkileşimin ortaya çıkma ihtimali vardır. Büyük güç içeren BGK’ler küresel ve bölgesel seviyelerin bir hibrit versiyonu olarak değerlendirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle; kutupluluk, dostluk-düşmanlık, sınırlar vs. gibi özelliklerden dolayı bir standart BGK olarak analiz edilebilirken, kendi güvenlik dinamiklerinin küresel güç seviyesini etkilemesinden kaynaklı küresel bir seviyede de tanımlanmaktadır. Özellikle, bu BGK’yi standart BGK’den farklılaştıran kriterlerin ikincisi olan komşu bölgelere erişim ve etkili olma durumu net şekilde Soğuk Savaş zamanında Çin örneğinde görülmektedir. Çin, sadece Kuzeydoğu Asya BGK’de bir bölgesel güç olmakla kalmayıp aynı zamanda Güneydoğu Asya ve Güney Asya BGK’lerine erişim sağlamıştır. Bu anlamda; Çin Güney Asya’da Pakistan’ın müttefiki ve Hindistan’ın rakibi olarak rol oynamış, Güneydoğu Asya’da Vietnam’da savaşmıştır (Buzan & Wæver, 2003: 59-60).

Süper-kompleks BGK: Bir büyük güç içeren BGK içerisindeki herhangi bir büyük gücün yayılım göstererek komşu bölgelerde etki alanı oluşturmasıyla ortaya çıkan yapı, uzun vadede farklı BGK’lerin birleşerek bir “süper-kompleks” meydana getirmesine neden olabilmektedir. Bu şekilde oluşan bir süper-kompleks yapısı içerisinde bir veya daha fazla büyük güç buluşabilmekte ve bir araya gelebilmektedir. Bu türden bir oluşumda Buzan’ın “güvenlik gruplaması” olarak adlandırdığı seviyelere, yani yerel-bölgesel-küresel seviyelere, dördüncü olarak bir de süper-bölgesel seviye eklemek gerekmektedir. Doğu ve Güney Asya bu türe örnek olarak verilmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 60).

Bu güvenlik kompleksleri türleri yukarıdaki bileşenleri içerecek şekilde ve ayrıca çeşitli kutupluluk ve güç parametreleri ekseninde aşağıdaki tabloda olduğu gibi özetlenmektedir.

Tablo 2: Güvenlik Kompleksleri Türleri Özeti

Tür	Kilit Özellikler	Örnekler
Standart	Bölgesel Güçler tarafından belirlenen kutupluluk	Ortadoğu, Güney Amerika, Güneydoğu Asya, Güney Afrika
Merkezi - Süper güç - Büyük Güç - Bölgesel Güç - Kurumsal	Süper güç merkezli tek kutuplu Büyük Güç merkezli tek kutuplu Bölgesel Güç merkezli tek kutuplu Bölge kurumları oluşturan aktörler aracılığıyla elde edilir.	Kuzey Amerika BDT, Potansiyel Güney Asya Şu an yok Avrupa Birliği
Büyük Güç	Bölgesel olarak büyük güçlere sahip çift ya da çok kutupluluk	1945 öncesi Avrupa, Doğu Asya
Süper Kompleks	Bir büyük gücün komşu bölgelere yayılması ile oluşan güçlü bölgeler arası güvenlik dinamikleri	Doğu ve Güney Asya

(Buzan & Wæver, 2003: 62)

Son olarak, BGKT içerisinde kullanılan ve bu çalışmanın ikinci bölümünden itibaren açıklanacak olan ampirik çalışmaların daha iyi anlaşılması için birkaç temel kavramdan bahsedilmelidir. Bu kavramlardan ilk ikisi bir bölgesel güvenlik kompleksinin, özellikle standart bir kompleksin oluşumuna engel olan durumlardır. *Overlay/kaplama* ve *unstructured/yapılanmamış*. *Kaplama* durumu; dışarıdan bir büyük gücün çıkarlarının kendi nüfuz alanı ötesine geçtiğinde ve o bölgeyi yoğun şekilde kendi iç güvenlik bağımlılığı dinamiklerinin işlemlerini durduracak/bozacak şekilde domine ettiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum genellikle o büyük gücün bölgede uzun vadeli askeri yerleşimi, konumlanması ile sonuçlanmaktadır. *Kaplama* durumuna verilen en iyi örnekler; Avrupa'nın Afrika, Asya ve Amerika'daki kolonizasyon dönemi, klasik Avrupa güvenlik dinamiğinin Soğuk Savaş süresince süper güç rekabeti ile şekillendiği zaman diliminde Avrupa'nın kendi durumu. *Yapılanmamış* güvenlik bölgeleri ise tek başına ya da iki nedenden ortaya çıkmaktadır. İlki, bölgedeki lokal devletlerin kendi sınırları ötesinde bir güvenlik bağımlılığı oluşturamadığı ve bu yüzden temel bir bölgesel güvenlik kompleksi yapısı meydana getiremediği, bu anlamda düşük kapasiteye sahip oldukları zaman; ikincisi, coğrafi izolasyondan dolayı, okyanuslarda bulunan ada ülkeleri gibi, güvenlik etkileşiminin zor gerçekleştiği zaman, *yapılanmamış* güvenlik bölgesi ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda da sonuç, bir BGK yapısının meydana gelmesi için gerekli olan karşılıklı güvenlik bağımlılığının yetersiz oluşudur. Fakat burada belirtmek gerekir ki ada ülkeleri olan Britanya ve Yeni Zelanda gibi aktörler bu tanımlamanın dışında bırakılmıştır (Buzan & Wæver, 2003: 61-63)

Kaplama durumunda güvenlik bölgesi dış güçler tarafından tanımlanırken, *yapılanmamış* bölgeler durumunda ise bölge ilgili bölgesel dinamiklerin yokluğu ile tanımlanmaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 63).

Bir diğer kavram çifti *pre-complex* ve *proto-complex* kavramlarıdır. Bu iki kavram özel olarak tanımlanan *yapılanmamış* kompleks türlerini ifade etmektedir. Bu açıdan bu iki tür bir BGK oluşumuna giden bir yolu, süreci ifade etmektedir. Bu türlerden *pre-complex*, ülkeler arasındaki bir grup ikili güvenlik ilişkisinin bir araya gelip bir BGK oluşturma potansiyelinde olduğu, fakat yine de halihazırda bunun

oluşması için yeterli bağımlılığın bulunmadığı süreci tanımlamak için kullanılmaktadır. En iyi örnek “Afrika Boynuzu” dur. *Proto-complex* ise, bir “bölge”yi betimlemek için karşılıklı güvenlik bağımlılığının yeterli olduğu ve bu durumu ile komşu bölgelerden farklılaştığı, fakat bölgesel güvenlik dinamiklerinin o bölgeyi bir BGK olarak düşünebilmek için hala çok zayıf olduğu yapıyı tanımlamak için kullanılmaktadır. Buna en iyi örnek ise Batı Afrika’dır (Buzan & Wæver, 2003: 64).

Bu bölümü tamamlarken son olarak açıklanması gerekli olan iki kavram *insulator* /yalıtkan ülke ve *buffer/tampon* ülke kavramlarıdır. Özellikle bu iki kavram çalışmanın vaka analizi ülkelerinden biri olan Türkiye’nin BGKT içerisindeki konumunu tanımlamak ve değişim ihtimalinin araştırılması bakımından önem arz etmektedir. Bu çerçevede *insulator*/yalıtkan ülke BGKT içerisinde özel bir kavramdır ve daha büyük bölgesel güvenlik dinamiklerinin arasında bulunan ve bu dinamiklerinin sırt sırta bindiği bölgede bulunmaktadır. Bu kavrama örnek; Türkiye, Burma ve Afganistan’dır. *Buffer/tampon* ülke ise, bir güvenlik kompleksi içerisindeki bir ülke ya da *mini-kompleks*’i tarif etmektedir. Tampon ülke, güçlü güvenlikleştirme kalıplarının merkezinde bulunur ve görevi rakip güçleri birbirinden ayırmaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 489-490). Tampon ülkeye örnek olarak ise, özellikle 20. yüzyıl boyunca İsviçre ve Finlandiya verilmektedir (McLean, 2011: 17).

İKİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG OKULU YAKLAŞIMLARINA GÖRE DÜNYADAKİ BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ/ÇATIŞMA ÖRNEKLERİ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Asya Kıtası

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'nin ilk ortaya çıktığı dönemlerde Güney Asya bölgesi kurucu bir vaka çalışması olmuştur. Fakat genel olarak tüm Asya Kıtası, büyük ölçüde askeri-siyasi sektörleri içeren geleneksel güvenlik dinamiklerinin tanımlandığı bir bölge olduğu için, öncelikle bu şekilde Asya kıtası çerçevesinde bir incelemeye kısaca tabi tutulacaktır. Bu bağlamda Asya kıtası için söylenebilecek özellikler şu şekilde belirlenmiştir: Asya, iki büyük güç ve “bir bölgesel güç statüsünden büyük güç statüsüne yükseliş trendinde olan” bir devlet içermektedir. Bunların ilk ikisi Çin ve Japonya; diğer devlet ise Hindistan'dır. Ayrıca bu devletlerden Çin ve Hindistan nükleer güce sahip devletler olarak ön plana çıkarken; Pakistan ve Kuzey Kore de diğer nükleer güç sahibi devletlerdir. İlaveten, Japonya'nın gelecekte muhtemel nükleer güce sahip olması beklenirken, ayrıca Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin de bu kategoride değerlendirildiği görülmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 93).

Asya kıtasında dönemsel olarak ve tarihi koşullar çerçevesinde oluşan BGK türlerine bakıldığında şu seçenekler gözlemlenmiştir: Asya'nın coğrafi büyüklüğü ve çeşitliliği dikkate alındığında, özellikle nispeten sömürgecilik sonrası dönemde üç farklı BGK oluşumu görülmektedir. Bunlardan ilki, Kuzeydoğu Asya'da 19. Yüzyılın sonları boyunca ortaya çıkan “büyük güç içeren bir BGK” ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sırasıyla Güneydoğu Asya'da ve Güney Asya'da ortaya çıkan “iki adet standart BGK”. Asya'nın büyük güçler içermesi, bölgeler arası oluşabilecek güvenlik dinamiklerini ön plana çıkartmaktadır. Bu durum ise muhtemel bir süper kompleksi meydana getirebilecek olan ihtimaldir.

Asya kıtası içinde özellikle Doğu Asya'nın küresel seviye ile ilişkili özelliği bu bölgenin Soğuk Savaş süresince bir süper güç rekabetine sahne olmasına neden

olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, Asya kıtası “Doğu Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya” olmak üzere üç farklı alt komplekse bölünmüştür. Ayrıca Asya kıtası için söylenebilecek önemli bir özellik, bir güvenlik kompleksinin zaman içinde değişime uğradığını gösteren örneklerle sahip olmasıdır. Bölgede hem iç hem de dış dönüşüm süreçleri gözlenebilmektedir. Güney Asya’da iki kutupluluktan tek kutupluluğa doğru bir değişime tanık olunurken; Güneydoğu Asya’da “çatışma oluşumu” formundan “güvenlik rejimi” formuna bir geçiş gözlemlenmektedir. Bir diğer özellik, Asya kıtasının zaman içinde açık şekilde bir süper kompleks formuna dönüşümün görüldüğü bir yer olmasıdır. Çin ve Japonya (ve potansiyel olarak Hindistan) küresel düzeyde büyük güçler olduğu için, bu devletlerin politikaları sadece Asya devletlerinin güvenliğini değil, aynı zamanda küresel düzeyi de etkilemekte ve şekillendirmektedir. Son özellik ise; Asya’da bulunan yalıtılan ülkelerdir. Bunlar; Moğolistan, Burma ve Afganistan olarak belirlenmiştir (Buzan & Wæver, 2003: 96-97).

2.1.1. Güney Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Güney Asya BGK, daha önce çalışmanın ilk bölümünde açıklanmış olan “yerel, bölgesel, bölgeler arası etkileşim ve küresel seviye olarak tanımlanmış dört analiz seviyesi olan “güvenlik gruplaması”nın net şekilde görüldüğü bir bölgedir. Yine de bu bölgede güvenlik dinamikleri bölgeler arası etkileşim analiz seviyesi dışında diğer seviyelerde bir süreklilik göstermektedir. Bölgeler arası etkileşimin oluşturabileceği bir süper kompleks durumunun, diğer analiz seviyelerine göre öne çıkması ve güçlenmesi anlamına gelecek ve özellikle kompleks devletlerinden biri olan Pakistan’ın bir diğeri olan Hindistan karşısında güç kaybedip, var olan çift kutuplu bir yapıdan tek kutuplu bir yapıya dönüşmesi ile mümkün olabilecektir. Bu durumun oluşma ihtimali ise gelecekte takip edilmesi gereken bir konudur.

Güney Asya BGK, Kopenhag Okulu yazarlarının eserlerinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakat bu çalışmada, başta Güney Asya olmak üzere Asya kıtasının diğer bölgeleri Soğuk Savaş sırasında ve sonrası dönemde, belli başlı özellikleri, bölgesel kompleksi meydana getiren olaylar kapsamında genel çerçeve içerisinde

konu edilecektir. Güney Asya BGK, diğer post-kolonyal güvenlik bölgelerinde de olduğu gibi bir “çatışma oluşumu” formundadır. Özellikle bölgede çift kutuplu yapıyı oluşturan iki devlet olan Hindistan ve Pakistan, BGK’nin merkezi devletleridir (Buzan & Wæver, 2003: 101).

Hindistan ve Pakistan bakıldığında, iki halk arasında geçmişten gelen bir düşmanlığın oluşturduğu bir çatışma içerisinde değillerdir. Pakistan ve Hindistan 1947’de İngiliz İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi ulusal devletlerini kurmuşlardır. Böylece, bu devletlerden Pakistan bölgedeki Müslüman halkın oluşturduğu kendi bağımsız devletine sahip olmuştur. Bölgedeki Hint Müslümanları için güvenli bir liman yaratma hedefini tanımlayan “iki ulus teorisi” ni savunan “Müslüman Birliği” ile buna karşı çıkan Hint Ulusal Kongresi arasındaki rekabet, bağımsızlık sonrası Hindistan-Pakistan ilişkilerinin “düşmanlık” formunu belirleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu görüşü destekleyen bir başka durum halkının çoğunluğu Müslüman olan Keşmir bölgesinin hala Hint işgali altında bulunuyor olmasıdır. Pakistan bu durumu 1947’deki Hindistan ve Pakistan devletlerinin “taksim” sonrası oluşan bağımsızlıklarını kazanma sürecinde “tamamlanmamış” bir politika olarak görmektedir. Standart görüşe göre, sınır hatları boyunca ve Keşmir’deki çatışmalar ve şiddet olayları, bu taksimin duygusal bir ifadesi olarak görülmektedir (Mitra, 2001: 365). Dolayısıyla, söylenmesi gereken Keşmir sorununun asıl olarak İngilizlerin 1947’de Hindistan’dan ayrılırken ortaya koyduğu paylaşım/taksim politikasından doğmuş olduğu gerçeğidir. Bu politika sonucunda, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Keşmir bölgesinin bir Hint yönetici tarafından yönetilmesine karar verilmiştir (Cohen, 2001: 214-215). Pakistanlılar uzun yıllar boyunca Keşmir sorununun, Hindistan’ın Keşmir halkının taleplerine duyarsız kalması ve adil davranmamasından kaynaklandığını iddia etmektedirler. Onlara göre Hindistan, Keşmir halkının Pakistan’a katılma yönündeki isteklerine izin vermemekte ve Pakistan’ın kendi meşruiyetini de kabul etmemektedirler. Bu düşünceye göre, Pakistan, Yeni Delhi yönetiminin adil bir politika arayışında olmasını Keşmir sorununa barışçıl bir çözüm bulunması noktasında önemli görmektedir (Cohen, 2001: 213).

Pakistan'ın Keşmir sorununa bakış açısında söylenmesi gereken bir diğer husus, Hindistan konusundaki şüpheli yaklaşımlarıdır. Hindistan'ın seküler yapısı, federal anayasası ve özellikle emperyal mirası Pakistan'daki birçok kişiyi Hindistan'ın yarımada'yı tekrar kendi lehine birleştirme isteği olduğu yönünde şüpheliğe itmekte ve bu yönde hareket ettirmektedir. Diğer yandan Hindistan'ın korkusunu ise Pakistan'ın bölgedeki Müslümanlar için bir yurt olduğu gerekçesiyle politika üretmesi ve bu politikanın Hindistan içinde yaşayan önemli orandaki etnik ve dini kitleyi harekete geçirerek bir bölünmeye yol açacağı korkusudur. Bu anayasal durum ve etnik-dini unsurların varlığı her iki taraf için de ulusal kimliklerin güvenlikleştirilmesi noktasında verimli bir zemin sağlamaktadır. Her iki ülkenin yönetimleri de diğeri konusunda geliştirdikleri tehdit algıları ile kendi ulusal politikalarını yürütmektedirler. Bu nedenlerden hareketle; iki ülke arasındaki rekabet 1947-48, 1965 ve 1971 yıllarında üç savaş ve zaman içinde günümüze kadar ciddi çatışmalara evrilebilecek gerilim hatları oluşturmuştur. Ayrıca iç çatışmaların yayılması Hindistan-Pakistan rekabetini tetikleyen sebepler olmuştur. Özellikle Keşmir bölgesindeki Hint Müslümanlarının ve Punjab bölgesindeki Sih ayrılıkçılığı faaliyetleri önemli çatışma nedenleri olarak bilinmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 102).

Hindistan'ın Pakistan'ı tehdit olarak algılama nedenlerinden bir başkası Güney Asya BGK'nin küresel seviye ile olan ilişkisidir. Cohen'e göre; Hintliler Pakistan'ı önemli bir neo-emperyalizm örneği olarak görmektedirler. Bu düşünceye göre, Pakistan'ın Britanya, ABD ve Çin gibi "güçlü işgalci devletlerle" müttefiklik ilişkisi içerisinde bulunması Hindistan'ın güvenlik algısında önemli bir yer tutmaktadır. ABD-Pakistan ittifakının Pakistan'ı daha fazla militarize ettiğine ve Pakistan Ordusu ile ABD arasındaki bağlantının Yeni Delhi yönetimi için Keşmir sorunu konusunda İslamabad ile bir uzlaşmaya gitmesine engel oluşturduğuna inanılmaktadır. Hindistan'ın bu görüşüne karşılık Pakistan'ın öne sürdüğü husus daha önce açıklandığı üzere, neredeyse bağımsızlık günlerinden beri Hindistan'ın Pakistan'ı yok etme eğiliminde olduğu algısıdır. Bu "travma" özellikle 1971'de Doğu

Pakistan'ın¹³ kaybı ile tekrar ortaya çıkmış ve derinleşmiştir. Bu nedenle birçok Pakistanlı, devletlerinin güçlenen Hindular ve aşırılıkçı Hintliler tarafından tehdit edildiğini düşünmektedirler (Cohen, 2001: 201-204). Bununla birlikte, her iki ülke için de özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca belirleyici olan politika, küresel seviye ile ilişkili olarak birbirlerine karşı kendilerine dış ittifaklar arama çabası içerisinde olmalarıdır. Pakistan'ın Hindistan'ın gücünü dengelemek için ABD, Britanya, Çin, İran gibi devletlerle ilişki kurmasına karşılık olarak, Hindistan da Sovyetler Birliği'ni Pakistan ile sürdürdüğü rekabet ortamında başlıca müttefik olarak görmüştür (Cohen, 2001: 211).

Hindistan-Pakistan ilişkilerini şekillendiren düşünsel, materyal ve nükleer faktörler olmuştur. Bu bağlamda; Keşmir üzerindeki süregelen çatışma İslam ve Hinduizm arasındaki tamamen farklılaşan perspektifleri sembolize etmektedir ve olayın düşünsel boyutunu oluşturmaktadır. Materyal olarak ise bir güç dengesi sağlama noktasında Pakistan, Hint hegemonyası ile mücadele etmekte ve bu doğrultuda ABD, Çin gibi ülkeler ile yakın ilişkiler kurarak bir dış dengeleme sağlamakta; kararlı ve başarılı bir şekilde nükleer silah geliştirerek de Hindistan'a karşı bir iç dengeleme politikası yürütmektedir (Basrur, 2009: 338).

Son olarak özellikle Soğuk Savaş dönemi içinde Güney Asya BGK için söylenebilecekler şunlardır: Hindistan ve Pakistan arasında karşılıklı güvenlikleştirme eksenli ve çift kutuplu yapıya sahip bir standart kompleks olduğu görülmektedir. Çift kutupluluk durumu 1970'lerin ortalarından itibaren iki ülke arasındaki askeri rekabete nükleer silahların da dahil olmasıyla daha fazla desteklenmiştir. Her iki ülke de ulusal sınırları aşan özelliklere sahip etnik ve dini farklılıkların neden olduğu sürekli çalkantılı ve şiddetli iç siyasi olaylara sahne olmuştur. Dolayısıyla Güney Asya BGK'de yerel ve bölgesel seviyelerin oluşturduğu dinamikler güçlü şekilde iç içe geçmiştir ve bu bağlantı Soğuk Savaş süresince stabil kalmaya devam etmiştir (Buzan & Wæver, 2003: 104).

¹³ Doğu Pakistan, 1947'de Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden 1971 yılına kadar Pakistan'ın bir eyaleti olarak kalmıştır. Bu tarihte süregelen Hindistan-Pakistan savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan ülkenin adı Bangladeş olarak değişmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Güney Asya BGK'nin aynı koşullarda mı devam ettiği veya birtakım değişimlere mi uğradığı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Bu kompleksin yerel ve bölgesel seviyelerde belirgin bir değişime uğramadığı görüşü baskın bir niteliğe sahip olsa da bazı radikal dönüşümlere doğru evrildiği yönünde sinyallerin olduğunu savunan görüş de literatürde kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası dönemde Güney Asya BGK'nin devamlılığı her dört seviyede de görülebilmektedir. Yerel, bölgesel, bölgelerarası seviyede önemli bir değişime rastlanmazken, sadece küresel seviyede uluslararası güç dengesinin de değişime uğraması nedeniyle bir değişim yaşanmıştır. Bölgesel seviyedeki devamlılığa bakıldığında; Hindistan-Pakistan rekabeti eskiden beri süregelen üç sorun etrafında devam etmektedir: Bu sorunlar; özellikle Keşmir özelinde süren sınır sorunları, Hindistan Halk Partisi'nin yükselişiyle kötüleşen toplumsal sorunlar, her iki tarafta da nükleer silahların ve füze kabiliyetlerinin artışı ile tırmanan askeri rekabettir (Buzan & Wæver, 2003: 106-108). Mayıs 1998'de hem Pakistan hem Hindistan tarafından nükleer silahların test edilmesi, 1947'den beri var olan iki kutuplu çatışma formunun nükleerleşmesi yönünde açık bir görüntüyü ortaya koymaktadır. 1998 yılı ve sonraki dönem iki ülke arasında periyodik krizlerle kendini gösteren hassas bir nükleer caydırıcılık sürecine şahit olmuştur. Özellikle Mayıs-Temmuz 1998 arası gerçekleşen Kargil çatışması ve 2001 sonu ile 2002 Ekim arasındaki sınır çatışmalarının yoğun yaşandığı dönem bu periyodik krizlerin önemli örnekleridir. Ayrıca bu dönemin sürekli şekilde devam eden düşük yoğunluklu bir savaş halinin varlık gösterdiği ve Jammu-Keşmir bölgesinde terör faaliyetlerinin yaşandığı bir dönem olduğu bilinmektedir (Sridharan, 2005: 103). 2008 yılından itibaren, Kargil çatışmalarından on yıl sonra, Hindistan-Pakistan ilişkileri büyük değişimlere sahne olmuştur. Askeri-stratejik seviyede önemli bir istikrar seviyesi yakalanmış, her iki taraf birbirleri hakkındaki deneyimleri ve yaşanan olaylardan yola çıkarak, hala hassas olan fakat yine de önemli bir denge durumu oluşturmuşlardır. İki ülke arasında gelişen diyalog süreci, belirsizlikler hala olsa da aralarındaki düşünsel yaklaşım farklarını aşabilmek adına kapsayıcı bir çabayı temsil etmiştir. Fakat yine de ilerleyen dönemde belirsizlikler yaşanmaya devam etmiştir (Basrur, 2009: 341).

Güney Asya BGK'nin küresel seviye analizi kısmında birtakım önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş döneminin son on yılı boyunca Sovyetler Birliği, Hindistan'ın müttefiki olmuş; ABD ise 1980'lerde gerçekleşen Afganistan'daki Sovyet işgali sırasında Pakistan'ı genel olarak desteklemiştir. Bununla birlikte ABD, Pakistan'ın nükleer programına karşı çıkmış ve her ne kadar Pakistan'ı Hindistan karşısında de facto olarak askeri yardımda bulunup güçlendirdiyse de Hindistan ile olan rekabetinde siyasi olarak desteklememe taraftarı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Güney Asya BGK'deki Soğuk Savaş kalıbı küresel analiz seviyesinde değişime uğramış görünmektedir. Bu bağlamda; Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması Hindistan'ın en önemli müttefikini ortadan kaldırırken, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ile birlikte ABD'nin Körfez Savaşı'ndaki politikasını tamamıyla desteklemişlerdir. Fakat sonrasında özellikle Afganistan'daki Sovyet tehdidinin de ortadan kalkmasıyla ABD-Pakistan ilişkileri negatif bir görünüme dönmeye başlamıştır. ABD nükleer programı nedeniyle bu ülkeye yaptığı askeri ve ekonomik yardımları kesmiştir. Diğer yandan, birkaç yıl içinde ABD, Hindistan'a dönmüş ve ilişkilerini düzeltmeye başlamıştır. Fakat kısa bir süre içinde eski ittifak kalıpları tekrar geri dönmüş, Hindistan askeri teknoloji ve silah temini yönünden Rusya ile ilişkilerini yeniden tesis etmiştir. ABD-Hindistan ilişkileri ise Hindistan'ın nükleer silahsızlanma ve insan hakları yönünden olumlu gelişmeler göstermesi ile ilgili olarak iyi seyretmiştir. Pakistan'ın ABD ile ilişkilerine tekrar bakıldığında ise yine nükleer silahlar konusu ile bağlantılı olarak düzensiz bir seyir takip etmiştir (Buzan & Wæver, 2003: 113-114).

Özetle, Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarda her dört analiz seviyesindeki görünüm şu şekilde belirlenmiştir: Yerel seviyede, bölgedeki genel yapı bir devamlılık göstermiştir. Bölgesel seviyede, dostluk-düşmanlık yapısı genel olarak Soğuk Savaş dönemi ile benzer bir görünüm sergilemiş, fakat Pakistan'ın Hindistan karşısında görece güç kaybı yaşaması bölgesel kompleksin çift kutupluluğu durumunu sorgulatmıştır. Pakistan'ın nükleer silah konusunda bir eşitlik sergilemesine rağmen, Hindistan bölgede daha hegemonik görünmektedir. Bölgelerarası seviyede, Güney Asya ile Ortadoğu arasında ve Çin ile Güney Asya arasında bir devamlılık yapısına rastlanmaktadır. Bölge sınırlarında bir değişiklik gözlenmezken, Hindistan'ın güç

yapısındaki artış bölgelerarası seviyede öne çıkmıştır. Küresel seviyede ise, Hindistan Sovyetler Birliği desteğini kaybetmesine rağmen Rusya ile yeniden olumlu ilişkiler tesis etmiş, Pakistan ise ABD ile dalgalı bir ilişki seyri sürdürmüştür (Buzan & Wæver, 2003: 126).

Barry Buzan, yakın dönemde yayınladığı bir eserinde Güney Asya BGK'yi yeniden mercek altına almış ve analiz seviyeleri bazındaki değişimleri son bir kez daha incelemiştir. Buna göre; Güney Asya BGK bölgesel seviyesi ile ilgili Buzan, iki ülke arasındaki dostluk-düşmanlık kalıbının hala devam etmekte olduğunu belirtmektedir. Hindistan ve Pakistan istihbarat servisleri arasında düşük yoğunluklu da olsa savaş devam etmekte ve çeşitli sebeplerle birbirlerinin iç işlerine karışmayı sürdürmektedirler (Buzan, 2011: 5). Bölgelerarası seviyede, Güney Asya'nın Ortadoğu'ya erişimi noktasında devamlılık görünmekte, Afganistan bütün müdahalelere rağmen bir yalıtkan ülke olma konumunu sürdürmektedir. Doğu Asya ile ilişkilerde merkezinde Çin'in bulunduğu bir süper kompleks oluşumu yönünde görünüm ortaya çıkmaktadır. Küresel seviyede ise Buzan, dünyanın merkezi olmayan bir küreselleşmeye gittiğini belirtmektedir. Bu anlamda dünya, büyük ve bölgesel güçlerin olduğu ama hiçbir süper gücün olmadığı bir yöne doğru gitmektedir. Ne Çin ne AB, ne de Hindistan süper güç olamayacaklar ve ABD ise çok daha uzun bir süre bu konumda var olamayacaktır (Buzan, 2011: 8-16).

2.1.2. Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksleri

Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya'yı kapsayan birleşik bir Doğu Asya BGK'nin güncel olarak özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmış olduğu hususu Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisyenlerince belirtilmektedir. Bu anlamda bu dönemde bir süper kompleks yapısının oluştuğu söylenebilmektedir. Fakat, tarihsel süreç içerisinde farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda; İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Japonya'nın militarist ve yayılmacı gücü Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya bölgelerini tek bir Doğu Asya BGK adıyla birleştirmeyi başarmıştır. Soğuk Savaş sırasında ise söylenmesi gereken önemli bir

hususun Doğu Asya bölgesel güvenliğinin, tamamıyla olmasa da çoğunlukla, Soğuk Savaş'ın dinamiğine uygun olarak iki süper güç tarafından belirlenmesi olmuştur (Buzan & Wæver, 2003: 128). Bu anlamda belirtildiği üzere soğuk savaş öncesi dönemde gerçekleşen, Japonya gibi bölgesel bir gücün belirleyici olduğu bir bölgesel güvenlik denklemi yerine, büyük ölçüde küresel güçlerin etkinliği ile kendine yer açan bir yapıdan söz edilebilmektedir. Soğuk Savaş döneminde, yerel, bölgesel ve özellikle küresel analiz seviyelerinin farklı dinamiklerle işlemiş olması nedeniyle, bu durumun ortaya çıkmasında Doğu Asya bölgesinin geniş bir coğrafyayı kapsamaması ve siyasi, ekonomik, kültürel kodlara sahip olması belirleyicidir. Doğu Asya bölgesi Kuzeydoğu Asya BGK ve Güneydoğu Asya BGK olmak üzere iki farklı bölge mantığında incelenecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonraki ilk yıllarda, güvenlik dinamiklerinin yerel boyutu Doğu Asya bölgesi boyunca öne çıkan bir husus olmuştur. Özellikle, 1950'ye kadar Çin İç Savaşı devam etmiş ve hemen hemen tüm Güneydoğu Asya ülkeleri bu post-kolonyal dönemde ciddi iç çatışmalar yaşamıştır. Bu çatışmalar genellikle ülkeler içi Komünist-Antikomünist çatışması çerçevesinde meydana gelmiştir. Çin, Kore ve Vietnam'ı ülke içi çatışmaya götüren ve ikiye bölen durum da bu olmuştur. Çin ve Tayvan arasındaki gerilim ise bir iç savaşın sonucu olarak ortaya çıkmış ve iki devlet arası bir rekabete sürüklenmiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli konu genel olarak Doğu Asya bölgesindeki yerel güvenlik dinamiklerinin küresel seviye ile olan güçlü bağlantısıdır. Çin, Kore, Vietnam, Kamboçya, Malezya, Endonezya ve Filipinler gibi ülkelerde bu durum çok daha belirleyici olmuştur (Buzan & Wæver, 2003: 129-130).

Soğuk Savaş dönemi boyunca Kuzeydoğu Asya BGK'nin bölgesel analiz seviyesine bakıldığında, öne çıkan unsurun öncelikle Japonya özelinde düşünüldüğü söylenebilir. 20.yüzyılın ilk yarısında Japonya'nın militarist yükselişi önemli bir faktör olarak görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Japonya yenilmiş, askeri gücü sınırlandırılmış ve dikkatini ekonomik büyümeye vermiş olsa da birçok ülkede siyasi anlamda etkili bir korku unsuru olmaya devam etmiştir. Özellikle Çin ve Kore, kendi ülkelerindeki Japon işgali yıllarını hala hatırlamaktadır

(Buzan & Segal, 1994: 4). Soğuk Savaş atmosferinin oluşturduğu diğer bölgesel çatışma ve rekabet formları; bölünmüş iki Kore arasındaki mücadele ve 1949 sonrası ÇHC ve Tayvan arasındaki siyasi ayrışmadır. Kuzeydoğu Asya'daki bu iki örneğin de tarihsel kökenleri bulunmaktadır. Soğuk Savaş mantığı içerisinde ABD ve SSCB tarafından sınır hatları çizilen Kore Yarımadası'nın kuzeyi komünist bir hükümet tarafından, güneyi ABD'nin desteklediği kapitalist bir hükümet tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İki Kore'nin, dünya savaşı öncesinde olduğu gibi yeniden birleştirilmesi yönünde gerçekleşen Kuzey Kore'nin askeri seçeneği başarısız olmuş ve Güney Kore'nin karşılık vermesiyle 1953'e kadar sürecek bir çatışma ortamını başlatmıştır. Bu tarihten sonra da iki Kore arasındaki ideolojik ve ekonomik uzlaşmazlık devam etmiştir. Çin örneğinde ise kısmen Tayvan Boğazı'nın konumu nedeniyle kısmen ABD'nin Tayvan üzerindeki etkisi nedeniyle askeri seçenek denenmemiştir. Her iki olayın sonucu ayrı devletler olarak “de facto” konsolidasyonun sürmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Buzan & Wæver, 2003: 132). Bu örnekler üzerinden bakıldığında görülecektir ki, bölgesel çatışma, rekabet formlarının oluşmasında belirleyici olan unsur bölgenin küresel arena ile güçlü bağlantısıdır. Soğuk Savaş küresel rekabeti ayrıca bölgesel çatışma ve rekabet formlarını da düzenlemiştir.

Güneydoğu Asya BGK'ye bakıldığında bu bölge İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanma süreci içerisinde ortaya çıkmıştır. Başından beri bu süreç komünizm-antikomünizm çatışması çerçevesinde şekillenen Soğuk Savaş ideolojik ayrışmasından yoğun şekilde etkilenmiştir. Güneydoğu Asya bölgesinde oluşan BGK hem Güney Asya'nın hem de Ortadoğu'nun karakteristik özelliklerini içeren bir karışım şeklindedir. Yoğun olarak ve çoğunlukla süper güçlerin müdahalesini içermesi ve iki kutuplu bir yapıda olması onu Güney Asya BGK'ye benzeştirirken; birçok orta büyüklükte güç ve birkaç küçük güçten oluşan çok kutuplu güç yapısının ve coğrafi çeşitliliğin bulunması nedeniyle Ortadoğu BGK'ye benzemektedir. Bununla birlikte, Güneydoğu Asya BGK, diğer yeni üçüncü dünya BGK'leri gibi, ülkeler arası çatışmalar ve rekabetler içermesine rağmen, BGKT anlamında tam olarak bir çatışma formu meydana getirmemektedir. Burada, yukarıda bahsi geçen Güney Asya ve Ortadoğu BGK'lerinin bir karışımı olma

durumunun daha net açıklanması gerekmektedir. Bu durumun açıklayıcı yönü 1967 yılında kurulan ASEAN çerçevesinde aktarılmaktadır. Buna göre; Güneydoğu Asya bölgesinde iki karşıt ideolojinin merkez çatışma alanı özellikle ABD'nin 1960'ların başlarından 1973'e kadar fiilen müdahale ettiği Vietnam'da ortaya çıkmıştır. Bu noktada ABD'nin öncülük ettiği bir ittifak oluşumu olan ASEAN, her zaman Batı eksenli bir kuruluş olarak görev yapmış, örneğin bu kuruluş içindeki üye ülkelerden olan Tayland ve Filipinler her zaman bir ABD müttefiki olmuştur. Bu nedenle Güneydoğu Asya bölgesinin iki karşıt gruba ayrılması çok uzun sürmemiştir. Bunlar üst çerçevede SSCB'nin liderliğini yaptığı komünist eksenli ve alt çerçevede Vietnam'ın diğer iki ülke olan Laos ve Kamboçya'yı domine ettiği grup; diğer yandan ASEAN'ın şekillendirdiği anti-komünist/kapitalist grup. Bu konu kapsamında ayrıca ASEAN'ın bölgesel ve kurumsal oluşumu bakımından söylenmesi gereken önemli bir konu bulunmaktadır. ASEAN üyesi devletler kendi aralarındaki muhtemel anlaşmazlıkları rafa kaldırmayı başarmış ve aralarındaki bu anlaşmazlıkları güç yoluyla çözmeyeceklerine dair BGKT çerçevesinde zayıf bir alt-bölgesel güvenlik rejimi oluşturmuşlardır (Buzan & Wæver, 2003: 133-135).

Yukarıdaki anlatıldığı gibi, Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde bölgede ülke gruplamaları şeklinde iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının anti-komünist/kapitalist bloğunun lideri ABD, 1967 yılında ASEAN'ın kuruluşundan çok daha önce, diğer bazı ikili ve çoklu ittifak anlaşmalarıyla iki kutuplu bu bölgesel yapının kuruluşuna destek olmuştur. Bölgedeki komünist yayılmayı önlemek için ABD'nin yaptığı bazı ikili ve çoklu anlaşmalardan başlıcaları; Filipinler ile ikili bir anlaşma, 1951'de Avustralya ve Yeni Zelanda ile ANZUS, 1954'te Manila'da imzalanan SEATO'dur. Ayrıca SEATO, Güneydoğu Asya bölgesinde komünizmin yayılmasını önlemesi görevi yönüyle NATO ile karşılaştırılıp benzerlik kurulmaktadır (Yahuda, 2004: 37).

Soğuk Savaş'ın sona erişiyile birlikte, 1990'lı yıllar boyunca Asya'daki karşılıklı bölgesel güvenlik yapısı Kuzeydoğu ve Güneydoğu BGK'lerin tek bir BGK'ye bağlanmasıyla bir dış dönüşüme uğramıştır. Güçlü bölgelerarası bir bağın meydana getirdiği bu süper kompleks yapısı, Asya'nın Soğuk Savaş zamanındaki iki

farklı doğu bileşeninin “Doğu Asya BGK adıyla tek bir BGK” olarak birleşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu yeni süper kompleks oluşumunu belirleyici kılan iki olay bulunmaktadır. İlki, Soğuk Savaş dinamiklerinden kaynaklanan ve Çin merkezli olarak nitelendirilebilecek Çin ve Güneydoğu Asya arasındaki güvenlik bağıdır. Devamında 1991’de Sovyet gücünün de ortadan kalkmasıyla, Çin ve Güneydoğu Asya arasındaki eskiden beri süregelen askeri-siyasi bağ, Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya güvenlik dinamiklerindeki büyümeyi tetiklemiş ve bu bağlantıyı daha önemli hale getirmiştir. İkincisi, 1980’ler süresince güçlü şekilde büyümüş olan Doğu Asya ekonomik bölgeselleşmesinden kaynaklı ve merkezinde Japonya’nın bulunduğu oluşumdur. Bu ekonomik bağ, tüm Doğu Asya boyunca, 1990’lardan itibaren git gide artarak karşılıklı güvenlik bağımlılığının yeni bir türü olan “ekonomik sektörü” ortaya çıkarmıştır (Buzan & Wæver, 2003: 156). 2000’li yıllara girildiğinde ise Çin, Asya’da adından daha fazla söz ettiren büyüyen bir güç olmayı başarmıştır. Hızla büyüyen ekonomisiyle Çin, bölge ülkeleri arasında merkezi bir konuma yükselmiş ve önemli diplomatik hamleleriyle Doğu Asya’da yeni bir bölgeselcilik politikasının şekillenmesinde aktif bir oyuncuya dönüşmüştür. Çin’in yerel güvenlik seviyesine bakıldığında, siyasi olarak hala komünist bir rejim tarafından yönetilmeye devam edilmesine rağmen bu dönemde planlı ekonomiden küresel ekonomiye tamamiyle entegre olunmuştur. Bununla birlikte Çin’in siyasi sisteminin komünist karakteri ülkenin uluslararası topluma entegrasyonu noktasında sınırlayıcı bir işleve sahip olunmasına neden olmuştur. Bu durum ise, Çin’in Doğu Asya’da yükselen bir güç olarak konumlanmasında özellikle bölge ülkeleri nezdinde birtakım zorluklar meydana getirmektedir (Yahuda, 2004: 220).

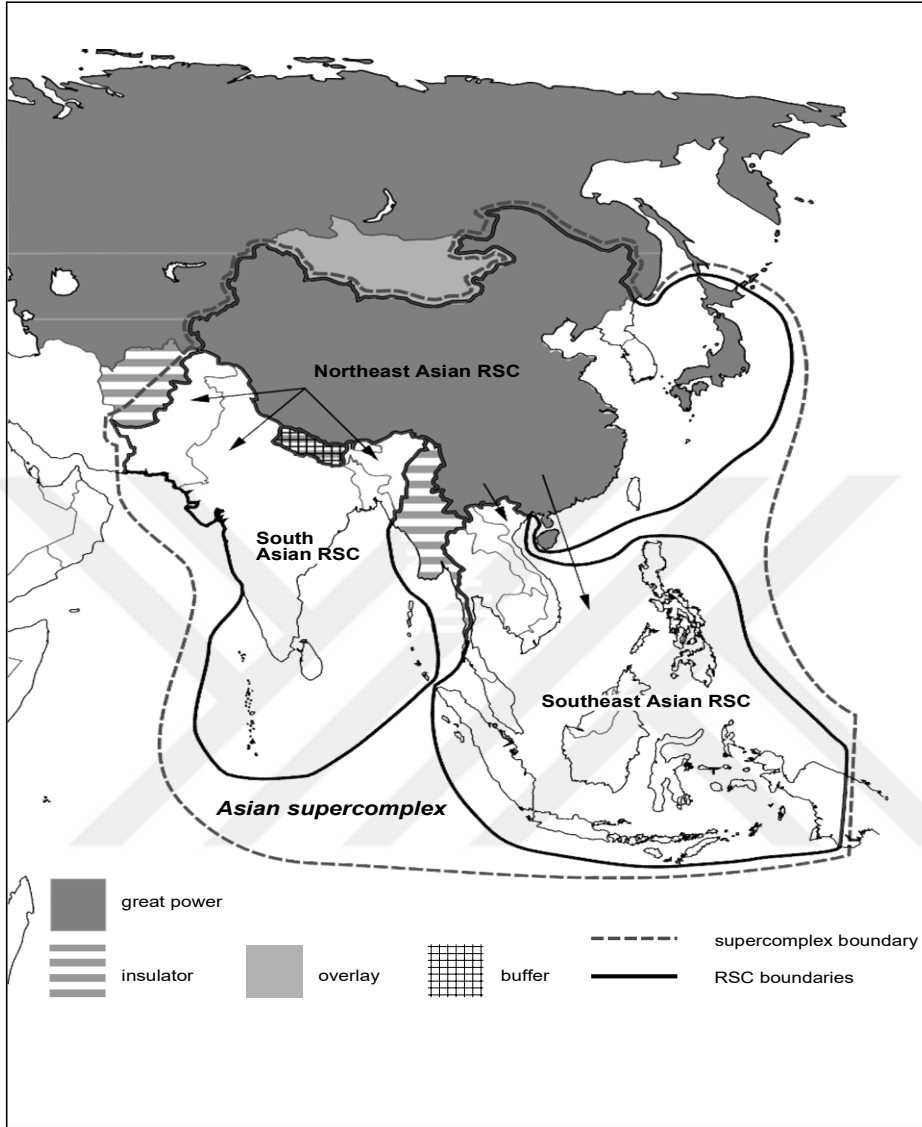
Doğu Asya bölgesinde özellikle Çin ve Japonya liderliğinde gelişim gösteren siyasi-askeri-ekonomik güvenlik ilişkilerinin bir işbirliği oluşturması noktasında bir takım engellerin mevcut olduğunu bildiren görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerin ortak fikirde oldukları husus, ABD gibi bölge dışı güçlerin bu işbirliği modeli seçeneklerinde aldığı rolle ilgilidir. Bu konudaki en önemli örnek APEC’tir. Asya-Pasifik bölgesinde bir ekonomik işbirliği platformu olarak kurulan bu örgüt, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik risklerini azaltmak amacıyla ABD’nin Asya güvenliğinin bir garantörü olarak belirlenmiştir. Fakat bu politikada iki risk

bulunduğu belirtilmektedir. Birincisi, ABD özellikle bölge ülkeleri arasındaki rekabete karışmama, uzak durma noktasında eğilim gösterirken; ikincisi özellikle ekonomik işbirliği modelinde sadece kendi çıkarlarını karşıladığı ölçüde bölgede varlık göstermektedir (Buzan & Segal, 1994: 15). Bu durum ise APEC'in özellikle bölgesel bir işbirliği oluşturulması konusunda ABD'den bağımsız politika üretmemesi anlamına gelmekte ve üye ülkeler arasında Asya ülkelerine ilaveten ABD, Kanada gibi ülkelerin bulunması BGKT'ye göre, Doğu Asya'nın tam olarak standart bir kompleks olmasının önüne geçmektedir. Bununla beraber belirtilmesi gerekir ki; ABD'den bağımsız olarak değerdendirildiğinde Çin ve Japonya'nın bölgedeki diğer ülkelerle “kendi iradeleri ve çıkarları” doğrultusunda gerçekleştirdikleri ilişkiler, Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Asya'yı hem bir süper kompleks hem de “Büyük Güç içeren çift kutuplu bir BGK” formatına dönüştürmektedir.

Sonuç olarak Doğu Asya ve Güney Asya BGK'leri bir arada düşünölüp genel anlamda Asya kıtasındaki güvenlik etkileşimlerine bakıldığında ve bu etkileşimler BGKT'e göre şu şekilde analiz edilebilir: Öncelikle Güney Asya BGK'nin çatışma oluşumu formu Hindistan ve Pakistan arasındaki başta Keşmir sorunu olmak üzere diğer etnik-dini sorunlar nedeniyle devam etmektedir. Bu çatışma formu her ne kadar son zamanlarda Hindistan'ın bölgede hegemon konumda bulunması nedeniyle tek kutupluluğa evrilme izlenimi vermeye başlasa da Pakistan'ın nükleer güce erişme çabaları ve Hindistan üzerindeki ve Keşmir bölgesindeki dini etkisi nedeniyle bu kompleks çift kutuplu bölgesel güç yapısında var olmaya devam etmektedir. Özellikle küresel seviye analizine bakıldığında, Pakistan'ın ABD ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri Hindistan karşısında dengeleyici bir unsur oluşturmakta ve bu durum Pakistan'ın bir bölgesel güç olarak politika üretmeye devam etmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bilgiler ışığında Güney Asya BGK'nin gerek Buzan ve Waever'in tanımladıkları yerel, bölgesel, bölgeler arası etkileşim ve küresel seviye ilişkileri konusunda analiz edilebilmeye devam etmesi, gerekse çift kutuplu bölgesel güçten oluşan standart kompleks yapısıyla, Güney Asya BGK günümüzde BGKT çerçevesinde önemli analizler yapılmaya uygun bir konumda bulunmaktadır.

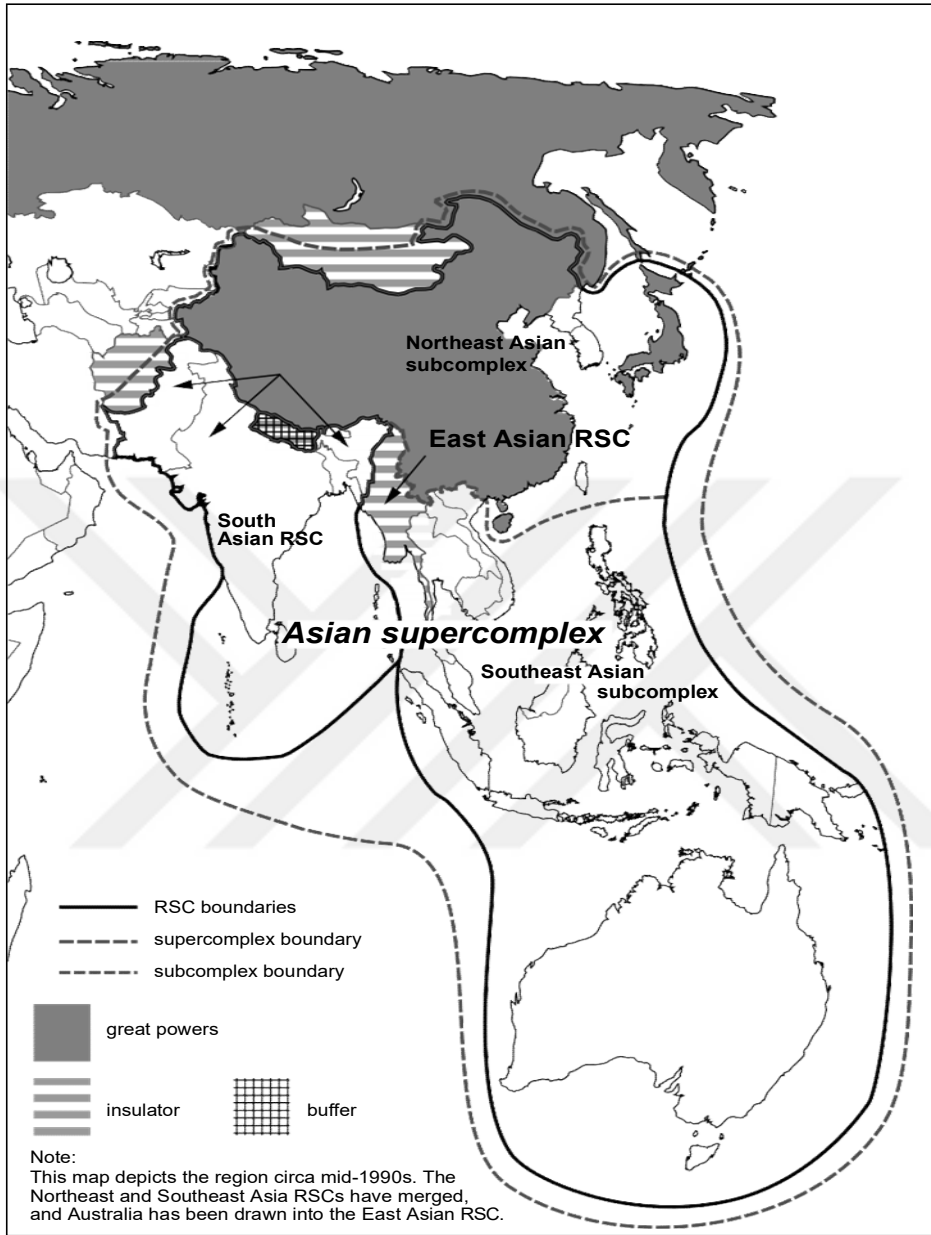
Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya BGK'leri ise belirtildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde tek bir kompleks altında birleşerek Doğu Asya BGK'yi oluşturmuştur. Bu türden bir süper kompleks yapısının oluşmasında Çin'in ve Japonya'nın siyasi ve ekonomik güçler olarak, bir diğer tanımıyla büyük güçler olarak bölgede etkili olması önemli belirleyici unsurlardır. Ayrıca özellikle Çin'in ekonomik yönden bir büyük güç olarak Güney Asya BGK'de her iki bölgesel güçle de olan çeşitli ilişki modelleri Doğu Asya BGK ile Güney Asya BGK'yi de birleştirmeye başlamıştır. Özellikle Çin ve Hindistan'ın ŞİÖ ve BRICS gibi bölgesel ve küresel işbirliği platformları içerisindeki ortaklık ilişkileri, daha önce iki farklı kompleksin birleşmesiyle ortaya çıkan Doğu Asya BGK gibi, bu kompleksi de Güney Asya BGK ile birleştirip yeni bir süper kompleks oluşturma ihtimaline sahiptir. Son olarak belirtilmesi gereken konu Çin'in özellikle son dönemlerde sadece kendi yakın çevresinde değil özellikle Ortadoğu BGK'de ve Afrika kıtasında önemli ekonomik açılımlarda bulunmasıdır. Fakat bu son konuyu tam olarak bir BGKT çerçevesinde analiz etmek zor görünmektedir. Nitekim, Çin BGKT'ye göre büyük güç statüsünde bir devlettir ve en azından şimdilik ABD gibi tümüyle bir süper güç statüsünde hareket etmesi beklenmemektedir. Bununla beraber, günümüzde yoğunlaşan ABD-Çin ekonomik rekabet durumunun iki ülke arasındaki küresel ilişki modelini ve bu modelin küresel yansımalarını da değiştirme ihtimali bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Harita 1: Soğuk Savaş Boyunca Asya Kıtasındaki BGK'ler

(Buzan & Wæver, 2003: 98)

Harita 2: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Asya Kitasındaki BGK'ler

(Buzan & Wæver, 2003: 99)

2.2. Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi uzun yıllar boyunca açık şekilde bir “çatışma oluşumu” formunda var olmuştur ve bu durumu da bazı yöntemsel farklılıklar içermekle beraber, hala sürdürmektedir. Ortadoğu’nun kendine özgü bazı kültürel özellikler içermesi bu coğrafyanın daha karmaşık ve çözülmesi güç sorunlar içermesine sebep olmaktadır. “Ortadoğu” kavramının tanımı birçok kaynakta değişmekle birlikte, BGKT çalışanlarınca, bu bölge Fas’tan İran’a uzanan geniş bir alandaki karşılıklı güvenlik bağımlılığı ilişkilerini tarif etmektedir. Bu anlamda, bu coğrafya tüm Arap ülkelerine ilaveten İsrail ve İran gibi Arap olmayan ülkeleri de içermektedir. Teoriye göre; Afganistan, Ortadoğu ve Güney Asya BGK’leri arasında bir yalıtkan ülke konumundayken, Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa BGK’leri arasında bir yalıtkan ülke olarak belirlenmiştir.

Ortadoğu BGK, bölgesel olaylarla ilişkili olarak üç alt-komplekse ayrılarak incelenmektedir. Bunlar; Levant Bölgesi, Körfez Bölgesi ve Magrip Bölgesi’dir. Olayların, olguların bölgesel ağırlık oranlarına göre ilk iki bölge daha merkezi bir yapı oluştururken, üçüncü bölge diğerlerine kıyasla daha zayıf bir yapıyı meydana getirmektedir (Buzan & Wæver, 2003, 187-188).

Bu çalışma içerisinde bahsi geçen bu üç alt kompleks temel çatışma oluşumları ve olaylar bağlamında genel çerçevede incelenecektir. Fakat burada şunu söylemek gerekir ki; ortak bazı kültürel normlar Fas’tan Umman’a kadar olan geniş bir coğrafyayı, alt kompleks ayırımına gitmeksizin, birleştirmeyi başarmıştır. Bu kültürel normlar şu şekilde belirtilmektedir: Dönemsel değişikliklere uğramakla birlikte Arap Milliyetçiliği ve İslam’ın birleştirici etkisi ve bu birlikteliğin özellikle İsrail ile yaşadığı çatışma ve uyumsuzluk ortamı (Buzan & Wæver, 2003: 191).

Üç alt kompleksten ilki, İsrail ve komşularının oluşturduğu çatışma formunu açıklayan Levant Bölgesi’dir. Genel anlamda Ortadoğu BGK’nin oluşumunu İkinci Dünya Savaşı sonrası dekolonizasyon dönemi ile başlatmak yerinde olacaktır. Bu anlamda özellikle İsrail ve Filistin çatışması çerçevesinde başlayan olaylar, İsrail’in

yakın Arap komşularının da dahil olmasıyla bölgesel bir nitelik kazanmıştır. Arap-İsrail anlaşmazlığı uzun yıllar boyunca birçok farklı soruna kapı aralayan bir niteliğe sahip olmuştur. Anlaşmazlık temelde bir yerleşim sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Siyonizm ideolojisine bağlılık taşıyan Yahudi göçmenlerin Filistin bölgesine gelmeleri ile bölgede zaten yerleşik olan Filistinli Araplar arasında çıkan anlaşmazlık, yıllarca devam edecek olan savaşların başlangıcını teşkil etmiştir (Gelvin, 2011: 217).

Hem Siyonist Yahudilerin hem Filistinlilerin yerleşim sorunu çerçevesindeki yaklaşımlarına bakıldığında, bu yaklaşımların ahlaki, kültürel ve tarihsel nedenleri içerdiği görülmektedir. Her iki toplum da kendi anlatılarında bu bölge üzerindeki kontrole oldukça değer vermektedir. Yahudilerin iddiaları antik Yahudi pasajlarındaki kutsal vaatlere dayanmaktadır. Buna göre, bir zamanlar var olan Yahudi Krallığı'nın Filistin bölgesindeki hakimiyeti, Yahudilerin zorla buradan çıkarılmış olmaları ve bu durum ile ilişkili dini referanslar özellikle Siyonist Yahudilerin Filistin bölgesi ile ilgili tezlerine önemli kaynak oluşturmaktadır. Filistinliler ise, bölgenin tarihsel ve dini sahipliğinin kendilerinde bulunduğu ve özellikle 20.yüzyıl içinde gelişen olaylar neticesinde buralardan kovulduğu ve mülksüzleştirildikleri fikri üzerine yoğunlaşmaktadır. Onlara göre bu olayların bir sonucu olarak Filistinliler şu anda devletsiz bir millet konumundadırlar (Yiftachel, 2006: 53). Aslında bakıldığında; İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Birleşmiş Milletler, 1947 yılında "bir paylaşım planı" ile Filistin'i iki toplum arasında paylaşmıştır. Arap ülkelerinin ve Filistinlilerin bu paylaşım planını kabul etmemesi ve sonrasında Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilan edilmesi, komşu Arap ülkelerinin olaya müdahil olmasına neden olmuştur. Böylelikle iki toplum arasındaki çatışma ve anlaşmazlık devletlerarası bir savaşa dönüşmüştür. İlk savaş BM'nin arabuluculuğunu yaptığı bir ateşkes anlaşmasıyla sona ermiş ve anlaşma savaşın tarafları olan İsrail ve Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye devletleri arasında 1949'da imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma savaşan taraflara bir barış getirmemiştir. Barışın

kısmi olarak da olsa gerçekleşmesi için daha üç savaş daha geçmesi gerekecektir (Barak, 2005: 721).¹⁴

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Manachem Begin arasında 17 Eylül 1978 tarihinde imzalanan Camp David Antlaşması, yakın dönem Ortadoğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşma ile uzun yıllar sonra ilk kez Mısır ve İsrail arasında barış ihtimali doğmuştur. Öte yandan, anlaşma Filistin sorununu kapsayıcı bir şekilde çözme becerisinden yoksun olması gibi gerekçelerle bazı kesimler tarafından da eleştirilmiştir. Fakat yine de gerek anlaşmanın destekleyicileri gerek eleştirenler tarafından kabul edilen ortak nokta, anlaşmanın barışa uzanan yolda önemli bir konumda durmasıdır. Ayrıca özellikle ABD'nin Camp David süresince anlaşmanın barışa ulaşması için gösterdiği çaba ve oynadığı rol her iki tarafça da değerli bulunmaktadır¹⁵. Anlaşma sonrası 1980'ler boyunca Mısır ve İsrail arasındaki ilişkiler, tam bir barış dönemine geçişte sorunlar yaşanması ve bu anlamda normal ilişkiler kurulmasını engelleyen birtakım gelişmeler nedeniyle bir “soğuk barış” olarak tanımlanmıştır. Haziran 1982'de Lübnan'ın İsrail tarafından işgali, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Kasım 1977'de gerçekleştirdiği tarihi Kudüs ziyareti sırasında vurguladığı “artık savaş yok” sloganının sınırlarını göstermiştir. Ayrıca Sedat, Camp David'in Filistinlilere ilişkin hükümlerinin yerine getirilmesi konusundaki ilerlemelerin yetersizliğinden dolayı hüsrana uğramış, bununla beraber bazı iç sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların en önemlisi şüphesiz Ekim 1981'de, 1973 Savaşı'nın anma törenlerinde aşırılıkçı gruplar tarafından gerçekleştirilen suikaste maruz kalmasıdır (Quandt, 1986: 357)¹⁶. Özetle söylenebilir ki; Soğuk Savaş dönemi Levant alt kompleksi gelişmeleri Filistin ve İsrail arasındaki tarihsel, kültürel çatışma çerçevesinde

¹⁴ İlk savaşın İsrail'in kurulmasıyla başladığı 1948 yılından sonra, Araplar ve İsrail arasında barışa giden süreç içerisinde üç büyük savaş daha yaşanmıştır. Bunlar; 1956'daki Süveyş Krizi'nin başlattığı savaş, 1967'deki “altı gün savaşı” olarak bilinen ve İsrail'in sınırlarını Mısır'ın Sina Yarımadası ve Suriye'nin Golan Tepeleri'ni de işgal ederek büyüttüğü savaş ve 1973'te bir petrol krizine sebep olacak olan Yom Kippur Savaşı'dır. 20.yüzyıl boyunca Araplar ve İsrail arasında yaşanan savaşların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. (Armaoğlu, 1991).

¹⁵ Camp David Antlaşması'nın tam metni ve taraflar arasındaki yazışmalar, mektuplar konusunda detaylı bilgi için bkz. (Quandt, 2016).

¹⁶ Özellikle bu iki gelişme sonrası İsrail ile Mısır arasındaki barış süreci sekteye uğramış ve bir başka barış süreci denemesi olan 1993 Oslo Antlaşması'na kadar bahsi geçen “soğuk barış” dönemi devam etmiştir.

1948’de İsrail Devleti’nin kuruluşunun ilan edilmesiyle başlamış ve bahsi geçen Levant alt kompleksini oluşturacak şekilde bölgesel bir boyut kazanmıştır. 1978-1979 yıllarında Mısır ve İsrail arasındaki barış süreci denemesi, bölgeye barış getirmesi konusunda bir umut ışığı ortaya çıkarmış, fakat yine de birtakım gelişmeler dolayısıyla sonuçsuz kalmış ve Levant alt-kompleksi “çatışma oluşumu” şeklindeki BGK formunu korumuştur.

Ortadoğu BGK’nin ikinci merkezi alt kompleksi Körfez Bölgesi’dir. Bu alt kompleks 1971 yılında İngiltere’nin bölgeden çekilmesiyle oluşmuş ve aynı yıl İran’ın BAE’nin elinde bulunan bazı tartışmalı adaları ele geçirmesiyle ilk hareketlilikler gözlenmeye başlanmıştır. İngiltere’nin ayrılışından sonra bölgede önemli ölçüde bir silahlanma gözlemlenmiş ve bu kapsamda İran, Irak ve Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez ülkelerinin aralarındaki rekabet, üçlü bir merkezi form meydana getirmiştir. Aynı zamanda Suudi Arabistan ve Yemen arasındaki ve iki ülkenin Yemen içindeki çevresel rekabeti de birçok yerel savaş üretmiştir. 1979’daki İran İslam Devrimi, bölgede ideolojik ve kültürel anlamda önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu kapsamda; devrim sonrası dönemde özellikle ilk yıllarda iki konu ön plana çıkmıştır. İlki, Suudi Arabistan ve İran arasında oluşan rekabet Sünni-Şii rekabeti temelinde bölgede varlık göstermek şeklinde seyretmiştir. İkincisi, İran ve Irak arasında 1980-1988 yılları arasında sınır sorunları, her iki ülkedeki liderlerin güç tutkuları, Kürt azınlıklar sorunu ve Irak’ın güneyindeki Şii nüfusun kaderi gibi konular çerçevesinde süregelen savaş bölgesel rekabetin diğer boyutunu oluşturmuştur. Bu etnik ve mezhepsel faktörler İran ve Irak arasındaki ve İran ve Körfez ülkeleri arasındaki gerginlikte önemli bir rol oynamıştır (Buzan & Wæver, 2003: 191-192).

Bununla birlikte, her ne kadar kendine ait yerel ve bölgesel güvenlik dinamikleri olan iki ayrı alt kompleks olarak tanımlansa da Körfez bölgesi ve Levant bölgesinin coğrafi yakınlık durumu, bu iki alt merkezi kompleksi birbirine bağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu anlamda örneğin; Suriye, İsrail’e olduğu kadar Irak’a da büyük bir rakiptir ve her iki Körfez Savaşı’nda da Irak’a karşı taraf olmuştur. Her iki rekabette de Suriye İran’ın bir müttefiki olmuştur. Irak ve Suriye,

İsrail'e karşı müttefik olarak hareket etmişler ancak diğer yandan birbirlerine düşman olmuşlardır (Buzan & Wæver, 2003: 193).

İran'ın 1979 yılıyla birlikte Şah rejiminin devrilip, Humeyni liderliğinde bir İslami rejime geçmesi Körfez alt kompleksi çatışma formunun oluşumunda önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Özellikle İran İslam Devrimi'nin bölge ülkelerine ihracı ve bu çerçevede gelişen Şiilik eksenli bir yayılma politikası, bahsedildiği üzere 1971 yılında başlayan bölgesel rekabet formunun mezhepsel bir niteliğe bürünmesine yol açmıştır. Bu anlamda bakıldığında, aslında İran ile Irak arasındaki savaşa neden olan rekabet ortamı Şah döneminden Humeyni'ye miras kalmış sorunlar olarak görülmektedir. Ayrıca bu savaşın Soğuk Savaş ikliminde gelişmiş olması ABD ve SSCB'yi bu bölge politikasında müdahil konuma getirmesi açısından da önemlidir. Devrim öncesi dönemde 1970'li yıllarda da İran ile Irak arasındaki bölgesel rekabet hep var olmuştur. Şah'ın askeri gücü Irak'ın İran karşısında tutunmasını imkânsız kılan nedenlerin önemlilerinden olmuştur. Bu anlamda ABD ve İsrail'in oluşturduğu destek Şah'ın Irak'ın karşısında gücünü pekiştiren etken olarak ön plana çıkmıştır. Fakat 1979 yılındaki İslam Devrimi ile birlikte ABD bölgedeki en önemli müttefikini kaybederken, Irak karşısında da İran'a olan desteğini çekmiştir. Bu koşullar altında politika değiştiren ABD, Irak'a destek vermeye başlarken; Irak da karşılıklı olarak Batı'dan kopan ve yalnızlaşan İran'a karşı Batı'nın, Arap Dünyasının ve hatta SSCB'nin desteğini almaya çalışmıştır (Adıbelli, 2017: 51-52).

Savaşın sonuna doğru İran'ın Hürmüz Boğazı üzerindeki baskısını arttırması, dünya piyasalarına enerji arzının tehlikeye girmesine neden olmuş ve bölgesel olan bir savaş, bu şekilde daha belirgin olarak küresel bir boyut kazanmıştır. Temmuz 1987'de BMGK, ABD'nin girişimleriyle 598 sayılı yasayı kabul etmiş, taraflara çatışmaları durdurmayı ve savaş öncesi sınırlara dönülmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Buna rağmen, çatışmalar bir yıl kadar daha devam etmiştir. Ancak özellikle İran'ın sekiz yıllık savaştan oldukça yorulmuş olması ve en önemlisi ABD donanmasıyla yaşanan kimi çatışmaların, ABD'nin savaşa direkt olarak müdahale edebileceği konusunda İran'ın endişeleri nedeniyle 20 Ağustos 1988'de BM'nin

ortaya koyduğu 598 sayılı ilkelerin kabul edilmesiyle bölgede barış yeniden tesis edilmiştir (Adıbelli, 2017: 60). Bu şekilde görüldüğü üzere İran ve Irak arasındaki bölgesel çatışma formuna, dışarıdan ABD ve SSCB'nin müdahalesi, Körfez alt kompleksinin Soğuk Savaş dönemindeki küresel seviye analizi yapılırken bu analize katkı sunan önemli bir etmen olarak görülmelidir.

İran-Irak savaşı akabinde kısa bir süre sonra gerçekleşen Irak'ın Kuveyt'i işgali Ortadoğu BGK'nin Körfez alt kompleksinin bir diğer önemli olayıdır. Bölgesel seviyede Irak'ın hegemonya kurmak isteme düşüncesi, tarihsel, kültürel ve en önemlisi ekonomik sebeplere dayandırılmıştır. Bu anlamda Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'a bağlı bir bölge olduğu fikri, ekonomik olarak İran-Irak savaşının maliyetinin Irak'ı yıpratmış olması gibi nedenlerle 2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal etmeye başlamıştır. Özellikle bu anlamda Kuveyt'in petrol zenginliği, Irak rejiminin yeniden yapılanmasına ve İran-Irak savaşı süresince borçlanmış olmasından dolayı, alacaklı olan devletlere geri ödeme yapmasına imkân sağlayacak olması nedeniyle Irak için bu işgal önemli görülmüştür (Best, Hanhimaki, Maiolo, & Schulze, 2015: 524-525). Fakat; Irak'ın bu işgaline yanıt olarak liderliğini ABD'nin üstlendiği bir “koalisyon gücü” oluşturulmuş ve “Çöl Fırtınası Harekâtı” adıyla Irak'ı Kuveyt'ten çıkartma savaşı başlamıştır. Birinci Körfez Savaşı olarak adlandırılan bu savaş bir Ortadoğu çatışması olarak kendine mahsus üç özelliğe sahip olmuştur. Birincisi; Arap Devletleri'nin ordularının işe karıştığı ilk önemli çatışmadır. İkincisi; Irak'a karşı diğer Arap Devletleri'nin bir araya gelmesi, Kuzey Afrika'yı da içerecek şekilde tüm Arap dünyasının bölünmesine sebep olmuştur. Ayrıca Arap devletlerine ilaveten İsrail, İran, Türkiye gibi Arap olmayan devletler de bu savaş ile “Araplar arası çatışma ortamına” dahil olmuştur. Üçüncüsü; ABD ordusunun Lübnan'daki daha düşük yoğunluklu 1958 ve 1982-84 müdahaleleri sayılmazsa, yüksek yoğunlukta bir sayıyla bölgeye ilk kez müdahale ettiği bir savaş olmuştur (Halliday, 1991: 223-224). BGKT teorisi açısından bu savaş için söylenmesi gereken önemli bir konu, Kopenhag Okulu teorisyenlerinin “güvenlik gruplaması” olarak adlandırdığı yerel, bölgesel ve küresel seviye analizlerinin açık bir şekilde yapılabildiği bir olay olmasıdır.

Soğuk Savaş boyunca Ortadoğu'daki üçüncü ve daha zayıf alt kompleks Magrib bölgesi olmuştur. Libya, Tunus, Cezayir ve Fas arasındaki ilişkiler bütünü bu alt kompleksi meydana getirmiştir. Magrib bölgesindeki temel bölgesel güvenlik sorunu 1975 yılından başlayarak Fas'ın Batı Sahra bölgesini kendi topraklarına katması olmuştur. Sonrasında Fas'ın bu politikası, Libya ve Cezayir ile 12 yıllık bir gerginlik dönemi başlatmıştır. Buna rağmen; Magrib ülkeleri arasındaki karşılıklı güvenlik ilişkileri, diğer iki alt kompleks kadar yoğun yaşanmamıştır. Bununla birlikte; Magrib ülkeleri diğer iki alt kompleksin güvenlik politikalarına önemli düzeyde müdahil olmuşlardır. Libya, İsrail'e karşı güçlü bir konum almış ve Körfez bölgesindeki rejimlere karşı da "radikal" ve karşıt daha geleneksel unsurları desteklemiştir. Cezayir, Arap ülkeleri arası politikalarda genellikle arabulucu bir rol oynamıştır. Tunus, uzun yıllar boyunca FKÖ'ye ev sahipliği yapmış ve Fas, çeşitli Körfez ülkelere askeri yardımda bulunmuştur (Buzan & Wæver, 2003: 193). Bu anlamda söylenebilir ki; Soğuk Savaş döneminde Magrib ülkelerinin çeşitli şekillerde diğer iki alt kompleks olan Levant ve Körfez bölgelerinin güvenlik politikalarına müdahil olması ve daha önce bahsedildiği üzere her ne kadar kendi bağımsız iç dinamiklerine sahip olsalar da her üç alt kompleksi belli ölçülerde birleştirmeyi başarmıştır.

Kopenhag Okulu'na göre Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu BGK gelişmeleri 1990-91 tarihli Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren başlatılmaktadır. Buna göre bu savaş genel olarak her üç alt kompleksi de içerecek şekilde Ortadoğu BGK'nin bazı temel yapısal özelliklerini değiştirmiştir. Bu değişikliklerin sonuçları aşağıdaki gibi olmuştur:

- Komşularına oranla Irak'ı askeri olarak zayıflatmıştır. Bu yüzden Körfez alt kompleksindeki güç dağılımını değiştirmiş, fakat yine de bu değişim Körfez bölgesindeki temel üçlü rekabet yapısını bozmamıştır.
- Körfez bölgesi devletleri üzerinde, başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin pozisyonunu güçlendirmiştir. Batılı güçlerin bu etkinliği Körfez ülkelerini açık şekilde bir sömürge durumuna dönüştürmüştür. Birinci Körfez Savaşı sonrası Irak'ın ABD'nin düşmanı konumuna gelmesiyle, ABD'nin aynı anda

Irak ve İran'ı "çifte çevreleme"¹⁷ politikası Körfez bölgesi güvenlik dinamiklerinde küresel faktörlerin göreceli ağırlığını arttırmıştır.

- Bir tarafta İsrail, diğer tarafta Filistinliler, Ürdün, Suriye ve diğer Arap ülkeleri olmak üzere bir barış sürecine giden yolu başlatmıştır.
- İsrail ve Filistin arasında bir çözüm ihtimalini açmasıyla birlikte, bu barış süreci Magrip devletleri ile diğer alt kompleksler arasındaki bağı zayıflatmıştır.
- Son olarak, Pan-Arabizm düşüncesi altında bir retorik kullanarak başka bir Arap ülkesini kendi topraklarına katma politikaları geçerliliğini yitirmiştir. Bu durum bölgede Westfalyan sistemi güçlendiren bir faktör olmuştur (Buzan & Wæver, 2003: 201-202).

Soğuk Savaş sonrası ilk on yılda, SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla beraber, çift kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkmasının getirdiği sonuç, yaklaşık olarak 1970'lerin sonundan itibaren beliren küreselleşme sürecinin, geriye kalan tek kutup olan ABD'nin öncülüğünde daha belirgin olarak yaşanmasına sebep olmasıdır. Bu değişimin Ortadoğu BGK üzerinde de etkisi geniş ölçüde yaşanmıştır. Bahsedildiği üzere Körfez alt kompleksinde Birinci Körfez Savaşı sonucunda Irak'ın küresel güç desteğiyle mağlup olması, bölgede İran ve Suudi Arabistan lehinde bir güç dengesi dönüşümüne yol açmış, 1990-2003 arası süreçte Irak birtakım yaptırımlar yoluyla göreceli olarak zayıflamıştır.

Yeni bir yüzyıla girilirken; Körfez alt kompleksindeki en büyük değişim İkinci Körfez Savaşı'dır. Aslında bakıldığında; bu savaşa ve Ortadoğu BGK'nin genel anlamda yeniden dönüşümüne giden yolun kapısını açan gelişme 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör saldırıları olmuştur. Dolayısıyla, Ortadoğu BGK'nin küresel seviye analizinin 2001 sonrası dönemde daha çok ön plana çıktığı söylenebilir. Bu kapsamda; ABD'de ilan edilen "Bush Doktrini" çerçevesinde

¹⁷ Orijinal adıyla "Dual Containment Policy" Soğuk Savaş sonrası ABD'de Clinton yönetiminin İran Körfezi'nde aynı anda hem Irak'ı hem İran'ı ABD ve müttefikleriyle barış içinde olmaya ikna edene kadar, bölgede bir güvenlik garantörü olmaya karar verdiği politikadır. Bu politika Batı için, Irak ve İran rejimlerinin bölgedeki ABD çıkarlarına tehdit oluşturması ortadan kalkana kadar uyguladığı bir dış baskıyı tanımlamaktadır. Bu baskı ilk yıllarda geniş ölçüde her iki ülkeye de ekonomik yaptırımlar uygulama yolu ile gerçekleştirilmiştir (Clawson, 1998: 33).

uygulanması düşünölen ilkelere bakıldığında bazı politik yönelimler olduğu görölmektedir. Bir devletin dış politikasını aslen iç rejiminin belirlediğine dair olan güçlü inanç ve bu durumun uluslararası politikayı dönüştürmek için elverişli bir ortam oluşturması, büyük tehditlerin sadece yeni ve etkin politikalarla yenilebileceği algısı, dünyada barışın ve istikrarın ABD'nin liderliğini gerektirdiği konusundaki düşünce (Jervis, 2003: 365), bu politik yönelimlerin öne çıkanlarıdır. Bu yönelimler çerçevesinde Irak rejiminin dış politik uygulamalarının bölgesel ve küresel barışı tehdit ettiğı ve özellikle Ocak 2003'te Irak'ın kitle imha silahı geliştiren ölkeler arasında olduğu belirtilmiş ve bu tehditle mücadele edileceğı vurgulanmıştır (Jaechun & Hundt, 2011: 242-243). Irak'ın ABD tarafından işgali için bu gerekçeler öne sürölmesine rağmen, ABD'nin bahsedildiğı üzere “uluslararası politikayı dönüştürmek için elverişli bir ortam” oluşturmak istemesi doğrultusunda tüm Ortadoğı genelinde bir projesi olduğu bilinmektedir. Fawcett'e göre; ABD'nin Irak'a müdahale etmesindeki amaç Irak'ın daha liberal ve demokratik bir ölkö olmasının her yerde bulaşıcı bir etki yaratacağı ve bu anlamda, bütün bir Ortadoğı bölgesi daha liberal hale gelirse “Batı çıkarlarının gözetilmesi için” daha “barışçıl” bir ortamın oluşacağı beklentisi olmuştur (Fawcett, 2013: 329). Bütün bu nedenler doğrultusunda, BGKT açısından bu olay değerlendirildiğinde; 2003 yılından başlamak üzere Irak'a askeri olarak ve uzun süreli gerçekleşen ABD'nin müdahalesi, Buzan ve Waever'in tanımladığı şekilde bir “overlay/kaplama” durumuna sebep olmuş ve bir standart kompleks olarak tanımlanan Ortadoğı BGK'nin Körfez bölgesinin bu durumunu bozmuştur. Yani; spesifik olarak Körfez alt kompleksine yapılan bu dış müdahale, sadece Irak-İran-Suudi Arabistan üçgeninin oluşturduğu Körfez alt kompleksinin bölgesel güvenlik dinamiklerini bozmuştur. Bu anlamda; diğör iki bölge olan Levant ve Magrib alt komplekslerinin hala standart kompleks olma durumunun en azından bu dönemde devam ettiğı söylenebilir.

İkinci Körfez Savaşı sonrası Ortadoğı BGK'deki bölgesel seviye ilişkilerine bakıldığında öne çıkan husus, öncelikle Irak'ın savaş sonrası güç kaybetmesi ile orantılı olarak İran'ın bölgede güç kazanmasıdır. 2003 öncesi Irak'ın göreceli güçlü konumu ABD ve İsrail açısından İran'ı dengeleyen bir unsur olmuş (Fawcett, 2013: 332), fakat Irak'taki Saddam rejiminin ortadan kalkmasıyla, İran özellikle yeni

kurulan Irak yönetimi üzerinde etkili bir konum kazanmıştır. Bu çerçevede Saddam'ın düşüşü İran'a bölgede hem yeni mücadele alanları hem de fırsatlar sunmuştur. Savaş sonrası oluşan yeni bölgesel düzende İran, Irak'taki Amerikan varlığı ile baş etmek zorunda kalırken; karşılıklı olarak Washington da bölgedeki İran varlığını saldırgan ve yayılmacı olarak değerlendirmiştir (Stansfield, 2010: 1405). Bu anlamda, Irak üzerinde ABD ve İran'ın bir güç mücadelesine girdiği görülmektedir. Barzegar'a göre İran, Irak politikasını yürütürken hem pragmatik hem ideolojik unsurları bir arada kullanmıştır. Bir taraftan, Irak içindeki dost Şii gruplara destek vererek, ülkede 2003'teki işgalden itibaren oluşmaya başlayan ABD varlığı tehdidiyle mücadele etmeye çalışmış; diğer yandan Irak'ın toprak bütünlüğünü vurgulayarak, İran'ın ulusal güvenliği açısından olumsuz bir sonuç doğurma ihtimali olan Irak'ın etnik, mezhepsel ve ideolojik bölünmesini engellemeye yönelik politika izlemiştir. Bu bağlamda ideoloji faktörü ulusal gücün dinamik bir unsuru olarak İran'ın ulusal çıkarlarına hizmet etmiştir (Barzegar, 2010: 178).

Barzegar'ın İran'ın bölge ülkelerine yönelik politikası konusunda vurguladığı bir diğer önemli husus da İran'ın tehdit algısı ile ilgilidir. Bu anlamda İran algıladığı tehdit ile orantılı olarak Ortadoğu'da bölgesel varlığını arttırmıştır. İran'ın bölge ülkeleri üzerindeki varlığını arttırmasının kısa vadede potansiyel güvenlik tehditleriyle mücadele etmek için caydırıcı bir güç oluşturacağı düşünülmüş; fakat uzun vadede bölgedeki diğer önemli aktörler olan Suudi Arabistan ve ABD ile bir gerginlik ve stratejik uyuşmazlık yaratacağı öngörülmüştür. Bu perspektiften bakıldığında Barzegar'a göre; İran, Mısır ve Suudi Arabistan ile aynı konumlanmalı, Suriye ile stratejik ilişkisini sürdürmeli, Lübnan'daki siyasi rolünü kurumsallaştırmak için "dost" Şii bir grup olan Hizbullah'a destek vermeye devam etmeli ve son olarak İsrail-Filistin sorununa yönelik tam olarak iki devletli çözümü kabul etmelidir. Günümüzde İran'ın bölge ülkelerine yönelik dış politikasına bakıldığında; öncelikle Irak'ta Şii gruplar ile geniş ölçüde bir koalisyon oluşturduğu, bu anlamda ülkenin karar verici gruplarını da etkilediği ve öteden beri var olan aralarındaki rekabet ve çatışma durumunu bir dostluk ilişkisine döndürdüğü açık şekilde görülmektedir (Barzegar, 2010: 182-183). Bu kapsamda BGKT açısından değerlendirildiğinde Körfez alt kompleksinde özellikle İran ve Irak arasındaki

ilişkinin çatışma formundan işbirliği formuna evrildiği söylenebilir. Bu iki ülke günümüzde siyasi, askeri, ekonomik, toplumsal birçok konuda geniş ölçüde işbirliğine varan ilişkiler yürütmekte ve aralarında birtakım etnik ve mezhepsel sorunlar yaşansa da genel anlamda düşünüldüğünde özellikle İran'ın Irak üzerindeki etkisi bakımından bir çıkar birlikteliği formuna dönüştüğü görülebilmektedir.

İran'ın körfez alt kompleksi üçgeninin bir diğer ülkesi olan Suudi Arabistan ile ilişkileri, tarihsel anlamda ve özellikle dönemsel bazda İran'daki yönetici elitin ideolojik yaklaşımının ağırlığı noktasında farklılıklar göstermiş ve bu yönden inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Buna rağmen, özelde Suudi Arabistan'ın genelde Körfez Arap ülkelerinin İran'la ilişkileri çoğunlukla rekabet içinde bir görünüme sahip olmuştur. Özellikle 2010 yılının aralık ayında başlayan Arap Baharı olayları uzunca bir süredir var olan bu rekabetin daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Arap Baharı olayları kapsamında Yemen, Bahreyn ve Suriye'de başlayan halk ayaklanmaları Körfez Arap ülkelerinin İran'a karşı konumlanmasında daha belirgin bir dönem başlatmıştır. Bu anlamda Körfez ülkeleri Yemen ve Bahreyn'de ortak hareket ederek en azından olaylar başladığı sıralarda İran'ın bölgede muhtemel kazanımlarını engelleyebilmişlerdir. Yemen ve Bahreyn'de bu ülkelerin rejimleri, hükümetleri yanında konumlanan Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkeleri, 1982 yılından beri bölgede İran'ın en önemli müttefiki olan Suriye'de ise tam tersi bir durumla, başlayan olaylar sonrasında bu ülkenin rejiminin karşısında konumlanmışlardır. İzleyen dönemde belli oranlarda Körfez ülkelerinin politikaları İran ve Suriye'ye yaklaşımları yönünden farklılaşmaya başlamış, özellikle bu ülkelerden Suudi Arabistan ve Katar, Suriye'deki rejim karşıtı muhaliflerin en önemli bölgesel destekçileri haline gelmişlerdir. Suriye'deki Esad rejimi ise, ülkesindeki muhaliflerin aldığı bu bölgesel desteğe karşı İran'ın diplomatik, finansal ve askeri desteğini alarak kendi yönetimini korumaya yönelik politikalar izlemiştir ve bu durum halen güçlü şekilde devam etmektedir (Başkan, 2013: 61-62).

Sonuç olarak, Ortadoğu BGK'ye ve alt komplekslerine Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 2010 yılı sonunda başlayan Arap Baharı olayları neticesinde bakıldığında, son durum şu şekilde değerlendirilebilir:

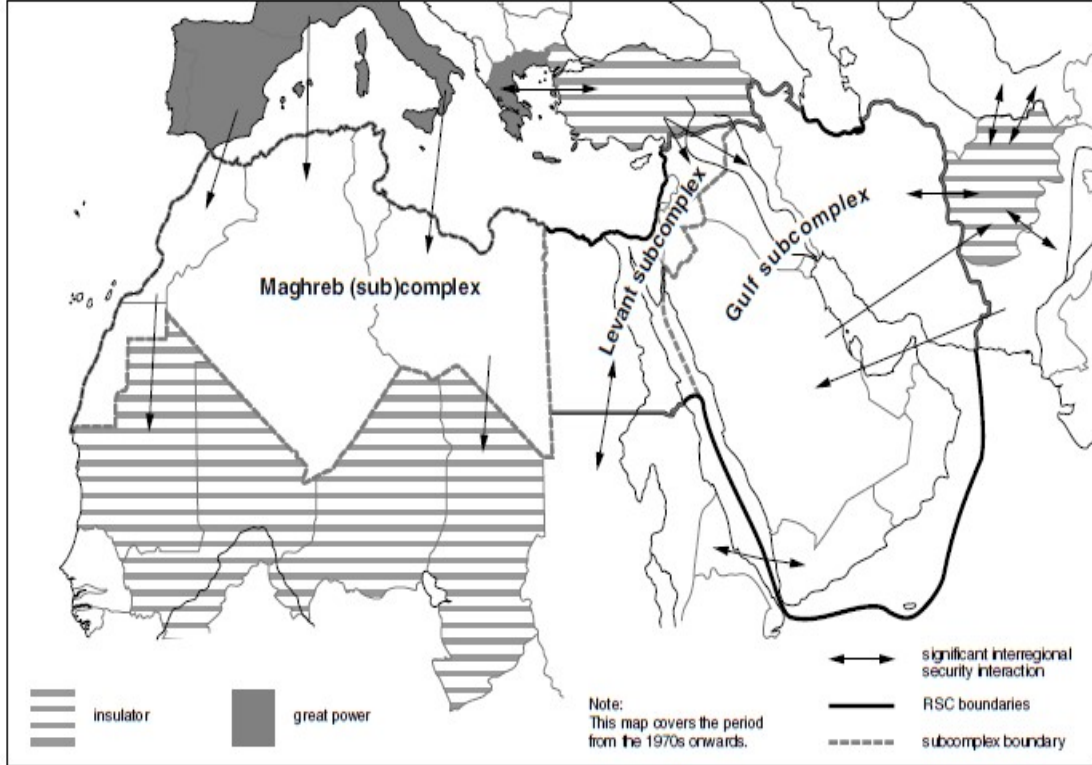
- Levant alt kompleksinde Soğuk Savaş sırasında var olan İsrail-Filistin çatışma ve gerginlik durumunun ve aynı zamanda İsrail'in Suriye ile rekabet ve düşmanlık formunun günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Bu alt kompleksteki tek değişim Mısır'ın İsrail'e yaklaşımı konusunda gerçekleşmiştir. Neredeyse Soğuk Savaş yıllarının tümü boyunca bir düşmanlık ilişkisine sahip olan, bazı barış girişimlerine rağmen bu durumun devam ettiği iki ülkenin ilişkisindeki kırılma noktası 2013 yılında gerçekleşen Mısır Darbesi'dir. Bu darbeye kadar görece gergin denebilecek İsrail-Mısır ilişkileri, darbe sonrası yerini belli alanlarda işbirliği ve yakınlaşma sürecine bırakmıştır.
- Körfez alt kompleksindeki merkezi üçgen olan İran-Irak-Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde ise ikili bir gruplaşma meydana geldiği görülmektedir. Buna göre, İkinci Körfez Savaşı sonrası İran-Irak ilişkileri önceki dönemlerin aksine çatışma formundan bir işbirliği formuna dönüşürken; İran-Suudi Arabistan ilişkileri özellikle Arap Baharı olayları sonrası daha belirgin olmak üzere sürekli bir çatışma ve bölgesel rekabet formunda var olmaya devam etmiştir. Küresel seviye analizi kısmında ise, ABD'nin özellikle Körfez Arap ülkeleri üstündeki etkin ve hegemon konumu geniş ölçüde devam ederken, İran ile ilişkisi düşmanlık ve rekabet formundadır.
- Magrip alt kompleksinde ise çalışma içinde vurgulanmamasına rağmen, en önemli olaylar zinciri kuşkusuz Arap Baharı olayları olmuştur. Olaylardan önemli oranda etkilenen iki ülke Tunus ve Libya olmuştur. Bu ülkelerde hali hazırdaki rejimler yıkılarak yeni yönetim formları oluşturulmuştur.
- Genel anlamda, özellikle Arap Baharı olaylarıyla beraber başlayan yeni dönemde Ortadoğu BGK'nin "çatışma oluşumu" formu devam etmekte ise de bu durum geleneksel anlamda ilgili bölge devletlerinin birbirleriyle direkt olarak çatışması şeklinde değil, bu devletlerin diğer devletlerdeki devlet-dışı silahlı grupları desteklemesi ile gerçekleşmektedir. Bu anlamda bir "vekalet savaşı" formuna geçildiği görülmektedir.
- Son olarak, Ortadoğu BGK'nin çok kutuplu standart bölgesel kompleks yapısı, ABD'nin İkinci Körfez Savaşı sonrası Irak'a, Arap Baharı olayları

sonrası Suriye'ye direkt olarak ve uzun süreli müdahalesiyle bozulmaya başlamıştır.

Ortadoğu BGK'nin her üç alt kompleksiyle beraber günümüzdeki konumu BGKT açısından uygulanabilirliğini ve işlevselliğini korumaya devam etmektedir. Nitekim yukarıdaki satırlarda da belirtildiği üzere Levant alt kompleksi, özellikle İsrail-Filistin anlaşmazlığı ekseninde Ortadoğu BGK'nin genel durumu için vurgulanan çatışma oluşumu formunun devam ettiğini göstermektedir. Bununla beraber özellikle Suriye ekseninde düşünülürse, Ortadoğu'daki bazı ülkelerin bu çatışma formu önceki çatışma şekillerinden farklı olarak vekalet savaşları formuna dönmüştür. Fakat, yine de bu durum genel anlamda çatışmanın “var olmasını” değiştirmemiştir. Bu anlamda Ortadoğu BGK bölgesel güçlerin oluşturduğu çok kutuplu yapısıyla “çatışma oluşumu” formunda var olmaya devam etmektedir. Ayrıca bu çatışma oluşumu formu bölge ülkelerini çoğunlukla askeri bir kompleks şeklinde ve bu anlamda karşılıklı güvenlik bağımlılığı içerecek yönde bir araya getirmektedir. Bu açıdan bölge ülkeleri birbirlerine karşı çoğunlukla güvenlikleştirme politikaları uygulamaktadırlar. Levant alt kompleksi ile ilgili söylenebilecek önemli bir konu Mısır'ın İsrail ile gerçekleşen barış süreci ve bunun devamında oluşan yakınlaşma durumu olmuştur. Aynı zamanda son dönemlerde gözlemlendiği üzere özellikle İsrail, Mısır ile olan yakınlaşma ve işbirliği sürecinden sonra, benzer bir süreci diğer Arap ülkeleri ile de gerçekleştirmeye başlamış, bu anlamda başta Suudi Arabistan olmak üzere BAE ve Bahreyn gibi tarihsel olarak çatışma ve jeopolitik anlaşmazlık içinde olduğu ülkelerle çeşitli diplomatik ve askeri ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu konuda, bahsi geçen bu ülkelerin özellikle küresel seviye ilişkileri bağlamında ABD ile olan yakın ilişkileri, bölgedeki bölgesel seviye analizine ilaveten küresel seviyenin de çok güçlü olduğunu göstermektedir. Bu durum, BGKT açısından güvenlik gruplaması modelinin günümüzde hala büyük oranda uygulanabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte daha önce belirtildiği üzere, ABD'nin İkinci Körfez Savaşı ile beraber Körfez alt kompleksinin bölgesel güçlerinden olan Irak'ta askeri olarak uzun süreli şekilde konumlanması, BGKT'ye göre bu alt kompleksin daha önce bir standart kompleks olmasından dolayı, bir “kompleks olma” durumunu bozmuştur. Yine de bakıldığında bu durum BGKT'nin

önemli kavramlarından olan overlay/kaplama politikasının bir örnek olay olarak ortaya çıktığını göstermesi yönüyle önemli görülmektedir. Sonuç olarak, Ortadoğu BGK birçok yönüyle BGKT'nin uygulanabilirliği ve işlevselliği açısından günümüzde hala önemli bölgelerden biri olmaya devam etmektedir.

Harita 3: Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi

(Buzan & Wæver, 2003: 189)

2.3. Post-Sovyet Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Bu alt başlıkta, Post-Sovyet Bölgesel Güvenlik Kompleksi'nin hangi şartlar ve dinamikler altında oluştuğunu doğru şekilde anlatabilmek için, kısaca 1991 öncesi dönemden bahsedilecek ve devamında detaylı olarak bu kompleksin özellikleri ve bu çerçevede gelişen olaylar aktarılacaktır.

Bu kapsamda bahsedilmesi gereken ilk nokta teorik olarak Post-Sovyet BGK'nin hangi alanları kapsadığı ve ne tip özelliklere sahip olduğudur. Buzan ve Wæver'a göre, Post-Sovyet BGK merkezinde büyük bir gücün bulunduğu tek kutuplu bir yapıya sahiptir. Rusya daha önce bir süper güçken, şimdi ise merkezi yapıdaki bu büyük gücü tanımlamaktadır. Yine aynı şekilde büyük güç içeren diğer iki BGK'ne komşu durumdadır. Bu kompleksler, AB merkezli Avrupa BGK ve Çin-Japonya çift kutuplu yapısıyla Doğu Asya BGK'dir. Ayrıca coğrafi olarak uzak olduğu değerlendirilse de bir standart kompleks yapısıyla Ortadoğu BGK de Post-Sovyet BGK'nin yakınında bulunmaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 398).

Tarihsel olarak bakıldığında Post-Sovyet BGK'nin oluşumuna giden yolun bugünkü Rusya Federasyonu'nun iki öncülü olan 1613'ten itibaren varlığını gösteren Romanov Hanedanlığı yönetimindeki Rusya İmparatorluğu ve 1917'den itibaren de SSCB olduğu görülmektedir. Bu yönetimlerden özellikle SSCB'nin 1945'ten itibaren Soğuk Savaş süresi boyunca oluşturduğu yapı, birtakım değişikliklerle Soğuk Savaş sonrasına yansımıştır. Bununla beraber Buzan ve Wæver'a göre ve BGK terminolojisi çerçevesinde Soğuk Savaş süresince Rusya'nın bölgesellik ilişkisi durumunu karakterize etmek zorlaşmaktadır. Soğuk Savaş açık şekilde SSCB'yi ABD karşısında bir süper güç statüsünde ikinci bir kutup haline getirmiştir. Fakat bu dönemde SSCB'nin direkt olarak bir "imparatorluk" gibi kendini merkeze alan bir yapıda mı konumlandığı ya da temelde merkezi olarak herhangi bir bölgesellik oluşturmayan ve SSCB yönetiminin sıkı bir ilişkisellik ağıyla kendine bağladığı bir yapıdan mı bahsedilmesi gerektiği konusu açık değildir. Daha açık bir ifadeyle söylenebilir ki; bu anlamda bir BGK'nin oluşabilmesi için o merkezi gücün etrafında kümelenmiş "bağımsız" devletlerden oluşan bir bölgesel yapılanma gereklidir.

Dolayısıyla Soğuk Savaş süresince SSCB'nin merkezinde olduğu bir BGK oluşumunun karakterize edilmesi zor görünmektedir. Öte yandan; SSCB'nin etrafında kümelenmiş bir BGK yapısı Moskova yönetiminin kendine biçtiği bir değer olarak ortaya çıkmakta ve bu anlamda resmi olarak Sovyet Bloku'ndaki devletler, gayri resmi olarak da Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisiyle bu değer kendini Soğuk Savaş süresince göstermiştir. Bu anlamda, Moskova'daki merkezi komünist yönetimin Varşova Paktı yoluyla Doğu Avrupa üzerindeki güçlü etkisi ve merkezdeki Sovyet Bloku'nu oluşturan sıkı yönetimi bu bölgeler üzerinde direkt bir kontrole dönüşmüştür (Buzan & Wæver, 2003: 400).

1990'ların başında SSCB'nin dağılmasıyla iki kutuplu dünya sistemi ve bunun getirdiği Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, Avrasya bölgesinde daha önce SSCB'nin oluşturduğu hiyerarşik politik alan anarşik bir yapıya dönüşmüştür. Bu anlamda, hiyerarşik tek güç merkezli bir yapıdan anarşik bir bölgesel sisteme geçilmiştir. Aslında vurgulanması gereken nokta bu anarşik bölgesel sistem yapısının SSCB'nin dağılması sonrası oluşan alanda bağımsız 15 devlet şeklinde ortaya çıkmasıdır (Eyvazov, 2018: 132). Bu on beş bağımsızlığını yeni kazanan devletler çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Post-Sovyet BGK'yi oluşturacak şekilde üç alt kompleks meydana gelmiştir. Kendilerini oluşturan devletlerle birlikte bu alt kompleksler şunlardır: Letonya, Litvanya, Estonya, Belarus, Moldova ve Ukrayna'nın oluşturduğu Avrupa bölgesi alt kompleksi¹⁸; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın oluşturduğu Kafkas alt kompleksi ve Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın oluşturduğu Orta Asya alt kompleksidir. Bu bölgesel alt sistemler göreceli olarak otonom yapılar şeklinde meydana gelmesine rağmen, yeni oluşan bir diğer devlet Rusya Federasyonu bu alt kompleksler üzerinde merkezi bir fonksiyon üstlenerek BGKT terminolojisine uygun şekilde karşılıklı güvenlik bağımlılığı üretmiştir. Bir diğer deyişle Rusya bu devletler üzerinde bölgesel ölçekte etki alanına sahip bir aktör olarak belirmiştir (Eyvazov, 2018: 134).

¹⁸ Letonya, Litvanya ve Estonya'nın üç Baltık Bölgesi ülkesi halinde 2004 yılında Avrupa Birliği'ne katılıp Avrupa'nın kurumsal yapısı içinde yer almasıyla, Post-Sovyet BGK'nin Avrupa Bölümü alt kompleksinde BGK tanımlamaları içinde sadece Belarus, Moldova ve Ukrayna kalmıştır.

Bununla birlikte, Soğuk Savaş Sonrası ilk yıllarda Rusya'nın Post-Sovyet BGK ülkeleri ile ilişkilerinde devlet yöneticileri arasında tam bir fikir uyumuna varılamadığı görülmektedir. Bir grup bu bölge ülkeleri ile ilişkilerde aşamalı bir iyileştirme isterken, bir başka grup bunun acil olarak gerçekleşmesini istemiştir. Bu anlamda “geniş birleşmeciler” tüm bir eski Sovyet coğrafyası ile ilişkileri yeniden düzenlemek isterken, “dar birleşmeciler” sadece bir Slav birliğinden söz etmişlerdir. Ayrıca, RF'nin bölgede sadece askeri ve siyasi varlığını sürdürmesini destekleyenler ve eski Sovyet coğrafyasından tamamen çekilerek ülkenin yönünü Batı'ya çevirmek isteyenler de çıkmıştır (Tellal, 2009: 206). RF yönetici elitlerinin bölge ülkeleri ile ilgili bu fikir uyumsuzluğu, toplumda da belli şekillerde olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarındaki ülkede ortaya çıkan “kimlik bunalımı” ile açıklanabilir. “Atlantikçilik-Avrasyacılık” ikilemi düzleminde gerçekleşen bu tartışmalar, 1993 yılında ilan edilen “Dış Politika Konsepti Belgesi” ile farklı bir boyut almıştır. Bu belgede, Rusya'nın dış politikasında artık milliyetçi bir politikanın hâkim olacağının sinyalleri verilmiştir. Buna göre Rusya, “Yakın Çevre” olarak adlandırdığı bölgede eskiden olduğu gibi hakimiyet kuracağını ve başka yabancı güçlerin bu bölgede etkin olmaması yönünde önlem alacağını belirtmiştir. Bu kapsamda, Rusya'nın Batı ile arasındaki çıkar farklılıklarına da vurgu yapılmıştır (Özbay, 2011: 181). Özellikle, 1996'da Dışişleri Bakanı olarak Primakov'un gelmesinin; Rus diplomasisinde Atlantikçi politikalardan Avrasyacı politikalara doğru bir dönüşümün belirtisi olduğu görülmektedir (Lynch, 2001: 9).

2000'li yıllara gelindiğinde Vladimir Putin'in başkanlığı ile birlikte Rusya'nın dış politikasında asıl değişimin başladığı söylenebilir. Putin'in güçlü liderliği ile Rusya, daha net bir dış politika vizyonu ve stratejisi tanımlama ve uygulama becerisine sahip olmuş görünmektedir. Bu anlamda 2000'li yıllardan itibaren siyasi elitler, RF'nin küresel politikada SSCB'nin dağılmasından sonra kaybettiği hegemon pozisyonunu yeniden kurma çabasında olmuşlardır. Fakat, Rusya gerek fiziki genişlik, gerekse bölgesel kontrol açısından çok fazla kayıp yaşadığı için; SSCB'nin merkez olduğu önceki varlığından farklılaşan yeni bir jeopolitik kimlik oluşturmak zorunda kalmıştır (Svarin, 2016: 131). Bu bağlamda, “BDT Projesi” olarak tanımlanabilecek bir jeopolitik kimlik ile RF, Post-Sovyet BGK içerisindeki bu bölgede

bulunan Bağımsız Devletler Topluluğu¹⁹ üyeleri ile politika geliştirme ve bu üyeleri Rus güç merkezine çekmeyi amaçlamıştır. Rusya böyle bir projeye sadece SSCB etkisini restore etme değil, aynı zamanda bu devletlerin Rusya'ya siyasi bağılılıklarını garantiye alma hedefi taşımaktadır. Böylece, bu devletler üzerinde Rus ticari çıkarları sağlama alınacak ve önceden var olan Rus kültürünün hakim etkisini arttırmak için ayrıcalıklı bir pozisyon oluşturulacaktır (Trenin, 2009: 65). RF, BDT bünyesindeki ülkelerle çeşitli sektörlerde geliştirdiği işbirliği modeliyle önem kazanmaktadır. Buna göre RF, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan gibi ülkelerin yeraltı ve yerüstü kaynaklarından, Kırgızistan, Özbekistan, Ermenistan, Tacikistan gibi ülkelerin bölgesel ve küresel boyuttaki önemli konumlarından, Ukrayna, Gürcistan ve Belarus gibi ülkelerin ise enerji nakil güzergahları eksenindeki jeoekonomik konumundan ve ayrıca yine Ukrayna ve Belarus ile kurduğu kültürel yakınlık bağlantısından geniş ölçüde faydalanmaktadır (Temur, 2010).

Rusya'nın kuruluşuna öncülük ettiği önemli kurumsal yapılardan bir diğeri de Şangay Beşlisi olarak da bilinen “Shanghai İşbirliği Örgütü”dür. 1996 yılında ilk olarak Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve son olarak 2001’de Özbekistan’ın katılımıyla oluşturulan örgüt, bu ülkeler arasında siyasi, ticari, ekonomik, kültürel ilişkileri güçlendirmek esaslı bir forum olarak faaliyet göstermekte ve özellikle bölgesel bir ekonomik girişim olarak, jeopolitik ve jeostratejik temelde görevler yürütmektedir (Albert, 2015). Ayrıca, 2007’de Rusya, Kazakistan ve Belarus, “Avrasya Ekonomik Topluluğu” kapsamında “Avrasya Gümrük Birliği” adıyla bir gümrük birliği inşa etme niyetlerini ilan etmişlerdir. Bu girişim, birkaç hızlı adımda ilerleme göstermiş ve bu kapsamda ortak gümrük tarifesi oluşturulmuş, 2010’da “Gümrük Kodu” uygulaması kabul edilmiş ve 2011’de sınır kontrolleri hemen hemen kaldırılmıştır. Son olarak; Ocak 2015’te bu üç ülkenin entegrasyonu sürecinde önemli bir adım atılmış ve bu bağlamda Kırgızistan ve Ermenistan’ın da katılımıyla “Avrasya Ekonomik Birliği” oluşturulmuştur (Kirkham, 2016: 111). Kremlin’in çabalarıyla meydana getirilen bu proje, Avrupa Birliği’ne ve onun “Doğu Ortaklığı Projesine” bir rakip olması amacıyla kurulmuştur. Moskova

¹⁹ Bağımsız Devletler Topluluğu Aralık 1991’de kurulmuş olup, bugün; Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Özbekistan’dan oluşmaktadır.

yönetimi; Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'ya, “Avrasya Gümrük Birliğine” katılmaları ve Avrupa Birliği ile imzalamayı düşündükleri Ortaklık Antlaşması'nı imzalamamaları için baskı uygulamaya başlamıştır. Rusya'nın bu çabalarına sadece Ermenistan cevap vermiştir. Burada söylenmesi gerekir ki, özellikle 2015 yılında Ukrayna özelinde başlayan sorunlarda ve dahası devamında çeşitli bölgelerindeki çatışmalarda, bu Avrasya entegrasyon projelerinin merkezi bir rol oynadığı görülmektedir (Dreyer & Popescu, 2014: 1). Bu örnekler üzerinden görüleceği üzere, Rusya'nın merkez olarak konumlandığı tek kutuplu BGK'de özellikle bu bölgedeki ülkeler arası ticari, ekonomik ilişkiler, Kopenhag Okulu'nun sektörel analiz yaklaşımı ekseninde önemli veriler sunmaktadır. Gürcistan ve Ukrayna'daki sorunların²⁰, Rusya'nın tek kutuplu BGK yapısına zarar verdiği açıktır. Buna rağmen, yine de söylenebilir ki, yakın döneme kadar Post-Sovyet BGK ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi alandaki karşılıklı güvenlik bağımlılığı ilişkileri güçlü görünmektedir.

Post-Sovyet BGK'de askeri güvenlik işbirliği mantığında kurulmuş öne çıkan örgüt, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'dür. Her ne kadar örgütün temelleri 1992 yılında atılsa da yasal olarak kuruluşu 2002 yılıdır. Daha önce Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve RF'nin imzalarıyla temelleri atılan örgüt, bahsedildiği üzere 2002'de yasal bir statüye kavuşmuş ve tüm üye devletlerin devlet başkanlarının imzasıyla resmi olarak kurulmuştur. Anlaşmaya göre üye devletlerin güvenliklerini kolektif bir temelde sağlamaları kararı alınmıştır. Anlaşmanın ikinci maddesine göre; “üye devletlerin birinin ya da birkaçının toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve güvenliğine veya uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit halinde, üye devletler ortaya çıkan tehdidi elimine etmek ve önlemler almak amacıyla, acil olarak birleşik ve bütünleşik bir mekanizma halinde harekete geçecektir”, denilmiştir. Ayrıca örgütün Kolektif Güvenlik Konseyi'nde gerçekleşen 6 Ekim 2007 tarihli oturumunda, üye ülkeler tarafından belirli bölgelerde barış gücü harekât alanları oluşturma, ülkeler arasında askeri ve ekonomik işbirliği

²⁰ Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna ile yaşadığı yakın çevresinde gerçekleşen sorunlar ile ilgili detaylı bilgiler, çalışmanın Türkiye, Rusya ve İran'ın Güvenlik Politikaları ve Analizi” başlıklı bir sonraki bölümünde verilecektir.

mekanizması geliştirme gibi önemli kararlar alınmıştır (Организация Договора о коллективной безопасности, 2019). Bu örgüt sayesinde Post-Sovyet BGK'deki Rusya başta olmak üzere üye ülkeler arasındaki askeri işbirliği, yukarıdaki bahsi geçen siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği anlaşmalarına ilave bir güç ve zenginlik kazandırmış; Post-Sovyet BGK'nin Kopenhag Okulu'nun BGKT terminolojisine göre bir kompleks olma durumunu açık şekilde ortaya koymuştur.

Post-Sovyet BGK içerisinde son olarak kısaca değinilmesi gereken konu, bu kompleksin küresel seviye ile olan ilişkisidir. SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından yerine kurulan RF'nin, özellikle ilk on yıl süresince bölgesel ve küresel politikalarda nispeten etkisiz kalmasıyla birlikte öncelikle ABD ve AB'nin Rusya'nın “yakın çevre” olarak nitelendirdiği Post-Sovyet çıkar alanında kendi çıkarlarını genişletmekte olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen bu iki aktörün NATO'nun siyasi ve askeri etkisiyle genişlemesi Rusya'yı özellikle bölgesel konularda zayıflatan bir karaktere sahip olmuştur. ABD ve AB'nin bölgesel politika hedeflerinde önemli bir kurum olan NATO, Rusya'nın “Batı” ile ilişkilerinde her zaman önemli bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede kısa bir kronoloji vermek gerekirse²¹, Soğuk Savaş sonrası dönemin özellikle ilk yıllarında ortaya çıkan işbirliği politikası, 1999 Kosova krizi, 2008 Gürcistan Krizi ve son olarak 2014 yılında başlayan Ukrayna olayları nedeniyle bir seri rekabet ve çıkar çatışması boyutuna taşınmıştır. NATO'nun genişlemesi ve bu anlamda Rusya'nın yakın çevresinde etkili olması ekseninde ortaya çıkan bu rekabet ilişkileri 2000 yılında Putin'in göreve gelmesiyle birlikte açık şekilde ön plana çıkmıştır. Bu anlamda, Rusya-NATO ilişkileri 2014'te Ukrayna olayları sonrası başlayan süreçte ve Ukrayna'nın NATO'ya katılma niyetini ilan etmesiyle daha olumsuz bir boyuta taşınmıştır. Devamında, Rusya'nın, Ukrayna'nın Kırım bölgesini kendi topraklarına katması ve yine Ukrayna'nın doğusunda askeri müdahalede bulunması ilişkilerdeki en düşük noktayı getirmiştir (Forsberg & Herd, 2015: 41).

²¹ Rusya'nın bölgesel politika ve hedefleri çalışmanın bir sonraki bölümünde detaylı olarak anlatılacağı için bu satırlarda sadece bir ön bilgilendirme yapabilmek amacıyla kısa bir kronolojik çerçeve çizilmesi düşünülmüştür.

Post-Sovyet BGK’de küresel bir aktör olarak 11 Eylül Saldırıları sonrası ABD’nin bölgeye gelmesi ve özellikle Orta Asya bölgesinde Afganistan’a müdahale için Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’a askeri üsler kurmasıyla, bu bölgede etkili olmaya başlamıştır. Bir görüşe göre ABD’nin Orta Asya bölgesindeki çıkarları enerji güvenliğini sağlamak ve bunun için politika üretmek şeklindedir. Bu dönemde, bölgede faaliyet gösteren ve daha önce adı geçen kurum Şangay İşbirliği Örgütü’nün, artan önemi doğrultusunda, ABD çıkarlarına yönelik bir tehdit oluşturup oluşturmadığı konusu tartışılmaktadır. Bu konuda bazı uzmanlar, Rusya ve Çin’in örgütü ABD’nin Orta Asya’da yürütmekte olduğu enerji politikası hedeflerine ulaşmasını engelleyecek şekilde kullandığı konusunda görüş bildirmektedirler. Bu bağlamda ve Post-Sovyet BGK’nin genel coğrafyası yönünden düşünüldüğünde, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan’da gerçekleşen “renkli devrimler” Rusya’yı ABD’nin bölgedeki varlığı konusunda şüphelendirirken; Çin ise özellikle ABD’nin Çin’in batı sınırları boyunca gerçekleştirdiği politikaları kendini bir “çevreleme” politikası olarak görmektedir (Akatayeva, 2016: 504-505).

Post-Sovyet BGK’nin küresel analiz seviyesi, Rusya’nın bu bölgede tek kutuplu merkezi bir yapı oluşturduğu göz önüne alındığında oldukça önemli görünmektedir. Rusya’nın bölgedeki temel hedefi SSCB döneminde olduğu gibi küresel bir güç olarak yeniden yapılanmak ve özellikle BMGK’deki daimî üyeliği vasıtasıyla küresel konulardaki çeşitli söylemlerini güvenceye almaktır. Bu çerçevede, Rusya’nın kapsamlı dış politika hedefinin çok kutuplu bir dünya hedefini gerçekleştirmek olduğu düşünülmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 433).

Sonuç olarak, Post-Sovyet BGK ve alt kompleksleri ile ilgili şu hususlar vurgulanabilir:

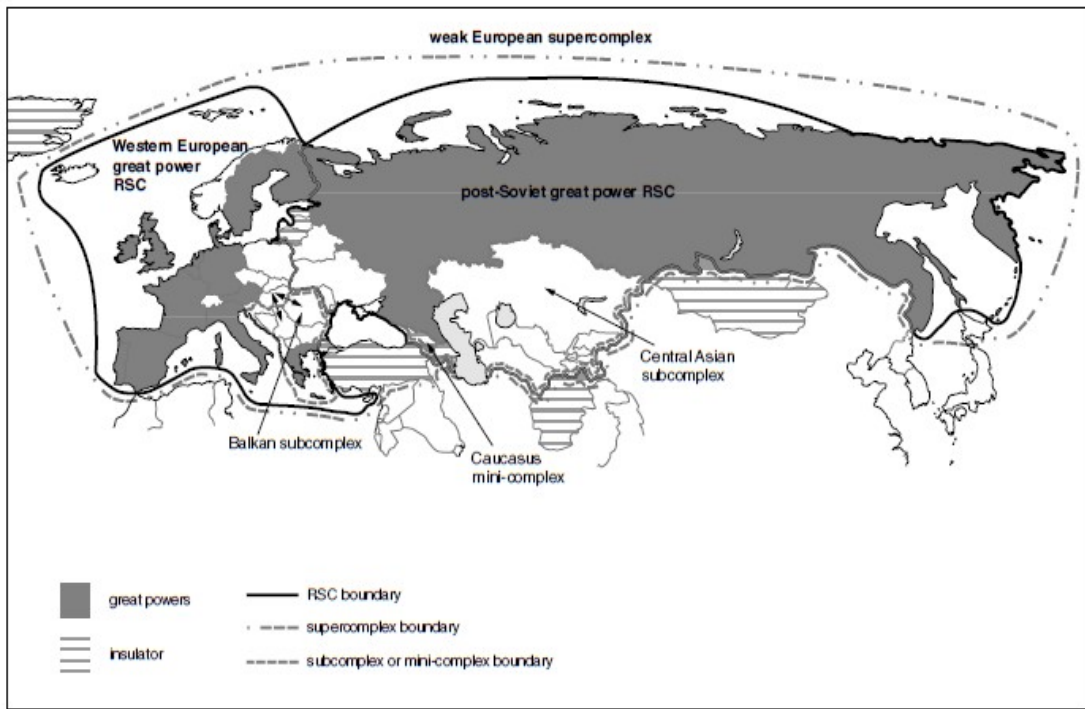
- Avrupa Bölümü BGK son değişikliklerle birlikte bir iç dönüşüme uğramış görünmektedir. Bu anlamda; öncelikle bu alt kompleks içinde bulunan Baltık Ülkelerinin Avrupa Birliği kurumsal yapısına katılmasıyla, içeride Moldova, Belarus ve Ukrayna kalmıştır. 2014 yılında başlayan Ukrayna olayları sonrasında da aynı yıl Ukrayna’nın BDT anlaşmasından çekilmesi Avrupa bölümü kompleksindeki iç dönüşümü sürdüren bir etken olmuştur.

- Kafkas alt kompleksi de yine aynı şekilde iç dönüşüm geçirmiştir. Bu anlamda, 2008 yılında başlayan Rusya-Gürcistan savaşı sonrası, aynı yıl Gürcistan BDT'den çekilme kararı almış, bu karar bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Bu alt komplekste sadece Azerbaycan ve Ermenistan kalmıştır.
- Orta Asya alt kompleksine bakıldığında ise bu bölgede ciddi bir dönüşümün olmadığı görülmektedir. Her ne kadar bölgede özellikle 11 Eylül olaylarından itibaren ABD etkisinin arttığı bilinse de bölge ülkeleri ile Rusya'nın ilişkisi tek kutuplu merkezi yapıda devam etmektedir.
- Bu üç alt kompleksi de kapsayacak şekilde genel olarak Post-Sovyet BGK ile ilgili varılan sonuç; Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna ile önemli ölçüde sorunlar yaşadığı ve bu ülkelerin Batılı devletler ve kurumlar ile olan ilişkilerinin Rusya ile olan sorunlarında önemli bir alan oluşturduğudur. Diğer yandan, Rusya'nın bu iki ülke haricinde diğer Post-Sovyet BGK ülkeleri ile ilişkisi büyük ölçüde tek kutuplu merkezi bir kompleks yapısında olmayı sürdürmektedir.

Post-Sovyet BGK'nin günümüzdeki durumuna bakıldığında, her ne kadar ortaya çıktığı Soğuk Savaş sonu erken dönemlerindeki görünümü, yukarıda belirtilen birtakım ülkelerin gerek AB gibi Rusya'ya göre rakip kurumsal oluşumlara katılımı, gerekse yine bu türden Batı eksenli kurumlarla olan ilişkileri nedeniyle değişime uğrasa da Post-Sovyet BGK yine de geriye kalan ülkeler bütünüyle bir bölgesel kompleks olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu anlamda Rusya'nın merkezinde bulunduğu "tek kutuplu merkezi bir kompleks" türünde olan bu coğrafyada Rusya; Avrupa, Kafkas ve Orta Asya alt komplekslerindeki ülkeler üzerindeki hegemon konumuyla hala güçlü şekilde öne çıkmaktadır. Post-Sovyet BGK, Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki hegemon konumu nedeniyle büyük oranda siyasi, ekonomik, askeri işbirliği nitelikli bir yapıda olup, başta Rusya olmak üzere tüm bölge ülkeleri bu özellikten karşılıklı güvenlik bağımlılığı kurmakta ve bu şekilde ulusal güvenliklerini de sağlamaktadır. Ayrıca bu kompleks içindeki ülkelerin Rusya'ya bağımlılık ilişkisi devam ettiği sürece Rusya tarafından bu ülkelere karşı bir güveniksizleştirme politikasının uygulandığı görülmekte, tersi durumda yani bölge ülkelerinin Rusya'nın rakip olarak kabul ettiği Batı eksenli

kurumlarla olan ilişkileri, bu ülkeler üzerinde Rusya'nın güvenlikleştirme politikası uygulamasına neden olmaktadır. Yerel, bölgesel, bölgeler arası ve küresel seviye boyutlarıyla da bir BGK'nin analiz edilmesine olanak sağlayan Post-Sovyet BGK'nin, genel anlamda bakıldığında, Kopenhag Okulu'nun BGKT çalışmalarında işlevselleğini korumaya devam ettiği görülmektedir.

Harita 4: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Post-Sovyet ve Avrupa Büyük Güç Merkezli BGK'ler

(Buzan & Wæver, 2003: 350)

2.4. Avrupa Kıtası Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Avrupa Kıtası Bölgesel Güvenlik Kompleksi konusu anlatılırken göz önünde bulundurulması gereken husus, bu yapının özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ve öncelikle bölgesel ekonomik entegrasyonu odak noktası alan kurumsal işbirliği mekanizmasını refere etmesidir. Dolayısıyla asıl odak konusu savaş sonrası dönemde ortaya çıkan küresel dinamikler ışığında bahsi geçen bu bölgeselleşme mantığının incelenmesi olacaktır. Bu inceleme yapılırken Soğuk Savaş dönemi ve sonrası, süreç içerisinde gerçekleşen çeşitli değişimleri de içerecek şekilde bir bütün

olarak aktarılmaya çalışılacaktır. BGKT mantığına göre Avrupa Kıtası'nın incelenmesinden sonra, bu teoriye göre Avrupa Kıtası Bölgesel Güvenlik Kompleksi'ne temelde ait olmayan, fakat bu coğrafyadaki gelişmelerden etkilenen bir yalıtkan ülke konumunda olan “Türkiye” konusu ayrı bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu anlamda Türkiye'nin incelenmesi bir sonraki bölüm için önemli miktarda bir altyapı sağlayacaktır.

Bölgesel bir Avrupa fikri aslında yüzyıllardır çeşitli şekillerde hep var olmuştur. Ancak bölgesel bir entegrasyonu teşvik eden ciddi çabalar İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme dayanmaktadır. Bu dönemde üç temel ihtiyaç çerçevesinde bu çabalar şekillenmiştir. Bunlar; ekonomik yapılanma, Soğuk Savaş gerilimi nedeni güvenlik ve Avrupa milliyetçiliğinin bir kez daha yayılarak tekrar savaş çıkartmasını önleme çabalarıdır. Avrupa entegrasyonu hesaplarını belirleyen noktanın merkezine Fransa ve Almanya arasındaki ezeli düşmanlık konmuştur. Bu iki ülkenin işbirliği yapabildiği bir siyasi zeminin daha geniş bir Avrupa entegrasyonunun kurulması için önemli bir temel oluşturacağı düşünülmüştür (McCormick, 2014: 95). Bu düşünceler ışığında, Avrupa bütünleşmesinin kurulması yolundaki ilk adımlar Fransa Dışişleri Bakanı Schuman'ın danışmanı olan Monnet'in girişimiyle 1952 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasıyla atılmıştır. 1957'de imzalanan Roma Antlaşması'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş ve bu topluluk öncelikle ortak bir Avrupa pazarının yaratılmasını öngörmüştür. AET 1967 yılında Avrupa Topluluğu (AT) ve nihai olarak 1993 yılında Avrupa Birliği (AB) haline dönüştürülmüştür (Heywood, 2014: 582).

Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler arasındaki güvenlik topluluğu yapısı bir entegrasyon projesiyle kurulmuştur. Günümüzde AB, hala birçok tartışmaya rağmen, bölgesel bütünleşme sürecini büyük ölçüde tamamlamış nadir yapılardan biri olarak değerlendirilmektedir. Soğuk Savaş süresince Avrupa Kıtası iki kutuplu sistemin en temel karşılaşma alanlarından biri olarak ön plana çıkmış ve bu anlamda bir “Doğu-Batı çekişmesi”ne sahne olmuştur. “Doğu-Batı çekişmesi” Avrupa'yı domine etmiş ve Avrupa halkları üzerindeki kimliksel dağılımı da bu şekilde belirlemiştir. Avrupa kıtası üzerindeki bu çekişmenin yarattığı bölünmüşlük ve paylaşım durumunun en

net görüldüğü ülke Almanya olmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri ise yapılan anlaşmalar gereği Sovyet nüfuz alanı haline gelirken, SSCB bu ülkelere komünist sistemi empoze etmiştir. Almanya ve Doğu Avrupa özelinde söylenebilir ki, BGKT'ye göre bir "kaplama" durumu bu bölgeler üzerinde Soğuk Savaş süresince belli ölçülerde gerçekleşmiştir²². Dolayısıyla bakıldığında, yerel, bölgesel ve küresel seviye analizleri Soğuk Savaş süresince Avrupa kıtasında iç içe geçmiş ve yoğun olarak hissedilmiştir (Buzan & Wæver, 2003: 352-353). Sektörel analiz açısından bakıldığında ise, Avrupa kıtası üzerinde askeri sektördeki bütünleşme NATO yoluyla gerçekleşirken, ekonomik bütünleşme zaten birleşik bir Avrupa idealinin odak noktası olarak gelişmiş, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi ve kültürel sektörlerde de geniş ölçüde entegrasyon projelerine doğru yol alınmıştır.

Avrupa kıtasında askeri sektördeki güvenlik endişeleri klasik olarak tanımlanan ve bazı diğer BGK'lerde olduğu gibi "bir devletin diğerinden algıladığı tehdit" anlamında var olmamıştır. Aksine, Avrupa'daki askeri sektörde yer alan güvenlik ilişkileri daha kurumsallaşmış bir şekilde yüksek politikanın önemli bir parçası olmaya devam etmiştir. Bu kurumsallaşmış yapılara bir örnek, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1949'da kurulan NATO'dur. NATO, temelde bir kolektif savunma örgütü olarak ve dışarıdan bir saldırıya karşı ortak hareket etmek amacıyla kurulmuştur. Pratikte ise bakıldığında örgüt, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa kıtası boyunca genişleyerek varlığını devam ettirmiş, "barışı koruma" ve "insani müdahale" gibi uygulamalar gerçekleştirerek etkinliğini arttırmıştır. Bu anlamda NATO sadece bir askeri güvenlik aktörü olmamış aynı zamanda önemli siyasi mücadelelerin de merkezinde yer almıştır. Bununla beraber NATO'nun, AB'nin gelecek rolleri konusundaki ihtilaflar kendi başına bir sorun alanı olarak da kalmaya devam etmektedir. Buzan ve Waever'a göre; Avrupa kıtası üzerindeki kurumsal mekanizmaları yönünden NATO'nun işlevi ve AB'nin siyasi ve ekonomik yapısı her ne kadar uyum içinde görünse de özellikle NATO'nun birincil gücü ABD'nin

²² İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya; İngiltere, Fransa ve ABD'nin etki bölgelerinin oluşturduğu Batı Almanya ve SSCB etki sahası tarafından oluşturulan Doğu Almanya olarak ikiye bölünmüştür. Bu ülkelerin orduları vasıtasıyla kendi etki alanlarındaki kontrolleri uzun vadede bir "kaplama" durumu yaratmıştır. Öte yandan, SSCB'nin Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki siyasi kontrolünün zaman zaman askeri bir kontrole de dönüşmesi, yine bu bölge üzerinde de bir "kaplama" durumunun oluşmasına sebep olmuştur.

Avrupa üzerindeki varlığı bu uyum konusunda bazı tartışmalar yaratmaktadır. Avrupa'daki Amerikan varlığı ve NATO'nun devamlılığı öncelikle istenilen bir durum olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü kıtada istikrar arttırıcı önemli etkilere sahip olmuştur. Fakat uzun vadede, bir dış güç olarak ABD ile merkezi bir AB gücü arasında farklılıklar bulunduğu görülmektedir. AB açısından bölgedeki ABD müdahalesi bir zorunluluk değil bir seçenek olarak var olmaya devam edecektir. ABD ile AB arasındaki gelecekteki muhtemel görüş farklılıkları, Avrupa ülkelerinin kendi alternatif güvenlik mekanizmalarının hayat bulmasına neden olabilecektir (Buzan & Wæver, 2003: 370-372).

Avrupa Kıtası'nda birlik üyesi devletlerarası askeri güvenlik işbirliğine ilaveten gerçekleştirilen bir diğer işbirliği modeli siyasi yönlü olmuştur. Bu çerçevede 1986'da imzalanan "Avrupa Tek Senedi" Avrupa toplulukları üyesi devletler arasında dış politika alanında işbirliğini ön görmüş ve 1970'li yıllarda geliştirilen Avrupa Siyasi İşbirliği mekanizmasını Avrupa müktesebatına dahil etmiştir. Avrupa Siyasi İşbirliğinin Topluluk müktesebatına dahil edilmesiyle birlikte Avrupa Topluluğu siyasi açıdan bir açılım sağlamıştır. O zamana kadar çeşitli girişimler yapılmışsa da entegrasyonun siyasi boyutu hep zayıf kalmıştır. Dolayısıyla, Avrupa Tek Senedinin Avrupa Siyasi İşbirliğini ele alması Avrupa Topluluklarının derinlik kazanarak güçlenmesine imkân vermiştir (Cerrah, 2016: 640). Avrupa tek senedi ile özellikle ekonomik olarak da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda, tek senet ile 1992 yılına kadar Avrupa Topluluğu üye ülkeleri arasında ortak pazardan tek pazar politikasına geçmek, ticaret engellerini tamamen kaldırmak, sermaye ve işgücü piyasasının serbest dolaşımını sağlamak hedefleri gözetilmiştir (Gürsoy & Onursal Beşgül , 2013: 27).

Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşması olan ve Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu'nun üye ülkeleri, Topluluğa ait kurumların işlevlerini arttırmaya yönelik geniş kapsamlı bir girişimde bulunmuşlardır. Avrupa Tek Senedi ile başlayan süreci devam ettiren Maastricht Antlaşması, Avrupa Parlamantosu'nun gücünü arttırmış ve sosyal ilişkiler, yüksek teknoloji, sınır kontrolleri, göç politikaları gibi geniş bir yelpazede kolektif işbirliği

politikası üretmiştir. Bununla beraber, Maastricht'in getirdiği yeniliklerden daha önemlisi 2000'li yıllarda kullanılmaya başlanacak olan ortak para birimi 'Euro'nun alt yapısını oluşturacak şekilde, üye ülkeler arasında ekonomik ve parasal birliği gerçekleştirmek olmuştur (Grieco, 1995: 21). Dolayısıyla söylenmesi gerekir ki; Maastricht Antlaşması Avrupa kıtasında 1950'lerden beri başlayan entegrasyon sürecinin en önemli adımı olarak ön plana çıkmış ve topluluğun adını "Avrupa Birliği" olarak yenileyerek üye ülkeler arasında günümüze kadar sürecek olan siyasi, ekonomik, askeri işbirliğini büyük oranda tesis etmiştir.

Özetle; Avrupa Kıtası BGK hakkında söylenebilecekler şu şekilde belirlenmiştir:

- BGKT'ye göre Avrupa Birliği kurumsal olarak tanımlanan merkezi bir komplekstir. AB, kurumsal anlamda bu kompleksin merkezi yapısını oluşturmakta ve bu kurumsal mekanizma ise bölge aktörleri arasındaki bütünleşme ve işbirliği politikaları ile elde edilmektedir.
- AB, küresel analiz seviyesinde büyük bir güç olarak tanımlanmakta ve bölge dışı politikalarda da etkili olmaktadır.
- Avrupa, teoriye göre bir güvenlik topluluğudur ve bu durum küresel karşılaştırmalı bir perspektifte değerlendirildiğinde diğer durumlara kıyasla daha az oranda bulunmaktadır. Bu anlamda, Avrupa'nın bir güvenlik topluluğu şeklinde bölgesel kompleks oluşturması ve bu durumu devam ettirmesi ilgi çekici bir husus meydana getirmektedir.
- K. Deutsch'un kavramsallaştırdığı klasik güvenlik topluluğu ile BGKT'ye göre kavramsallaşan güvenlik topluluğu türünde temel bir farklılık mevcuttur. Deutsch, devletlerin birbirlerine güven ilişkisi içerisinde bölgesel bazda bir araya gelmesinin savaşları önleyeceği ve barışçıl bir ortam yaratacağını ön görmüştür. Fakat, BGKT'ye göre son gelişmeler de göstermektedir ki, Avrupa kıtası iki sürpriz içermektedir. İlki; devletlerin kendi aralarında işbirliği mekanizması oluşturup birleşmesiyle barışçıl bir düzen oluşacaktır, fakat birçok devlet-dışı aktörün güvenlik gündemine dahil olması söz konusudur. Dolayısıyla Avrupa'da işbirliği politikalarıyla bir araya gelinip, devletlerarası çatışmalar ve savaşlar engellenmiştir, ama devlet-dışı aktörlerin

ortaya çıkması Avrupa'daki güvenlik gündemini günümüzde yeniden belirlemiştir. Deutsch'un teorik yaklaşımı bu durumu göz ardı etmiş görünmektedir. İkincisi; bu güvenlik düzeni direkt olarak bir güvenlik sistemi, en azından kolektif bir güvenlik sistemi oluşturmamaktadır. Çünkü, buradan anlaşıldığı üzere güncel anlamda NATO gibi kolektif güvenlik örgütleri Avrupa güvenlik problemlerini çözebilecek yönde politikalar üretememektedir (Buzan & Wæver, 2003: 375-376).

Avrupa BGK ile ilgili birtakım durum tespitleri yapıldığında şu sonuçlara ulaşılabilmektedir: Avrupa BGK, BGKT içerisinde benzersiz bir oluşumu temsil etmektedir. Nitekim, günümüzde teori çerçevesinde kurumsal bir yapı olarak ve bu şekilde Avrupa kıtasının tümünde kendini merkeze alan bir türde var olan Avrupa BGK, ayrıca siyasi, askeri, ekonomik, kültürel olmak üzere geniş bir yelpazede güvenlik topluluğu formu inşa etmiş olan bir yapıda bulunmaktadır. Bu anlamda güvenlik topluluğu formunun getirdiği bir özellik olarak Avrupa BGK ülkeleri arasında güvenliksizleştirme politikası uygulanırken, aynı zamanda olumlu anlamda ve yukarıda sayılan sektörler bazında ortaya çıkmış olan bir karşılıklı güvenlik bağımlılığı durumu oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Avrupa BGK, özellikle Soğuk Savaş sırasında maruz kaldığı overlay/kaplama politikalarıyla da BGKT açısından önemli bir örneği teşkil etmiştir. Günümüzde ise bu politikanın, kavramın içeriği anlamıyla bakıldığında uygulanmadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, iki kutuplu sistemin aktörleri olan ABD ve SSCB Soğuk Savaş sırasında uyguladıkları uzun süreli askeri konumlanma şeklindeki politikalarını terk etmişlerdir. Bu konuda söylenmesi gereken husus kaplama politikasının Avrupa kıtasının bir BGK olma durumunu bozmamış olmasıdır. Zira bu türden bir politika Ortadoğu BGK örneğinde görüldüğü gibi sadece standart bir kompleks yapısında farklılaşma meydana getirmektedir. Avrupa BGK ise kendine has özelliğiyle kurumsal yapıda tanımlanan merkezi formda bir bölgesel kompleks olup, bu durum bu kompleksi diğer kompleks türlerinden büyük oranda ayırmaktadır. Sonuç olarak Avrupa BGK'nin günümüzdeki konumu, her ne kadar özellikle İngiltere Brexit antlaşmasıyla AB'den ayrılmış olsa da teoriye göre merkezi kurumsal yapısını

korumaya devam etmekte ve bu anlamda BGKT açısından özellikle *sui generis* niteliğiyle işlevsel bir bölge olmayı sürdürmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde son olarak Türkiye'nin BGKT'ye göre konumu, bölgesel olarak algıladığı güvenlik tehditleri ve bu tehditlerle mücadele anlamında ortaya koyduğu politikalardan kısaca bahsedilecektir. Türkiye'nin bölgesel güvenlik politikalarının özet olarak anlatılacağı bu kısmın, sonraki bölümlerdeki Türkiye ile ilgili kısımlara önemli ölçüde altyapı sağlayacağı düşünülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyunca gerek Balkanlar'da gerek Avrupa'da askeri bir baskı yoluyla kurduğu üstün konum ve kendini de bu şekilde tarif etmesi, son 200 yılda bir değişime uğramış, özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte İmparatorluk ve sonrasında Türkiye daha batılı bir modele adaptasyon sağlamaya çalışmıştır. 20.yüzyılın başlarında İmparatorluğun dağılmasından sonra başlayan süreçte 1923 yılında modern Türkiye devleti kurulmuştur. Bu arada, Osmanlı'nın eski toprakları olan coğrafyalarda yeni ülkeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bakıldığında; Balkan alt kompleksi büyük oranda Osmanlı'nın eski topraklarından oluşmuş, Ortadoğu bölgesi ise Osmanlı'nın daha önceki egemenlik kurduğu bir diğer kompleks olarak belirmiştir. Türkiye ise BGKT'ye göre farklı BGK'lerin arasında konumlanmış ve bir “yalıtkan” ülke²³ olarak önemli bir yer edinmiştir. Buzan ve Wæver'a göre, geleneksel olarak bir yalıtkan ülkenin görece pasif bir konumda bulunması beklenmektedir. Buna uyacak şekilde ve biraz da dolaylı olarak bu durum Kemalizm'in anahtar dış politika doktrininde tarif edilmiştir. Bu çerçevede, “yurtta barış, dünyada barış” sözü “Türkiye'nin bir karış bile yabancı toprağını alma niyetinde olmadığı, fakat egemenlik sınırlarında olan topraktan da bir karış bile vermeyeceği” politikasını ortaya koymaktadır (Buzan & Wæver, 2003: 391-392).

²³ Yalıtkan ülke BGKT içerisinde özel bir kavramdır ve daha büyük bölgesel güvenlik dinamiklerinin arasında bulunan ve bu dinamiklerin sırt sırta bindiği bölgede bulunmaktadır. Yalıtkan ülkeler, temelde herhangi bir BGK'ye ait değildir ve önemli BGK'lerin kesişim noktalarında yer almaktadırlar. Bu anlamda Türkiye; Avrupa BGK, Ortadoğu BGK ve Post-Sovyet BGK'nin özellikle Kafkas alt kompleksinin kesiştiği yerde konumlanmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Batı'yı/Avrupa'yı siyasi bir model olarak kabul edip uygulamalarını bu yönde gerçekleştirirken, siyasi ilişkiler inişli çıkışlı bir şekilde var olmuştur. Türkiye iki savaş arası dönemde (1919-1939) dengeyi çok iyi koruyarak tarafsız kalmayı başarmış ve devamında da İkinci Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye Batı Bloku'nun bir üyesi olmuş ve NATO, OECD ve Avrupa Konseyi üyelikleri gibi platformlarla bu üyeliği kurumsal bir hal almıştır. Ayrıca 1963'ten beri AB ile (o zamanki adıyla AET) ilişkisi devam etmektedir. Türkiye'nin diğer bölgelerle ilişkisi göreceli olarak daha pasif olmuştur. SSCB/Rusya'ya karşı Türkiye'nin pozisyonu önemli ABD üslerinin bulunduğu bir NATO ülkesi olarak hayat bulurken, bu dönemde Türki Cumhuriyetlere/Orta Asya ülkelerine yönelik politikasında ise pasif bir eğilim izlemiştir (Buzan & Wæver, 2003: 392). Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine bakıldığında ise, bir Batı Bloku ve NATO üyesi ülke olarak genel anlamda, “blok” ile ittifak ilişkilerini tutarlı şekilde yansıtan bir görünüme sahip olmuştur. Aynı zamanda bu kapsamda gelişen Türkiye'nin “Batılı” kimliği Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde belirleyici olan bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Söylenbilir ki, Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş boyunca “SSCB'den algıladığı tehdit” ve bunun sonucunda Batı Bloku ile ilişkilerini geliştirmiş ve kurumsallaştırmış olması, dış politika yapım sürecinde genel anlamda belirleyici olmuştur.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Türkiye'nin tehdit olarak algıladığı bir siyasi sistemin ve bu sisteme ait olan devletin dağılmasıyla, Türkiye'nin bölgesel güvenlik politikası “Batı” ile entegre bir şekilde devam etmiştir. Fakat bu entegrasyon Soğuk Savaş sürecinde genel anlamda olduğu gibi, farklı aktörlerle ilişki kurmasını engellememiş, tersine Türkiye yakın coğrafyası ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu bölgelerden en önemli ikisi Balkanlar ve Orta Asya'dır. Balkanlar'da Türkiye, Bosna Hersek ve Kosova'da AB ve NATO gibi “Batılı” kurumsal mekanizmalara dahil olarak ve kendi çıkarları da doğrultusunda özellikle barış faaliyetlerine katılmıştır. Öte yandan, Orta Asya Devletleri ile siyasi ve kültürel ilişkiler kurmak çerçevesinde ilişkiler yürütmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında görülecektir ki, Türkiye'nin dış politikasındaki yeni güvenlik açılımı çeşitli açılardan “Batı” ile entegre şekilde

devam etmiştir. Fakat bu durum farklı bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Uzgel'e göre, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında Balkanlara ve Orta Asya'ya yönelik açılımları ABD merkezli dış politikasına bir alternatif olarak değil, ABD desteği ya da işbirliği ile ortaya çıkan girişimler olmuştur (Uzgel, 2010: 243). Bu kapsamda şöyle bir çıkarım yapılabilir ki; her ne kadar Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi direkt olarak bir tehdit gibi algılamasa da yeni dönemde Türkiye'nin SSCB'nin varisi RF'yi, bölgesel politikaları açısından bir tehdit olarak görmeye devam ettiği söylenebilir²⁴. Bu konuyu destekler şekilde, özellikle Orta Asya bölgesinde Rusya'nın tekrar nüfuz kurmasını istemeyen Batılı ülkeler Türkiye'nin bu bölgede etkinliğini artırma çabasını desteklemiş ve Türkiye'yi bölgedeki ülkelere bir rol model olarak göstermişlerdir (Özkan, 2010: 121).

Kasım 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle uzun yıllar sonra tekrar tek partili bir iktidar yönetimi dönemine geçilmiş ve Türkiye'nin dış politikası bu dönemden itibaren, bazı konjonktürel gelişmelerle de paralel olarak değişmekle birlikte, yeni bir sürece girmiştir. Yeni dönemde özellikle bölgesel anlamda çok daha aktif bir dış politikaya geçildiğini söylemek mümkündür²⁵. Türkiye, bölgesindeki olaylara çok daha duyarlı ve katılımcı bir dış politikaya geçiş yapmış, özellikle Kafkaslar'da, Ortadoğu'da ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin yakın ilgi alanına girmeye başlamıştır. Bu olaylardan en önemlisi 2011 yılında Arap ülkelerinde başlayan “Arap Baharı” olayları olmuştur. Bu dönemde başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüleşmesi ile birlikte Türkiye, Arap Baharı olaylarına aktif bir katılım sağlamaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye'yi olaylar karşısında bir taraf seçmeye zorlamış ve BGKT bağlamında düşünüldüğünde böylesine büyük karışıklık içeren bir ortamda gerçekleşen bölgesel güç oyunlarında, Türkiye'nin bu tutumu ülkenin daha önce var olan “yalıtkan” ülke pozisyonunu aşındıran ve değişikliğe uğratan bir görünüme sahip olmuştur (Barrinha, 2014: 176). Türkiye'nin özellikle Ortadoğu bölgesine aktif katılımı ve bununla ilişkili olarak dış ve güvenlik politikasındaki

²⁴ Bu konuda, Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Asya politikaları belirgin bir örnek olarak görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde tek hegemon güç olarak kalan ABD'nin RF'ye yönelik politikası, büyük oranda Türk Dış Politikasını da etkilemiş ve şekillendirmiştir. Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri bağlamında, bu konu ile bilgi sonraki bölümlerde daha ayrıntılı olarak verilecektir.

²⁵ Bir sonraki bölümde bu konu daha ayrıntılı olarak açıklanacağı için, bu paragraflarda sadece genel bir çerçeve çizilmesi düşünülmüştür.

değişim, özellikle askeri ve ekonomik anlamda materyal kapasitesinde gerçekleşen önemli miktardaki artışla mümkün olmuştur. Politik yeteneklerin eşlik ettiği bir “uluslararası alandaki tanınma” Türkiye’yi tam anlamıyla gerçekleştirmiş olan bir büyük güç statüsünden çok, bu statüye erişme yolunda ilerleyen bir ülke olarak tanımlamaktadır (Barrinha, 2014: 179).

Bununla birlikte Türkiye’nin yalıtkan ülke pozisyonunun aşınması ve değişime uğramasıyla ilgili bir başka görüş Diez’e aittir. Buna göre Diez özellikle Türkiye’nin AK Parti yönetimiyle beraber iktidarının ilk yıllarında uyguladığı AB’ye katılım yönündeki politikalarının, Türkiye’nin yalıtkan ülke pozisyonunun aşındıracağını ve değişime uğratacağını düşünmektedir. Bu görüşe göre, Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinin olumlu sonuçlanmasıyla birlikte gerçekleşecek olan muhtemel bir üyelik durumu, Türkiye’nin yalıtkan ülke pozisyonunu değişime uğratacak bir potansiyele sahiptir. Nitekim, Buzan ve Waever’ın da vurguladığı üzere Türkiye, farklı bölgesel dinamikleri/kompleksleri birbirinden ayıran bir yalıtkan ülke pozisyonundadır ve Diez’e göre Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleşmesiyle birlikte AB, Ortadoğu ve Post-Sovyet BGK’leri ile sınıra sahip olacaktır ve bu durum da nihai olarak Türkiye’nin yalıtkan ülke pozisyonunu aşındırabilecektir (Diez, 2005).

Türkiye’nin yalıtkan ülke pozisyonu ve son yıllarda bu konumundaki değişim konusunda görüş bildiren Imai’ye göre ise, Buzan yalıtkan ülke kavramı hakkında bazı kafa karışıklıkları yaşamaktadır. Ona göre bir ülkenin yalıtkan bir niteliğe sahip olması o ülkenin maruz kaldığı tehditleri sınırlarında engelleme ve bertaraf etme kapasitesine bağlıdır. Buzan öncelikle yalıtkan ülkeyi bir “duvar” olarak tanımlamıştır. Bir yalıtkan ülkenin yakın bölgesinde gücünü arttırması, çeşitli kompleksler arası bağlantıyı kontrol etmesine imkan tanıyacaktır. Dolayısıyla ilgili ülkenin tehditleri sınır hattı boyunca engellemesi bölgeler arasındaki bağlantıyı oluşturmada bir ön kabul haline gelmiştir (Imai, 2017: 26).

Arap Baharı’nın/ayaklanmalarının yansıdığı bir diğer ülke olan Suriye’de başlayan iç savaş, Türkiye’nin yalıtkan karakterini önemli ölçüde etkilemiştir. Suriye iç savaşından önce, Türkiye kendi sınırlarının kontrolünü önemli ölçüde

sağlayabildiği için tehditlerin bertaraf edilmesi noktasında güçlü bir yalıtkan ülke olarak konumunu sürdürebilmiştir. Fakat, Suriye iç savaşı Türkiye'nin sınır kontrolünü kaybetmesine neden olmuştur. İç savaş ve bunun oluşturduğu dinamiklerde ortaya çıkan IŞİD, Türkiye'nin bölgesel güvenliğinde ve tehditleri önleme kapasitesinde aşınmaya sebep olmuştur. Ayrıca iç savaş kaynaklı mülteci akını ve bahsedildiği üzere IŞİD'in bünyesinde bulunan “yabancı savaşçılar” sorunu Türkiye'ye yönelik askeri ve sosyal içerikli tehditleri arttırmıştır. Halihazırda Türkiye-Suriye sınırı istikrarsızlığın sembolü haline gelmiş, IŞİD ve yabancı savaşçılar Türkiye'nin önemli fiziksel tehditleri arasına girmiştir. IŞİD, Suriyeli mülteciler sorunu Türk vatandaşlarının hissettiği güvensizliği artırmıştır (Imai, 2017: 28).

Bununla birlikte son yıllarda Türkiye'nin yalıtkan ülke pozisyonunun aşınması ve değişime uğramasıyla ilgili bir diğer çalışmada; Türkiye'nin ABD'de gerçekleşen 11 Eylül 2001 saldırılarından sonraki dış politikasının bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ışığında bir analizi yapılmıştır. Genel olarak 2001 yılından itibaren günümüze kadar olan gelişmelerin teori çerçevesinde incelendiği ve bu bağlamda Türkiye'nin BGKT kapsamındaki rolünün analiz edildiği çalışmada, Türkiye'nin coğrafi olarak istisnai konumu nedeniyle bölgesinde yaşanan gelişmelerden etkilendiği ve bununla birlikte yürüttüğü aktif politikasının, yalıtkan pozisyonunu değişime uğrattığı belirtilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin muhtemel Avrupa Birliği üyeliğinin oluşturacağı etki ve Ortadoğu BGK'deki yoğun etkileşimine ilaveten Akdeniz ve Avrasya bölgesindeki enerji jeopolitiği bağlamındaki güvenlik ilişkilerinin yalıtkan pozisyonunu aşındırma durumu değerlendirilmiştir (Yavuz & Özdal, 2020).

Sonuç olarak söylenebilir ki, son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte Buzan ve Waever'ın Türkiye için ön gördüğü “yalıtkan ülke” pozisyonu iki önemli nedenden dolayı aşınmış ya da değişime uğramıştır. Birincisi; genelde Arap Baharı olaylarının başlamasından sonra, özelde Suriye iç savaşı ile beraber Türkiye'nin daha önce tanımlanan pasif nitelikli yalıtkan ülke konumu değişmeye başlamıştır. Türkiye olaylara aktif bir katılım sağlayıp, iç savaş esnasında bir taraf olmayı seçmiş ve bölge içi dinamiklerde etkin bir konuma yükselmiştir. İkincisi; Türkiye'nin bölgesel tehditleri sadece sınır hattının gerisinde bertaraf etmesi yoluyla katkıda bulunduğu

güvenlik politikası, Suriye iç savaşının ortaya çıkardığı dinamikler nedeniyle bozulmuş ve Türkiye'nin yalıtkan ülke pozisyonu geniş ölçüde sorgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca, çalışma içinde bahsedildiği üzere AK Parti'nin ilk döneminde uyguladığı AB'ye katılım politikaları her ne kadar günümüzde henüz bir üyelikle sonuçlanmamış olsa da bu üyeliğin gerçekleşmesi Türkiye'nin yalıtkan ülke pozisyonunun aşınmasının devam etmesine sebep olan önemli gelişmeler arasına girebilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE, RUSYA VE İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKALARI VE ANALİZLERİ

Soğuk Savaş'ın 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla beraber sona ermesi, uluslararası sistemde birçok değişim meydana getirmiştir. Bu değişimlerden en önemlisi; iki kutuplu sistemin sona erip dünyanın çoğu akademisyen ve teorisyeninin de kabul ettiği üzere özellikle dönemin ilk on yılında tek kutuplu bir sisteme dönüşmesidir. ABD öncülüğünde oluşan bu yeni dünya düzeninde “küreselleşme, demokrasinin yayılması, serbest piyasa koşullarının tam hakimiyeti gibi unsurlar ön plana çıkıp, sistemde öncü bir konum edinirken, önemli oranda diğer birçok devlet de ABD'nin bu “değerler olgusuna” uygun hareket etme eğiliminde olmuşlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk on yılına etki eden bu durum, kırılma noktasını ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen saldırılar sonrası yaşamış ve bu saldırılardan itibaren önceki dönemden farklılaşan biçimde yerelden küresele uzanan bir çizgide sisteme çeşitli güvenlik dinamikleri hâkim olmuştur. Diğer bir deyişle 1990'ların son on yılının idealist güvenlik iklimi 11 Eylül ile birlikte büyük oranda realist bir zemine dönüş yapmaya başlamıştır. 2001 yılından sonra dünyadaki diğer bölgesel komplekslerde bulunan devletler de kendi güvenlik politikalarını oluşturmurlarken çoğunlukla realist bir eksenle kalmaya dikkat etmişler, fakat zaman zaman gerektiği ölçüde idealist politikalar da uygulamışlardır. Bununla beraber, büyük oranda 11 Eylül sonrası olmak üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde gözlenen önemli bir değişim de devletlerin güvenlik politikalarında inşacı (konstrüktivist) bir kimliğe sahip olmalarıdır.

Kopenhag Okulu yazarlarının tanımladıkları “güvenlik gruplaması” adı verilen yani yerelden bölgesel, bölgeselden küresele uzanan ve birbiriyle ilişkili olan güvenlik düzeyleri ve çeşitli güvenlik sektörleri temelinde gerçekleşen dinamikler, ülkelerin gerek yerel olarak gerek bölgelerinde algıladıkları tehditler ve bu tehditlerle mücadele kapsamında dış politika çıktılarını ve hedeflerini oluşturmaktadır. Çalışmanın vaka çalışması olan “muhtemel bir Türkiye-Rusya-İran Bölgesel Güvenlik Kompleksi'nin” araştırılması konusuna önemli oranda veriler sağlayacak

bu bölüm içerisinde, bahsi geçen güvenlik düzeyleri ve güvenlik sektörleri temelinde her üç ülkenin ayrı ayrı ve öncelikle “devlet” referans nesnesi ekseninde güvenlik politikaları ve hedefleri analize tabi tutulacaktır. Bu bağlamda, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal güvenlik sektörlerinde sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti devletlerinin güvenlik politikaları alt başlıklar halinde incelenecektir. Bu ülkelerin güvenlik politikaları incelenirken bahsi geçen güvenlik sektörleri, birbirleriyle ilişkili oldukları olaylar ve noktalarda bir arada değerlendirilecek, diğer zamanlarda bağımsız olarak analize tabi tutulmaya çalışılacaktır.

3.1. Türkiye’nin Güvenlik Politikaları ve Analizi

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra 1923’te Anadolu coğrafyasında ulus-devlet temelli kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluş yıllarından itibaren bazı genel geçer dış politika ve güvenlik yaklaşımlarına sahip olmuştur. Her ne kadar birtakım konjonktürel gelişmelere bağlı olarak zaman zaman farklı yönelimler görülmüş olsa da Türk Dış Politikası temelde iki ana doğrultuda hareket etme eğilimi göstermiştir. Bunlar, statükoculuk ve batıcılıktır. Oran’a göre bu iki yaklaşım Türk Dış Politikası bağlamında bazı anlamlara sahip olagelmıştır. Bunlardan statükoculuk, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş yıllarından sonra elde ettiği ve egemen olduğu mevcut sınırları koruma ve sürdürme, sınırları değiştirmek istememe, bunun bir sonucu olarak da dış azınlıklarla ilgili irredantizm politikası gütmeme anlamına gelmiştir. Bununla birlikte bölgesel ve küresel olarak var olan mevcut dengeleri sürdürme politikası da “statükoculuk” içinde değerlendirilmektedir. Öte yandan batıcılık, tarihsel, ideolojik, toplumsal ve kültürel olarak Batı’nın Türkiye üzerindeki etkisi nedeniyle, politikaları bu yönde üretme ve kendini Batı sistemi içinde konumlandırma anlamına gelmektedir (Oran, 2009: 46-50).

Türkiye’nin kuruluş yıllarından itibaren dış politik yönelimi dönemsel ve kronolojik olarak incelendiğinde temelde yukarıda bahsi geçen iki yaklaşımın etkisi altında olduğu görülmektedir. “Statükoculuk ve Batıcılık” ilkeleri kuruluş yıllarından

başlamak üzere etkisini önemli oranda hissettirmiş, özellikle 1945 yılından sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle artık kurumsal olarak da Türkiye'nin dış politikasında kendine önemli bir yer bulmuştur. Hatta bu ilkelerin Türkiye'nin bölgesel ve küresel politika yaklaşımlarındaki temel unsuru oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle “yeni bir dünya düzeni”nin kurulduğu 1945 sonrası Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin gerek ideolojik olarak gerek kurumsal anlamda Batı yönelimli dış politikasını belirleyen noktalar uluslararası sistemin durumu, bölgesel tehdit algıları gibi etkenler olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye iki kutuplu küresel sistemin etkisi altında bölgesinde algıladığı SSCB tehdidi nedeniyle kendisini ABD öncülüğünde var olan Batı Bloku'nun kurumsal güvenlik şemsiyesinde tanımlamıştır. Güvenlik yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde, Türk Dış Politikası 1923-1939 yılları arasında realist ve idealist güvenlik yaklaşımının eklektik biçimde bulunduğu bir çizgide var olurken, 1939-1945 arası İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda sınırların korunması ve “self-help” ilkesi gereğince realist bir zeminde yaşanmıştır. 1945 sonrası Soğuk Savaş dönemi boyunca ise genel olarak realist güvenlik yaklaşımının ve özellikle sistemsel düzeyde de neo-realist güvenlik yaklaşımının uygulandığı görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin “Batı” ile ilişkili kurumsal birlikteliğinin devam etmesiyle birlikte, 1991 yılında SSCB tehdidinin ortadan kalkmasıyla Türkiye bölgesel olarak yeni dış politika açımları ve fırsatları elde etme imkânı bulmuştur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonu erken dönemlerinde o döneme kadar bölgedeki SSCB etkisi nedeniyle göz ardı edilmiş ve yeni bağımsızlığını kazanmış olan Orta Asya Cumhuriyetleri ile ekonomik, siyasi, kültürel olarak ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda önceki dönemlerde uygulanmış, her ne kadar olay bazında değişimler göstermiş olsa da tek yönlü bir batıcı karakterdeki dış politika yaklaşımından daha çok yönlü bir yaklaşıma geçiş yaşanmıştır. Burada söylenmesi gerekir ki, Türk Dış Politikası'nın Soğuk Savaş sonu düzeninde çok yönlülüğe geçiş çabası, daha önce var olan Batı yönelimli dış politikasını ortadan kaldırmamış, aksine bazı noktalarda Türkiye ve özellikle ABD'nin çıkarlarının uyum gösterdiği durumlarda bu politikayı tamamlayıcı bir niteliğe sahip olmuştur.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonu düzenindeki güvenlik politikasının önceki dönemden en büyük farkı, iki kutupluluğa dayanan güç dengesinin ortadan kalkması nedeniyle, özellikle ilk birkaç yılda realist güvenlik politikalarının arka plana atılması ve idealizm/konstrüktivizm içerikli bir güvenlik politikasının ön plana çıkarılmasıdır. Bu çerçevede Orta Asya ülkeleri ile geliştirilmeye çalışılan kültürel eksenli dış politika, Türkiye'nin konstrüktivist güvenlik çabalarını kanıtlar görmektedir. Bununla beraber özellikle 1993 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan terör olayları, Yunanistan ve Suriye ile gergin ilişkiler nedeniyle güvenlik politikaları, Soğuk Savaş dönemi ile aynı benzerlikler ve içerikler göstermese de yeniden realist bir zemine kaymaya başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası ilk on yıllık döneme bakıldığında, Türkiye'nin SSCB'nin varisi Rusya Federasyonu ile ilişkilerinin genel olarak rekabet ekseninde geçtiği söylenebilir. Aslında soğuk savaş atmosferinden çıkan iki ülkenin ilişkileri ilk yıllarda umut verici şekilde olumlu başlamış, fakat yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye'nin özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik geliştirdiği politikaları ister istemez eski Sovyet coğrafyasını ve Orta Asya bölgesini arka bahçesi olarak gören Rusya'nın tepkisini çekmesine sebep olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin yaşadığı Kürt sorununa Rusya'nın yaklaşımı ve Rusya'nın yaşadığı Çeçen sorununa Türkiye'nin yaklaşımı iki ülke ilişkilerinde gerginlik ve rekabete neden olan önemli faktörler olarak ön plana çıkmıştır. Bu yüzden bu dönemde bazılarınca iki ülke ilişkilerinin soğuk savaş döneminden çıkıp "soğuk barış" dönemine girdiği söylemleri dile getirilmiştir (Özbay, 2011: 36-37). Bununla beraber 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerdeki gerginliğin ekonomik ilişkilere yansımaları o kadar yoğun gerçekleşmemiş, bir diğer deyişle iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirme çabası bölgesel anlamdaki rekabet ilişkilerinden az etkilenmiştir.

3.1.1. 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Güvenlik Politikası (2002-2010 Arası Dönem)

2000’li yıllar, bir önceki yüzyılın son on yılının daha da belirgin hale getirdiği küreselleşme ikliminin birtakım olaylar nedeniyle arka plana atılmış görüldüğü, bu anlamda realist dış politika çıktılarının liberal yönelimli dış politika eğilimlerini gölgede bıraktığı bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu dönemde uluslararası sistem hem ABD’nin yeni muhafazakâr bir ideolojik yönelimle değişmeye başladığı ve bu çerçevede hegemonyasını koruyabilmek adına giriştiği dış politika hamlelerini içerirken; buna karşılık oluşan bölgesel ve küresel tepkilerin şekillendirdiği bir dönemi tarif eder görülmektedir. Bu bağlamda, bu dönem Soğuk Savaş sonrası güç dengesinin henüz tam oturmadığı bir geçiş döneminin son evresi olarak karakterize edilmektedir (Mehmetçik & Parlar Dal, 2019: 36). Türk Dış Politikası ve bu doğrultuda Türkiye’nin uyguladığı güvenlik politikaları bu dönemde özellikle 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerle iş başına gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin yönetici elitinin dış politika seçenekleri ile şekillenmeye başlamıştır. İktidara geldiği 2002 yılından itibaren AK Parti’nin dış politika tercihlerine ve yönelimlerine bakıldığında kabaca günümüze kadar üç farklı dönemde kategorize etmek mümkün görülmektedir. Bu çerçevede ilk kez iktidar olunan 2002 yılından 2010’a kadar olan dönem; dış politika tercihlerinin ve güvenlik politikalarının bir takım sistemik değişimlerle ve bununla ilişkili olarak içerideki yönetici elit perspektifinin bakış açısındaki değişimle belirlendiği 2010 yılından 2015’e kadar olan dönem ve son olarak 2015’lerden itibaren yine benzer şekilde sistemik, bölgesel konjonktürün değişimiyle paralel olarak değişen Türk Dış Politikası ve güvenlik yaklaşımları şeklinde özetlenebilir. Çalışma içerisinde bahsi geçen bu dönemlendirmeler çerçevesinde Türk Dış Politikası’nın yönünü çizdiği güvenlik politikaları, güvenlik sektörleri eksenli olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, özellikle ABD’nin 2000’li yılların başında “yeni-muhafazakâr” olarak tanımlanan bir kimlikle dış politika algılamalarını realist bir güvenlik düzleminde” yeniden tanımladığı bir dönemde, Türkiye’nin bölgesinde yürüttüğü dış politikası güvenlik parametreleri açısından, ABD’nin bu reel-politiğine nispeten zıtlık oluşturacak şekilde daha liberal/idealist bir yönelim izlemiştir.

Oğuzlu'ya göre, bu dönemde 2002 yılında iktidarı devralan AK Parti'nin dış ve bölgesel güvenlik politikası liberal bir yönelimle "Avrupalılaşmıştır". Buna örnek olarak verilen olay ve AK Parti hükümetinin iktidarının ilk yıllarında karşılaştığı güvenlik sorunu 2003 yılında ABD'nin Irak'a olası müdahalesi olmuştur. Bu olayla da ilişkili olarak Türkiye, özellikle Avrupa Birliği ile benzer bir yaklaşım ön görerek Irak'ın etnik, dini sorunlarını kendi iç liberal-demokratik reformları çerçevesinde çözmesi gerektiğini ve Irak'ın toprak bütünlüğünün devamlılığına verdiği değeri ön plana çıkarmıştır. Bu noktada Türkiye, ABD'nin olası Irak savaşı öncesinde Amerikan politikalarına karşı güçlü bir şekilde beliren Fransa-Almanya muhalefetiyle benzer şekilde hareket etmiş ve ABD ile bir işbirliği yapmaya bir açıdan bu şekilde yanaşmamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin bölgesel politikada AB ile birlikte hareket ettiği diğer önemli bir konu özellikle ekonomik güvenlik yönünden ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye ve AB, İran ve Türkmenistan doğalgazının Avrupa pazarlarına taşınması konusunda aynı fikirleri paylaşmışlar ve bu yıllarda adından sıkça söz edilen Nabucco doğalgaz boru hattı projesini Rus doğalgazına olan bağımlılığı azaltmak amacıyla desteklemişlerdir (Oğuzlu, 2010: 668).

Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı güvenlik politikalarında AB ile uyumlu hareket etmesi hiç kuşkusuz Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin olumlu yönde seyretmesi ile yakından ilgilidir. 1999'dan itibaren AB, Türkiye'nin iç ve dış politikasının ilk kez ana konusu haline gelmiş ve 2000'lerin başı ile 2005'te AB ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması arasında geçen sürede Türkiye'de özellikle liberal anlamda önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye siyasi ve ekonomik olarak liberalleşmeye yönelirken, uzun yıllar sonra ilk kez AB'ye üye olma ihtimali gerçekleşebilir bir olgu olarak görülmüş ve üye ülke olmanın siyasi kriterleri olan Kopenhag Kriterleri'nin gerçekleştirilmesi yönünde Türkiye'de yapısal dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır (Dedeoğlu, 2011: 86). Bu dönemde Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci yolunda önüne çıkan önemli bir konu "Kıbrıs Sorunu" olmuştur. Kıbrıs sorununun çözümü yönünde atılan en önemli adım BM ve AB'nin de desteklediği "Annan Planı" olarak kayıtlara geçmiştir. Annan Planı, Kıbrıs adasının İngiliz üsleri bölgesi haricinde kalan kısımlarının bağımsız ve federal bir nitelikte devlet olacak

şekilde birleştirilmesini öngörmüştür. Bu plan gereğince ortaya çıkacak olan “Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti” devletindeki bakanlıkların en az üçte birinin Türklerden oluşmasına, devlet başkanlığı ve başbakanlık makamlarının ise on ayda bir Türkler ve Rumlar arasında değişmesine karar verilmiştir (Sandıklı & Akçadağ, 2011: 4). Buradan görülecektir ki, özellikle 2000-2005 arası dönemde Türkiye’nin dış politikasının “batılılaşması” ve “liberalleşmesi” ekseninde AB ile yakınlaşma çabaları ön plana çıkmıştır.

Türkiye’nin dış politikasında AB’ye üyelik hedefi ve ABD ile kurduğu uyumlu ilişkiler bu dönemde siyasi ve askeri güvenlik sektörlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Siyasi güvenlik sektöründe T.C. hükümetinin yeniden inşa etmeye çalıştığı “demokratikleşme” ekseninde geliştirdiği politikalar, özellikle “batılılaşma” ve “liberalizm” öncelikli dış politika anlayışını gerekli kılmıştır. Özellikle 2000’lerin ilk yarısında “demokratikleşme” eksenli gelişen siyasi güvenlik sektörü, askeri güvenlik sektörünü de büyük ölçüde biçimlendirmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin bu dönemdeki dönüşümü AB’ye üyelik süreci ve ABD ile kurulan ilişkilerle bağlantılı olarak gelişme göstermiştir. Özellikle AB’ye üyelik süreci çerçevesinde ülkede gerçekleştirilmesi gerekli olan normlar kapsamında gerek 2003-2005 arası AB reformlarının görece hızlı olduğu dönemde, gerek durakladığı 2006-2008 arası dönemde sivil-asker/ordu ilişkileri açısından bir demokratikleşme iklimi zorunlu görülmüştür. Diğer bir deyişle, AB’ye üyeliğin gerçekleşmesi açısından gerekli olan birçok bu yolda ilerlemek isteyen ülkeye norm olarak sunulan “ordunun sivil ve demokratik denetimi” hususu Türkiye’ye de bu dönemde sunulan konular arasında yer almıştır²⁶. Dolayısıyla söylenebilir ki, Türkiye’deki AK Parti hükümetinin 2000’li yılların bu ilk on yılında idealist/liberal perspektifte gerçekleştirdiği politikalar kapsamında yeniden şekillendirdiği siyasi ve askeri güvenlik sektörü, birbiriyle yakından ilişkili olarak belirlenmiş ve bu kapsamda

²⁶ Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmenin de etkisiyle eski Doğu Bloku ülkelerinin AB’ye üyelik sürecinde bir nevi norm haline getirilen ve demokratikleşme kapsamında değerlendirilen “silahlı kuvvetlerin sivil ve demokratik denetimi” noktasındaki uygulamakla yükümlü oldukları adımlar, 1990’larda Türkiye’deki iç ve dış güvenlik ortamının hassas olmasından dolayı uygulanmamıştır. Fakat, 2000’lerin özellikle ilk on yılında AB üyelik sürecinin de etkisiyle bu adımlar Türkiye’de uygulanmaya çalışılmıştır. Bu konuda detaylı bir çalışma için (Kaygusuz, 2010).

ordunun üzerinde sivil ve demokratik denetimin arttırılması yönünde adımlar atılmıştır.

Türkiye'nin özellikle 2000'lerin ilk on yılında bölgesinde attığı adımlarda ve izlediği politikalarda daha idealist/liberal eksenli bir ulusal çıkar tanımlamasına gittiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde öncelikle teorik sonrasında pratik anlamda etkide bulunan kişinin, Ahmet Davutoğlu olduğu bilinmektedir. AK Parti hükümetleri döneminde Başbakanlık dış politika danışmanlığı, Dışişleri Bakanı ve son olarak Başbakanlık yapan Davutoğlu, özellikle akademik olarak kaleme aldığı “Stratejik Derinlik”²⁷ kitabıyla tanınmıştır. Bu kitap jeopolitik kavramı ve Türkiye'nin uluslararası konumu üzerine şekillenmiş, fakat jeopolitik kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde ele alındığı şekliyle realist olarak değil, çoğunlukla liberal ilkeler etrafında tanımlanmıştır. Grigoriadis'e göre, jeopolitik kavramı Davutoğlu'nun stratejik düşünce yapısında hala anahtar bir çerçeve oluşturmakta ve bu kavram “yumuşak güç, çatışma çözümü, kazan-kazan politikası” gibi liberal unsurlar ile bütünleşmiş görünmektedir (Grigoriadis, 2010: 4).

Davutoğlu, Türkiye'nin yeni dış politika ilkelerini beş ilke üzerine oluşturmuştur. Kendi ifadeleriyle bunlar; demokrasi ve güvenlik arasındaki dengenin sağlanması, komşularla sıfır sorun politikası, komşu bölgeler ve ötesiyle ilişkiler geliştirmek, çok yönlü dış politika ve son olarak ritmik diplomasi ilkeleridir. Türk dış politikasının ve bu doğrultuda Türkiye'nin güvenlik algılamalarının Arap Baharına kadar şekillenen genel görüntüsünde Davutoğlu'nun ele aldığı ve yeni dönem için belirlediği bu dış politika ilkelerinin pratiğe yansımalarının genel çerçeve ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu yüzden bu beş dış politika ilkesinin ne anlama

²⁷ Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin jeopolitik ve uluslararası konumunu yeniden belirleme hedefiyle kaleme alınan bu çalışmada, yeni dönemde Türkiye'nin tarihi derinliğini ve coğrafi konumunu göz önünde bulundurarak uygulaması gereken dış politika seçenekleri anlatılmaktadır. Bu kapsamda, eserde Türkiye'nin AK Parti döneminin dış politika ve güvenlik açılımlarının da teorik alt yapısını oluşturacak şekilde “Türkiye'nin jeopolitik rolünün geçmişin statükoyu muhafaza stratejisinin aşarak değerlendirilmesi gerektiği, bölgesel ve küresel dengelerin değiştiği bir dönemde buna uygun dış politika ve güvenlik stratejisi belirlenmesi gerektiği” konusuna” yoğunlaşılmaktadır. Devamında asıl vurgulanan nokta ise, “jeopolitik konumun sınırları muhafaza stratejisinin aracı olarak görülmemesi ve bu konumun kademeli şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olarak görülmesi gerektiği” konusudur (Davutoğlu, 2014: 117).

geldiğini kısaca açıklamakta fayda görünmektedir. Davutoğlu'na göre, ilk olarak bir ülke içinde güvenlik ile demokrasi arasında denge var olmak zorundadır. Çünkü bunun yokluğunda o ülke kendi çevresinde etki alanı kurma şansını elde edememektedir. İkincisi, Türkiye komşu ülkelerle geçmişte var olan sorunlarını sona erdirmeli ve özellikle ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık ilkesiyle hareket ederek bir barış zemini oluşturmalıdır. Üçüncüsü, Türkiye'nin etki alanı Balkanlara, Ortadoğu'ya, Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzandığı için bu bölgelerle ilişkileri geliştirmelidir. Dördüncüsü, çok yönlü dış politikaya bağlıdır. Bu çerçevede Türkiye küresel aktörlerin hedefleri ile rekabetçi değil, onları tamamlayıcı şekilde hareket etmelidir. Böyle bir politika, ABD ile ikili ilişkiler yönünden ve NATO üzerinden stratejik ilişkiler yürüten, AB üyelik sürecini hesaba katan ve devam ettiren, Rusya ile iyi komşuluk politikaları kuran bir çerçevede ortaya çıkmaktadır. Sonuncusu ise Türkiye iştirak ettiği uluslararası toplantılar ve organizasyonlar yoluyla diplomasi alanında gelişme sağlamıştır ve bu anlamda bir ritmik diplomasiye sahiptir, önümüzdeki dönemde de bunu geliştirmeye devam etmelidir (Davutoğlu, 2008: 79-82).

Türk Dış Politikasının Davutoğlu etkisiyle şekillendiği bu ilk dönemde, Türkiye; siyasi, ekonomik ve toplumsal güvenliğini bahsi geçen ilkeler çerçevesinde şekillendirmiş ve özellikle “komşularla sıfır sorun” ve “çok yönlü dış politika” gibi adımlarla ulusal güvenlik parametrelerini oluşturmuştur. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır ki, o da şudur: Bir sonraki başlık altında da incelendiğinde görülecektir ki, Türkiye'nin özellikle Ortadoğu coğrafyasına yönelik adımları ve yaklaşımları Arap Baharı olaylarıyla birlikte büyük ölçüde farklılaşacaktır. Fakat 2002-2009 arası dönem için geçerli olan politik yaklaşım AK Parti hükümetlerinin Ortadoğu'da AB tarzı güvenlik topluluklarının güçlenmesine katkı vermek adına liberal bir dış politika ve güvenlik çizgisi takip etmesidir. Bu anlamda, Türkiye Ortadoğu'daki ülkelerin hükümetlerinin siyasi rejimlerine bakmaksızın, yani onların otoriter bir rejimle mi ya da demokrasi ile mi yönetildiği konusunu göz ardı ederek politikalar geliştirmiş ve kendi değerlerini paylaşmasa bile bu bölgedeki ülkelerle özellikle ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurmuştur. Bu rejimlerin iç karakterleri yakın ilişkiler kurmayı engellememiştir.

Hatta karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurmanın bu ülkeleri Türkiye'nin yolunu takip etmeye teşvik edeceğine inanılmıştır (Aktaran: Oğuzlu, 2019: 15-16). Bu konuya verilecek en iyi örnek Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı güvenlik sorunlarıdır. 1990'lı yıllar boyunca özellikle iki konu çerçevesinde gelişen sorunlar Türkiye-Suriye ilişkilerinin oldukça gergin geçmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilki Fırat nehrinin paylaşımı ile ilgili beliren su sorunu, ikincisi Suriye'nin PKK'ya desteği ve ülkesinde barınma sağlamasıdır. 1998 yılında imzalanan “Adana Mutabakatı” ile neredeyse savaş iklimine giren ilişkiler düzelmeye başlamış ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte yerini siyasi, ekonomik ve toplumsal sektörlerde gelişen iyi komşuluk ilişkilerine bırakmıştır. Yeni dönemde 2003 yılında gerçekleşen ABD'nin Irak'ı işgali iki ülkenin bölgesel stratejisini yeniden belirlemiştir. İşgali izleyen aylarda, Türkiye ve Suriye ABD'nin Irak politikası hakkında ortak endişeler paylaşmışlar ve böyle bir işgalin Irak'ın toprak bütünlüğünü yok edeceği fikri konusunda birleşmişlerdir. ABD'nin BM kararı olmaksızın Irak'a müdahale etmesini Suriye eleştirirken, Türkiye ise 1 Mart 2003'te mecliste verdiği kararla Türkiye'nin Irak işgali sırasında ABD'ye destek olunmasını talep eden tezkereyi reddetmiştir. Devam eden yıllarda özellikle Ocak 2004'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi hali hazırda var olan askeri güvenlik işbirliğini genişletmiş, bu çerçevede Suriye, bir terörist örgüt olarak PKK'yı kınamıştır. Siyasi ve askeri güvenlik sektöründe gelişen bu ilişkiler ekonomik güvenlik ilişkilerine de yansımaya başlamış ve ekonomik ilişkiler için yeni kurumsal çerçeveler belirlenmiştir. Bu kapsamda, dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Aralık 2004'teki ziyareti ile iki ülke arasında “serbest ticaret antlaşması” imzalanmıştır (Benli Altunışık & Tür, 2006: 236-242). Türkiye'nin Suriye ile ekonomik ve kültürel anlamda ilişkilerini üst seviyeye çıkaran bir diğer önemli adım 2009 yılında iki ülke arasındaki vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması olmuştur. İki ülke yetkililerinin İstanbul'daki gerçekleştirdikleri toplantıda ayrıca “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi” kurulmasına yönelik bir de anlaşma imzalanmıştır (Sabah, 2009). Suriye özelinde bir örnek olmak üzere Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurduğu ilişkiler görüldüğü üzere özellikle AK Parti'nin bu ilk döneminde, ülkelerin siyasi rejimlerinden bağımsız olarak gelişme göstermiş ve bu anlamda karşılıklı pragmatik ilişkilere sahip olunmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin yukarıda bahsedildiği üzere “çok yönlü dış politika” ilkesine bağlılık perspektifinde küresel ve bölgesel aktörlerle yürüttüğü politikaların özellikle idealist/liberal güvenlik ekseninde gerçekleştiği görülmektedir. Bu anlamda 2015 sonrası değişen Türkiye-Rusya-İran ilişkilerinin, 2010'da başlayan Arap Baharı olaylarına kadarki geçen dönemdeki seyrini incelemek, bu merkezi konunun anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere, 2000'li yılların ilk dönemi ABD'nin hegemonyasını koruyabilmek adına liberal ilkelerden öte realist zeminde politikalar yürüttüğü ve buna karşılık oluşan bölgesel ve küresel tepkilerin şekillendirdiği bir dönem olarak görülmekteydi. Türkiye ise bu dönemde liberal ve kültürel dış politikasını ve bu doğrultuda idealist/konstrüktivist güvenlik politikalarını öne çıkararak özellikle yakın çevresiyle olmak üzere ilişkilerini ekonomik bağlamda geliştirmeye ve işbirliği kurmaya çalışmıştır. Bu ekonomik bağlamın temel unsurlarından birini Türkiye'nin enerji güvenliği politikası oluşturmuştur. Bu çerçevede Rusya ve İran'la geliştirilen ekonomik temelli ilişkiler 2000'lerin ilk dönemini belirleyen bir politika haline gelmiştir. Burada vurgulanması gereken bir nokta, Türkiye'nin liberal eksenindeki güvenlik politikalarını genel anlamda uygulama isteğiyle beraber, özellikle Rusya ile geliştirmek istediği ilişkiler bütünüünün hangi koşullar altında ortaya çıktığını görebilmektir. Bu konuda görüş bildiren Özbay'a göre, Türkiye'nin Rusya ile öncelikle ekonomik sonrasında siyasi ve kültürel ilişkiler kurma gayreti, özellikle 1990'lı yıllar boyunca her iki ülkenin yürüttükleri rekabetin ikili ve bölgesel ilişkilere verdiği zararın farkında olunması ile başlamıştır. Her ne kadar 1990'lı yıllarda ekonomik ilişkiler belli bir düzeyde devam etse de bu düzey siyasi ve kültürel ilişkilere yansıtılamamıştır. Dolayısıyla 2000'li yıllarla beraber Türkiye ve Rusya, aralarında güven ilişkisi geliştirme ve güçlendirme yönünde arayış içerisine girmişlerdir. Bu arayış, Özbay'a göre “Türk-Rus ilişkilerinin arayış yılları” olarak tanımlanmaktadır (Özbay, 2011: 38-39).²⁸

²⁸ Türkiye'nin 2000-2008 arası yıllarda Rusya ile olan gerek sektörel bazdaki gerek bölgedeki gelişmeler açısından güvenlik ilişkileri, bir sonraki bölümün alt başlıklarından biri olan “Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?” kısmı içerisinde bu muhtemel sürece giden yolun analizi yapılırken detaylı şekilde incelenecektir. Bu yüzden bu bölüm içinde konuya bir alt yapı oluşturması amacıyla sadece bir giriş cümlesi yapılması yeterli görülmüştür.

2000’li yılların başında Türkiye ve İran’ın ulusal ve bölgesel güvenlik politikalarını belirleyen en önemli konu ABD’nin 11 Eylül saldırılarının ardından, Afganistan’a müdahalesi sonrası muhtemel Irak’a karşı savaşı noktasında ortaya çıkmıştır. Bu sürecin başında Türkiye ve İran’ın ABD’nin muhtemel politikalarının ne olacağı konusunda görüş birliği ortaya çıkarken; özellikle 2003 sonrası süreçte Türkiye ve İran’ın oluşacak yeni Bağdat yönetimi konusunda görüş ve politika ayrılığına gittiği görülmektedir. Türkiye’nin İran ile ekonomik güvenlik çerçevesinde oluşan ilişkilerine bakıldığında, özellikle bu ilişkilerin AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren geliştiği görülmektedir. İran ile ekonomik ilişkiler çoğunlukla enerji ithalatı yoluyla gerçekleşmiş olup, bu enerji ticareti iki tarafa da belli ölçüde faydalar sağlarken ülkelerin çıkarlarını ve hedeflerini belirlemiştir. Bu çerçevede söylenebilir ki, Türkiye’nin özellikle doğalgaz ihtiyacında büyük oranda Rusya’ya bağımlı olmasını hafifletici bir imkan İran ile mevcut enerji işbirliğini geliştirmesi ile sağlanırken, İran Batı ülkeleri tarafından kendisine yönelik uygulanan ve kapsamı giderek genişletilen ekonomik yaptırımlar düşünüldüğünde hem bu kısıtlayıcı etkiden kurtulmak hem de doğalgazın Türkiye rotası üzerinden Avrupa’ya ihraç edilmesi ile ekonomik güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır (Sarıaslan, 2013: 74-81).²⁹

Özetle, Türkiye’nin 2000’lerin ilk döneminde özellikle Arap Baharı olaylarına kadarki döneme kadar olan bölgesel dış politikasında ve güvenlik ilişkilerinde şu özelliklerden bahsedilebilir:

- Türkiye bu dönemde Davutoğlu’nun teorik zeminini oluşturduğu “demokrasi-güvenlik dengesi, komşularla sıfır sorun politikası, komşu bölgeler ve ötesiyle ilişkiler geliştirmek, çok yönlü dış politika ve ritmik diplomasi” ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde dış politika ve bu çerçevede çoğunlukla idealist yönelimli bir güvenlik politikası yürütmüştür.

²⁹ Aynı şekilde Türkiye’nin 2000-2008 arası yıllarda İran ile olan gerek 11 Eylül sonrası ve 2003 Irak İşgali çerçevesindeki güvenlik ilişkileri gerek ekonomik güvenlik bağlamındaki ilişkileri, bir sonraki bölümün alt başlıklarından biri olan “Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?” kısmı içerisinde bu muhtemel sürece giden yolun analizi yapılırken detaylı şekilde incelenecektir. Bu yüzden bu bölüm içinde konuya bir alt yapı oluşturması amacıyla sadece bir giriş cümlesi yapılması yeterli görülmüştür.

- Bu bağlamda idealist/liberal ekseninde yürütülen politikalar çerçevesinde, önceki dönemlerde var olan realist güvenlik politikaları arka plana atılarak özellikle ekonomik ilişkiler temelli dış politika ve güvenlik anlayışı oluşturulmuştur.
- Gerek bölge ülkeleri ile gerek bölge dışı ülkelerle siyasi rejimlerinin ve yönetimlerinin nasıl olduğuna bakılmaksızın öncelikle karşılıklı ekonomik bağımlılığa dayanan bir dış politik çerçeve içinde hareket etme politikası geliştirilmiştir.
- Bu dönemde Türkiye'nin Rusya ve İran ile ilişkileri de birçok anlaşmazlık ve kriz alanına rağmen bahsi geçen "komşularla sıfır sorun politikası" doğrultusunda idealist/liberal ekseninde ve ekonomik ilişkileri önceleyen bir şekilde gelişmiştir.

3.1.2. Arap Baharı/Ayaklanmaları ile Birlikte Değişen Güvenlik Politikaları (2010-2015 Arası Dönem)

2010 yılının sonlarında Tunus'ta üniversite mezunu bir seyyar satıcının ülkedeki siyasi ve ekonomik koşulları protesto etmek amacıyla kendini yakmasıyla başlayan süreç, Tunus'ta bir halk protestosuna dönüşmüş ve kısa sürede Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn, Suriye gibi diğer bölge ülkelerini etkilemiştir. Arap coğrafyasında ülkeleri yıllardır yöneten otoriter rejimlerin demokrasi, insan hakları ve ekonomik beklentiler ekseninde değiştirilmesi çerçevesinde gelişen halk hareketleri; Tunus, Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde hedefine ulaşmış, bölgenin diğer ülkelerinde ise hedefine ulaşamamış olsa dahi ilgili otoriter rejimleri önemli ölçüde sarsmıştır. Literatürde "Arap Baharı" olarak geçen bu halk hareketleriyle birlikte gelişen siyasi atmosferde Türkiye'nin bölgeye yönelik dış ve güvenlik politikasının ise önceki döneme göre tamamen farklılaştığı görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle Arap Baharı olaylarının başladığı döneme kadar uygulanan ve komşularla sorunsuz ve yekpare bir anlayışla, bölge devletlerinin demokratik mi, otoriter mi olduklarına bakılmaksızın geliştirilen ilişkiler, bir diğer tanımla "komşularla sıfır sorun" politikasının uygulanabilirliği, Arap Baharının dayattığı normatif tavır nedeniyle zora girmiştir. Bu normatif tavır Çiçekçi'ye göre Arap halk

hareketlerinin demokratikleşme ve insan hakları bağlamında desteklenme zorunluluğudur. Bu anlamda, uluslararası toplumun bölgedeki değişimi ve dönüşümü desteklemesi, Türk Dış Politikasını ve bununla bağlantılı olarak güvenlik politikalarını da büyük oranda etkilemiş ve bölgedeki yönetimlerle kurulan stratejik ilişkiler sorgulanır hale gelmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin dış politika yaklaşımında bu şekilde bir değişime gitmesinin belirlediği hedefler yönünden kendi ulusal çıkarını da yansıttığı görülmektedir. Bu bağlamda dış politika elitlerinin hedeflediği olgu, muhalif hareketlerin ve Arap Baharının yaşandığı ülkelerdeki kamuoylarının kazanılmasıyla kurulacak yeni statükoda söz sahibi olabilmektir (Çiçekçi, 2012: 14-15).

Yeni dönemde Dışişleri Bakanlığı görevini devralan Davutoğlu, Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halk hareketlerine yönelik politikasını ve hedeflerini beş ilke ile açıklamaktadır. Bu ilkeler şu şekilde belirlenmiştir:

- “İfade özgürlüğü ve diğer siyasi reformları talep etmek için harekete geçen halkları desteklemek”,
- “İstikrarlı ve meşru demokratik siyasi yapılara geçişin sadece güvenlik ve özgürlük arasındaki dengeyle sağlanabileceği düşüncesi”,
- “Baskıcı rejimlere karşı durulmasını gerektiren ve bu anlamda demokratik kurumlara atfedilen önem ve bu ilkenin komşularla sıfır sorun politikası arasında bir çelişki barındırmadığı düşüncesi”,
- “Bölgenin geleceğinin kendi halkları tarafından belirlenmesi gerektiği vurgusu ve bu anlamda dış müdahaleye bir karşı duruş”
- “Bölgedeki tüm halkların onların geçmişlerine bakılmaksızın Türkiye'nin “ebedi kardeşleri” olduğu düşüncesi ve mezhepsel gerilimleri azaltma politikası” (Davutoğlu, 2012: 8).

Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin bölgedeki dış politikasının ve güvenlik yaklaşımının değişiminin anahatlarını açıklayan bu ilkelere bakıldığında genel olarak bazı yorumlar yapılabilir: Buna göre, Türkiye yeni dönemde bölge ülkelerindeki demokratik taleplerin karşılanması hususunu ön plana çıkarmış, bu anlamda normatif bir duruş ortaya koymuştur. Bu taleplerin karşılanamadığı durumlarda ise ülke

yönetimlerinin rejimlerinin değişmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Bölgedeki değişimin bölge halklarının etkisiyle gerçekleşebileceği ve bu anlamda bir dış müdahaleye karşı durularak, iç dinamiklerin önemi vurgulanmaktadır. Son madde ise yeni dönemde önemli bir düşünsel ve siyasi değişimi öne çıkartmaktadır. Bu ise “bölgedeki tüm halkların Türkiye’nin ebedi kardeşleri olduğu” fikrinin yeni kurulacak statükoda Türkiye’nin merkezi önemini ortaya koyacağını göstermekte ve bu sürece giden yolda da halklarla direkt temas kurularak iletişim sağlanabileceği yorumuna sebep olmaktadır. Bu durum Türk Dış Politikası’nda “yumuşak güç”³⁰ ilkesini ve “kamu diplomasisi”³¹ uygulamalarını öne çıkarmaktadır. Bakıldığında, yumuşak güç kavramının ve kamu diplomasisi uygulamalarının gerek literatürde gerek pratikte birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle yumuşak gücün, pratikte kamu diplomasisi uygulamalarının yürütülebilmesi için bir araç olduğu gerçeğidir. Uluslararası ilişkilerin günümüzde büyük oranda değişime uğramasıyla geleneksel diplomasi faaliyetleri bir ülkenin dış politika hedeflerini uygulaması için yeterli olmamakta ve bu nedenle diğer ülkelerdeki halklarla direkt olarak iletişim kurma girişimi olan kamu diplomasisi uygulamaları uluslararası ilişkilerin kaçınılmaz bir aracı haline dönüşmektedir (Tuch, 1990: 4).

Türkiye’nin bölge ülkelerine yönelik geliştirdiği dış ve güvenlik politikası yeni bir dış politika ilkesi olan Yeni-Osmanlılık (Neo-Ottomanism) tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Aslında Soğuk Savaş’ın bitişi ile birlikte Özal döneminde adı geçen bir eğilim olan kavram, özellikle AK Parti’nin iktidara gelmesi ile beraber ve daha da spesifik olarak Arap Baharı olayları başladıktan sonra Türk siyasi literatüründe kullanılır hale gelmiştir. Türkiye’nin dış politika kararlarında tek boyutlu bir yönelimden kurtarılması ve başta Ortadoğu, Balkanlar olmak üzere komşu coğrafyalara açılması gerekliliği düşüncesi üzerine inşa edilen dış politika

³⁰ Yumuşak Güç kavramı ilk kez 1990’larda Joseph Nye tarafından literatüre kazandırılmıştır. Buna göre, yumuşak güç bir ülkenin dünya siyasetinde ulaşmak istediği sonuçlara, kendisinin değerlerine hayran olan, onu örnek alan ve refah seviyesine özenen diğer ülkelerin bu özellikleri takip etmek istemesiyle ulaşabilir. Nye’ göre bir ülkenin yumuşak gücü temelde üç kaynağa dayanmaktadır. Bunlar; o ülkenin kültürü, siyasi değerleri ve dış politikasıdır (Nye, Jr., 2004: 5-11).

³¹ Literatürde kamu diplomasisi ile ilgili birçok tanım bulunmasına rağmen, Tuch’un eserinde kullandığı tanımın uygun bir açıklama olduğu düşünülmüştür. Bu tanıma göre, kamu diplomasisi “Bir hükümetin ülkesinin fikirlerini, ideallerini, kurumsal yapısını ve kültürünü, aynı zamanda ulusal hedeflerini ve güncel politikasını yabancı ülke halklarına anlatma amacı taşıyan bir iletişim sürecidir” (Tuch, 1990:3).

stratejisi, yakın coğrafyalar nezdindeki Osmanlı geçmişi üzerinden anlamlandırılarak “Yeni Osmanlıcılık” olarak adlandırılmaktadır. Aslında bakıldığında Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” eserinde de vurgulandığı şekliyle, tarihi ve coğrafi derinlik, kültür, din gibi faktörler üzerinden kurulan bir medeniyet söylemi ile beraber esas hedefin Avrasya ile Ortadoğu’nun kesiştiği noktada yer alan Türkiye’nin bir “merkez ülke” olarak bölge halkları üzerindeki liderliğine dayalı bir refah alanı yaratmak olduğu görülmektedir (Tüysüzöğlu, 2013: 306-307).

Yukarıda genel çerçevesi çizilen yumuşak güç, kamu diplomasisi, Yeni Osmanlıcılık gibi kavramların ekseninde Türkiye’nin Arap Baharı olayları ile birlikte değişen dış ve güvenlik politikasına bakıldığında, olayların yaşandığı ülkeler bazında tutumunun nispeten farklılaştığı görülmektedir. Genel anlamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki yönetimlere karşı gelişen halk hareketlerini düşünsel, siyasi anlamda destekleme çabasında olan yönetici elitler, Tunus’ta olaylar ilk patlak verdiğinde uluslararası toplumun ve Batılı devletlerin olaylar karşısında nasıl bir pozisyon alacağını görmek istemiş ve ilk tepkinin diğer devletlerden gelmesini beklemiştir. Fakat olaylar Tunus’tan sonra Mısır, Libya ve son olarak Suriye’ye yansıdığına, Tunus’ta Bin Ali, Mısır’da Mübarek rejimleri hali hazırda sona erdiği için özellikle Suriye’ye yönelik tepkilerin sertleşmesinden sonra, Türkiye yakın zamanda da Esad’ın yönetimden düşeceği beklentisiyle politika geliştirmiştir. Bu anlamda Türkiye, Suriye’deki rejim ve statükodan yana tavır koymak yerine normatif bir eksende muhalif hareketlerin yanında konumlanmayı tercih ederken, bu durum Türkiye’nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik çıkarı olarak okunmuştur (Çiçekçi, 2012: 18).

Türkiye’nin, Arap Baharı olaylarının başlamasından itibaren dış politika ve güvenlik yaklaşımı yönelimini değiştirmesinin, bu anlamda önceki dönemde bölge ülkeleri ile karşılıklı ekonomik bağımlılığa dayalı ve siyasi/kültürel ilişkiler kurması politikasından, ilgili ülkelerin yönetimlerine karşı başlayan halk hareketlerinin desteklenmesi politikasına geçilmesinin genelde Batılı ülkelerle özelde ABD ile uyumlu bir politika çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu bağlamda anlatıldığı üzere normatif bir hassasiyetle de yürütülen dış politikanın uluslararası

toplumun çıkarları ve beklentileri ile Türkiye'nin çıkarlarının ve bölgesel hedeflerinin bir işbirliği şeklinde uygulandığı görülmektedir. Bu konuda görüş bildiren Kibaroglu'na göre, bu dönemde Arap halkları Türkiye'yi bir rol model ülke olarak benimsemektedirler. Bu çerçevede, Batı tipi demokratik rejimi benimsemiş ve aynı zamanda halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin gerek bu yönüyle gerek halk hareketlerinin görüldüğü ülkelerle tarihsel, kültürel bağları nedeniyle Arap halkları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Ülkelerindeki dikta rejimlerini deviren halkların bakış açısında Türkiye, dini, kültürel yapısı ve Batılı demokratik yönetim şekliyle özenilen bir ülke konumuna gelmiştir. Bu durumun ise, Batılı ülkelerin sürecin gelişimine ve şekillenmesine Türkiye'nin daha fazla katkı yapmasını desteklemelerine yol açtığı belirtilmektedir (Kibaroglu, 2011: 32).

Bu konudaki bir başka görüş Ateş'in ABD'nin özellikle 2000'li yılların başından itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı "bölgesel modelleme" politikasıyla ilgilidir. Bu görüşe göre Türkiye'nin Arap halkları üzerindeki 2000'li yılların başından itibaren uyguladığı idealist/liberal eksenli politikası, bu dönemde iktidarı devralan AK Parti'nin Yeni Muhafazakar bakış açısıyla da uyumlu şekilde ilerleme göstermiş ve bu politika özellikle ABD'nin "bölgesel modelleme" politikasıyla benzer argümanlara sahip olagelmıştır. Bu çerçevede, 2000'li yılların başından itibaren ABD'nin tıpkı 1990'larda Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde uygulamaya çalıştığı gibi, Türkiye bu defa Ortadoğu coğrafyasında ön plana çıkmıştır. Bu anlamda ABD, Türkiye'yi idealist/liberal ve aynı zamanda demokratik siyaseti, serbest piyasaya dayalı ekonomisi ve en önemlisi İslam-demokrasi uyumuyla Ortadoğu ve İslam coğrafyasına örnek/rol model göstermiştir. Türkiye'nin 2011 yılında Arap Baharı olayları başlayana kadarki politikası temelde ABD ve Türkiye arasındaki bu politika uyumu şeklinde ilerlemişken, esasen Arap Baharı olayları başladıktan sonra da özellikle 2011-2013 yılları arasında bu uyum devam etmiştir (Ateş, 2014: 219-221). Bu görüş doğrultusunda söylenebilir ki, Türkiye'nin 2000'li yılların başından itibaren başlayan özellikle Ortadoğu coğrafyasına yönelik idealist/liberal eksenli dış ve güvenlik politikası, AK Parti'nin Yeni Muhafazakar bakış açısıyla da birleşerek, ABD ve uluslararası toplumla uyum bakımından, 2011 yılında başlayan Arap Baharı olayları nezdinde de esasen değişmemiştir. Özellikle bu

uyum çerçevesinde asıl değişim bu bölüm içerisinde de açıklanacağı üzere 2013 yılından itibaren meydana gelen birtakım olaylar kapsamında gerçekleşecektir.

Bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin özellikle güvenlik politikasının Arap Baharı öncesi dönemden farklılaşan tarafı analiz edildiğinde, en önemli farkın idealist ve konstrüktivist güvenlik politikalarında gerçekleşen algının değişimine bakmak gerekmektedir. Türkiye 2010'lu yıllara kadar Ortadoğu ülkeleriyle, ABD ve AB gibi Batılı müttefikleriyle ve Rusya ve İran gibi bölge ülkeleriyle geliştirdiği güvenlik ilişkilerinde çoğunlukla idealist ve zaman zaman konstrüktivist bir yönelimle politikalar yürütmüştür. Bu anlamda özellikle Ortadoğu dahil olmak üzere bölge yönetimleriyle ekonomik işbirliği eksenli politikalar üretilmiş, bölge ülkeleri ve yönetimleriyle kültürel yönde olumlu ilişkiler kurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Arap Baharı olayları başlayana kadarki güvenlik politikası idealizm ve konstrüktivizm içerikli, bölge yönetimleriyle sorunsuz ilişkiler kurmaya dayalı ve en önemlisi bir win-win (kazan-kazan) ilişkisi çerçevesinde yürütülmüştür. Fakat, 2010'lu yıllar ile birlikte Arap Baharı başlamış ve Türkiye bahsi geçen bu idealizm/konstrüktivizm içerikli güvenlik politikasını, özellikle Ortadoğu'daki ülke yönetimlerinin otoriter rejimler altında bölge halklarına yönelik olumsuz politikalar uygulamaları nedeni ve gerekçesiyle, bu yönetimleri gözardı ederek sadece ve direkt olarak bölge halklarıyla iletişim kurma politikası üzerinden yürütmeye başlamıştır. Bu anlamda bölge halklarının demokrasi ve insan hakları merkezli arayışına Türkiye'nin olumlu yönde cevap verdiği ve desteklediği bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye, Arap Baharı ile birlikte direkt olarak bölge halkları ile idealist ve kültürel yönde ilişkiler kurmuştur. Bu konuda altı çizilmesi gereken husus, bahsedildiği üzere tıpkı Arap Baharı olayları öncesinde olduğu gibi bu değişim özelinde de Türkiye'deki AK Parti yönetiminin başta ABD olmak üzere uluslararası toplumla birlikte hareket etmesi ve bu anlamda benzer düşünceleri ve politikaları paylaşmasıdır.

Arap Baharı olayları başladıktan sonra Türkiye'nin bu olayların gerçekleştiği ülkelerden Mısır ve Suriye'ye özel bir ilgisi olmuştur. Ocak 2011'de Mısır'ı yaklaşık 30 yıldır yönetmekte olan Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı yoksulluk, işsizlik,

hükümet yolsuzlukları gibi nedenlerle başlayan protesto hareketleri 11 Şubat 2011 tarihinde amacına ulaşmış ve Mübarek istifa ederek görevi bırakmıştır (Al Jazeera, 2011). Bu süreçte Türkiye’den de Mübarek’in halkın insani taleplerine cevap vermesi istenirken, dönemin Başbakanı Erdoğan, Mısır yönetiminden halktan gelen değişim anlayışını tereddüt etmeden karşılaması, Mısır’ın güvenliği ve istikarı için adım atması gereğinin altını çizmiştir. Ayrıca Erdoğan, Tunus ve Mısır’daki demokratik halk hareketleri sürecinde Türkiye’nin halkların yanında olmaya devam edeceğini vurgulamıştır (Habertürk, 2011). Mısır’da protestolar sırasında “Mübarek hemen gitmeli” sloganları yükselirken, ABD tarafından da protestolara destek açıklamaları gelmiş ve ABD Başkanı Barack Obama, Mısır’daki değişimin şimdi başlaması gerektiğini belirterek (BBC, 2011), Türkiye ile benzer hisleri ve politikaları paylaşmıştır. Mübarek’in görevi bırakmasının ardından Türkiye Başbakanı Erdoğan Eylül 2011’de dört günlük bir Kuzey Afrika turuna çıkmış ve ilk durağı Mısır olmuştur. Erdoğan bu ziyaret sırasında Mısır’da halk tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştır (BBC, 2011). 2012 yılına gelindiğinde ise Mısır’da ilk kez yapılan demokratik ve şeffaf seçimlerin sonucunda, Cumhurbaşkanlığını Müslüman Kardeşler’in siyasi kolu Hürriyet ve Adalet Partisi adayı Muhammed Mursi kazanmış ve ülke tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır (NTV, 2012). Mursi’yi Türkiye Başbakanı Erdoğan telefonla arayıp tebrik ederek yeni görevinde başarılar dilemiş, aynı şekilde ABD makamlarından yapılan açıklamada da seçimlerde elde ettiği başarıdan dolayı Mursi tebrik edilmiş ve “Mısır halkını da demokrasiye geçişlerindeki bu kilometre taşından dolayı kutluyoruz” ifadeleri kullanılmıştır. Aynı zamanda Beyaz Saray’dan yapılan açıklamada Mısır ve ABD arasındaki karşılıklı ortak çıkarların önemi ve birlikte çalışmanın gerekliliği vurgulanmıştır (Yeni Şafak, 2012). Buradan anlaşılabileceği üzere, Arap Baharı olaylarının yaşandığı Mısır’da gerek önceki yönetimin değişmesinin desteklenmesi gerek yeni seçilen Cumhurbaşkanı Mursi’nin onaylanması noktasında Türk Dış Politikası ile ABD’nin aynı politikalar çerçevesinde hareket ettiği açık şekilde söylenebilir. Türkiye ve ABD’nin birtakım görüş ayrılıklarına gitmesi, dış politikada ve güvenlik algılarında farklılaşmaya başlaması anlatılacağı üzere Mısır’da yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşen askeri darbe ile olmuştur.

Mısır'da 3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen ve seçilmiş ilk Cumhurbaşkanını görevden düşüren ve Mursi'nin bağlantılı olduğu siyasi hareket olan Müslüman Kardeşler'i büyük oranda yasaklayan askeri darbe ise, Arap Baharı'nın yaşandığı en önemli ülkelerden biri olan Mısır'da durumu bir nevi 2011 öncesi döneme geri taşımıştır. Türkiye Mursi'nin devrilmesini bir darbe olarak niteleyip kınamış, bununla beraber ABD ve AB gibi Batılı müttefiklerini ve Körfez ülkelerini darbeyi görmezden gelmeyi tercih ettikleri için eleştirmiştir. Bu noktada görülecektir ki; Türkiye'nin genelde Arap Baharı olaylarına karşı, özelde Mısır'daki olaylara karşı yürüttüğü dış politika ve güvenlik algıları ile Batılı müttefiklerinin özel olarak da ABD'nin dış politikası ve güvenlik algısı, Temmuz 2013'te gerçekleşen darbeye kadar büyük oranda uyumlu bir şekilde devam etmiştir. Bu durumda Türkiye ve Batılı müttefiklerinin aynı hedef doğrultusunda strateji geliştirdiğini ve bu anlamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan halk hareketlerini tamamıyla desteklediği söylenebilir. Fakat bahsedildiği üzere, Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbe Türkiye'nin bir yandan ABD ve AB, diğer yandan Körfez Krallıkları gibi "Arap Baharı olaylarının başından beri aynı hedef yönünde politika geliştirdiği" ortakları ile önemli bir kırılma yaşamasına sebep olmuş ve bu tarihten itibaren de Türkiye, özellikle darbe sonrası oluşan yeni yönetimle gelişen olumlu ilişkiler bağlamında bu ülkeleri eleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla, son durumda söylenebilir ki, Türkiye'nin "Batı" ile ilişkilerinin artık temkinli ve "şüpheli" şekilde gelişmeye başladığı dönem, gerçekleşen bu darbe sonrası siyasi ortam olmuştur.

Bununla birlikte, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batılı müttefikleriyle ilişkilerini temkinli şekilde uygulamaya başladığı dönemden itibaren, bu temkinli politikaya neredeyse karşılık gelecek şekilde ABD de Türkiye hakkında birtakım şüpheler içine girmiştir. Ateş'e göre 2013 yılından itibaren ABD'nin Mısır'daki askeri darbeye yönelik Türkiye ile aynı bakış açısına sahip olmaması, bu anlamda Türkiye'nin darbeye karşı net bir tavır alırken ABD'nin aynı yönde hareket etmemesi, hatta darbe sonrası oluşan otoriter rejimle ilişki kurmaya devam etmesi, ABD'nin bölgesel modelleme politikasının Türkiye tarafından artık karşılanamaması ile ilgili bir husustur. Bu çerçevede küresel hegemon olan ABD ile Türkiye arasındaki bölgesel modelleme politikası bağlamında kurulan ilişkiler aşınmaya

başlamış görünmektedir. Özellikle Türkiye'nin Arap Baharı olayları çerçevesinde, her ne kadar başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun normatif ilkeleri gereği hareket ediyor olsa da ABD, Türkiye'nin Yeni Muhafazakar ve Yeni Osmanlıcı bakış açısı doğrultusunda uyguladığı dış ve güvenlik politikasını revizyonist olarak değerlendirmiş ve bu açıdan kendi güvenlik politikalarına uygun düşmemesi nedeniyle Türkiye'yi bölgesel modelleme politikası kapsamında bu politikayı zorlaştıracı bir aktör olarak görmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Mısır'daki darbeye karşı pozisyon alma politikasını paylaşmamış, devamında bu ülkedeki darbe sonrası kurulan otoriter rejimle ilişkiler kurmaya başlamıştır (Ateş, 2014: 221). Bu durum bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere Türkiye'nin de başta ABD olmak üzere Batı eksenini ile dış ve güvenlik politikasının temkinli olmaya başladığı bir dönem temsil etmiştir. Bu konuda Türkiye esasen Ortadoğu gibi bir coğrafyada etkili olmaya devam etmeye çalışırken, bu anlamda doğu ekseninde bir yumuşak güç politikasıyla genişlemek isterken, bir yandan neredeyse 2000'li yılların başından itibaren, fakat özellikle Arap Baharı olayları başladıktan sonra uyum içinde hareket ettiği Batı eksenini ile ayrılmaya başlamış, diğer yandan Ortadoğu ve İslam coğrafyasında kendi çıkar ve siyasi güvenlik politikası doğrultusunda etkili olmaya devam etmek istemiştir.

Bununla beraber bakıldığında Türkiye'nin 2011 yılından sonraki Osmanlı metaforu içerikli yeni muhafazakar söylemi ve bu söylemin dış ve güvenlik politikası açılımı, her ne kadar ABD ve Batı ekseniniyle bir uyum görünse de, bu politika Ateş'e göre olağan sınırlarına dayanmış görülmektedir. Bu çerçevede özellikle Suriye krizi başladığında Türkiye'nin bölgeye yönelik "yayılmacı" olarak değerlendirilen söylemleri, başta Suriye olmak üzere gerek bu bölgedeki yönetici kesimler tarafından gerekse Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından yakından takip edilmeye başlanmış, dahası bu söylemlerin ve atılacak muhtemel adımların bölgeyi istikrarsızlaştırma potansiyeli olan bir durum olduğu değerlendirilmiştir (Ateş, 2014: 191). Bu anlamda Türkiye Batılı müttefikleri ile Ortadoğu politikasında bir şekilde ve kendi çıkarlarına da uygun olarak politika yürütmeye devam isterken, aynı zamanda özellikle Batı ekseninden gelen eleştirilerin sınırlayıcı bir işlev görmesinden dolayı Ortadoğu başta olmak üzere Avrasya ülkeleri gibi Doğu eksenini

bileşenleriyle yakınlaşma eğilimi gösteren politikalar yürütmeye başladığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye’de iktidarda bulunan AK Parti’nin Doğu-Batı ekseninde tercih yapmasında birtakım zorlukları ortaya çıktığı söylenebilir.

2013 yılından itibaren Ortadoğu ve İslam coğrafyası politikaları bağlamında gerek Türkiye’nin ABD’ye gerek ABD’nin Türkiye’ye karşı bölgesel çıkar uyumsuzluğu çerçevesinde temkinli ve şüpheli bakmaya başladıkları yukarıdaki satırlardan anlaşılmaktadır. Bu konuda daha net olan sonuç ise 2013 yılında gerçekleşen Mısır’daki askeri darbenin iki ülke ilişkilerinin geleceği açısından soru işaretleri oluşturmaya başlamış olmasıdır. Nitekim bir sonraki alt başlık içerisinde detaylı şekilde inceleneceği gibi 2014 yılı ortalarından başlayarak özellikle 2015 yılından itibaren Suriye merkezli olmak üzere Türkiye ve ABD’nin ilişkilerinin bölgeye yönelik güvenlik politikaları bağlamında ayrıştığı, bu çerçevede Türkiye’nin sınır güvenliğini önceleyen ulusal güvenlik politikalarına geçiş yapmak zorunda kaldığı görülecektir.

Bu bilgi ışığında, Türkiye’nin Arap Baharı olaylarının yansıdığı bir diğer ülke olan Suriye’de izlediği politika, yine sürecin başından beri izlediği politika ile aynı olmuştur ki, bu da ülkedeki demokratik taleplerin desteklenmesi ve halk hareketlerinin onaylanması şeklindedir. Bu çerçevede, Türkiye’nin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ı bu konudaki ikna çabaları bir sonuç vermeyince (Ulutaş & Duran, 2017: 11), Başbakan Erdoğan ilk kez 2011 yılı sonlarında Esad’ın halkın, ülkenin ve bölgenin barışı için çekilmesi, görevi bırakması gerektiğini belirtmiştir (Fordham, 2011). Ayrıca Erdoğan, 2012 yılı sonlarında Suriye’de durum bir iç savaşa doğru evrilmişken Washington Post gazetesine verdiği bir röportajda “tarihe bakıldığında kendi halkına eziyet eden bir rejimin ayakta kalmadığının görüleceğini, Arap Baharı sürecinde de aynen bu şekilde gelişmeler yaşandığını ve Suriye’nin kendi halkına baskı uyguladığını” ifade etmiştir. Bu bağlamda muhalefetin her geçen gün güç kazandığını ve Esad’ın artık “siyasi olarak bir ölü” olduğunu ve dolayısıyla rejimin gideceğini, fakat bu durumun bir hafta mı, bir ay mı ya da ne zaman olacağını söylemenin zor olduğunu belirtmiştir. Yine aynı röportaj içerisinde Erdoğan’ın vurguladığı bir diğer husus da, Suriye Ulusal Konseyi’nin ve bu konseyin

kapsamını güçlü şekilde oluşturan Müslüman Kardeşler hareketine Türk hükümeti tarafından verilen desteğin yanıtlanması noktasında ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Erdoğan, “Suriye’yi temsil etme yeteneği olan Suriye’nin içinden ve dışından herkesin bu konseyin bir parçası olduğunu ve Suriye’deki Müslüman Kardeşler üyelerinin de ayrıca Suriye halkının bir parçası olduğu ve kendi demokratik haklarını kullanma yetkisi olduğunu” belirtmiştir. Benzer gelişmelerin Mısır’da yaşandığı ve orada halkın Müslüman Kardeşler’in siyasi partisini ve Cumhurbaşkanı’nı seçmiş olması yine Erdoğan tarafından altı çizilen bir konudur (Weymouth, 2012).

Küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye krizi sırasında aldıkları pozisyonlar sürecin başında Suriye Devlet Başkanı Esad’ın iktidarda kalıp kalmayacağı konusu üzerinden şekillenmiştir. Bu anlamda ülkede gelişen iç savaş bağlamında ılımlı muhalifler Türkiye, ABD, Suudi Arabistan ve Katar gibi aktörler tarafından desteklenirken; buna karşın Hizbullah ve İran Esad rejiminin ayakta kalması amacıyla doğrudan bir desteğe başlamışlardır. Aynı şekilde Rusya da İran ile aynı politikayı yürütürken, zaman içerisinde özellikle ABD’nin muhaliflere verdiği desteğin zayıflamasıyla ülkede IŞİD/DAEŞ’in ortaya çıkması³² Suriye haritasını daha karmaşık hale getirmiştir (Duran & Yalçın, 2018: 8). Burada altı çizilmesi gereken husus, Türkiye’nin bölgesel ve özellikle Suriye’ye yönelik dış politikasında gerek Esad’ın iktidardan uzaklaştırılması konusunda, gerek bu doğrultuda muhalif hareketlerin desteklenmesi noktasında “uluslararası toplum” ile görüş birliği içinde hareket edilmesidir. Özellikle küresel bir aktör olarak ABD ve birlikte hareket ettiği Suudi Arabistan, Körfez Emirlikleri gibi bölgesel aktörler ile uyumlu bir dış politika yürütülmüştür. Bu noktada söylenebilir ki, Türkiye Arap Baharı başladıktan sonraki gelişmeler sürecinde, ilgili ülkelerdeki yönetimlerin karşısında konumlanan ve demokratik haklarını talep eden muhalif hareketleri kendi ulusal çıkarları ve hedefleri doğrultusunda desteklemiştir.

³² Bu türden devlet-dışı oluşumların ortaya çıkması ve Suriye haritasını özellikle Türkiye’nin aleyhine olacak şekilde değiştirmeye başlamasıyla, Türkiye’nin Suriye politikası “Esad’ın gitmesi” seçeneğinden daha fazla “ulusal sınırların güvenlik tehditlerine karşı korunması” seçeneğine doğru bir evrilmeye neden olacaktır. Bu konudaki detaylı bilgi bir sonraki alt başlık olan “2015 Yılı Sonrasında Ulusal Güvenlik Politikalarında Köklü Dönüşümler” adlı alt başlıkta anlatılacaktır.

Türkiye'nin Arap Baharı olayları başladıktan sonra Rusya ve İran ile olan gerek ikili ilişkilerine gerek bölgesel güvenlik noktasındaki ilişkilerine bakıldığında, Türkiye'nin ABD ve AB gibi Batılı müttefikleri ile büyük oranda uyumlu, fakat zaman zaman özellikle kendi ulusal güvenliğini etkileyen konularda anlaşmazlığa girdiği görülmektedir. Bu konular verilecek örnekler ışığında anlatılmaya çalışılacaktır. Fakat öncelikle Türkiye'nin güvenlik sektörleri bağlamında önce Rusya ile sonra İran ile olan ikili ilişkilerine bakmak, bu dönemde bu üç ülkenin bölgesel bir rekabet mi yoksa bir işbirliği içerisinde mi hareket ettiğinin gözlemlenmesi açısından faydalı görünmektedir.

Öncelikle, şu konu belirtilmesi gerekir ki Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik ilişkileri Arap Baharı olaylarının başladığı yıllardan bu yana bu olayların ortaya çıkardığı siyasi konjonktürden çok da olumsuz etkilenmemiş, aksine özellikle ekonomik güvenlik sektöründeki ilişkilerin karşılıklı olarak hızla arttığı gözlemlenmiştir. Arap Baharı'nın ortaya çıkardığı siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikler kapsamında Türkiye'nin aldığı pozisyon bu dinamiklerin değişimi tetiklemesinin desteklenmesi yönünde olmuş ve bu çerçevede Türkiye sürecin başından beri olayların yaşandığı her ülkede değişim taraftarı bir pozisyon üstlenmiştir. Türkiye'nin bu dış politika eğilimi karşısında Rusya'nın aldığı pozisyon ise ülkeler bazında değişiklik göstermiştir. Bu çerçevede Rusya, Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm hareketlerine yönelik “tarafsız” bir tutum izleme eğilimindeyken, özellikle sürecin ve olayların Suriye'ye yansısı karşısında “statükocu” bir politika üreterek, bu ülkedeki iktidarın görevde kalması doğrultusunda bir dış politika kararı almıştır³³. Türkiye'nin ve Rusya'nın bu şekilde özellikle Suriye üzerindeki dış politikasının ve güvenlik anlayışının tamamen farklı bir seyir izlemesi iki ülkenin siyasi zeminde karşı karşıya gelmesine sebep olmuş ve

³³ Rusya'nın Arap Baharı olayları karşısındaki dış politika tutumu ve güvenlik yaklaşımı bir sonraki alt başlıklarda daha detaylı olarak aktarılacaktır. Bu bölümde asıl konu Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası olduğu için Rusya'nın dış politikasından sadece Türkiye ile olan ilişkileri bağlamında kısaca bahsedilmiştir.

bu durum ekonomik ilişkilerini çok fazla etkilemese de siyasi ve askeri güvenlik eksenli ilişkilerde “karşı cephelerde” yer almaları sonucunu ortaya çıkarmıştır³⁴.

Arap Baharı süresince özellikle 2010-2015 yılları arasındaki Türkiye’nin İran ile olan güvenlik politikasından kısaca bahsetmek gerekmektedir. 2000’li yıllar Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomik düzlemde gelişmesine tanık olmuştur. Arap Baharı olayları başlamadan önce Türkiye’nin İran’a yönelik siyasi ve ekonomik ilişkilerini belirleyen en önemli konu 2003 yılından beri gündemde olan İran’ın uranyum zenginleştirme politikasının Türkiye tarafından algılanışı olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, İran ile Batı arasında gerilimlere neden olan uranyum zenginleştirme politikasına yönelik her iki tarafı da dengeleyen bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye bu dönemde özellikle ABD tarafından İran’a yönelik gerçekleştirilen yaptırımlar nedeniyle İran ile olan ekonomik ilişkilerinin zarar göreceğini öngörmüş ve İran’ın nükleer silah elde etmeksizin barışçıl bir nükleer politika izleme hakkının olduğunu düşünmüştür.

Türkiye ve İran’ın ilişkilerindeki gerginlik bu şekilde başlasa da asıl fikir ayrılığını ortaya çıkaran ve bu doğrultuda farklı güvenlik politikaları uyguladıkları konu Arap Baharı olaylarının sıçradığı bir diğer ülke olan Suriye konusunda yaşanmıştır. Bu çerçevede Türkiye Suriye krizinin başından beri, Suriye’de merkezi hükümete karşı birleşen muhalefeti desteklerken, İran Rusya ile aynı politikayı uygulayarak merkezi hükümeti, yani Esad’ı desteklemiş ve desteklemeye devam etmektedir³⁵.

Özetle, Türkiye’nin Arap Baharı olayları başladıktan sonraki bölgesel dış politikasında ve güvenlik yaklaşımında şu özelliklerden bahsedilebilir:

- Arap Baharı olayları başladıktan sonra Türk Dış Politikasında, önceki dönemde var olan ve bölgesindeki devletlerin siyasi yapısının nasıl olduğuna

³⁴ Türkiye’nin Arap Baharı sonrası Rusya ile olan gerek ikili ilişkilerine gerek bölgesel güvenlik eksenli ilişkilerine bir sonraki bölümün alt başlıklarından biri olan “Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?” kısmı içerisinde detaylı olarak değinilecek ve analizi yapılacaktır.

³⁵ Türkiye’nin Arap Baharı Sonrası süreçte İran ile olan ikili ve bölgesel güvenlik eksenli politikaları, bir sonraki bölümün alt başlıklarından biri olan “Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?” kısmı içerisinde incelenecek ve detaylı analizi yapılacaktır.

bakılmaksızın ve bu anlamda özellikle ekonomik ilişkiler yoğunluklu yürütülen “komşularla sıfır sorun” ilkesinin artık uygulanabilirliğini yitirdiği görülmektedir.

- Türkiye, yeni dönemde çoğunlukla bir “merkez ülke” ilkesini öne çıkararak ve bununla bağlantılı olarak “Yeni Osmanlıcılık” yönelimli bir politika ekseninde, uluslararası toplum ile de dayanışma halinde normatif hassasiyetler içerikli bir bölgesel dış politikaya geçiş yapmıştır. Bu anlamda sadece bölge halklarıyla direkt olarak ilişkiler kurma eksenli bir idealist/konstrüktivist güvenlik anlayışı uygulanmaya başlanmıştır.
- Bu çerçevede bölgedeki otoriter rejimlere karşı oluşan halk hareketleri demokratik ve normatif ilkeler ekseninde desteklenmiş, nihai noktada bu rejimlerin iktidardan uzaklaştırılması ve yerine Türkiye’nin ulusal, bölgesel ve siyasi güvenlik politikaları ve hedefleri ile uyumlu olduğu düşünülen muhalif hareketler ile işbirliğine gidilmiştir.
- Türkiye’nin Arap Baharı olayları karşısında uyguladığı dış politika yaklaşımının amaçlar ve hedefler yönünden genel olarak “Batı” ile özel olarak ABD ile çoğunlukla uyumlu başladığı görülmektedir.
- Türkiye’nin özellikle ABD ile Arap Baharı olaylarının gidişatı konusunda dış politika ve güvenlik anlayışı farklılığı yaşamaya başladığı olay, Mısır’da 2013 yılında meydana gelen ve bu ülkedeki dinamikleri Arap Baharı öncesine döndüren askeri darbe olmuştur. Bu askeri darbe sonrasında Türkiye’nin ve Batılı müttefiklerinin aldıkları pozisyonda belirgin şekilde bir fark göze çarpmaktadır. Bu anlamda Türkiye Batılı müttefiklerini eleştirmeye başlarken, özellikle ABD ile ilişkilerinde 2015 sonrasında yoğunlaşmak üzere bir gerilim başladığı görülmektedir.
- Türkiye’nin ABD ile 2014’te başlamak üzere 2015 yılında belirginleşen Suriye üzerindeki dış politika hedefleri konusundaki farklılık, bu ülkedeki IŞİD/DAEŞ ve PKK/PYD eksenli politikalarında ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Türkiye’nin Suriye politikasında öncelik değişime uğramış ve bir sonraki bölümde anlatılacak olan daha “ulusal güvenlik” ağırlıklı ve bu çerçevede öncelikle “sınırların tehditlerden korunması” ekseninde yürütülen bir realist güvenlik politikasına geçiş yapılmıştır.

3.1.3. 2015 Yılı Sonrasında Ulusal Güvenlik Politikalarında Köklü Dönüşümler

Türk dış politikasında 2014 yılından başlamak üzere özellikle 2015 yılı ile beraber yaşanan iç ve dış dinamikler ve bu dinamiklerin getirdiği değişimler, Türkiye'nin güvenlik politikalarını tekrar değerlendirmesine sebep olmuştur. 2014 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ülkenin önceki Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye tarihinde ilk kez halkoylarıyla seçilen Cumhurbaşkanı olmuş ve bu tarihten itibaren de 2017 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı/Başkanlık Sistemi referandumu ve son olarak 2018 yılında yeniden Cumhurbaşkanlığı Seçimi ile Türkiye'nin iç siyasi sisteminde önemli şekilde bir değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu iç siyasi değişimler Türkiye'nin dış politika kararlarında daha hızlı ve esnek kararlar almasını sağlarken, aynı zamanda bölgede yaşanan gelişmeler ve değişimler, dış politika öncelikleri ve güvenlik algıları konusunda yeniden düşünülmesine neden olmuştur. Bu çerçevede özellikle Suriye merkezli gelişmeler Türkiye'nin bölgesel dış politika hedeflerinde önemli değişimlere gidilmesi seçeneğini ortaya çıkarmış, bu çerçevede ABD ve AB ile ilişkilerin bir boyutunu da Suriye konusu oluşturmuştur. 2014 yılı içerisinde Irak'ta ortaya çıkarak zaman içerisinde Suriye'ye doğru yayılma gösteren IŞİD/DAEŞ adlı bir terör örgütünün yarattığı tehdit, 2015 yılında Suriye'nin kuzeyinde PKK'nın Suriye kolu olarak değerlendirilen PYD/YPG'nin bir otonom devlet yapısı oluşturma hedefiyle hareket etmesi, özellikle Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin bu örgütün hareketlerine sessiz kalması ve devamında desteklemesi, Türkiye'nin dış politika hedeflerini yeniden değerlendirmesine ve yeni güvenlik yaklaşımı belirlemesine neden olan önemli gelişmelerdir. Bu gelişmeler sonrası Türkiye, Suriye'de Esad'ın iktidardan uzaklaştırılması seçeneğini devam ettirmekle birlikte, bahsi geçen terör örgütlerinin kendi sınırlarına yaptığı baskı ve bu örgütlerden gelen tehdidin ülke içinde etkili olması nedeniyle önceliğini bu türden devlet-dışı oluşumlarla mücadeleyle vermiştir. Dolayısıyla söylenebilir ki; 2015 yılından itibaren Türkiye'de dış politika elitleri askeri/siyasi güvenlik sektörünü yeniden öne çıkaran politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu noktada “yeniden” kelimesinin kullanılmasının nedeni, Türkiye'nin askeri/siyasi güvenlik sektörünü diğer bir deyişle ulusal güvenliğin özellikle sınırların tehditlerden korunması anlamında tıpkı Soğuk Savaş sonrası ilk

on yılda, 1990'ların güvenlik mantığında olduğu gibi tekrar belirlemesidir. Güvenlik yaklaşımları ekseninde söylenebilir ki, Türkiye bu dönemde karşılaştığı tehditler nedeniyle ulusal güvenliğini önceleyen ve sınırlarının korunmasını ön plana çıkaran realist perspektifli güvenlik politikasına yeniden dönüş yapmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde Suriye merkezli yürüttüğü göç politikası, idealist ve konstrüktivist güvenlik ekseninde yürüttüğü güvenlik politikasını da sürdürmüştür. Dolayısıyla aslında 2015'ten itibaren başlayan dönemin güvenlik politikası özeti, "realizm öncelikli idealizm/konstrüktivizm" politikasıdır.

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'nin öncesinde ulusal güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirdiği FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe girişimi, Türkiye'nin ulusal ve bölgesel güvenlik kaygılarının arttığı bir dönemde yaşanırken, özellikle bu olay sonrası Türkiye'nin, ABD ve AB gibi Batılı müttefikleri ve NATO gibi kurumsal müttefikleri ile ilişkileri önemli oranda gerginleşmeye başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak Türkiye alternatif dış politika arayışları olarak değerlendirilebilecek şekilde özellikle Rusya ve İran ile ulusal ve bölgesel güvenlik politikalarında yakınlaşmaya başlamıştır. Bu durumun nedeni bir sonraki bölüm içerisinde gerek söylemler gerek pratikler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türkiye'nin 2014-2015 yıllarından itibaren dış politikasını ve güvenlik tehditlerini belirleyen en önemli konu Suriye sorunu olmuştur. Aslında bakıldığında Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkilerinin bir boyutunu da Suriye konusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgesel güvenlik konsepti ekseninde bu aktörlerle ilişkileri açıklanırken Suriye konusu/iç savaşı merkezi bir konu olacaktır. Bu çerçevede bahsedilmesi gereken ilk konu Türkiye'nin genelde Batılı müttefikleri özelde ABD ile ilişkilerinin Suriye üzerindeki görüntüsüdür. Bahsedildiği üzere Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası 2014 yılının sonlarından itibaren değişmeye başlamıştır. Daha önce Suriye'de Esad hükümetinin yönetimden uzaklaştırılmasını ve bu yönde ülkedeki muhalif hareketlerin desteklenmesini önceliği haline getiren Türk dış politika elitleri, yeni dönemden itibaren Suriye'de ortaya çıkan IŞİD/DAEŞ gibi selefi radikal terör örgütleri ve PYD/YPG gibi PKK'nın Suriye kolu olarak

değerlendirilen terör örgütleriyle mücadeleyi öncelemeye başlamışlardır. Özellikle IŞİD/DAEŞ'in Suriye'de yayılmasından itibaren Türkiye içerisinde çeşitli terör eylemlerinde bulunması (Habertürk, 2016), Türkiye'nin bu örgüt ile mücadelesini ön sıralara almasına neden olmuştur. Türkiye, bu noktada IŞİD/DAEŞ'in Suriye sınırları içerisinde durdurulması politikasından hareketle ABD ile işbirliğine gitmiş ve IŞİD/DAEŞ karşıtı oluşturulan uluslararası askeri koalisyonu destek vereceğini açıklamış ve bu amaçla Temmuz 2015'te koalisyon ülkelerinin hava unsurlarının Türkiye'deki üslerde konuşlanmasına onay verdiğini belirtmiştir (Al Jazeera Turk, 2015). Türkiye ile ABD arasında Suriye konusundaki bir diğer konu Suriye savaşından kaçan kişilerin yeniden dönmelerini sağlayacak bir güvenli bölgenin oluşturulması olmuştur. Bu konuda ABD'li askeri yetkililer yaptıkları açıklamalarda, güvenli bölgenin oluşturulması konusunda Türkiye ile görüşmelerin devam ettiğini, fakat böyle bir adımın atılabilmesi için ön koşul olarak daha önce iki ülke arasında çeşitli nedenlerle gerginlik konusu oluşturan Suriyeli muhalifleri eğitmeye yönelik planlarına Türkiye'nin devam etmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir³⁶ (Tanış, 2015).

Türkiye'nin ABD ile Suriye üzerinde oluşturulması planlanan "Güvenli Bölge" çalışmaları, özellikle ABD'nin IŞİD/DAEŞ ile mücadelede etkin olarak kullanmak istediği ve Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit olarak algıladığı PYD/YPG noktasında bir açmazı girmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD yönetimi ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin PYD/YPG konusundaki kaygılarını dile getirmesine rağmen, ABD'nin bu kaygılardan uzak bir biçimde bu örgüte DAEŞ ile mücadelede silah yardımı yapmaya devam ettiği görülmüştür. Türk yetkililerin 2016 yılı içerisinde yapılan görüşmelerde ABD'nin YPG ile artan ilişkisine duyulan tepki çeşitli mecralarda sürekli ifade edilmiştir. Türkiye'nin ABD'ye ilettiği kaygıların yanıt bulmaması, Türkiye'de yüksek oranda bir ABD karşıtlığına dönüşürken özellikle ülke içerisinde artan PKK saldırıları ile PYD bağlantısının

³⁶ Türkiye ve ABD'nin, özellikle 2014 yılından itibaren Suriye'de IŞİD/DAEŞ gibi terör örgütlerinin ortaya çıkmasından sonra ve 2015 yılı ile birlikte PYD/YPG'nin Suriye'de otonomi kazanma girişimleriyle beraber, gerek Esad rejimi ile gerek IŞİD/DAEŞ ile mücadele kapsamında hangi muhalif unsurları destekleyecekleri konusunda fikir ayrılığına düştükleri görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, ılımlı muhalif unsurların IŞİD/DAEŞ'le mücadele kapsamında desteklenmeye devam edilmesini gerekli bulurken, ABD bu mücadelede Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü PYD/YPG'ye destek verme politikasını sürdürmektedir.

kurulması bu tepkiyi daha da arttırmıştır. Washington yönetiminin nihai noktada Ankara'nın kaygılarını göz önünde bulundurarak adımlar atmak yerine mevcut politikasının devamı ve sadece Türkiye'ye bu konuda güvenceler vermesi yolunu tercih ettiği görülmektedir (Kanat, 2017: 322).

2016 yılı içerisinde Türkiye'nin Suriye politikasında ABD ile yaşadığı gerginlik ve anlaşmazlık özellikle PYD/YPG üzerinden devam ederken, aynı yıl Türkiye'de 15 Temmuz'da yaşanan askeri darbe girişimi sırasında ve sonrasında ABD yönetimi tarafından yapılan açıklamalar zaten öncesinde Türk kamuoyunda var olan Anti-Amerikancı algıyı daha da büyüten bir içeriğe sahip olmuştur. Bu açıklamalardan birinde olayın yaşandığı sırada dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin Türkiye'de yaşanan askeri hareketi bir “darbe” ya da “darbe girişimi” olduğu kavramını kullanmaksızın, gelişmelerden çok fazla haberdar olunmadığı ve sadece yaşanan olaylar için istikrar, barış ve ilişkilerde devamlılık vurgusu yaptığı görülmüştür (Mccaskill, 2016). Darbe girişiminden üç gün sonra yine Kerry yaptığı bir başka açıklamada, Türk hükümetini uyararak; yaşanan darbe girişimiyle irtibatlı gördüğü binlerce askeri personeli, yargı mensubunu ve polisi temizleme hareketinin çok ileri gitmesi durumunda, bu olayın Türkiye'nin NATO üyeliğini tehlikeye atabileceğini belirtmiştir (Hudson, 2016). ABD tarafından gelen ve darbe girişiminin başarısız olması ve devamında gelen tutuklamalar nedeniyle yapılan önemli bir açıklama da ABD Ulusal İstihbarat Direktörü James Clapper ve ABD Merkez Kuvvetler Komutanı (CENTCOM) Joseph Votel'den gelmiştir. Clapper açıklamasında, *“Darbe girişimi ve geri tepmesi, Türkiye'deki ulusal güvenlik aygıtının tamamını etkiledi. Bizim bazı muhataplarımız ya tasfiye edildi ya da tutuklandılar. Şüphesiz ki bu durum ABD'nin Ortadoğu stratejisini daha güç hale getirecek”* ifadesini kullanmıştır. Benzer şekilde Votel ise, *“Darbe girişiminin ardından ABD ordusunun Türk ordusundaki birçok yakın müttefikinin hapse konduğunu”* söylemiş ve *“Birçok Türk lider, bilhassa askeri liderle şüphesiz ki ilişkilerimiz var. Bu ilişkilerin nasıl etkileneceği konusunda kaygılıyım”* ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 2016). ABD tarafından ve özellikle üst düzey yetkililerden yapılan bu tür açıklamaların Türk kamuoyunda ve Türkiye'yi yöneten elit üzerinde olumsuz çağrışımlar yaptığı açıktır. Türk siyasi tarihinin yakın dönemi

incelendiğinde gerçekleşen darbelerde ABD izinin olduğuna dair güçlü algı ve bu algıyı besleyen önemli açıklamalar, 15 Temmuz'da yaşanan bu darbe girişiminde de ABD'nin en azından bu olayın arka planında olduğu inancını güçlendirmiş görünmektedir. Yaşanan bu darbe girişimi sonrası Türkiye'nin özellikle 2013 sonrası başlamış olmakla birlikte ABD ve AB gibi Batılı müttefikleriyle ilişkileri daha gergin devam ederken, özellikle Rusya ve İran gibi Batı dışı aktörlerle ilişkileri güçlenmeye başlamıştır³⁷.

Türkiye'nin ABD ve AB ile ilişkileri bahsi geçen olayla birlikte gerginleşirken, özellikle Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte zaman içerisinde ortaya çıkan kriz kaynaklı Suriyeli mülteci göçü ve bu göçün yönetilmesi süreci Türkiye ve AB arasındaki bu dönemdeki dış politika ve güvenlik ilişkisini belirleyen temel husus olagelmıştır. Kopenhag Okulu teorisyenlerinden Waever'ın tanımladığı güvenliğin bir başka boyutu olan “toplumsal güvenlik” konusu, Türkiye'nin Suriye krizi çerçevesinde yaşadığı mülteci göçü, bu mültecilerin topluma entegrasyonlarının sağlanması gibi konular, tam olarak toplumsal güvenlik başlığı altında değerlendirebilecek bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından itibaren görülmek üzere, özellikle 2014-2015 yıllarından sonra Suriye'de güç kazanan terör örgütlerinin yarattığı baskıyla birlikte büyüyen mülteci akını, zaman içerisinde Türkiye'nin siyasi ve ekonomik güvenliğiyle beraber toplumsal güvenliğini de tehdit eder hale gelmiştir. İşte bu noktada Türkiye'nin AB ile yürüttüğü göç ve mülteci anlaşmaları bu dönemde öne çıkan güvenlik gelişmeleri arasında yerini almıştır. AB Bakanlığı'nın yayınladığı mültecilerin yönetilmesi ile ilgili “Geri Kabul Anlaşması”nın tanımı şu şekilde yapılmaktadır:

“Geri kabul anlaşmaları, genel olarak, bir ülkede veya sınırları belirlenmiş bir grup ülkede yasadışı olarak bulunan kişilerin anlaşma yapılmış kaynak ülkeye veya en son transit geçiş yaptıkları ülkeye geri gönderilmesini düzenler. Türkiye-Avrupa Birliği (AB) Geri Kabul

³⁷ Türkiye'nin Rusya ve İran ile yakınlaşma süreci bir sonraki bölüm olan “Türkiye-Rusya-İran Arasında Bölgesel Güvenlik Kompleksi Oluşumu Mümkün mü?” başlığı altında açıklanacaktır. Dolayısıyla bu konuya bu bölüm içerisinde girilmemesi tercih edilmiştir.

Anlaşması mütakabiliyet temelinde, Türkiye’de veya AB’ye üye ülkelerden birinde, ülkeye giriş, ülkede bulunma veya ikamet etme koşullarını sağlamayan veya sağlayamaz duruma düşen kişilerin Anlaşma’da belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde ilgili ülkeye geri gönderilmesini amaçlamaktadır” (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2013).

Bu tanımlamadan görüleceği üzere Türkiye, Suriyeli mültecilerin yasadışı olarak bulunanlarının Avrupa’ya geçişini engellemek üzere bu anlaşmayı uygulamaktadır. Fakat Türkiye bu anlaşmanın uygulanabilmesi için ve mutabakatın ayrılmaz parçası olarak gördüğü AB’nin Türk vatandaşlarına uyguladığı vizenin kaldırılması hususunu içeren “vize muafiyeti” konusunu bu anlamda gerekli görmektedir (AA, 2016). Türkiye ve AB arasındaki bir başka konu da toplumsal güvenlik ile ilişkili biçimde Suriyeli mültecilerin Türkiye’de barınması ile ilgili, AB’nin Türkiye’ye sağlamayı vaat ettiği ekonomik yardımlardır. Bu konuda son dönemde AB tarafından yapılan bir açıklamada; AB-Türkiye Anlaşması’na uygun olarak Türkiye’deki mültecilere yönelik taahhüt edilen 6 milyar avroluk yardımın 2,7 milyarlık kısmının ödendiği belirtilmektedir (European Commission, 2019).

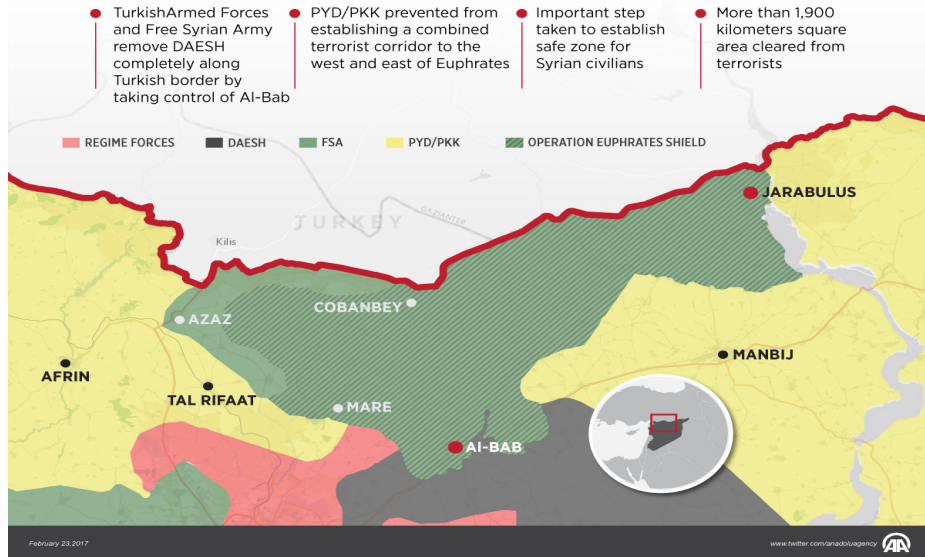
Özetle söylenebilir ki, 2015 yılından itibaren Türkiye’nin AB ile olan dış politikası ve güvenlik ilişkileri, Suriye’nin merkezinde olduğu bir düzlemde yürütülmüş ve Türkiye siyasi, ekonomik ve toplumsal güvenliğini belli ölçülerde tehdit eden Suriyeli mülteciler konusunda AB ile karşılıklı anlaşmalar imzalamak suretiyle ilişkilerin yönünü belirlemiştir. Bununla birlikte her ne kadar Suriyeli mültecilerin Türkiye’nin toplumsal güvenliğini etkilediği bilinse de bu kişilere karşı Türkiye’nin yürüttüğü “açık kapı politikası” idealizm ve konstrüktivizm eksenindeki güvenlik politikasının hala devam ettiğini gösterir niteliktedir.

Türkiye’nin Suriye kaynaklı ulusal güvenlik tehditleri bahsedildiği üzere mülteci sorunu ile ilgili toplumsal güvenlik eksenli olarak ortaya çıkmış, mültecilerin Türkiye üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle siyasi, askeri ve ekonomik güvenliği de içerecek şekilde toplumsal güvenliği tehdit etmesi, bu kişilerin Suriye sınırları içinde güvenli bir bölgeye yerleştirilmesi gerekliliğini yeniden gündeme getirmiştir. Bir başka önemli sorun ise daha önce söz edildiği gibi IŞİD/DAEŞ ve PYD/YPG

tehditleridir. Bu çerçevede Türkiye 24 Ağustos 2016 tarihinde özellikle IŞİD/DAEŞ ile mücadele aşamasında doğrudan müdahale dönemine geçiş yapmış ve Uluslararası hukuk açısından BM'nin 51. Maddesi kapsamında kendi topraklarına saldırılarda bulunan bu örgüte karşı operasyon düzenlemiştir. Bu operasyon sonrasında ise bu örgütü sınırlardan uzaklaştırmak, bu örgütle birlikte diğer terör yapılanmalarına karşı mücadele etmek ve sonrasında boşalan bu alanlarda güvenli bölgeler oluşturularak mültecilerin bu bölgelere dönmesini sağlamak çerçevesinde üç hedefe ulaşmak amaçlanmıştır (Ulutaş & Duran, 2017: 21).

Harita 5: Fırat Kalkanı Operasyonu Sonrası Oluşan Durum

TURNING POINT IN OPERATION EUPHRATES SHIELD

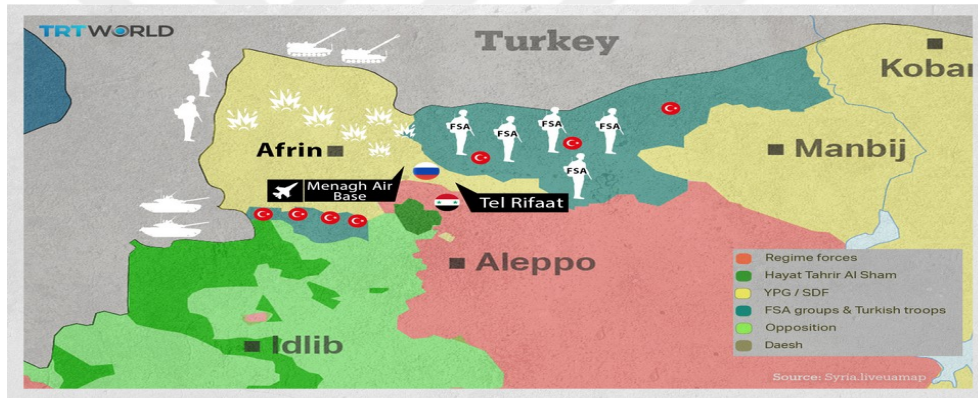

(AA, 2017)

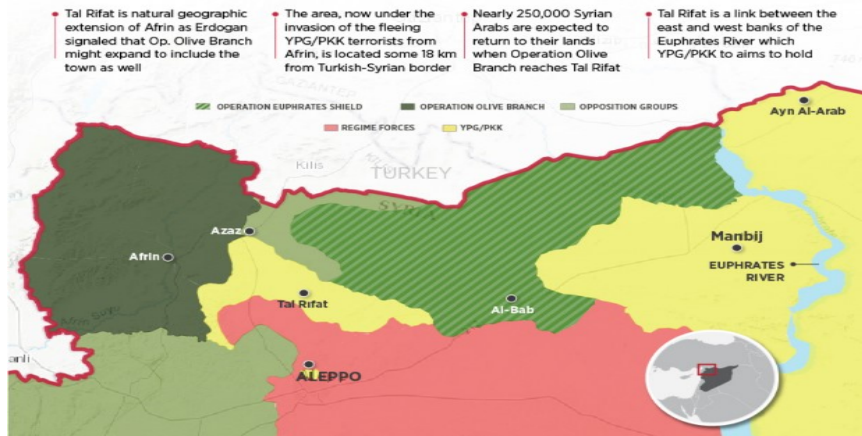
Türkiye'ye yakın Suriyeli muhalif birliklerden oluşan Özgür Suriye Ordusu'yla birlikte icra edilen Fırat Kalkanı Operasyonu sonucunda belirlenen hedefler doğrultusunda, Suriye'nin kuzeyindeki Azez ve Cerablus arası hattın IŞİD/DAEŞ uzaklaştırılmış ve bu hattın batısında ve doğusunda bulunan PYD/YPG kontrol alanının genişlemesi ve birleşmesi engellenmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin ve sivillerin bir kısmının kendi ikamet yerlerine dönmeleri sağlanmıştır.

Türkiye'nin benzer şekilde gerçekleştirdiği bir diğer operasyon PYD/YPG'ye karşı Suriye'nin kuzeybatısında Hatay sınırında bulunan Afrin'de yürütülmüştür. “Zeytin Dalı Harekâtı” adı verilen ve Ocak 2018’de başlatılan operasyon sonucunda Afrin bölgesi Türkiye destekli ÖSO denetimine geçerken, Türkiye’nin güvenliğine tehdit olarak gördüğü PYD/YPG bu bölgeden uzaklaştırılmıştır. Orhan’a göre, Zeytin Dalı Harekâtı’nın Türkiye açısından en önemli sonucu askeri caydırıcılığın tesisi olmuştur. Bu harekâtın ABD açısından sonucu ise PYD/YPG’ye Suriye politikasında destek veren ABD’nin, desteğin devamı konusundaki muhtemel seçenekleridir. Buna göre; ABD güçlü bir seçenek olan “Membic’te PYD’ye sağladığı koruma kalkanını güçlendirmek” yoluna gidecektir (Orhan, 2018).

Harita 6: Zeytin Dalı Operasyonu Öncesi ve Sonrası Durum

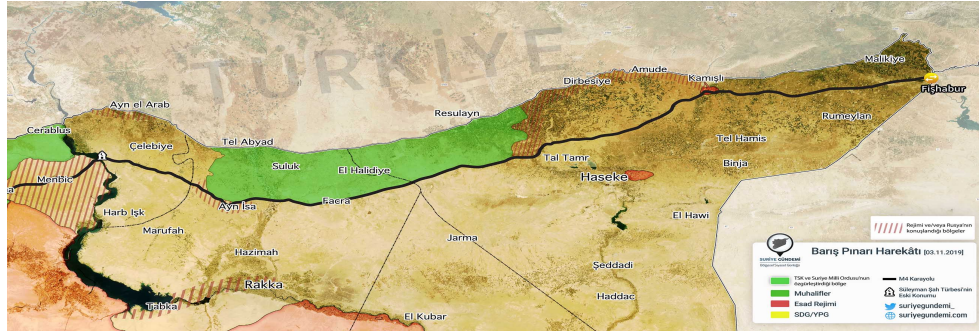
TAL RIFAT: FINAL TARGET IN OP OLIVE BRANCH

(TRT World, 2018)

Türkiye'nin ulusal güvenlik ekseninde Suriye topraklarında uyguladığı bir diğer operasyon "Barış Pınarı Operasyonu" adıyla 9 Ekim 2019 tarihinde başlatılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada, *"Türk Silahlı Kuvvetleri'miz Suriye Milli Ordusu'yla birlikte Suriye'nin kuzeyinde PKK/YPG ve DEAŞ terör örgütlerine karşı Barış Pınarı Harekatı'nı başlatmıştır,"* ifadeleriyle operasyonun başlamasını duyururken; *amacımız güney sınırımızda oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu yok etmek ve bölgeye barış ve huzuru getirmektir."* İfadesiyle operasyonun amacını ve nihai hedefini belirtmiştir (TRT Haber, 2019). Bu çerçevede Fırat nehrinin doğusunda kalan ve Türkiye'ye sınır olan Tel Abyad ve Rasulayn şehirlerinden güneye doğru operasyon başlamıştır. Operasyon öncesi duruma bakıldığında ABD ile birlikte bu bölgede oluşturulması planlanan ve Suriyeli göçmenlerin geri dönmesine olanak sağlayacak olan güvenli bölgenin bu süreçte oluşturulamaması etkili olmuş ve Türkiye verilen sözlerin tutulmadığı gerekçesiyle, bu bölgeye operasyon başlatmıştır. Operasyon sonrasında PYD/YPG'den temizlenen bölgede hedeflendiği üzere bir güvenli bölge kurularak Suriyelilerin dönmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, operasyonun hukuki zemini olarak BM'nin 51. Maddesi gösterilmiş ve bu kapsamda Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve korunması temelinde uluslararası hukukun uygulanacağı ve Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullandığı belirtilmiştir (CNN Türk, 2019). Bayraktar'a göre, Türkiye'nin bu operasyonu ile ilgili dış ülkelerdeki ve medyalarındaki yansımalar, bu ülkelerin Türkiye'ye karşı tutumlarının gerçek niteliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede ABD ve AB gibi Türkiye'nin Batılı müttefikleri, İsrail ve bazı Arap Emirlikleri bu operasyona karşı tutum alırlarken, aynı Arap Emirlikleri ABD Başkanı Donald Trump'ın Tel Aviv'deki ABD Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşımasına itiraz etmemişlerdir (Bayraktar, 2019).

Harita 7: Barış Pınarı Harekâtı Sonrası Oluşan Harita

Barış Pınarı Harekâtı 17 Ekim 2019 tarihinde Türkiye-ABD arasında yapılan anlaşma sonrası durdurulmuş ve bu anlaşmaya göre; 120 saat içerisinde PYG/YPG'nin sınır hattından 32 km. içeriye doğru çekilmesine izin verilmesi kararı alınmıştır. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in yaptığı açıklamaya göre; "*Barış Pınarı Harekâtı adı altında yürütülen tüm askeri operasyonlar durdurulacak ve operasyon çekilmenin (PYD/YPG) tamamlanmasıyla birlikte tümüyle sonlandırılacaktır*" (Reuters, 2019) ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte operasyonun hedeflerinden biri olan güvenli bölgenin, çekilme sonrası oluşan alanda kurulması konusunda Türkiye ve ABD'nin işbirliğini arttırması ve anlaşmanın uygulamasının yürütülmesine karar verilmiştir. Ayrıca askeri operasyonun durdurulmasıyla beraber ABD Başkanı Donald Trump Türkiye'ye uygulanan yaptırımların kaldırılacağını açıklamıştır (Soylu, 2019).

Türkiye-ABD arasındaki anlaşmadan sonra Türkiye, Barış Pınarı Harekâtı alanı dışında kalan bölge için benzer bir anlaşmayı bu defa Rusya ile yapma kararı almıştır. 22 Ekim 2019 tarihinde Soçi'de bir araya gelen Erdoğan ve Putin 10 maddelik bir anlaşma metninde mutabık kalmışlardır³⁸. Burada belirtilmesi gereken husus bu dönemde, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri birtakım noktalarda bozulmaya başlamasına rağmen yine de önemli konularda iki ülke işbirliğine gitme kararlılığı gösterebilmişlerdir. Bununla beraber Türkiye, Rusya ile de gelişen ilişkiler

³⁸ Türkiye'nin 2015 sonrası süreçte Rusya ile olan yakınlaşma süreci bağlamındaki güvenlik politikaları ve bu çerçevede gerçekleşen önemli anlaşmalar, bir sonraki bölüm olan "Türkiye-Rusya-İran Arasında Bölgesel Güvenlik Kompleksi Oluşumu Mümkün mü?" başlıklı kısım içerisinde incelenecek ve ilgili ilişkilerin detaylı analizi yapılacaktır.

bağlamında Suriye konusunda önemli kararlar ve anlaşmalar yapmışlar, ikili ve bölgesel güvenlik ilişkilerini ilerletme konusunda mesajlar vermişlerdir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 2015 yılından sonra uyguladığı bölgesel dış politikasında ve güvenlik yaklaşımında şu özelliklerden bahsedilebilir:

- 2014 yılının sonu ve özellikle 2015 yılından itibaren Türkiye'nin güvenlik algısı Suriye'de Esad rejiminin uzaklaştırılması politikasından, bu dönemde ortaya çıkan IŞİD/DAEŞ ve PYD/YPG tehditlerinden dolayı, öncelikle sınırlarının bu terör yapılanmalarına karşı korunması politikasına doğru bir dönüşüm geçirmiştir.
- Bu dönüşüm Suriye'de Esad'ın görevi bırakması yönünde gelişen politikanın terk edilmediği, fakat Türkiye'nin sınırlarında oluşmaya başlayan PYD/YPG koridoru ve IŞİD/DAEŞ tehdidi gibi konuların acil önlem alınması gereken konular haline geldiği için, Esad'ın görevi bırakması eksenli gelişen politikanın arka plana atıldığı görülmektedir.
- Zira Arap Baharı sürecinde Suriye'de Esad hükümetine karşı oluşan bir muhalif ordu olan Özgür Suriye Ordusu (daha sonra adı Suriye Milli Ordusu olarak değiştirilmiştir) ile birlikte, Türkiye sınır güvenliğini sağlamak üzere IŞİD/DAEŞ ve PYD/YPG tehditlerine karşı önemli operasyonlar gerçekleştirmiştir.
- Dolayısıyla söylenebilir ki, özellikle 2015 yılından itibaren Türk karar alıcılar önceki dönemlerde uygulanmış olan daha idealizm/liberalizm ağırlıklı güvenlik politikalarını arka plana atarak, “hayatta kalma” algısı etrafında şekillenen realist bir güvenlik anlayışına doğru önemli bir geçiş ve kırılma yaşamıştır. Bu geçişin yaşanmasında da gerek Türkiye'nin iç dinamiklerinde gerek bölgesel ve küresel dinamiklerdeki değişim etkili olmuştur.

3.2. Rusya'nın Güvenlik Politikaları ve Analizi

Rusya Federasyonu, bugünkü adını öncülü SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra almıştır. Rusya Federasyonu'nun egemen olduğu topraklarda ve ötesinde farklı adlar ve yönetim şekilleriyle de olsa Rus toplumu hep var olmuştur.

Bu çerçevede tarihte Rus toplumu ve kurduğu devletler; Rusya Çarlığı, Rus İmparatorluğu, SSCB ve son olarak Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Rusya Federasyonu'dur (Bushkovitch, 2020). Yakın tarihe bakıldığında, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası süreçte kurulan SSCB bir süper güç olarak iki kutuplu sistemin ABD karşısında konumlanan bir aktörü olarak Soğuk Savaş dönemi süresince önemli bir yer edinmiştir. Bu süreçte SSCB güvenlik politikasını siyasi, askeri, ekonomik ve ideolojik olarak ABD'nin temsil ettiği değerler karşısında konumlandırmış ve bu çerçevede kendi değerlerini küresel bir düzlemde genişletme politikası uygulamıştır. İki kutuplu sistemin doğasına uygun olarak askeri ve nükleer kapasitesini genişleten SSCB, sadece yakın çevresindeki ABD merkezli güvenlik tehditleriyle mücadele etmemiş, aynı zamanda kendi siyasi/ideolojik değerlerini küresel bir düzleme yayma hedefiyle dünyanın çeşitli coğrafyalarında ABD ile rekabet halinde olmuştur. Genel anlamda SSCB ile ABD arasındaki Soğuk Savaş süresince devam eden güvenlik politikasına bakıldığında bu politikanın bir “sıfır toplamı oyun” olarak nitelendiği konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır (Vacroux, 2012). Bu çerçevede SSCB'nin sadece bölgesel düzlemde kalmayıp, küresel düzlemde de ABD ile direkt olmasa da dolaylı yoldan karşı karşıya gelerek bir siyasi, askeri, ekonomik, ideolojik rekabete girdiği görülmektedir.

Soğuk Savaşın 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte sona ermesi ABD'yi, yerine kurulan tek kutuplu sistemin başat aktörü haline getirmiş ve SSCB'nin ardılı olarak kurulan Rusya Federasyonu yeni dönemde yeni güvenlik politikaları uygulama yoluna gitmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD karşısında küresel etki alanını ve gücünü büyük ölçüde kaybeden Rusya, özellikle ilk birkaç yıl ABD dış politikasına ve güvenlik yaklaşımlarına yakın bir politika izlemiştir. Fakat, 1990'ların ikinci yarısından itibaren patlak veren Çeçenistan Savaşı'yla beraber Rusya “yakın çevre” doktrini gereği realist güvenlik eksenli bir politikaya geçiş yapmıştır. Yine de söylenmelidir ki, neredeyse tüm 1990'lı yıllar boyunca Rusya her ne kadar Çeçenistan Savaşı'nda olduğu gibi güvenlik tehditlerine karşı birtakım sert güç eksenli realist güvenlik politikaları uygulasa da genel anlamda liberal ve Batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan bir dış ve güvenlik politikası izlemiştir. Bunun sebebi de 1990'larda Yeltsin'in Başkanlığı döneminde Soğuk

Savaş'tan mağlup ayrılmış bir ülkenin mirasçısı olan Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri olarak zayıf bir konumda bulunması ve en azından bu Soğuk Savaş sonrası ilk dönem boyunca Batı ile mücadele edebilecek kapasiteye tam olarak sahip olamamasıdır ³⁹.

3.2.1. 2000'li Yıllarda Rusya'nın Güvenlik Politikası (2000-2008 Arası Dönem)

Eski bir KGB görevlisi olan Vladimir Putin'in 2000 yılında yapılan seçimlerde Devlet Başkanlığı görevini devralması, Rusya'nın gerek iç politikasında gerek dış ve güvenlik politikalarında önemli değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. 1990'lı yılların son döneminde nispeten başlayan genelde Batı ile özelde ABD ile rekabet edebilme stratejisine dayalı güvenlik politikası, Putin'in göreve gelmesinin ardından daha belirgin şekilde devam etme durumuna gelmiştir. Putin'in kişisel olarak ideolojik olmasa da siyasi ve güç ilişkileri açısından ülkenin Sovyet geçmişine önem vermesi ve bu durumu görevi devraldığı Rusya Federasyonu'nun siyasi, askeri kapasitesini arttırmak için bir motivasyon kaynağı olarak görmesi, bu dönemde Rusya'nın güvenlik politikalarının anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Putin yönetimiyle beraber Rusya, bölgesel bir güç ve enerji politikalarında kilit bir aktör konumuna gelmeye çalışmış ve “yakın çevre”, Balkanlar, Ortadoğu ve hatta Uzakdoğu gibi bölgelere yönelik politikasını yeniden belirlemiştir. Batı'yla ilişkiler bağlamında Putin, Yeltsin döneminden farklı olarak bu ilişkileri pragmatizm ekseninde yürütmeye çalışmıştır (Sönmez, 2010: 41). Putin'in özellikle küresel politikada ve güvenlik anlayışında pragmatizm ve güç ilişkileri ekseninde Rusya'nın konumunu arttırmaya ve yeniden belirlemeye çalışan bir “çok kutuplu dünya” ideali çerçevesinde politika geliştirdiğini söylemek mümkündür. Putin döneminde Rusya'nın güvenlik politikaları algısına, bu algıyı şekillendiren olay ve olgulara aşağıda değinilecektir.

Putin'in göreve başlamasının ardından yayınlanan “Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti” 2000'li yılların ilk dönemindeki Rusya'nın dünyadaki

³⁹ Özellikle bu dönemde devlet başkanı Yeltsin'in Soğuk Savaş sonrası uyguladığı dış ve güvenlik politikasının detaylı bir analizi için bkz. (Sapmaz, 2018).

konumunu belirlemekle beraber gerek yerel olarak gerek bölgesel ve küresel olarak algıladığı tehditleri ve bu tehditlerle çözüm yollarını genel anlamda özetlemektedir. Buna göre aşağıdaki belirlenen bazı maddeler Rusya'nın güvenlik politikasını anlayabilmek yönünden önemli görülmüştür (MID, 2000):

- Uluslararası ilişkilerin sistem tarafından karakterize edilen yapısı dinamik bir dönüşüm içerisinde. Çift kutuplu bir “karşılaşma” yapısının sona ermesiyle beraber, birbirine zıt olarak değerlendirilebilecek iki eğilim dünya politikasına hâkim olmuştur.
- Birincisi; yeni dönemde önemli sayıda çokça devletin siyasi ve ekonomik konumlarında ve bu konumlarını uluslararası süreçlerin çok taraflı yönetimi için geliştirmiş oldukları mekanizmalarda göstermektedir. Ekonomik, siyasi, teknolojik faktörler gittikçe artan bir rol oynamaktadır. Rusya bu temelde çok taraflı bir dünyanın yükselişinin arkasındaki ideolojiyi şekillendirmeye yardımcı olacaktır.
- İkincisi; uluslararası toplumdaki gelişmiş Batı ülkelerinin ABD liderliği altındaki bir siyasal sisteme dayanan ve dünya siyasetindeki kilit sorunların çözümünde tek taraflı bir yaklaşım sunulması esas alınmaktadır.
- Bu iki eğilime karşılık olarak Rusya, yüzyıllara dayanan tarihiyle ve zengin kültürel gelenekleriyle dünyanın büyük ülkelerinden biridir. Uluslararası durumun karmaşıklığına ve iç siyasetteki zorluklara rağmen, Rusya ekonomik, askeri, teknolojik potansiyeli ve Avrasya kıtasındaki eşsiz stratejik konumu sayesinde küresel süreçlerde önemli bir rol oynayacaktır.
- Rusya'nın ulusal çıkarları; politik, sosyal, uluslararası, askeri, sınır, çevre ve diğer alanları da kapsayacak şekilde bireyin, toplumun ve devletin ekonomik açıdan dengeli çıkarlarının bir bütünüdür. Bu çıkarlar uzun vadeli ve devletin iç ve dış politikasının temel hedeflerini ve stratejik ve mevcut hedeflerini tanımlarlar. Ulusal çıkarlar, Rusya Federasyonu Anayasası ve yasaları çerçevesinde faaliyet gösteren kamu kurumlarıyla birlikte işlevlerini yerine getiren devlet otoritesi tarafından güvence altına alınmıştır.

- Devletin çıkarları, Rusya'nın egemenliği ve toprak bütünlüğü ile ilişkili olmakla birlikte, bölgesel ve küresel sorunların çözümünde eşit ve karşılıklı avantaj sağlayan uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi önemli bir husustur.
- Rusya'nın ulusal çıkarları sürdürülebilir bir ekonomik gelişme temelinde gerçekleştirilebilir. Bu nedenle Rusya'nın bu alandaki ulusal çıkarları kilit öneme sahiptir.
- Manevi alandaki ulusal çıkarlara bakıldığında ise; toplumun ahlaki değerlerinin, vatanseverlik geleneğinin, ülkenin bilimsel ve kültürel potansiyelinin korunması ve güçlendirilmesi öne çıkmaktadır.

Yukarıda sayılan maddelerin bir değerlendirmesi yapılacak olursa görülecektir ki; Rusya'nın ulusal ve bölgesel güvenlik politikalarını yeni dönemde oluşturacak olan unsurlar “tek taraflı ve tek kutuplu bir dünya sistemine karşı durma” ekseninde kendini gösteren “bir yeniden çok kutuplu dünya” arayışıdır. Bu çerçevede uluslararası sorunların çözümünde sadece Batı ülkelerinin çıkarlarını önceleyen politikalara bir reaksiyon geliştirilmekte ve bu türden sorunların çözümü noktasında uluslararası işbirliklerinin önemi vurgulanmaktadır. Nitekim, 2007 yılında düzenlenen Münih Güvenlik Konferansı'nda Putin'in altını çizdiği dünya sistemi ve güvenliği modeli önemli bir konuşma olarak kayıtlara geçmiştir. Bu konuşmada Putin; ABD'nin Soğuk Savaş sonrası kurduğu tek kutuplu bir dünya sistemi modeline karşı tepki geliştirmiş ve bunu tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur⁴⁰.

Rusya'nın bu dönemdeki güvenlik politikasının ve dış politika anlayışının özünü bahsedildiği üzere dünyadaki krizlerin ve sorunların çözümünde tek taraflı ve sadece genelde Batı'nın özelde ABD'nin ve kurumsal olarak da NATO'nun rol aldığı bir konsepte karşı durulması oluşturmakta ve bu bağlamda bir “çok kutuplu dünya” modeli çerçevesinde işbirliğine yönelik politika geliştirmenin asıl olması gereken politika haline getirilmesinin vurgulanmasıdır. Bununla beraber Rusya'nın sahip olduğu ekonomik ve özellikle enerji potansiyeli bölgesel ve küresel güvenlik ilişkilerinde öne çıkarılan önemli konular arasında yer almıştır. Rusya'nın bu

⁴⁰ Putin'in 10 Şubat 2007'de yaptığı ve çalışmanın konusu açısından önemli bilgiler içeren bu konuşmanın tam metni için bkz. (Putin, 2007).

dönemde ABD hegemonyasını dengelemek adına ve kendini yeni düzende yeniden konumlandırmak hedefiyle Batılı anlamda kurum ve kuruluşların alternatifinin kurulmasına öncülük ettiği görülmektedir. Bu anlamda Rusya, SSCB sonrası yeni bağımsız olmuş devletlerle birlikte Çin ve Hindistan'ın da katkı sağlaması ile gerçekleşecek bir entegrasyon politikası yürütmekte ve bu anlamda yeniden “çok kutuplu dünya” doktrininin kurulmasının yolunu açmaya çalışmaktadır (Solovyev, 2004: 88). Rusya'nın Putin'in göreve geldiği 2000 yılından Gürcistan ile savaşın yaşandığı 2008 yılına kadarki güvenlik politikalarının anlatılan “Rusya'nın güvenlik yaklaşımı” ekseninde olay ve olgular bağlamında bahsedilmesi gerekmektedir.

Putin'in göreve başladıktan sonraki gelişmelere bakıldığında ilk önemli olayın ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör saldırıları olduğu görülmektedir. Bu olay sonrası Putin, Washington'un teröre karşı savaşına destek vermiş ve özellikle “yakın çevre” olarak gördüğü Orta Asya ülkelerinde askeri birlikler ve üsler bulundurmasına rıza göstermiştir⁴¹. Fakat aynı durumu ABD'nin 2003'te gerçekleştirdiği Irak işgali için söylemek mümkün değildir. ABD'nin Irak'ı BM Güvenlik Konseyi onayı almadan tek taraflı bir kararla işgal etmesi üzerine Rusya, ABD ile hareket etme politikasından bu süreçte vazgeçmiştir. Fakat, yine de Rusya'nın enerji güvenliği politikası açısından bakıldığında Irak'ın işgali sonrasındaki dönemde yüksek seyreden enerji ve hammadde fiyatlarına bağlı olarak Rusya ekonomisini iyi bir seviyeye çıkarmayı başaran Putin, aynı zamanda başlattığı siyasi reformlarla merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştır. Ayrıca bu duruma yol açan bir başka gelişme ve Rusya'nın siyasi güvenliği açısından çözmesi gereken bir diğer sorun Çeçenistan olarak belirmiştir. Çeçenistan'a ikinci kez müdahalede bulunulurken, bu savaşın sonucunda da merkezi otorite sağlamlaştırılmış ve Putin güçlü bir lider profili çizerek 2004'te yapılan seçimlerde büyük bir oy farkıyla tekrar seçilmiştir (Erşen, 2018: 151).

⁴¹ Rusya'nın 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin terörle mücadelesine ve bu çerçevede Afganistan müdahalesine “normalde karşı durması gerekirken rıza göstermesi” ABD ve Rusya'nın Afganistan'dan yönelen ortak tehdit algısından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, Rusya'nın da El Kaide ve benzeri terör örgütlerinden duyduğu tehdit ve bu tehdidin oluşturduğu ulusal güvenlik endişesi, Rus karar vericilerin bu süreçte ABD'ye destek olmasına neden olmuştur. Rusya'nın bu dönemdeki tehdit algısına göre; El Kaide terör örgütü Rusya'nın mücadele halinde olduğu Çeçen savaşçılara destek vermekte, Taliban ise Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin şu anki yönetimleri üzerinde, Post-Sovyet bölgede, büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Rogov, 2005: 355).

ABD'nin Irak işgali karşısında Rusya, ulusal güvenlik konseptinde de belirttiği üzere tek taraflı bir müdahaleye karşı çıkmış ve eğer bu türden bir operasyon gerçekleştirilecekse uluslararası kurumların görüşünün alınması ve bu eksende gelişen bir işbirliği mekanizmasıyla hareket edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında 2003 sonrası gelişen olaylar bağlamında Rusya'nın ABD ile ilişkilerinin bir rekabete dönmeye başladığı söylenebilir. Erşen'e göre ABD'nin Doğu Avrupa ülkelerine füze kalkanı kurma kararı alması, Mart 2004'te NATO'nun üç eski SSCB üyesi olan Letonya, Litvanya ve Estonya'yı üyeliğe kabul etmesi ve bununla ilişkili olarak NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Rusya'nın ulusal güvenlik tehditlerini arttıran faktörler haline gelmiştir. Ayrıca, 2003-2005 arası dönemde Rusya'nın "yakın çevre" olarak kabul ettiği Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da ABD tarafından desteklenen "renkli devrimler" sürecinin meydana gelmesi Rusya ve ABD arasındaki kısa süreli olumlu ilişkiler sürecini tamamen sona erdirmiştir (Erşen, 2018: 152).

Rusya'nın güvenlik tehdidi olarak gördüğü konuların başında özellikle bu dönemde bahsi geçen Baltık ülkeleri ve yine önceden SSCB'nin etki alanında bulunan devletlerin katılımıyla ortaya çıkan "NATO'nun doğuya doğru genişlemesi" ve Rusya sınırlarına dayanması gelmektedir. Bu kapsamda, NATO'nun Nisan 2004'te genişlemesi tehdidine Rusya'nın verdiği yanıt Haziran 2004'te "Mobility 2004" adıyla yapılan geniş ölçekli bir askeri tatbikat olmuştur (Toppo, 2008: 106).

Putin iktidarının ilk döneminde Rusya'nın ekonomik yönetim anlayışı ise "devlet kapitalizmi veya yarı-otoriter kapitalizm" olarak tanımlanan bir sistem üzerine kurulmuştur. Rusya özellikle bu dönemde enerji sektöründe önemli bir güç haline gelmiştir. Putin'in ikinci iktidar döneminde enerji sektöründe daha önceden benimsenen "dışa-açılma" süreci geri çevrilmiş ve devlet ya da kamu sermayesi enerji üretimi ve taşınması alanlarında hâkim bir konum elde etmiştir. Bu çerçevede bakıldığında; 2006 yılında petrol üretiminin 2/3'ü devlet şirketleri tarafından, 2008 yılında doğalgaz üretiminin ise %85'i yine bir devlet şirketi olan Gazprom tarafından gerçekleştirilmiştir. Genel hatlarıyla incelendiğinde görülecektir ki, 2007 yılı baz

alındığında Rusya’da bulunan yabancı şirketlerin enerji kaynakları üretimindeki payı da%6’ya düşmüştür (Zhussipbek, 2011: 58).

Özetle; Putin’in göreve başlamasından sonra Rusya’nın 2000-2008 arası güvenlik politikasına bakıldığında şu özelliklerden bahsetmek mümkündür:

- 1990’lı yılların son dönemlerinde başlamış olan ABD’yi dengelemeye yönelik dış politika ve güvenlik anlayışı, Putin’in göreve gelmesinin ardından daha belirgin olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede genelde Batı ile özelde ABD ile ilişkiler daha pragmatik bir eksen ve olabildiğince Rusya’nın ulusal çıkarını önceleyecek şekilde yürütülmüştür.
- Soğuk Savaş sonrası ABD öncülüğünde ortaya çıkan tek kutuplu sisteme özellikle Münih Güvenlik Konferansı konuşmaları esnasında “bir karşı duruş” anlayışı geliştirilmiş ve bu konferansta bazı söylemler aracılığıyla “yeniden çok kutuplu dünya” vurgusu yapıldığı görülmüştür (Putin, 2007).
- Bu konu ile bağlantılı olarak, yine aynı konferans konuşmaları süresince, çok kutuplu dünya anlayışı çerçevesinde, küresel sorunlara tek taraflı çözüm politikaları reddedilmiş ve bu türden sorunların çözümünde uluslararası işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır (Putin, 2007).
- Bu dönemde Rusya’nın “yakın çevre” olarak tanımladığı eski Sovyet coğrafyasında ortaya çıkan ve ABD’nin desteklediği renkli devrimlere karşı bir pozisyon geliştirilmiş ama nihai olarak bu devrimleri ve değişim hareketlerini önlemeye yönelik herhangi bir uygulamada bulunulamamıştır ⁴².
- Son olarak 2008’e kadar olan dönemde Rusya’nın Putin’in liderliği altında yeniden büyük bir güç olma yolunda ilerlerken, ekonomik kapasitenin önemi noktasında politikalar geliştirilerek öncelik özellikle enerji güvenliği alanına çevrilmiştir.

⁴² Putin yönetimi 2008 yılından itibaren Gürcistan’daki NATO/AB eksenli değişim hareketlerine karşı sert gücünü kullanarak pozisyon aldığı gibi, özellikle 2014 yılında Ukrayna’da gerçekleşen “renkli devrim” girişimine karşı da bu defa Kırım’ı ilhak ederek ve Ukrayna’nın doğusuna müdahale ederek karşılık verecektir. Putin, aynı yıl “bazı ülkelerde yaşanan renkli devrimlerin Rusya için ders ve uyarı olduğu ifade ederek, hükümetin Rusya’da renkli devrim yaşanmaması için her şeyi yapacağını” belirtmiştir (TürkRus, 2014).

3.2.2. Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Yeniden Şekillenen Güvenlik Politikası (2008-2015 Arası Dönem)

Çalışma içerisinde Rusya'nın Güvenlik Politikalarının 2008 sonrası yeni bir döneme girmesinin ve bu şekilde bir bölümlendirmeye gidilmesinin nedeni, bu yıldan itibaren değişen güvenlik politikalarının temelini bir önceki alt başlıkta bahsedilen 2007 yılı Münih Güvenlik Konferansı'daki Putin'in konuşmasının belirlemiş olmasıdır. Bu konuşma sırasındaki, “tek kutuplu dünya ve olaylara tek taraflı çözüm anlayışının reddedilmesi” ve buna karşı “yeniden çok kutuplu dünya” ihtiyacının ve arayışının vurgulanması, Rusya'nın tehditleri ve kuşatmaları kabul etmeyeceği ve bu tehditlere gerekli karşılıkların verileceğinin duyurulması (Yılmaz, 2019: 58), 2008 yılından itibaren Rusya'nın sadece söylemsel düzeyde kalmayıp eylemsel düzeyde de harekete geçmesi doğrultusunda önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede 2008 yılından itibaren Sapmaz'ın tanımladığı şekliyle “bir karşı hamle” dönemi başlamıştır (Sapmaz, 2018).

Ayrıca, 2008 yılında dönemin Devlet Başkanı Dimitriy Medvedev tarafından açıklanan “Medvedev Doktrini”ne göre beş dış politika ve güvenlik ilkesi belirlenmiştir. Bu ilkelere göre; Rusya uluslararası hukukun temel prensiplerini kabul etmiş ve diğer devletlerle ilişkilerini bu prensipler üzerine kurmaya karar vermiştir. Uluslararası sistemin “çok kutuplu olması” gerekliliği yinelenmiş, bu anlamda tek bir devletin karar vermesine neden olan uluslararası sistemi değiştirmek Rusya'nın hedefleri arasına girmiştir. Avrupa, ABD ve diğer devletlerle iyi ilişkilerin kurulması ekseninde, temelde hiçbir devletle çatışma taraftarı olunmadığı belirtilmiştir. Diğer devletlerde yaşayan Rusyavatandaşlarının hukuklarının korunması doğrultusunda Rusya'ya yapılacak muhtemel bir harekete hemen cevap verileceği vurgulanmıştır. Son olarak, Rusya'nın imtiyazlı çıkarlara sahip olduğu bölgelerle bir ortak tarihi olduğunun altı çizilmekte ve bu bölgelerin Rusya'ya daha sıkı bağlı olması gerektiği belirtilmektedir (İsmayilov, 2013: 95). Bu ilkelerden özellikle son ikisi yeni dönemde Rusya'nın güvenlik politikalarının değişiminin ana hatlarını belirleyen bir içeriğe sahiptir. “Diğer devletlerde yaşayan Rusya vatandaşlarının hukuklarının korunması” ilkesi özellikle Rusya'nın yakın çevresinde meydana gelen ve kendi çıkarlarına aykırılık oluşturan olaylara bir müdahale hakkının gerekçesini

oluşturmuştur. Yine bu ilke ile bağlantılı şekilde, “Rusya’nın imtiyazlı çıkarlara sahip olduğu bölgelerle bir ortak tarihi olduğunu” söyleminin vurgulanması ile bu bölgelerde oluşabilecek bir Rus çıkarı karşısı bir hareketin, ki burada söylenmek istenen ABD, AB ve NATO’nun oluşturduğu “Batı” kampının bir müdahalesidir, Rusya’nın tepkisiyle karşılanacağı uyarısının yapılmasıdır. Bu çerçevede, pratikte de meydana gelen 2008 yılındaki Rusya’nın Gürcistan ile savaşı, 2014 yılından itibaren Ukrayna çerçevesinde gelişen olaylar ve son olarak 2011 yılından başlamak üzere, fakat özellikle 2015 yılından itibaren Rusya’nın Suriye’ye müdahalesi olayları, bu bağlamda değerlendirilebilmektedir.

Rusya’nın 2008-2015 yılları arasında bölgesinde meydana gelen olayları ve olguları açıklamaya başlamadan önce, özellikle Gürcistan, Ukrayna ve Suriye çerçevesinde gelişen sorun alanlarını doğru analiz edebilmek için, bu dönemde Rusya’nın geliştirdiği diğer güvenlik ve askeri doktrinlere bakmak gerekmektedir. 2010 yılında yayınlanan askeri doktrin bunlardan bir diğeridir. Bu doktrinin imzalanması sırasında her ne kadar Devlet Başkanı Medvedev olsa da, doktrinin mimarı olarak o dönem Başbakanlık görevini üstlenen Putin’in etkisinin daha fazla olduğu söylenebilir. Bu doktrinde Kuzey Kafkasya’daki ayrılıkçı hareketler ve NATO’nun doğuya genişlemesi en büyük tehditler olarak belirlenmiştir. Rusya, NATO’nun genişlemesi tehdidine karşı Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Örgütü, Tek Ekonomik Saha gibi organizasyonların kurulmasına öncülük etmiştir (Yılmaz, 2019: 60). Bu doktrin bölgedeki güvenlik sorunlarının temel nedeni olarak NATO’yu işaret etmekte ve NATO’nun genişlemesi ve görev alanının dışına çıkarak küresel fonksiyonlar üstlenmesini Rusya açısından önemli bir tehlike olarak tanımlamaktadır. Rusya’nın sınırlarına yakın bölgelerde NATO’nun askeri olarak konumlanmasını önemli bir tehlike olarak gören Rusya yönetimi, özellikle bu anlamda ABD askerlerinin Romanya ve Bulgaristan’daki varlıklarını tehlikeli bulmaktadır. NATO’nun bu genişlemesine karşı Rusya, bahsedildiği üzere kolektif güvenlik ve askeri işbirliği yönünden “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü” ve buna ilaveten Belarus gibi Rusya’ya siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan yakın devletlerle ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi daha bölgesel kuruluşlarla işbirliği halinde hareket etme politikasını benimsemiştir (Aktaran: Sapmaz, 2018: 159-160).

Yukarıda anlatılan ulusal güvenlik ve askeri doktrinler çerçevesinde, Rusya genelde Batı özelde ABD'ye karşı “yakın çevre” etki alanı olarak tanımladığı bölgelerde oluşan “istikrarsızlık” kuşağına, bu defa söylemde kalmayıp eyleme geçerek karşılık verme ve bu anlamda bir denge oluşturma politikasına geçiş yapmıştır. Daha önceki başlıkta bahsedildiği üzere Rus yönetimi, 2008 yılından önce özellikle yakın çevresinde gerçekleşen renkli devrimler gibi Rusya karşıtı hareketlere sadece söylem düzeyinde ve “tek kutuplu sisteme karşı çıkış” ekseninde bir politika geliştirmiş ve bir eylemsel karşılıklı bulunmamıştır. 2008 yılı bu anlamda, Rusya'nın dış politikası ve güvenlik yaklaşımları açısından bir kırılma noktasını oluşturmuş ve bu yıldan itibaren başta Kafkasya olmak üzere Ukrayna ve daha sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında ortaya çıkan “Arap Baharı” olaylarında Rusya önemli hamleler gerçekleştirmeye başlamıştır.

Bu çerçevede ilk bahsedilmesi gereken olay, 2008 yılında meydana gelen Rusya-Gürcistan Savaşı'dır. Bakıldığında, Rusya'nın Gürcistan ile ilişkilerinin tarihsel düzlemde sorunlar içerdiği bilinse de, temelde Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin bu ilişkilerde daha belirleyici olduğu görülmektedir. Rusya ve Gürcistan arasındaki temel sorun Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetler olan Güney Osetya ve Abhazya noktasında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda; Gürcistan hükümetlerinin özellikle bu iki özerk cumhuriyet üzerinde merkezi otoriteyi kurma hedefi, buna karşılık Rusya'nın bu bölgelerdeki yönetimlerle tarihsel, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin güçlü konumu nedeniyle gerilimler yaşanmaktadır. Gerilimin iç ve bölgesel dinamiklerini bu sebepler oluştururken, dış dinamikler olarak Gürcistan ve özerk cumhuriyetleri üzerinde yaşanan NATO-Rusya karşıtlığı ön plana çıkmaktadır.

Rusya ve Gürcistan arasındaki gerginliğin ilk aşamalarına bakıldığında Rusya'nın, 1990'ların ilk yıllarında Güney Osetya ve Abhazya'ya birlikler gönderip bu bölgelerdeki ayrılıkçı hareketleri desteklediği görülmektedir. Gürcistan'ın olası bir NATO üyeliği durumu ve 2003 yılında gerçekleşen “Gül Devrimi” adıyla anılan renkli devrim ise yeni dönemde Moskova'yı tedirgin edici bir gelişme olarak belirmiştir. Bu yılda, Rusya-Gürcistan ilişkileri ABD'de eğitim görmüş genç bir milliyetçi olan Mikhail Saakaşvili'nin Shevardnadze'nin yerine Cumhurbaşkanı

seçilmesiyle kötüleşmiştir. Saakaşvili'nin Batı eğilimli politikaları ve Gürcistan'ı NATO üyesi yapma planları Kremlin'i oldukça rahatsız etmiştir (Ziegler, 2009: 205). Saakaşvili'ye iktidar yolunu açan Gül Devrimi, Moskova ile Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri arasındaki ilişkiyi daha da birbirine yaklaştırmıştır. Bu dönem içerisinde yapılan bir toplantıda özellikle Gürcistan'ın üç özerk cumhuriyetinin vatandaşlarına ayrıca Rusya vatandaşlığı verilmesi sürecinin hızlandırılmasına karar verilmiştir. Rus medyası da Dışişleri Bakanlığı'nın binlerce pasaportu bu bölgelerdeki kişiler için hazırladığını duyuran bir haber yapmıştır (Illarionov, 2009: 55).

Rusya ve Gürcistan arasındaki bu gerginlikler Ağustos 2008'de üst noktaya ulaşmış ve bu yılda Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin Güney Osetya'ya askeri birlikler göndermesine Rusya, karşı birlikler göndererek Güney Osetya ve Abhazya'yı işgal ederek yanıt vermiştir. Bu dönemde Rusya Devlet Başkanı olan Medvedev, Güney Osetya ve Abhazya'nın diplomatik tanınırlığını onaylamıştır. Rus yöneticiler Saakaşvili'yi askeri güç kullanması yönünde cesaretlendirdiği için ABD'yi suçlamıştır. Beş gün süren bu savaşla Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra ilk kez kendi sınırları dışında askeri güç kullanmış ve önceden SSCB alanında bulunan Ukrayna gibi diğer devletlere kendisiyle işbirliği yapmalarını, aksi durumda Rusya'nın yeni "saldırgan" yüzü ile karşılaşacaklarının mesajını vermiştir (Ziegler, 2009: 205).

Cohen'e göre Moskova, Gürcistan'da gerçekleştirdiği bu savaş ile şu hedeflere ulaşmayı planlamıştır:

- Gürcü birliklerini çıkararak Güney Osetya ve Abhazya'daki Gürcistan egemenliğini sonlandırmak. Rusya bu çerçevede bu ayrılıkçı bölgelerin muhtemel ilhakı ve sonrasında bağımsızlığı için bir zemin hazırlamıştır. Bu hedef büyük ölçüde başarılmış görünmektedir.
- Gürcistan'ın NATO'ya katılımını engellemek ve Ukrayna'ya muhtemel bir NATO üyeliği ısrarının savaşa yol açabileceği noktada güçlü bir mesaj göndermek.
- Ayrıca Rusya'nın uzun vadeli hedefine bakıldığında ise; özellikle stratejik enerji boru hatları üzerindeki Rus kontrolünü arttırmak olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda eğer Gürcistan'da Rusya'ya yakın bir yönetim oluşturulabilirse, stratejik Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattının ve Bakü-Erzurum Doğalgaz Boru Hattının Moskova'nın kontrolüne gireceği hesabı yapılmıştır. Gürcistan'da rejim değişikliğinin başarılması halinde, Orta Asya ve Azerbaycan'ı Karadeniz'le ve daha ötesinde okyanuslarla birleştiren enerji ve nakliye koridorunun kontrolünün sağlanması hedeflenmektedir. Daha önce 1999 yılında Batılı şirketler Orta Asya devletleriyle Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattının inşa etme anlaşması yapmışlardır. Gürcistan-Rusya savaşının başladığı ana kadar da bu koridor, Azerbaycan ve kısmen Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rus kontrollünde olan boru hattı rotasını es geçmesini ve bu anlamda petrolü Rus topraklarına uğramadan Hazar Denizi havzasından Gürcistan ve Türkiye üzerinden taşınmasına olanak sağlamıştır. Bu yüzden Rusya'nın Gürcistan üzerindeki hakimiyeti jeopolitik, jeoekonomik olarak önemli görülmüştür (Cohen & Hamilton, 2011: 1-2).

Rusya'nın ulusal güvenlik ve askeri doktrinlerinde belirttiği üzere NATO'nun doğuya doğru genişlemesi öncelikli bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Ayrıca NATO ile birlikte AB'nin de bu proje içerisinde yer alması Rusya'nın güvenliğini tehdit eder görünmüştür. Bu çerçevede 2004 yılından başlamak üzere, fakat özellikle Rusya'nın "eylemsel karşılık verme politikası" temelinde 2014 yılı içerisinde hızlanan Ukrayna merkezli olaylar, Rusya'nın önemli ölçüde bu coğrafyada harekete geçmesine sebep olmuştur. Rusya'nın Ukrayna ile olan ilişkilerinin bugünkü dinamikleri genellikle Soğuk Savaş sonrası 1991'de Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra başlamışsa da, asıl olarak 2000 yılında Rusya'da Putin'in iktidara gelmesinden sonra özellikle güvenlik ve enerji konularında yoğunlaşmıştır. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği üzere Rusya'nın ABD ile olan ilişkileri 2003 yılına kadar olumlu seyreitse de, bu yıldan itibaren Rusya'nın "yakın çevre nüfuz alanı" olarak belirlediği ülkelerde başlayan birtakım "Renkli Devrimler", bu ilişkileri kötüleştirmeye başlamıştır. Bu ülkelerden biri olan Ukrayna'da 2004'te başlayan "Turuncu Devrim" ile iktidara gelen Cumhurbaşkanı Viktor Yuşçenko, Avrupa-Atlantik sistemi devlet ve kurumlarına daha fazla entegre olmak yönünde bir dış ve güvenlik politikası takip etme eğiliminde olmuştur. Rusya'nın bu dönemde

Ukrayna'ya karşı izlediği güvenlik politikası askeri anlamda eylemsel bir tepki içermese de, Gürcistan ile yaşadığı 2008 yılındaki savaş ile Putin yönetiminin Ukrayna'ya “Batı” ile ilişkileri konusunda açık bir mesaj verdiği görülmektedir. Bununla beraber bu dönemde Rusya, Ukrayna'ya karşı sıklıkla enerji kozunu kullanarak hareket etme politikasını seçmiştir.

2010 yılında Ukrayna'da yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanlığını Rusya'ya yakın bir isim ve 2004 yılındaki adaylardan da biri olan Viktor Yanukoviç'in kazanması ve Rusya'nın bu dönemde Sapmaz'ın da tanımladığı üzere “karşı hamle” dönemine geçmiş olması (Sapmaz, 2018), Ukrayna'ya yönelik politikasını daha yakından takip etmesine neden olmuştur. Bakıldığında, Rusya-Ukrayna ilişkileri Yanukoviç'in dış politikasının genel olarak Rusya ile uyumlu olmasından dolayı sorunsuz görünmektedir. 2013 yılı sonlarında Ukrayna'da başlayan olaylar ise genel olarak bu tutumun sonucu olarak ortaya çıksa da, özelde Yanukoviç'in AB ile “Doğu Ortaklığı Antlaşması”nı imzalamaması ile özellikle başkent Kiev'de sokak protestolarına dönüşmüştür. Bu anlaşmanın, tam üyelik hedefi öngörmeyen ancak, AB ile Ukrayna arasında her türlü alanda işbirliğinin geliştirilmesini ve Ukrayna'nın kurumsal olarak AB düzeyine getirilmesini hedefleyen bir anlaşma olduğu bilinmektedir (Demir, 2014: 170). Yanukoviç'in AB ile “Doğu Ortaklığı Antlaşması” yerine Rusya ile gümrük birliği anlaşmasına yönelmesi, Batılı devletlerin de desteklediği muhalefetin hareketlenerek sokak protestoları başlatmasına neden olmuştur. Parlamentoda Yanukoviç'in başkanlık yetkilerinin sınırlandırılması ve devamında görevden alınması konusunda yapılan oylama sonucunda Yanukoviç Kiev'den ayrılarak görevi bırakmıştır. Bilgiç'e göre bu olay ile Ukrayna'da ikinci bir “Turuncu Devrim” gerçekleşmiştir (Bilgiç, 2014: 378).

Rusya'nın güvenlik politikası açısından Ukrayna'da yaşanan olayların Putin tarafından değerlendirilmesi önemli bilgiler içermektedir. Putin, 4 Mart 2014 tarihinde gazetecilere verdiği röportajda ülkesinin güvenlik politikası ve Ukrayna olaylarına yaklaşımını açıklamıştır. Bu çerçevede, Putin'in görüşü Ukrayna'da Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in muhalefetin erken seçim isteklerini kabul etmesi, 2004 Anayasası'na dönülmesini uygun bulması ve daha birçok konuda halkın isteklerini

dinlemesine rağmen; bu şekilde bir görevi bırakma sonucuna maruz bırakılmasının illegal olduğu ve anayasal olmadığı yönündedir. Ayrıca Putin, Yanukoviç'in görevinden ayrılması ile oluşan halihazırdaki Ukrayna yöneticilerinin meşru olmadığını ve asıl meşru Cumhurbaşkanının sadece Yanukoviç olduğunu vurgulamaktadır. Buna sebep olarak da Ukrayna yasalarına göre bir Cumhurbaşkanının görevi bırakmasının; ölüm, kendiliğinden görevden çekilme ve hukuki soruşturma şeklinde, sadece üç yolla olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Putin'e göre Ukrayna'nın meşru Cumhurbaşkanı hala Yanukoviç'tir ve kendisi de Ukrayna vatandaşlarının özgürlüğünün ve güvenliğinin korunması için Rus silahlı kuvvetlerinin kullanılmasını talep etmiştir (President of Russia, 2014). Rusya'nın Ukrayna politikasında Kırım ve Ukrayna'nın doğusundaki Donetsk ve Lugansk şehirlerini içine alan Donbass bölgesi, büyük oranda Rus kökenli Ukrayna vatandaşlarını barındırması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konudan hareketle Rusya'nın bu bölgelerde yaşayan Rus kökenli kişileri koruma politikası "insani müdahale" kavramı altında meşrulaştırılmaktadır. Bakıldığında, Yanukoviç'in "Ukrayna vatandaşlarının özgürlüğünün ve güvenliğinin korunmasını" talep etmesi, Rusya'nın bu yöndeki güvenlikçi bakış açısına da önemli bir söylemsel destek sağlamıştır. Ayrıca Putin bir diğer konuşmasında Kırım ile ilgili, "*Kırım'ın insanların gönüllerinde ve akıllarında Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu*" belirtmiştir. Buna karşılık, NATO'nun doğuya genişlemesi konsepti çerçevesinde adımlar atması, Ukrayna hükümetinin NATO'ya katılma niyetinde olması ve NATO gibi askeri bir gücün Rusya'nın bu tarihi "arka bahçesinde" bulunması Putin tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir (President of Russia, 2014).

Kırım'ın Rusya açısından stratejik önemi ile birlikte tarihsel ve kültürel önemi de bilinmesi gereken önemli bir husustur. Nitekim yukarıda Putin'in Kırım için kullandığı cümle Rusya'nın tarihsel hassasiyetleri ile biçimlenen bir Kırım müdahalesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda bakıldığında; Kırım Yarımadası Rusya için yıllarca stratejik ve sembolik bir öneme sahip olmuştur. Stalin'in ölümü sonrası 1954 yılında yarımada Sovyet lider Kruşçev zamanında Ruslardan o zamanki Sovyet Ukraynası kontrolüne devredilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Kırım yarımadası Ukrayna'nın kontrolünde olmasına rağmen iki ülke arasındaki kira

sözleşmesi gereğince Rusya'nın Karadeniz Donanmasına ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Ayrıca manevi anlamda Kırım, Rus Ortodoks Kilisesinin evi olarak görülmekte ve saygı gösterilmektedir. İnanişâ göre 988 yılında Kiev Büyük Prensi Ortodoks bir Hristiyan olarak burada vaftiz edilmiştir (Galeotti, 2016: 283).

Stratejik anlamda yeniden bakıldığında, Kırım'da bulunan Rusya'nın Karadeniz Donanmasına ait üssün kullanımı konusunda Rusya ile Ukrayna arasında sorunlar yaşandığı ve kullanım konusunda Ukrayna tarafından kira sözleşmesi gereğince sınırlamalar getirildiği görülmektedir. Bu anlamda, Rusya'nın deniz seferlerinde kullandığı ekipmanların kontrolü ve Sivastopol'daki üssün kullanılan kara sınırının miktarı konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ayrıca, Rusya ile Ukrayna arasında Kerç Boğazı'nın hudutları konusunda da anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Rusya'nın deniz gücünün etkin kullanımı bu anlamda sınırlamalara tabi tutulmuştur. Ukrayna hükümeti bu anlaşmada önceki Sovyet idari dönemine dayanarak iki eski Sovyet Cumhuriyeti arasındaki deniz sınırını esas almıştır. Buna karşılık Rusya her zaman boğazın ortak ve eşit kullanımı konusunda ısrar etmiş ve sonuçta bu durum ikili ilişkilerde bir sorun olmaya devam etmiştir (Sanders, 2014: 72-73). Her ne kadar Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkiler Yanukoviç döneminde olumlu ilerlese de, özellikle Ukrayna'da gerçekleşen olaylar sonrası Yanukoviç'in iktidardan uzaklaştırılması ile Rusya'nın Kırım konusundaki hassasiyeti ve endişesi artmıştır. Dolayısıyla Kırım'ı Ukrayna'daki Rusya karşıtı hareketlere bir tepki ve bir "karşı hamle" olarak kendi topraklarına katarak, Rusya hem bölgede var olduğunun mesajını vermek istemiş hem de bahsi geçen sınırlamalardan kurtularak özellikle Karadeniz'de daha hakim bir devlet olarak gücünü konsolide etmeye çalışmıştır.

Bu hedefler ve güvenlik kaygıları ekseninde Kırım'ın Ukrayna'dan kopararak Rusya'ya katılmasını sağlamak ülkenin ulusal güvenlik çıkarları açısından stratejik bir hedef olarak belirlenmiştir. Ayrıca bakıldığında, NATO'nun Kırım'da bulunacak olması ve dolayısıyla Karadeniz'deki muhtemel varlığı Rusya'nın güvenliğini tehdit etmiş ve Mart 2014'te gerçekleştirilen Rusya'nın Kırım'ı ilhak plan ve hareketi birçok risk barındırmasına rağmen temelde hesaplanmış bir operasyon olarak belirlenmiştir. Lukyanov'a göre de; Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmek istemesindeki

temel motivasyon şüphesiz, Karadeniz'deki Rus donanmasının varlığını garantiye almak ve Ukrayna'nın NATO'ya katılımını engellemek olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın stratejik çıkarlarını korumak ve ülkenin pozisyonunu güçlendirmek için girişilen bu radikal hareket, genel olarak Putin'in siyasi eylemlerinin realist ruhunu yansıtmıştır (Lukyanov, 2014).

Putin yönetiminin önemli stratejik ve taktik yöntemlerle hareket ederek gerçekleşmesine sebep olduğu⁴³ 16 Mart 2014'teki Kırım Referandumunda, burada yaşayan halka, Rusya'ya bağlanmak ya da Ukrayna'nın 1992 Anayasası'ndaki statüsüne dönmek şeklinde iki seçenek sunulmuştur. İkinci seçenek, Kırım bölgesinin özerk yapısının genişletilerek Ukrayna'ya bağlılığın devam edilmesi anlamına gelmiştir. Yapılan referandumda oylamaya katılanların büyük çoğunluğu bölgenin yeniden Rusya'ya bağlanması yönünde görüş bildirmiştir. Burada vurgulanması gereken bir nokta da, Kırım'da nüfusun %58,5'ini Rus kökenlilerin oluşturmasıdır. Gerçekleştirilen bu referandum sonucunu ABD ve AB tanımamış ve Rus yetkililere yaptırım uygulayacağını açıklamış, Çin ise çekimser bir karar ortaya koymuştur (BBC News Türkçe, 2014).

Ayrıca Nisan 2014'te Ukrayna'nın doğusundaki Rus nüfusun ağırlıkta olduğu Donbass bölgesindeki Donetsk ve Lugansk şehirlerindeki Rus ayrılıkçılar ile Ukrayna Silahlı Kuvvetleri arasında başlayan çatışma, Ukrayna krizinin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. Kırım'daki olaylara benzer şekilde hareket edilen bir stratejiyle bu bölgede resmi binalar işgal edilmiş ve Ukrayna hükümetinin yetki ve egemenliğini kullanması engellenmiştir. Bu süreçte Rusya'nın desteklediği operasyonlar ile ABD ve NATO'nun genel olarak Ukrayna politikasına bir karşılık verilmek istenmiştir. Devamında bu ayrılıkçı operasyonların başarıya ulaşması halinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün tehlikeye gireceğini düşünen Ukrayna yönetimi, Batı'nın desteği ile ayaklanmaları bastırmak için askeri güç kullanmaya başlamıştır (Demir, 2014: 175). Kırım'ın kaybedilmesi ve Ukrayna'nın doğusundaki

⁴³ Rusya'nın Kırım'ı ilhak planı ile ilgili ayrıntılı bir belgesel “Крым. Путь на Родину” (Kırım: Anavatanına Dönüş) adıyla yayınlanmıştır. Bu belgeselde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı ile bir röportaj yapılarak, Kırım operasyonunun çeşitli yönleriyle anlatımı ortaya konmuştur (Putin, Крым Путь на Родину Документальный фильм Андрея Кондрашова, 2015).

toprak kayıpları tehlikesine rağmen, Ukrayna'nın Batılı kurumlarla özellikle AB ile olan yolculuğu Yanukoviç sonrası iktidara gelen yönetimle hızlanmış ve yeni dönemde AB ile ilk adım atılmıştır. Brüksel'de 21 Mart 2014'te Ortaklık Anlaşması'nın siyasi kısımları imzalanmış ve 27 Haziran 2014'te ise ülkenin yeni Devlet Başkanı Petro Poroşenko anlaşmanın ekonomik kısmını yine Brüksel'de imzalamıştır (Cura, 2016).

Rusya'nın bu dönemde yayınlamış olduğu 2014 yılı askeri doktrinine kısaca bakmak gerekmektedir. Bu doktrin içerisinde ele alınan “askeri tehlikeler ve tehditler” bölümü gerek yakın çevre güvenlik politikasında gerek Rusya'nın müttefik olarak kabul ettiği ülkelerdeki güvenlik politikasının anlaşılması için önemli görülmektedir. Bu çerçevede doktrin 2014 yılından itibaren Rusya'nın güvenliğine tehdit olarak, NATO'nun güç kullanma potansiyelini artırması ve Rusya sınırlarına yaklaşması; Rusya'ya ve müttefiklerine yönelik toprak talepleri ve ilgili devletlerin iç işlerine karışma eğilimi; BM Şartı'nın ihlal edilerek Rusya ile müttefik olan devletlere karşı güç kullanılması olarak belirtilmektedir. Belgede bazı bölge veya ülkelerde yaşanan istikrarsızlığın küresel ve bölgesel boyutta sorunlar yaratabildiğine dikkat çekilmektedir. İstikrarsız bölgeler ibaresi sadece Ukrayna'da yaşanan gelişmelere değil, aynı zamanda Rusya'nın yakın çevre olarak gördüğü Güney Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerdeki son dönemdeki gelişmelere de vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla yeni askeri strateji Ukrayna, Kuzey Afrika, Suriye, Irak ve Afganistan'daki gelişmelerden doğan tehditler göz önünde tutularak hazırlanmıştır (İsmayılov, 2014: 2-3).

Bu çerçevede, Rusya'nın bu dönemde kendi yakın çevresi haricinde etkili olduğu bir ülke olan Suriye'deki güvenlik yaklaşımına bakılmalıdır. Bilindiği üzere 2010 yılının sonlarından itibaren Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında başlayan “Arap Baharı” adıyla anılan rejim karşıtı ayaklanma hareketlerinin etkilediği ülkelerden biri de Suriye'dir. Rusya'nın, Arap Baharı olaylarının başlamasının ardından izlediği dış ve güvenlik politikasına bakıldığında üç parametre üzerinden hareket ettiği görülmektedir. Bu parametreler Erşen'e göre; yerel, bölgesel ve küresel düzeylerde değerlendirilebilecek endişeler ile şekillenmiştir. Bölgesel düzeyde,

Ortadoğu’da siyasi, ekonomik ve askeri çıkarların savunulması; küresel düzeyde Arap Baharı bağlamında oluşabilecek jeopolitik dengelerin Rusya ve Batı arasındaki küresel güç mücadelesinin yansıdığı bir politika sahası olarak algılanması; yerel düzeyde ise Arap Baharı sürecinin iç siyasi dinamiklerde ortaya çıkarabileceği tehditleri önlemek, Rusya’nın güvenlik ve dış politikasına yön veren dinamikleri oluşturmuştur (Erşen, 2014: 117).

Bölgesel anlamda Rusya, güvenlik politikasını şekillendirirken siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları ekseninde hareket etmiş ve bu çerçevede Ortadoğu’daki ülkelerde meydana gelen değişim hareketlerine karşı farklı tepkiler göstermiştir. Bu anlamda, sınırlı ilişkilere sahip olduğu Tunus, Bahreyn ve Yemen’deki olaylara karşı daha geri planda kalmayı tercih eden Putin yönetimi, olayların Libya ve Suriye’ye yayılmasından sonra bu ülkelerle sahip olduğu siyasi, askeri, ekonomik ve tarihi bağları nedeniyle, bölgesel çıkarları ekseninde aktif bir politika izlemeyi tercih etmiştir (Erşen, 2014: 117). Arap Baharı olaylarının gerçekleştiği ülkelerle olan ilişkilerinin durumu, Rusya’nın bu ülkelerde meydana gelen olaylara ne şekilde tepki vermesi gerektiği konusunda bir politika zemini hazırlamıştır. Bu çerçevede, Tunus ve Mısır’da olayların başladığı sıralarda, bu iki ülke ile olan sınırlı ekonomik ve siyasi bağlar nedeniyle, Rus çıkarlarına önemli ölçüde bir tehdit ya da istikrar bozucu bir durum hissedilmemiştir. Kaldı ki, bu iki ülkenin yakın tarihe bakıldığında ABD ve AB ile ilişkileri her zaman Rusya’dan daha yakın olmuştur. Aynı zamanda olaylar başladığı zaman bu ülkelerdeki iç dinamikleri de hesaba katan Rusya açısından, ilerde kendi siyasi güvenliğine de tehdit oluşturabilecek herhangi bir radikal “İslamcı” tehdit unsuru ortaya çıkmamıştır (Dannreuther, 2015: 80). Rus perspektifinden bakıldığında bu anlamda Sovyet/Rus devletinin 1970’lerin sonundan beri radikal “İslamcı” tehditlerle sürekli bir mücadele içinde olduğu görülmektedir. Afganistan’daki Sovyet işgali ile başlayan bu tecrübe, Tacikistan’daki iç savaşa uzanmakta, özellikle 1990’ların sonu ile birlikte Kuzey Kafkasya’nın Çeçenistan bölgesinde meydana gelen isyanlarla devam etmiştir. Kuzey Kafkasya’daki bu isyanlar Rusya bakış açısına göre ayrılıkçı milliyetçi bir çizgiden daha radikal “İslamcı” bir çizgiye bürünmüştür (Dannreuther, 2015: 81). Dolayısıyla bu kısa tarihi bağlamdan hareketle bakıldığında, Rusya’nın Arap Baharı olaylarının yaşandığı

ülkelere bakış açısında ülke bazında bir değerlendirme gerçekleşmiş ve bu çerçevede ilgili ülkelerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerle birlikte bu ülkelerden kaynaklanabilecek ve kendi siyasi güvenliğinde önemli ölçüde tehdit oluşturma riski barındıran radikal unsurlar göz önünde tutulmuştur. Devamında Libya ve Suriye’de gerçekleşen halk ayaklanmaları ve iç savaş ortamında da Rusya’nın genel çerçevede yukarıda bahsedilen stratejik çıkarları ve tehdit algılamaları ekseninde politika geliştirdiği söylenebilir.

Suriye’de gerçekleşen Arap Baharı çerçevesindeki olaylara, bu ülkedeki krizin hala devam ettiği düşünüldüğünde daha geniş bir pencereden bakmak gerekmektedir. Suriye, stratejik açıdan Ortadoğu bölgesinde Moskova’nın “müttefik” olarak gördüğü en önemli ülke konumundadır. Bakıldığında, Rusya’nın Suriye ile sıkı ilişkileri SSCB dönemine kadar dayanmaktadır. Özellikle Şubat 1966’da Baas Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra Suriye’nin bazı alanlarda SSCB’ye bağımlılığı artmıştır. Bu dönemden itibaren, ekonomik alanda Suriye, petrol sahalarını kendi çıkarına kullanmak ve Fırat nehri üzerinde baraj inşası gibi çeşitli projelerini gerçekleştirebilmek için Sovyet yardımlarına güvenmek zorunda kalmıştır. Askeri alanda, Suriye’nin 1967’deki İsrail ile olan savaşındaki yenilgisi sonrası Baas rejiminin ayakta kalabilmesi Sovyet askeri yardımları ile mümkün hale gelmiştir. Son olarak SSCB “Batı” düşmanlığı nedeniyle kendi rejimi ile Suriye rejimi arasında ideolojik bir yakınlık hissetmiş ve Şam yönetimi ile ilişkilerini önemli derecede arttırmıştır (Karsh, 1991: 63). SSCB’nin dağılmasından sonra ise Rus etkisi Suriye’de azalmasına rağmen, özellikle Rusya 1970’ler boyunca sahip olduğu ilişkiler neticesinde elde ettiği Tartus deniz üssünü elinde tutabilmeyi başarmış ve Suriye rejimine silah ve askeri teçhizat göndermeye devam etmiştir. 2011’de Arap Baharı olaylarının başlamasından sonra Suriye rejimine Rusya desteği önemli ölçüde artış göstermiştir. Soğuk Savaş döneminin de mirasıyla Rusya-Suriye ilişkileri hızlı şekilde büyümüş ve bu anlamda Suriye, Rusya için Ortadoğu bölgesinde doğal bir müttefik olarak görülmeye başlanmıştır (Rüma & Çelikipala, 2019: 71).

Putin yönetimi, Suriye’de olayların başlamasından itibaren bu “doğal müttefiğini” askeri ve ekonomik destekten daha çok öncelikle diplomatik yünden

destekleme politikasına başlamıştır. Özellikle daha önce Libya’da yaşanan tecrübenin Suriye’de tekrarlanmaması için bir dış müdahaleye karşı olan Moskova, BMGK’deki veto yetkisini kullanarak Suriye rejimine karşı yaptırımlar uygulanmasını veya askeri bir eylemin gerçekleşmesini engellemiştir. Bu kapsamda, Rusya BMGK’de 2011, 2012 ve 2014 yıllarında olmak üzere toplamda üç kez Suriye rejiminin yanında durarak muhtemel yaptırımları ve müdahaleleri veto etmiştir (Dannreuther, 2015: 84). Bu yıllarda Suriye içinde meydana gelen insan hakları ihlalleri ile ilgili BMGK’nin almak istediği kararlara veto yetkisini kullanan Rusya dar anlamda bu konuda, geniş anlamda ülkedeki otoriter rejimin devrilerek yerine daha demokratik bir yönetim modelinin oluşturulması noktasında, farklı bir anlayışa sahiptir. Buna göre uluslararası hukuku farklı yorumlayan Moskova, daha devletçi bir yaklaşımla Suriyelilerin krizlerini kendi içinde ve her yönelimden geniş bir diyalog grubuyla ve uluslararası toplumun da bu çerçevede destek vereceği, fakat sonuç olarak herhangi bir dış müdahalenin olmaması gereken bir zeminde çözebileceklerini düşünmektedir (Averre & Davies, 2015: 821-822). Rusya’nın bu yaklaşımında kuşkusuz daha önce ilan ettiği güvenlik doktrinlerinin ve özellikle Münih Güvenlik Konferansı sırasındaki Putin’in düşüncelerinin büyük payı vardır. Olaylara tek taraflı özellikle “Batı” eğilimli çözüm anlayışının reddedilmesi ve çok kutupluluk ekseninde uluslararası toplumun ön plana çıkarılması temelinde yaklaşım geliştiren Moskova yönetimi, bu olaya da bu çizgiyi uygulamak istemektedir. Nitekim, Rusya’nın güvenlik politikası ve çıkarları açısından Suriye’deki Esad yönetiminin yaptırımlar ve devamında bir tek taraflı dış müdahale ile devrilmesi, Putin yönetiminin içeride ve dışarıda bir prestij kaybına uğramasına neden olacak dahası bölgesel, küresel, yerel olmak üzere üç düzlemde önemli tehditlere maruz kalmasına zemin hazırlayacaktır.

Bu çerçevede Moskova’nın Suriye rejimine diplomatik, siyasi, askeri açıdan önemli destek sağlamasının nedenleri şu başlıklar altında verilebilir:

- Rusya’nın Suriye’deki deniz üssünü elinde tutmaya devam etme isteği,

- Suriye’de Esad rejiminin düşmesiyle oluşacak muhtemel bir durumda Rusya’nın jeopolitik bir kayıp, bunun karşılığında ABD’nin önemli bir kazanç sağlayacağı korkusu,
- Suriye’nin “bir başka Libya” olmasını engelleme konusundaki kararlılık. Bu anlamda Rusya’nın asıl endişesi Libya konusunda gerçekleştiği gibi BMGK’nin “bir uçuşa yasak bölge oluşturma” çağrısının Rusya ve Çin tarafından da izin verilmesiyle bir sonraki adımın ABD ve müttefiklerinin rejimi devirme hedefiyle yeniden harekete geçeceği.
- Esad rejiminin düşmesiyle Suriye’de oluşacak yeni yapıda Sünni muhaliflerin güçlenmesiyle birlikte, bu durumun dolaylı olarak Rusya içinde de bir tehdit oluşturacağı korkusu (Kantz, 2013: 38).

Yukarıda dört madde detaylı şekilde analiz edildiğinde Rusya’nın Suriye’deki güvenlik politikasının amaç ve hedefleri yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere üç seviyede açıklanabilir. Aynı zamanda Rusya’nın Suriye politikasını güvenlik sektörleri bağlamında incelemek de mümkündür. Buna göre; Suriye’de Şiilik mezhebine yakın bir kol olan Nusayri Esad rejiminin düşmesiyle büyük ihtimalle yerine kurulacak hükümet daha Sünni ağırlıklı bir yapı olacaktır. Bu Sünni yapının ise Rusya’ya göre ne kadar ılımlı, ne kadar radikal bir yapı olacağı belli değildir. Dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun, Esad sonrası oluşacak bir Sünni ağırlıklı hükümet yapısının göreve gelmesi, yerel seviyede Rusya’nın Kafkasya bağlamında kendi toprakları üzerinde de bir tehdit oluşturma potansiyeline sahip olacaktır. Bu açıdan, Rusya’nın siyasi güvenliği özellikle Kuzey Kafkasya’daki Çeçenistan gibi bölgelerdeki Sünni İslamcı direnişin yeniden ortaya çıkması ve Orta Asya’daki benzer hareketlenmelerin oluşma ihtimali nedeniyle bir tehdit altına girebilecektir. Bölgesel seviyeden bakıldığında ise, Rusya’nın Ortadoğu bölgesindeki tarihsel jeopolitik kazançları ve bu kazançların korunması öncelikli bir konu haline gelmiştir. Rusya’nın SSCB döneminden beri iyi ilişkiler içinde olduğu siyasi olarak Baas rejimi, mezhepsel olarak Şii/Nusayri yönetimi; askeri, ekonomik, jeopolitik olarak Rusya’nın Ortadoğu bölgesinde önemli bir müttefiği haline gelmiştir. Özellikle Suriye’nin Akdeniz kıyısındaki stratejik Tartus Deniz Üssü SSCB döneminden beri çeşitli boyutlarla Rusya’nın hakimiyetinde olmuş ve bu üs aracılığı ile Rusya

Akdeniz’de önemli avantajlar elde etmiştir. Günümüzde de bu üssün elde tutulmaya devam edilmesi Rusya açısından Suriye’de önemli bir hedef olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Rusya’nın bölgesel seviyedeki bu stratejik hedefi siyasi, ekonomik ve askeri güvenliğini doğrudan etkileyen önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Rusya’nın küresel seviyedeki hedefleri açısından bakıldığında ise, Esad rejiminin düşmesi, Rusya’nın “Batı” ile olan rekabetinde önemli bir prestij kaybına uğramasına sebep olacak, dahası özellikle Suriye’de kazanmasıyla ABD önemli bir avantaj sağlayacak ve Putin’in güvenlik doktrinleri doğrultusunda öne sürdüğü “yeniden çok kutuplu dünya” idealine büyük bir kayıp vermesine neden olacaktır. Her ne kadar, Rusya daha önce Gürcistan ve Ukrayna müdahaleleri ile Batı’nın “tek taraflı ve tek kutup eksenli” politikalarına bir cevap vermiş olsa da, özellikle Libya’da Rusya’nın etkisiz kalması önemli bir avantajın “Batı” lehine yitirilmesine sebep olmuştur. Aynı durumun Rusya, Suriye’de yaşanmasına izin vermeyeceğini belirtmektedir. Bu anlamda Rusya’nın siyasi, askeri ve ekonomik güvenliği küresel seviye analizinde de önemli görünmektedir. Ayrıca söylenebilir ki; özellikle Gürcistan-Ukrayna ve Libya-Suriye analogileri küresel seviye ile beraber Rusya’nın bölgesel seviye hedeflerini de yansıtmaktadır.

3.2.3. Batı ile Gerginliklerin Artması Ekseninde Güvenlik Politikası (2015 Sonrası Dönem)

Rusya’nın güvenlik politikalarında 2015 yılının yeni bir aşama olarak değerlendirilmesinin nedeni, bu yıldan itibaren gerek Rusya’nın yakın çevre alanında gerekse Suriye üzerinde gerçekleşen olaylar nedeniyle Rusya’nın özellikle ABD ile ilişkilerinin gerginleşmeye başladığının görülmesidir. Özellikle 2014 yılı sonlarında yayınlanan “Rusya Federasyonu Askeri Doktrini” Rusya’nın çıkar alanlarının tanımlanması ve bu çıkarların savunulması yönteminin belirtilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede Rusya’nın Suriye politikasında Esad yönetimine destek noktasında daha önceki yıllarda olduğu gibi sadece siyasi, ekonomik ve silah satışı gibi yöntemlerle kalmayıp, aynı zamanda 2015 yılının ortalarından itibaren direkt olarak sahaya inmesinin önemli bir kırılma noktası olduğu görülmektedir.

Bu noktada bahsedilmesi gereken Rusya'nın 2014 Askeri Doktrini kapsamında "Batı" ile olan rekabet alanlarının belirlenmesi ve "Batı" ve kurumları tarafından Rusya'ya yönelen tehditlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu çerçevede belirtilmesi gereken 25 Aralık 2014 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin tarafından onaylanan yeni askeri doktrinin "Genel Hükümler" başlığında yayınlanan Rusya'nın çıkarlarını nasıl savunacağı konusudur. Bu konuda özellikle 5. Maddenin altı çizilmelidir. Buna göre; "Askeri doktrin Rusya Federasyonu'nun ve müttefiklerinin çıkarlarını savunmak amacıyla siyasi, diplomatik, hukuki, ekonomik ve bilgi alanında askeri olmayan araçları tükettikten sonra gerektiğinde askeri önlemlere başvurulacağı noktasında Rusya Federasyonu'nun kararlılığını yansıtmaktadır" denilmektedir (Rusemb, 2015).

Rusya Güvenlik Politikası uzmanlarından Trenin'in 2014 Askeri Doktrini ile ilgili analizleri, Rusya'nın özellikle bu yıldan itibaren güvenliğine yönelik hissettiği tehditleri ve bu tehditlerle mücadelesi noktasında önemli bilgiler barındırmaktadır. Trenin'e göre, 2010 Askeri Doktrini ile karşılaştırıldığında bu yeni doktrinde birçok tehdit konusu aynı kalmasına rağmen, birtakım yeni gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Putin yönetimi, 2014'teki Ukrayna olaylarının ve devamında gerçekleşen savaşın, Rusya çıkarlarına daha önce düşünüldüğü gibi bir "risk" değil, artık açık bir "gerçeklik" olduğunu görmüştür. Moskova'nın bakış açısına göre Ukrayna'daki çatışmalar, küresel rekabetin yoğunluğunu ve değerler ile gelişme modellerine ilişkin temel gerçeklikleri yansıtmıştır. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara rağmen, küresel denge büyüyen güç merkezlerinin lehine bir değişim göstermektedir. Bununla beraber Rusya'nın algıladığı temel dış tehditlerin listesi çok fazla değişmese de yine de önemli nüansların olduğunu görmek gereklidir. Önceden olduğu gibi tablonun üst kısımlarında NATO ile ilgili konular bulunmaktadır: Bunlar NATO'nun büyüyen kapasitesi, bu anlamda küresel düzeyde genişlemesi ve yürüttüğü faaliyetler Rusya'nın sınırlarında önemli bir tehdit oluşturmaktadır. NATO riskinden sonra, Libya, Suriye ve Ukrayna gibi ülkelerin istikrarsızlaştırılması gelmektedir. Rusya'ya yakın bölgelerde yabancı güçlerin konuşlanması sorunu ise Baltık Ülkelerindeki NATO uçaklarının ve hava araçlarının artırılması, özellikle Romanya'daki NATO'ya ait balistik füze savunma sistemlerinin durumu ve Karadeniz'deki gemiler ile ortaya

çıkılmaktadır. Listenin en üstünde ise, Amerikan stratejik balistik füze savunma sistemlerine referansla bu sistemlerin küresel ölçekte vurucu kapasitesi yer almaktadır (Trenin, 2014).

Bu güncellenmiş ve bazı noktalarda tekrarlanmış askeri doktrin, “Batı”nın resmi anlamda düşman olarak tanımlanmasa da güçlü bir rakip ve çoğu askeri risk ve tehdidin kaynağı olduğu noktasında açık bilgiler sunmaktadır. Ekonomik durgunluğa rağmen, Rusya’nın önceliğinin bu tehditlere karşı savunma yeteneğini ve güç kapasitesini geliştirmek olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Rusya, Batı ile askeri bir karşılaşma ihtimali Soğuk Savaş koşullarına göre gerilemiş olsa da Avrasya bölgesindeki muhtelif müttefikleri ve partnerleri ile entegrasyon ve işbirliğini güçlendirmektedir (Trenin, 2014).

Rusya, yeni askeri doktrinine uygun olarak 2015 yılının Eylül ayında Ortadoğu’daki müttefiki Suriye’yi korumak ve kollamak amacıyla bu defa direkt olarak askeri kuvvetleri ile sahaya giriş yapmıştır. Yukarıda da bahsedilen amaçlar ve tehdit algıları neticesinde Kremlin yönetiminin Suriye’ye askeri olarak müdahale etmesini kolaylaştıran unsur, bazı yazarlara göre özellikle ABD’nin bu bölge ile ilgisini görece azaltması ile mümkün hale gelmiştir. ABD’nin bölgedeki varsayılan etkisiz politikası Rusya’nın bu çatışma bölgesi içerisine aktif olarak girmesine fırsat tanımış ve Rusya’nın bu andan itibaren her çözüm seçeneği kapsamında zaruri bir güç olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu durumdan dolayı da Rusya, yeni oluşan dünya düzeninde en azından daha önceki Suriye politikasına ilaveten sahaya da girmesinin kendisini önemli bir kutup haline getirme iddiasını güçlendireceğine inanmıştır. Bu anlamda, zayıflayan bir Amerikan rolü “çok merkezli dünya” stratejisi doğrultusunda Rusya’ya önemli avantajlar sağlamaktadır (Unnikrishnan & Purushothaman, 2017: 253).

Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere Rusya’nın Suriye politikasında temel nedenlerden biri kendi sınırları ve yakın çevresinde hissettiği tehdit olmuştur. 28 Eylül 2015 tarihinde Putin BM Genel Kurulu’na hitaben yaptığı konuşmada, “*Batı’nın bölgede ortaya çıkan yeni tehdit DAESH’e karşı Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile işbirliği yapmamalarını “büyük bir hata” olarak nitelendirmiştir.*

Devamında Putin, “*DAEŞ ve diğer terörist gruplarla Suriye’de sadece Esad’ın ve bölgedeki “Kürt” militanların savaştığını*” belirtmiştir. Batı’nın DAEŞ ile yeterli ölçüde mücadele etmediğinden hareketle ayrıca Putin, “*bu suçluların ülkelerine geri dönmelerine ve korkunç eylemlerine oralarda devam etmelerine izin vermeyeceklerini*” açıklamıştır (Putin's Speech, 2015). Bu açıklamadan net bir şekilde anlaşılmaktadır ki, Putin’in Suriye’de Esad rejimine destek vermesinin “Batı” ile küresel rekabet boyutu ve bölgesel-jeopolitik hedefler haricinde, yerel boyutu da ayrıca önem taşımaktadır. Kremlin yönetimi aslında bakıldığında bu konuşma ile Suriye iç savaşının başından beri destek verdiği Esad rejimine, artık direkt olarak kendi askeri unsurlarıyla destek verecek olmasını, Esad rejiminin de savaştığı DAEŞ gibi radikal grupların Suriye’de zafer kazanma ve bunun sonucunda oluşabilecek Rusya toprakları içindeki terör tehdidini önlemek olduğunu göstermektedir. Bununla beraber farklı görüşlere göre, Moskova DAEŞ’i hedef aldığını söylese de çeşitli raporlar Rusya’nın DAEŞ’in bulunduğu bölge haricinde operasyon yaptığını ortaya koymaktadır. Kremlin’in Suriye’ye yerleştirdiği SA-22 gibi uçaksavar sistemleri DAEŞ’in herhangi bir hava gücü olmadığı bilindiğinden bu örgütün Moskova’nın başlıca hedefi olmadığı iddiasını desteklemektedir. Dolayısıyla Moskova’nın eylemlerinin öncelikle Esad rejimini koruma amacına hizmet ettiği görülmektedir (Borshchevskaya, 2016: VI). Bu raporların belirttiği husus olan Moskova’nın öncelikle Esad rejimine destek amacıyla Suriye’de askeri müdahale başlattığı iddiası, mantıklı bir iddia olarak görülmektedir. Nitekim Rusya’nın Suriye rejimine yardım için sahaya indiği Eylül 2015’te, Esad’ın ülkedeki kontrol alanını büyük ölçüde kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Esad rejiminin savaştığı unsurlar ise başta DAEŞ olmak üzere ülkedeki diğer ılımlı ya da radikal Sünni silahlı gruplardır. Dolayısıyla bakıldığında bu gruplar ile Suriye’de mücadele ederek Rusya, hem kendi toprakları üzerinde gelecekte oluşabilecek bir tehdidi önlemiş, hem de Suriye rejimine toprakları üzerindeki kaybettiği kontrol alanını tekrar kazanması için yardım etmiş görülmektedir. Sonuç olarak, bu bağlamda Rusya’nın ve Esad yönetiminin aynı tehditle mücadele anlamında bir “çıkar birlikteliği” durumu ortaya çıkmaktadır. Söylenbilir ki, gerek Putin’in öne sürdüğü tehdit tanımlaması gerek farklı raporların sunduğu görüşler birbirini tamamlar bir niteliğe sahiptir.

Rusya'nın Suriye'deki hava operasyonları için Esad ile yaptığı anlaşmanın içeriğine bakıldığında, iki ülke arasındaki tarihi, siyasi ve ekonomik düzlemdeki ilişkilerin belirlediği tutumun etkisi görülmektedir. Rusya hükümetinin resmi sayfasında yer verilen ilgili anlaşmaya göre, Rus savaş uçaklarının Suriye'nin Lazkiye kentindeki Hmeymim hava üssüne bölgede barış ve güvenliği tesis etmek amacıyla, meşru Suriye hükümetinden gelen talep üzerine ve sadece savunma amaçlı olarak sevk edildiği vurgulanmıştır. Anlaşmanın süresiz olarak imzalandığı belirtilmiş, Suriye'nin Rus hava birliklerinin konuşlandırılması için Hmeymim hava üssünü ve tarafların anlaşması çerçevesinde operasyonlar için gerekli araziye Rusya'nın kullanımına ücretsiz olarak sunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bu konuda belirtilmesi gereken bir başka husus da Rusya'nın her türlü silah ve malzemeyi, Suriye topraklarına herhangi bir vergi ödmeden gönderebileceği olmuştur (Sputniknews, 2016). Rusya, Suriye toprakları üzerinde gerek anlaşma çerçevesinde kullanım hakkına sahip olduğu Hmeymim hava üssü ve gerek daha önceki ikili anlaşmalarla ve tarihsel düzlemde sahip olduğu Tartus'taki deniz üssü ile Suriye'de devam eden iç savaşta sahadaki durumu kendi lehine çevirmek konusunda önemli bir kazanç sağlamıştır. Özellikle küresel seviyede ABD'nin Suriye üzerindeki DAES ve diğer terör örgütleri ile mücadele konusunda etkisiz ve bu anlamda Rusya'ya alan açan politikası da eklendiğinde, 2015 yılı sonlarından itibaren Rusya, İran ve Türkiye gibi bölge ülkeleri ile çeşitli işbirlikleri yaparak⁴⁴ Suriye'deki savaşın gidişatını etkileyecek önemli adımlar atmaya başlamıştır. ABD ise Suriye'deki nispeten etkisiz politikasını ilerleyen süreçte Suriye topraklarında DAES gibi terör örgütleri ile mücadelede “müttefik” olarak tanımladığı ve Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği PYD/YPG gibi unsurları kullanmak suretiyle bir “vekalet savaşı” yürüterek aşmaya çalışmıştır.

ABD'nin özellikle 2015 yılından itibaren yoğunlaşmak suretiyle Suriye üzerinde PYD/YPG ile ilişkisi açık şekilde bilinmektedir. Bu durumun ise ABD-Türkiye ilişkilerinde Arap Baharı olaylarının başlamasından beri devam eden olumlu

⁴⁴ Rusya, Türkiye ve İran'ın bu konuda yaptıkları önemli işbirliği anlaşmaları Astana Görüşmeleri ve Soçi Anlaşmaları olmuştur. 2016 yılının sonlarında başlayan bu güvenlik işbirliği anlaşmaları ile ayrıntılı bilgiler bir sonraki bölüm içinde aktarılacaktır. Bu nedenle, bu başlık içerisinde ilgili anlaşmaların sadece Rusya'nın güvenliğine olan boyutu ile ilgili bilgiler verilecektir.

ilişkileri kötüleştiren temel nedenlerin başında geldiği açıktır. Fakat burada belirtilmesi gereken bir başka konu Rusya'nın Suriye özelinde PYD/YPG ile olan güvenlik eksenli ilişkileridir. Rusya'nın Suriye ve Irak'taki Kürt oluşumlarla ilişkilerinin gerek SSCB döneminde gerek Sovyet sonrası dönemde önemli bir yer kapladığı birçok farklı çalışma tarafından aktarılmaktadır. Fakat, bu çalışmanın dönemsel sınırlılıkları nedeniyle bu paragraflar içinde sadece Suriye iç savaşı ile yeniden beliren, Rusya'nın bir diğer Kürt oluşum olan ve Türkiye'nin kendi sınırları içerisinde yıllardır mücadele ettiği PKK'nın Suriye kolu olarak tanımladığı PYD/YPG ile olan güvenlik eksenli ilişkilerine bakılacaktır.

Rusya'nın güvenlik politikası açısından Suriye'deki DAESH varlığı, bu örgüt içindeki yabancı savaşçıların en fazla katıldığı ülkelerden birinin Rusya olması nedeniyle, Rusya'ya önemli oranda bir tehdit olarak algılanmıştır (Ergun, 2018: 167). Bu örgüt içindeki Rusya kökenlilerin tekrar Rusya'ya dönmeleri halinde ülke içinde oluşturacağı muhtemel tehdit algısı, özellikle 2015 yılından itibaren diğer nedenlerin yanında Rusya'nın Suriye'deki askeri müdahalesini başlatmasını kolaylaştıran ve meşrulaştıran bir gelişme olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda Rusya'nın PYD/YPG ile ilişkisine bakıldığında, bu örgütü Moskova'nın bakış açısına göre çekici kılan etken, Esad rejimi ile olan birlikte var olma durumu ve belli noktalarda işbirliği yapabilme yeteneği olmuştur. Bu duruma somut bir örnek olarak ise Şubat 2016'da Halep çevresindeki Esad muhalifi gruplara karşı Afrin'den yürütülen PYD/YPG'nin operasyonlarına Rusya'nın hava desteği sağlamış olması verilmektedir. Bu operasyon ile gerçekleştirilmek istenen hedef ise, Suriye rejiminin Halep'i muhaliflerden geri almak istemesi ve muhaliflerin Türkiye sınırındaki yaşam alanlarına erişmesinin önünü kesmek olarak belirlenmiştir (Aktaran: Ergun, 2018: 167). Belirtilen bu spesifik durumla birlikte Moskova'nın PYD/YPG ile ilişkisinin sahadaki askeri boyuta ilaveten önemli ölçüde siyasi boyutu da bulunmaktadır. Bu çerçevede, Suriye'deki savaş devam ederken Rusya PYD'yi Cenevre'de başlayan barış görüşmelerine dahil etme noktasında bir çaba göstermiştir. Özellikle Rusya Devlet Başkanı Putin'in hesaplamasına göre bu türden bir politikanın sonucu olarak Batı'yı bölmek ve zayıflatmak, aynı zamanda Esad'ı desteklemek hedeflenmiştir. Moskova'nın bakış açısına göre barış görüşmelerine PYD'yi dahil etmek,

müzakerelerin bir ön koşulu olarak Esad'ın ayrılması konusunda ısrar etmeyen Suriyeli muhaliflerin etkisinin azalmasına neden olacaktır. Bu hareket ayrıca Türkiye ve ABD arasındaki gerilim artarken Türkiye'nin ve dolayısıyla NATO'nun etkisini de Suriye'de azaltmış ve Türkiye'ye karşı Moskova için daha geniş bir kaldıraç gücü yaratmıştır. Moskova'nın Türkiye destekli muhaliflere karşı tam anlamıyla PYD'ye silah yardımı yapması ve hava gücü desteği vermesi ise Kasım 2015'te Türkiye'nin bir Rus jetini hava sahasını ihlal etmesi gerekçesiyle düşürmesiyle başlamıştır. Bu olaydan sonra ayrıca Rusya, muhtemel Türk operasyonlarına karşı Kürtler için “de facto” bir güvenli bölge yaratarak Suriye'deki Hmeymim hava üssüne S-400 hava savunma sistemleri göndermiştir (Borshchevskaya, 2016: 49). Bu noktada, Rusya'nın PYD/YPG ile siyasi ilişkisi 2015 yılı öncesinde de var olmasına rağmen Rusya'nın özellikle askeri olarak PYD/YPG'ye destek olmaya ve bu anlamda Türkiye'yi Suriye'de zor duruma düşürmeye başlamasının Eylül 2015'te Türkiye'nin Rus jetini düşürmesinden sonra başlamış olduğu söylenebilir. Fakat Haziran 2016'da Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Putin'e bir mektup yazarak düşürülen Rus jeti için üzüntülerini bildirmesi Rusya'nın Türkiye'ye karşı olan politikalarında bir yumuşamaya sebep olmuştur. Bu dönemden itibaren Rusya-Türkiye ilişkileri yeniden düzelmeye başlarken, bu durum iki ülke arasında Suriye sorununun çözümü noktasında önemli görüşmelere gidilmesine de kapı aralamış⁴⁵ ve Rusya'nın özellikle Türkiye'nin güvenlik hassasiyetlerine daha ılımlı yaklaşan bir politikaya geçmesine neden olmuştur.

Rusya'nın bu dönemde Suriye'ye askeri olarak da destek vermeye başlamasının ekonomik ve enerji boyutundan ayrıca bahsedilmelidir. Varol'a göre; Rusya'nın Suriye politikasında Esad'ın korunması veya Suriye'deki aşırılıkçı muhalif gruplar arasında çatışan Rus vatandaşlarının ülkeye dönüşünün önlenmesi gibi amaçlar ön planda olsa da nihai amacın ekonomik olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Rusya, Suriye üzerinde İran ve Irak ile anlaşma yaparak bu ülkelerden

⁴⁵ Rusya'nın 2015 yılından itibaren askeri olarak sahaya inmesinden sonra Suriye'deki gelişmelere olan etkisi gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu çerçevede Suriye'de savaşın sonlandırılması amacıyla Rusya, inisiyatif almaya başlayarak bölge devletleri olan ve Suriye'deki savaş etkileme kapasiteleri olan Türkiye ve İran'la birlikte 2017 başından itibaren Astana Görüşmeleri ve Soçi Antlaşması/Mutabakatı adlarıyla bir dizi görüşmelere başlamışlardır. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve analiz bir sonraki bölümde aktarılacaktır.

gelecek petrol ve boru hatlarının çıkış noktası olan Suriye’de etkin olmaya çalışmaktadır. Bu sayede hem Suudi Arabistan ve Katar gibi ABD’ye yakın Körfez ülkelerinin Avrupa pazarına ulaşmasını engellemek, hem de özellikle İran ile Avrupa pazarında rekabet yerine işbirliği yapmayı hedeflemektedir. İran-Irak-Suriye hattında eğer istikrarlı bir ortam sağlanabilirse, İran’ın zaten daha önce Bağdat’a ulaşmış olan doğalgaz boru hattı, Suriye’nin Tartus limanına ve dolayısıyla Doğu Akdeniz’e ulaştırılabilecektir (Varol, 2016: 303). Bu anlamda bakıldığında, Suriye’nin Akdeniz’e bakan kıyılarının enerji çıkış bölgesi olması nedeniyle öneminin fazla olduğu görülmektedir. Bu bölgedeki Suriye rejiminin kontrolü ve bu kontrolün devam ettirilmesi Rusya açısından oldukça önemli bir durumdur. Hali hazırda Tartus limanı üzerindeki Rus kontrolü de düşünüldüğünde Rusya’nın Esad hükümetinin görevde kalması yönünde siyasi, askeri ve diplomatik girişimlere devam edeceğini düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. Bununla beraber özellikle küresel rekabet ekseninde “Batı’nın bölgede etkili olmasını engellemek adına enerji boru hatları üzerinde ABD’ye yakın güvenlik politikaları izleyen Körfez ülkeleri yerine İran eksenli politikalar izleyerek Rusya, Suriye üzerinde karşı bir kutbu oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Rusya’nın son dönem güvenlik politikaları ile ilgili aşağıdaki hususlardan bahsedilebilir:

- Yerel Boyutta:

- Özellikle Putin’in iktidara gelmesinden sonraki dönemde Rusya’nın kendi egemenlik sınırlarını koruma ve ulusal güvenliği ekseninde geliştirdiği politikalarda adım adım bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda, Rusya’nın gerek kendi toprakları içindeki Rus vatandaşlarını, gerek yakın çevresindeki eski SSCB alanında bulunan Rus kökenli vatandaşlarını koruma hedefiyle hareket ettiği görülmektedir. Bu duruma tehdit oluşturacak hareketleri Moskova yönetimi kendi güvenliğine bir tehdit olarak algılamaktadır. Rusya’nın bu politikası Kopenhag Okulu yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde, özellikle Putin yönetiminin ve ülkesinin siyasi güvenliğini korumak amaçlı alınan önlemler olduğu söylenebilir. Devamında,

Arap Baharı olayları başladıktan sonra ve özellikle bu olayların Suriye'ye yansması sonrası Rusya'nın güvenlik politikasına bakıldığında yerel boyutta, terörizm tehdidinin ön plana çıktı görülmektedir. Moskova yönetimi özellikle Suriye üzerinde Esad rejimine muhalif saflarda savaşan radikal gruplar başta olmak üzere diğer muhalif gruplara katılımın önemli bir miktarının Rusya üzerinden olmasından hareketle, bu grupların ülkelerine bir şekilde geri dönmeleri halinde Rusya toprakları içerisinde bir tehdit oluşturabileceği düşüncesiyle, genel Suriye politikası ile de bağlantılı olarak bu grupların ülke sınırları dışında etkisiz hale getirilmesi politikasını yürütmektedir.

- Bölgesel Boyutta:

- Rusya'nın eski SSCB coğrafyası olup Post-Sovyet olarak tanımlanan “yakın çevre” bölgesindeki algıladığı tehditler, bölgesel anlamda güvenliğini oluşturan etkenlerin başında gelmektedir. Bu çerçevede, özellikle 1990'ların sonundan başlayarak 2000'lerin başından itibaren Orta Asya, Kafkasya, Ukrayna ve Baltıklar gibi bölgelerde genelde “Batı”, özelde ABD eksenli tehditler, Rusya'nın yakın çevresine yönelik güvenlik politikalarını oluşturmaktadır. ABD'nin bu bölgelerde kurumsal olarak NATO çerçevesinde yürüttüğü politikalar, Rusya tarafından bir “çevreleme” hareketi olarak algılanmakta ve Rusya bu çevrelemeyi kırabilmek ve kendi yakın çevresinde yeniden etkili olabilmek için etnik, kültürel ve tarihi bağlarını kullanarak güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde AB de Rusya'nın NATO gibi genişleme politikaları kapsamında kendi güvenliğine bir tehdit olarak algıladığı yapılardan biridir. Bu anlamda AB'nin özellikle 2004 yılından sonra Rusya'nın eski Sovyet etki alanında genişleyerek Rusya sınırlarına dayanması, Rusya açısından önemli bir tehdit olarak ön plana çıkmaktadır.
- Rusya'nın genelde Ortadoğu, özelde Suriye'deki güvenlik politikalarına bakıldığında, Rusya'nın ulusal güvenliğini ilgilendiren “İslamcı” direniş gruplarının oluşturduğu tehditten başka bölge devletleri ile özellikle tarihsel, jeopolitik ve ekonomik ekseninde kurduğu ilişkilerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Putin yönetimi Arap Baharı ile başlayan değişim hareketlerine ülkesel bazda farklılaşan tepkiler vermiştir. Libya ve

Suriye gibi tarihsel, siyasi ve ekonomik etki alanında bulunan ülkelerdeki değişim hareketlerine Rusya, bu ülkelerdeki rejimlerin iktidarda kalması yönünde cevap verirken, Tunus, Mısır ve diğer Körfez ülkeleri gibi ikili ilişkileri nispeten daha sınırlı olan ülkelerdeki olaylara karşı sessiz kalma yolunu tercih etmiştir.

- Rusya'nın güvenlik politikalarında siyasi sektöre ilaveten ekonomik sektörün de önemli oranda etkili olduğu görülmektedir. Bu çerçevede öncelikle Rusya, yakın çevre politikasında sahip olduğu enerji kozunu kullanarak politika geliştirmektedir. Enerji politikaları bağlamında bölgesinde önemli bir petrol ve doğalgaz ihracatçısı konumunda olan Moskova yönetimi, özellikle AB ile olan ilişkilerinde, Orta Asya-Ortadoğu ve Orta Asya-Kafkasya-Ortadoğu hatlarında gerçekleşen enerji politikalarının kendi kontrolünde olması doğrultusunda güvenlik politikası geliştirmektedir. Her ne kadar çalışma içerisinde bahsedilmemiş olsa da Rusya'nın Doğu Akdeniz politikasında da bahsi geçen Ortadoğu'daki enerji nakil hatlarının devamlılığı ve çıkış noktası olan Suriye'nin büyük önemi bulunduğu görülmektedir.
- Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikasına dair ayrı bir pencere açılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ukrayna'nın Rusya ile olan tarihi, kültürel bağları, Rusya'nın bu ülkeye ayrı bir önem vermesine sebep olmuştur. Özellikle NATO/AB'nin genişleme politikaları Rusya'nın Ukrayna üzerindeki hassasiyetlerini arttırmış ve stratejik önemi açık olan Kırım yarımadası başta olmak üzere Rusya, Ukrayna üzerinde güç kullanmak durumunda kalmıştır. Bununla beraber Ukrayna, Rusya'nın enerji politikaları içinde de önemli bir konuma sahiptir. AB'ye gönderilen enerji transferinin önemli bir geçiş noktasında bulunan Ukrayna, iktidardaki yönetici kesimin Rusya ile birlikte hareket edip etmemesi ile ilişkili olarak ilgili enerji hattından ve kullanımından faydalanabilmektedir. Bu bağlamda Moskova, Kiev yönetimi ile ilişkilerinin sorunlu olduğu zamanlarda başta Türkiye olmak üzere

alternatif enerji nakil hatları inşası ve kullanımı⁴⁶ yoluna giderek, Ukrayna'yı özellikle ekonomik yönden etkisiz kılmaya çalışmaktadır.

- Küresel Boyutta:

- Rusya'nın küresel boyutta yürüttüğü güvenlik politikasının birçok yönden yerel ve bölgesel güvenlik boyutuyla ilişkili olduğu görülmektedir. Yine de küresel boyuta spesifik anlamda bakıldığında, şu tespitler yapılabilmektedir: Putin'in iktidara gelmesinden sonra Rusya'nın "Batı" ile olan küresel mücadelesi gerek bölgesel anlamda gerek Rusya'nın kurulmasına öncülük ettiği önemli bölgesel ve küresel kuruluşlar aracılığıyla artmaya başlamıştır. Özellikle 2007 yılındaki Münih Güvenlik Konferansı esnasındaki Putin'in "yeniden çok kutuplu dünya" vurgusu bu dönemden itibaren söylemsel düzeyde kalmayıp eylemsel düzeyde de harekete geçilmesine zemin hazırlamıştır. Rusya'nın Gürcistan, Ukrayna ve son olarak Suriye müdahalesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

3.3. İran'ın Güvenlik Politikaları ve Analizi

Günümüzdeki resmi adıyla İran İslam Cumhuriyeti Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine göre, Ortadoğu BGK'nin Körfez alt kompleksinde tanımlanmış bir devlettir (Buzan & Wæver, 2003: 191). İran'ın bugünkü adını alması 1979 İslam Devrimi ile olmuştur. İran'ın bu devrimden önce ve sonra farklı dış politika ve güvenlik algılamalarına sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, "Batı" ile iyi ilişkileri bulunduğu ve özellikle ABD'nin Ortadoğu bölgesinde önemli bir müttefik olarak gördüğü 1979 öncesi İran'daki Şah rejimi, kendi içinde birtakım reformlar yoluyla "Batı" modelini esas alıp, bu modeli toplumsal yapıya yerleştirmeye çalışırken, güvenlik politikasında ise yine "Batı" açısından güvenilir bir ortak olmayı sürdürmüştür. Bu anlamda, Şah rejimi altında İran özellikle ABD için SSCB karşısında önemli bir tampon bölge olmuş; siyasi, ekonomik, ilişkiler olarak da genel olarak ABD'ye yakın bir güvenlik politikası izlemiştir. İran'da 1979 yılında yaşanan

⁴⁶ Rusya'nın Türkiye ile ikili anlaşması sonucu yapımına karar verdiği ve Rusya üzerinden direkt olarak Türkiye'ye doğalgaz aktarımına imkan sağlayacak olan "Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı" bu alternatif enerji hatlarından en önemlilerindendir. Bu enerji hattı ile Ukrayna'yı atlayarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşınması hedeflemiştir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve analiz bir sonraki bölüm içerisinde ayrıntıları ile aktarılacaktır.

İslam Devrimi ile ABD, bölgedeki en büyük müttefikini kaybederken, İran'da da "Batı" ideallerine ve özellikle ABD ve Avrupa başta olmak üzere bu aktörlerin bölgesel güvenlik politikalarına ve çıkarlarına tamamiyle düşman bir rejim iktidara gelmiştir.

İran İslam Devrimi ile beraber devrimin öne çıkan ismi Humeyni, ulus-devlet konseptine ve uluslararası normlara karşı konumlanan bir anlayış geliştirmiştir. Onun verdiği mesaj, İslami misyonun önemi ve bu misyonu yayma üzerine kurulmuştur. Bu bakış açısına göre dini mesajlar tek bir ulus-devletle sınırlandırılmayacağı için, İran'ın dış politikası ve güvenlik anlayışı da bu dönemden itibaren içerideki devrimin yayılmasının sağlanması şeklinde kendini göstermiştir. Bununla beraber İran, kendi sistemi ve "Batı" normları arasına keskin bir çizgi çekmiş ve küresel düzenin, Batı düzeni tarafından tanımlanan ilkeleri sahiplenene ve uygulayan devletler ile İlahi hükümlerin hâkim olunmasını isteyen İran arasında bölündüğünü savunmuştur. Buna göre; bütün yerel rejimlerin önünde Batı'ya bağlılığını sürdürmek ya da İran tarafından sunulan yeni İslami çağa uymak şeklinde iki seçenek bulunmaktaydı (Takeyh, 2009: 18). Dolayısıyla, özellikle devrim sonrası ilk yıllarda içerideki devrimin dışarıya yayılması, ihraç edilmesi politikası izlenirken Batı'ya karşı alternatif bir sistem sunumu yapılmış, diğer devletlerin de bu sistemi sahiplenmesi çağrısı yapılmıştır.

1980'lerin sonuna doğru gelindiğinde İran'daki dış ve güvenlik politikası iki gelişmeyle beraber değişmeye başlamıştır. Birincisi, SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Soğuk Savaş sisteminde yaşanan büyük değişim; ikincisi 1989'da devrimin dini lideri Humeyni'nin ölümüdür. Özellikle bu dönemde Humeyni'nin yerine Hamaney'in dini liderliğe gelmesi ve Cumhurbaşkanlığına da Rafsancani'nin seçilmesiyle Tahran'da pragmatist kesimin bölgesel ve uluslararası politikalarını uygulayabilmeleri için önemli bir fırsat doğmuştur. Her iki isim de karar alma süreçlerinde "ideolojisizleştirme" yolunu tercih ederek dış ve güvenlik politikalarında bir önceki yönetimin kutsallarında büyük değişiklikler yapmışlardır. Yeni politikaların esası İran Körfezi Bölgesi'nde istikrarı yeniden sağlamak ve dünya kapitalist sistemine daha hızlı entegre olmak şeklinde düşünülmüştür. İslam

Konferansı Örgütü ve BM gibi bölgesel ve küresel kuruluşlara daha sıkı bir katılım sağlamak da ayrıca bu entegrasyonun bir parçası olarak görülmüştür. Bu şekilde uluslararası kuruluşlar bünyesine başarılı bir şekilde katılım sağlamanın, bu yeni dönemde devletin güvenliği ve ekonomik refahı için önemli olduğu düşünülmüştür (Ehteshami, 1995: 145-146). Rafsancani ve ekibinin izlediği politikalarda İslam Devrimi'nin özüne bir zarar verilmemekle birlikte, daha önce devrim sürecinde yapıldığı gibi dünyayı iki ideolojik kutba ayırmak yerine diğer kutuptan da olabildiğince yararlanmak amaçlanmış ve bu amaçla bölgesel ve uluslararası kuruluşlar içinde yer alma hedefi gözetilmiştir. Kuşkusuz Soğuk Savaş sonrası dönemin küreselleşme ikliminin de bu türden bir politika değişikliğine gidilmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Fakat, yine de bakıldığında temelde İslam Devrimi'nin özü ve kurallarına bağlı kalınarak birtakım pragmatik ve reformist politikalar uygulandığı görülmektedir.

İran'ın devrim ideolojisi ile ilgili bu temel bilgilerden hareketle, çalışmanın dönemsel sınırlılığı açısından aşağıdaki iki başlık içerisinde öncelikle 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgalinden itibaren İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırması noktasındaki güvenlik politikası ve sonrasında özellikle İran'ın Arap Baharı ve sonrasındaki güvenlik yaklaşımlarından bahsedilecektir.

3.3.1. 2000'li Yıllarda İran'ın Güvenlik Politikası (Irak İşgalinden Arap Baharına)

Devrim sonrası İran'da güvenlik politikalarını ve dış politika yapım sürecini belirleyen iki kurum bulunmaktadır. Bunlar; ülkenin dini kimliğini sağlayan ve din adamlarından oluşan Velayet-i Fakih ve Cumhurbaşkanlığı makamlarıdır. İran'da dinin politika yapımına etkisi en üst seviyede etkisini sürdürmekte, fakat Cumhurbaşkanlığı makamını temsil eden kişilerin ideolojik tutumları İran'ın diğer ülkelerle ilişkilerinin sertleşmesinde ya da yumuşamasında etkili olmaktadır. İran'ın güvenlik anlayışını şekillendiren önemli hususun, ülkenin tarihinde yaşadığı olaylarla belirlendiği görülmektedir. 1907 yılında İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından nüfuz alanlarına ayrılması, her iki dünya savaşında da işgale uğraması, dışarıdan gelebilecek tehdit algısının güçlenmesine ve bu anlamda güvenlikçi politikaların

uygulanmasının ön plana çıkmasına neden olan hususların başında gelmektedir. İslam Devrimi sonrası İran'ın güvenlikçi bakış açısına dini unsurlar eklenmiş ve özellikle “Batı” önceki dönemden farklı olarak en başta gelen tehdit kaynağı olarak belirlenmiştir. Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde “Batı” ile uzlaşmaya önem verilmiş, fakat bu çabalar kalıcı bir sonuç vermemiştir. Ahmedinejad dönemine gelindiğinde ise İran'ın “Batı” ile olan ilişkileri gergin konumunu yeniden kazanmıştır. Ahmedinejad'ın özellikle muhafazakâr kimliği ve bu kimlikle uyumlu güvenlik politikaları ile bu dönemden itibaren “Şii Hilali” olarak tanımlanan politikanın güçlenmeye çalıştığı belirtilmektedir. Ahmedinejad yönetiminde İran iki dönem geçirmiştir. İlk dönemin öne çıkan olayları İran'ın nükleer çalışmaları ve buna yönelik tepkiler ile belirlenirken; ikinci dönem Arap Baharının da etkisiyle şekillenen ve nükleer politikalar ile “Şii Hilali” hedefi politikasının varlığını sürdürdüğü ve bir yönden bu amaçla olayların Suriye'ye yansımalarından sonra bu ülkedeki Esad rejimine destek olunduğu bir dönemi yansıtmıştır (Yesevi, 2015: 447).

İran'ın güvenlik politikalarına jeopolitik ve din ekseninde bakıldığında; hem algıladığı çevreleme politikasından kurtulmak, bu anlamda siyasi güvenliğine yönelen tehditleri uzakta, kendi toprakları dışında karşılayabilmek için hem de bir başka açıdan bu şekilde özellikle Şii ideolojik yayılımını sağlayabilmek için güvenlik ve dış politika yapımına gittiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, İran özellikle 2010 yılından itibaren Arap Baharı olayları başladıktan sonra bu değişim hareketlerini ideolojik yayılımı için aynı zamanda pragmatik bir çerçeveye de bir fırsat olarak okumuş, kendine yönelik güvenlik tehditlerini başta Suriye olmak üzere kendi toprakları dışında izleme politikası yürütmüştür.

Ülkenin güvenlik politikasında ve savunmasında reel-politik ve pragmatik ilkelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda 2003 yılında İran, ABD'nin Irak işgaline destek vermiş ve işgal sonrası oluşan yeni düzende Irak yönetiminin Şii ağırlıklı olarak şekillenmesi neticesinde, İran bu ülke üzerinde önemli bir avantaj elde etmiştir. Bununla beraber, İran'ın ulusal güvenliğini sağlamak üzere gerçekleştirdiği nükleer çalışmaları Irak politikasının aksine “Batı” ile ilişkilerini gerginleştiren bir faktör olarak belirlemiştir. Özellikle Irak'ın işgal edilmesi süreciyle

beraber ABD’de Bush yönetiminin İslam dünyasını ötekileştiren söylemi ve Bush’un İran, Irak ve Kuzey Kore’yi kitle imha silahları geliştirmeye çalışan ve terörizmi destekleyen “şer eksenini” olarak ilan etmesi, Tahran yönetimini harekete geçiren ve nükleer programına hız vermesine neden olan bir gelişme olmuştur. ABD’nin bu dönemde İran’ı açıkça bir tehdit olarak nitelendirmesi, İran’ın da güvenlik önlemlerini almasına yol açmış ve nükleer caydırıcılığın geliştirilmesi amacıyla nükleer programına daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır (Adıbelli, 2017: 115-116). İran ile “Batı” arasındaki nükleer çalışmalar konusundaki gerilim karşılıklı açıklamalarla Ahmedinejad döneminde zirveye çıkarken, 2010 yılında anlaşmazlığın Türkiye ve Brezilya’nın arabuluculuğunda çözülmesi girişimi önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Tahran Deklarasyonu olarak bilinen bu anlaşma beklenen ilgiyi görmeyince BMGK yeni yaptırım kararları almayı kabul etmiştir. BMGK toplantısında Türkiye ve Brezilya “hayır” oyu kullanırken Lübnan çekimser kalmış, içlerinde Rusya ve Çin’in olduğu diğer ülkeler ise tasarıya destek vermişlerdir (BBC Türkçe, 2010).

Bu bilgiler doğrultusunda genel bir çerçeve çizilecek olursa İran’ın güvenlik politikasında nükleer çalışmalarına önem vermesinin nedenleri Jane’e göre beş başlıkta toplanabilmektedir. Bunlar; ideolojik sebepler, tehdit algıları, organizasyonel zorunluluk, ulusal gurur ve geçmiş deneyimleridir. Bu başlıkları kısaca açmak gerekirse şu bilgilerden bahsedilebilmektedir: *İdeolojik sebep*, İran’ın gerek devrimci gerek reformist yorumlarında bulunan milliyetçilik unsurudur. *Tehdit algıları*, İran’ın devrim sonrası şekillenen özellikle ABD emperyalizmi ve İsrail siyonizmi ekseninde algıladığı tehdit algısıdır. Buna göre; ABD’in Irak işgali her ne kadar İran’ın en büyük rakiplerinden birini ekarte etmiş ve İran’ın Şii yayılmasına fırsat oluşturacak şekilde bir avantaj sağlamışsa da ABD’nin bu işgal neticesinde İran’ın hemen sınırına yerleşmiş olması ABD’nin İran’ı kontrol ve denetleme altına almasına imkân vermiştir. Devamında ABD’nin yürüttüğü “Büyük Ortadoğu Projesi” gibi politikalar açısından İran, bu politikanın uygulanmasında ABD’nin karşısına bir engel olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla İran, bu sebeplerden dolayı ABD’den kendisine önemli tehditler algılamaktadır. *Organizasyonel zorunluluk* ise, İran’da nükleer çalışmalarda görev yapan birçok kurumun bu çalışmaların devam ettirilmesi noktasında ortaya

koyduğu ve bu anlamda devlete baskı kurduğu birtakım zorunlulukları kapsamaktadır. *Ulusal gurur* yaklaşımı, İran'ın kendisini NPT'ye taraf olmayan nükleer silaha sahip olan diğer bazı ülkelerle karşılaştırması ile ortaya çıkmıştır. Buna göre İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler nükleer silaha sahipken, İran'ın sahip olmasının engellenmeye çalışılması İran tarafından bir haksızlık olarak yorumlanmakta ve nükleer silaha sahip olmanın bu anlamda bir hak olduğu düşünülmektedir. Son olarak, daha önce bahsedildiği üzere İran'ın tarihten gelen işgale uğramış olma gibi deneyimleri, “Batı” tarafından uygulanan çeşitli “çevreleme” politikaları, *geçmiş deneyimleri* olarak kodlanmakta ve bu durum İran'ın nükleer enerjiyi bir caydırıcılık unsuru olarak kullanmak istemesine ve genel anlamda güvenlik eksenli politikalar yürütmesine neden olmaktadır (Jane, 2017: 284-286).

İran'ın dış politika yapımı ile güvenlik yaklaşımlarının özellikle nükleer çalışmalar ekseninde birbiriyle tamamen ilişkili olduğu görülmektedir. Daha önceki yıllarda yönetimdeki Cumhurbaşkanlığı makamının ideolojik duruşu açısından farklılaşmakla birlikte, temelde İran'ın “Batı” ve özellikle bölgedeki İsrail'e karşı olan duruşu İran'ın güvenlik politikasını belirlemiştir. Ahmedinejad döneminde bu bakışın daha fazla arttığı görülmektedir. Bu anlamda İran'ın nükleer enerjinin geliştirilerek barışçıl amaçlarla kullanımının ötesinde bir silah yapımına yönelmesi, ABD ve İsrail'den algıladığı “işgal” tehdidiyle doğrudan ilgilidir. Ayrıca, bu güvenlik kaygılarının diğer bir eksenini Körfez ülkeleri oluşturmaktadır ki, bu ülkeler ile İran arasındaki gerilim çift yönlü olarak devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu ülkeler ile İran arasında gerçekleşen birbirlerine karşı olan tehdit algısı ilişkisi karşılıklıdır. Diğer yandan, Körfez ülkelerinin güvenlik ve dış politika ilişkileri açısından genelde “Batı” özelde ABD ile beraber hareket etmesi, İran'ın güvenlik politikasının siyasi, ekonomik ve jeopolitik tarafını oluştururken; bu ülkelerin başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni rejimler tarafından yönetilmesi güvenlik politikasının ideolojik/mezhepsel tarafını oluşturmaktadır. Bu nedenlerden dolayı İran, bir “Şii yayılması” politikası çerçevesinde hem bölgesel etkisini arttırmakta ve hem de bir yandan güvenlik sorunlarını nükleer caydırıcılık ile gidermeye çalışırken, diğer yandan kendi sınırları içerisinde oluşabilecek muhtemel

tehditleri sınırları ötesinde karşılamaya çalışmaktadır. Özellikle Arap Baharı olayları ile başlayan süreçte bu durum daha net bir şekilde görülecektir.

Burada “Şii yayılması” ya da “Şii Hilali” kavramını biraz daha açmak gerekmektedir. Bu kavram aslında bakıldığında, çoğunlukla “Batı” literatüründe İran’ın dinsel/mezhepsel yayılımını ifade etmek ve anlamlandırabilmek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede İran, özellikle Şii İslami kimliği ile “etki alanı” olarak gördüğü yakın coğrafyasında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Kimilerince “Şii Hilali” olarak tanımlanan bu etki alanı, günümüzde Ortadoğu’da Irak, Suriye, Lübnan toprakları olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle Tahran, Irak ve Suriye yoluyla kendisini Lübnan’a Golan’daki İsrail sınırına kadar bağlayarak bir “kara köprüsü” oluşturmaktadır. Irak, Suriye ve Lübnan, İran’ın bölgede “Şii Hilalinin” merkezini oluştururken, bu politika ile İran Şii nüfusunun olduğu alanlarda büyük avantajlar elde ederek bölgesel etkisini artırmakta ve ABD, İsrail ve Suudi Arabistan ile bölgesel hakimiyet mücadelesine girişmektedir. Temel olarak, İran’ın “vekil” unsurlarla bölgesel etkisini genişletmesi kendisine oluşabilecek saldırılara karşı caydırıcılık imkânı sağlamaktadır (Clawson, Ghaddar, & Uskowi, 2018). Burada “Şii yayılmacılığı” olarak benimsenen politika kuşkusuz bölgenin diğer güçlü aktörleri ve İran’ın “ötekiler/düşmanlar” olarak tanımladığı İsrail ve Suudi Arabistan’ı rahatsız etmektedir. Fakat İran bu iki ülkeyi bir yönden farklı diğer yönden benzer motivasyonlarla/nedenlerle “ötekiler/düşmanlar” olarak benimsemiştir. İsrail, özellikle 1979’da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte şekillenen Batı karşıtlığının ABD ile birlikte sembol ülkesi olurken; Suudi Arabistan tarihi Sünni/Şii ya da Vahhabi/Şii rekabetinin bölgesel aktörü olarak ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda İran’ın Suudi Arabistan’a karşıtlığı sadece mezhepsel noktada değil, başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez ülkelerinin İran’a karşı ABD ile birlikte siyasi, ekonomik politikalar oluşturmasından dolayı reel-politik ekseninde ortaya çıkmaktadır. 2003’teki Irak işgali başta olmak üzere; İran, özellikle 2011’de başlayan Arap Baharı/Ayaklanmaları hareketlerinden kendi lehine önemli avantajlar elde etmiştir. İran; Tunus’tan Yemen’e kadar olan geniş bir coğrafyayı etkileyen Arap Baharı sürecinde özellikle Şii nüfusun yerleşik olduğu bölgede etkili olarak, aslında hem

mezhepsel yayılımını sağlamış hem de güvenlik risklerini kendi topraklarının ötesinde karşılamaya çalışmıştır.

3.3.2. Arap Baharı/Ayaklanmaları Ekseninde Güvenlik Politikası

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde 2010 yılının sonlarından itibaren başlayan Arap Baharı olayları, İran'ın özellikle "Batı" eksenli tehdit algılarının oluşturduğu güvenlik risklerini devam ettirmekle birlikte, bu olayların gerçekleştiği ülkelerdeki dinamiklere yüklenilen anlamlar açısından ülke bazında farklı karşılıklar vermesine neden olmuştur. Çeşitli Arap ülkelerinde değişim hareketleri başladığı zaman İran'ın ilk tepkisi bu olaylara karşı olumlu yaklaşmak olmuştur. Her şeyden öte, özellikle Mısır'da bir ABD yanlısı yönetimin görevden uzaklaştırılmış olması ve bu anlamda o ana kadarki statükonun bozulması, İran'ın yararına olarak görülmüştür. Bu durumun bölgede "İslamcı" güçleri önemli oranda güçlendireceği ve İsrail'e karşı olan düşmanlığı yeniden canlandıracağı düşünülmüştür. Ayrıca, Mısır gibi önemli bir Arap ülkesinin zayıflamasının İran'ın bölgesel etkisini arttıracak hesaplanmıştır. İran'ın dini lideri Hamaney, Mısır'daki "ABD'nin kesin yenilgisi" ni işaret ederek bu durumu Arapların "siyasi uyanış" söyleminin tersine bir "İslami Uyanış" kavramıyla karşılamıştır (Chubin, 2012:16-17). Tahran'ın diğer ülkelerin iç politikalarına karışmadığını belirtmekle birlikte, Hamaney, Tunus, Mısır ve Yemen ve diğer yerlerdeki "İslami Uyanışın" İran'daki 1979 yılında gerçekleşen kendi İslami devrimlerinden etkilendiğini ve esinlendiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, yukarıda belirtildiği gibi İranlı üst düzey yetkililerin bakış açısına göre Arap ülkelerindeki "İslami Uyanış" ABD'nin bölgedeki yenilgisini de beraberinde getirmektedir. Bu ülkelerdeki Arap ayaklanmaları "kukla rejimleri" düşürdüğünde, bu ülkelerde yaşayan halklar on yıllar boyunca Washington ve müttefiklerinin desteklediği ve silahlandığı otokrasi rejimlerinin kendilerine baskı kurduğunu unutmayacaklardır (Parchami, 2012: 38-41). Bu bakış açısından ve politikalarından görüldüğü üzere, İran'ın Arap Baharı olaylarını Arap kimliği üzerinden değil de kendi devrimci geçmişine de vurgu yaparak "İslami" bir perspektiften görmesi, bölgedeki etkinlik alanını genişletmek isterken özellikle Şii mezhepsel kimliğini ortaya koymamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira özellikle Tunus ve Mısır'daki gelişmelerde ön plana çıkarılan husus, dini/mezhepsel bir bakış açısı

değil, İran’a göre bu ülkelerdeki ABD etkisinde bulunan rejimlerin değiştirilmesidir. Bu durum, İran’ın ilgili ülkelerdeki rejime karşı protestolar gerçekleştiren kitlelerin içerisinde liberal, “Sünni İslamcı” gibi çok farklı fraksiyonların bulunması konusunu göz ardı etmesini, hatta fikirsel anlamda desteklemesini sağlamaktadır. Dolayısıyla hedef, bu bakış açısına göre İran’ın kendi devrimci tecrübesinden etkilenen “İslami Uyanış” hareketleri ile gerek bu bölgenin ABD etkisinden arındırılması gerekse dolaylı olarak bölgede İran’ın etkisinin artması olarak belirlenmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki, İran’ın özellikle Ortadoğu bölgesindeki politikalarına bakıldığında, ABD etkisinin giderilmesi konusu saklı kalmak kaydıyla, Arap Baharı olaylarının devamında bir strateji değişikliğine gittiği ve Yemen, Suriye, Irak gibi ülkelerde reel-politike ilaveten mezhepsel kimliğini de ortaya çıkarttığı görülmektedir. Bu durumda İran’ın yönetici elitlerinin daha pragmatik bir güvenlik politikasına geçiş yaptığı söylenebilir.

Arap Baharı olaylarının Suriye’ye yansımaları İran’ın bu ülkedeki protestolara verilecek tepkiyi yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. İran’ın Suriye’deki olaylara tepkisini anlayabilmek için öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişine kısaca bakmak gerekmektedir. İran ve Suriye arasındaki yakın ilişki, İran’da İslam Devrimi’nden beri iki ülkenin bölge olaylarına bakışındaki stratejik ortaklık sayesinde gelişmiştir. Bu çerçevede, iki ülke de ABD ve İsrail’den benzer tehditler algılamakta ve kendilerini Ortadoğu coğrafyasında “Direniş Ekseni” olarak tanımladıkları hattın kurucusu olarak görmektedirler. Dolayısıyla, Batı’dan algıladıkları tehditle şekillenen bu müttefiklik ilişkisinin temelde savunmacı bir karaktere sahip olduğu söylenebilmektedir (Wastnidge, 2017: 148-149). Ayrıca Lübnan’da faaliyet gösteren İran’a yakın Şii grup Hizbullah’ın varlığı da İran’ın Suriye ile yakın ilişkisini belirlemektedir. Buna göre, Hizbullah’ın etkinliğini devam ettirmesi İran için “direniş ekseninin” de sürmesi noktasında önemli bir stratejik seçenek sayılmaktadır. Hizbullah, İsrail’i vurabilme yeteneği nedeniyle İran’ın bölgesel çıkarlarına hizmet etmekte ve bu yüzden İran’a karşı gelebilecek muhtemel İsrail saldırılarını caydırıcı bir güç olarak görev yapmaktadır. Bu durum özellikle “Batı” ve İsrail için tehdit oluşturan nükleer çalışmalarına devam ettiği bir süreçte İsrail’in önleyici bir saldırısı belirttiğinde İran’a önemli ölçüde bir fayda

sağlamaktadır (Wastnidge, 2017: 153). Dolayısıyla İran'ın bakış açısına göre Esad'ın düşmesi, Tahran'ın Ortadoğu'nun bu Levant bölgesine erişimini sınırlayan ve hatta stratejik bir yenilgi anlamına gelen bir içeriğe sahip olmaktadır. Suriye, geçmişten gelen bir deneyimle de İran için bu bölgede güvenilir bir ortak olduğunu kanıtlamış ve direniş ekseninin Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'deki Hamas gibi gruplarla “bir çıkar ortaklığı temelinde” stratejik bir köprüsü görevi gördüğünü ortaya koymuştur (Hokayem, 2014: 71).

Bu bilgiler ışığında, İran'ın gerek kendi tanımlandıkları ifadeyle “Direniş Ekseni” gerekse çoğunlukla Batılı literatürde tanımlanan şekliyle “Şii Hilali” hedefi doğrultusunda, Suriye’de Esad rejimine karşı gelişen protestoları Arap Baharı olaylarının yaşandığı diğer ülkelerde olduğu gibi bir “İslami Uyanış” kapsamına almadığı görülmektedir. Bu anlamda Tahran, Esad'ın söylemleriyle de uyumlu olarak, Suriye'deki isyan ve “devrim” hareketlerini dış güçler tarafından manipüle edilen şiddete eğilimli yerel aktörlerin işi olarak okumuştur. Bu dış güçler ise Esad ve İran'ın bakış açısına göre Batı, İsrail ve Körfez ülkeleridir ve direniş eksenini zayıflatmak noktasında çaba göstermektedirler. İran'ın özellikle Suriye içindeki yerel aktörler nezdinde bu türden bir okuma yapması, daha önce Arap Baharı sürecinde “İslami Uyanış” kavramıyla destek verdiği birçok “İslamcı” aktörü kendinden uzaklaştırmıştır. Bu aktörler ise sadece Şiileri “kafir” olarak gören Selefi hareketler gibi İran'a düşman grupları değil, aynı zamanda İran'ın yönetim şekliyle birtakım yakınlıklar kuran Müslüman Kardeşler ve modern İslami hareketleri de⁴⁷ içermektedir (Hokayem, 2014: 71). İran'ın Suriye olaylarına bakış açısındaki dış güçlerin olaya müdahil olduğu yönündeki bir diğer söylemi, 2011 yılının sonlarında CNN ile yapılan bir röportajda dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından dile getirilmiştir. Ahmedinejad söyleminde, “devletlerin bağımsızlığının ve egemenliğinin korunmasının esas olduğunu ve dış güçlerin herhangi bir şekilde

⁴⁷ İran'ın Arap Baharı sürecinde özellikle “İslami Uyanış” kavramı çerçevesinde Tunus, Mısır gibi ülkelerde daha önce bahsedildiği üzere bu ülkelerdeki “Batı” yanlısı rejimlere karşı protesto gösterileri gerçekleştiren çeşitli “İslamcı” grupları kendi “devrimci” kimliğine atıfta bulunarak desteklediği bilinmektedir. Bu gruplar arasında Müslüman Kardeşler ve çeşitli modern İslami grupların bulunması İran'ın bakış açısına göre ilgili rejimlerin düşürülmesi hedefiyle faydalı görülmüştür. Suriye içinde de yerel aktörler bazında bu grupların temsilcileri bulunmaktadır.

müdahale etmemesi gerektiğini” belirtmiştir. Bu söylem ise iki ülkenin ilişkilerinin yapısını ortaya koymuştur (Adıbelli, 2017: 133).

Tahran yönetiminin Arap Baharı olaylarına bakış açısında karşılık bulan “İslami Uyanış” kavramının artık etkisini kaybettiği nokta 2013 yılı sonrası olmuştur. Bu dönemden itibaren ortaya çıkan, Mısır’daki darbe, Libya ve Suriye’de iç savaşın yoğunlaşması ve Şii karşıtlığı saiklerine sahip Sünni cihatçı örgütlerin ortaya çıkışı İran’ın söylemlerini değiştirerek siyasi zeminden savaş alanına doğru bir değişim yaşamasına sebep olmuştur (Uzun, 2020: 12). Özellikle IŞİD/DAEŞ’in Irak topraklarında ortaya çıkıp Suriye’ye yayılmasıyla birlikte İran gerek Devrim Muhafızları Ordusu bünyesinde gerekse bölgedeki Şii eksenli diğer paramiliter gruplar aracılığıyla bölgede fiilen bulunmaya başlamıştır. Bu şekilde hem Suriye’de Esad rejimine karşı savaşan bir Sünni cihatçı grup olan DAEŞ’in yenilgiye uğratılması hem de bu sayede Esad rejiminin desteklenmesine devam edilmesi amaçlanmıştır. Fakat Esad rejiminin ayakta kalabilmesi adına Tahran yönetimi çoğunlukla Şii eksenli yapıları kullanarak bölgede bir vekalet savaşı yürütme şeklinde güvenlik politikası üretmektedir. Irak ve Suriye hattı boyunca etkinlik alanını genişletmiş olan DAEŞ konusunda İran’ın gerek kendi sınırları boyunca gerekse Suriye’de bu örgütün bir özelliğinin de Şii karşıtlığı politikası üzerinden bölgede etkinlik kurması nedeniyle, İran büyük tehdit algılamaktadır. Zira bu örgütün sözde “İslami” bir isim altında bölgede etkili olması ve bir “devlet” ismi altında kendini sunması, özünde İslami bir devlet olan İran’ı rahatsız etmiştir. Zira, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 2015 yılında New York Times gazetesine verdiği bir röportajda; DAEŞ adıyla anılan bu örgütün ne İslam ile bir ilgisi olduğu ne de bir devlet olduğunu belirtmiş ve bu örgütün başta Irak olmak üzere Yemen ve Suriye’de etkinlik alanını genişleten El Kaide’nin ideolojik kardeşi olan bir örgüt olduğunu vurgulamıştır. Genel anlamda ise teröre karşı savaşın temelde İran’ın odak noktası olduğunun altını çizmiştir (Zarif, 2015). Dolayısıyla Suriye özelinde bakıldığında, Tahran yönetimi temelde Esad rejimine karşı savaşan bir diğer örgüt olan ve cihatçı bir Sünni oluşum olarak nitelendirilen DAEŞ’e karşı da pozisyon almış ve Suriye’nin bu türden terör örgütlerinden temizlenmesi için başta DMO olmak üzere bölgedeki diğer Şii gruplarla birlikte mücadele etmiştir.

Irak ve Suriye'deki özellikle Arap Baharı sonrası ortaya çıkan gelişmeler İran'ın güvenlik sektörleri bağlamında öncelikle siyasi ve askeri güvenliği ile ilgiliyken; 2014 yılından itibaren İran'ın ekonomik güvenliğini birincil olarak etkileyen en önemli konu, BMGK'nin beş daimî üyesi ve Almanya ile yapılan ve literatüre P5+1 ve İran arasında gerçekleşen nükleer müzakereler olarak geçen görüşmeler gelmektedir. 2014 yılında İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde selefine göre daha pragmatik ve reformcu kimliği ile tanınan Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ruhani'nin seçilmesi İran'ın güvenlik ve dış politika boyutunun biraz daha ılımlı bir duruma gelmesine sebep olmuştur. Bu duruma yol açan iki etken bulunmaktadır. İlki, Ruhani hükümetinin dış ve güvenlik politikasında daha reformcu isimlere yer vermesi; ikincisi ve daha önemlisi ise, İran'ın uzun yıllardır gerek BM gibi uluslararası kuruluşlar tarafından gerekse son dönemlerde yoğunlaşmak üzere ABD ve AB gibi Batılı devlet ve topluluklardan gelen, İran'ın nükleer çalışmalarından dolayı uyguladıkları ekonomik yaptırımların etkisidir. Bu yeni hükümetle birlikte her ne kadar İran, Ortadoğu bölgesindeki politikalarından bir geri adım atmamış olsa da özellikle sınır güvenliğini birincil yoldan sağlamaya çalıştığı nükleer çalışmaları konusunda uluslararası toplum ile bir ara yol bulabileceğine inanmıştır. P5+1 ülkeleri ile yapılan anlaşma gereği İran, ekonomik yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer çalışmalarına sınırlama getirmeyi ve bu sınırlamanın da uluslararası denetime tabi tutulmasını kabul etmiştir. “Kapsamlı Ortak Eylem Planı” olarak geçen bu anlaşmaya göre zenginleştirilmiş uranyum nükleer silah yapımında kullanılamayacaktır. Bu anlaşma ile İran, 100 milyar dolardan daha fazla değerdeki denizaşırı dondurulmuş varlığına erişim hakkını elde etmiş, ayrıca uluslararası pazarlara petrol satışını devam ettirme ve ticaret için küresel finans sistemini kullanma imkanına erişmiştir (BBC News, 2019). Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, bu anlaşmanın günümüzde yürürlükte olduğunu söylemek zordur. Nitekim 2017 yılında göreve başlayan Trump yönetimi Mayıs 2018'de İran ile yapılan nükleer anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini açıklamıştır. Trump anlaşmadan çekilmeye dair açıklamasında Obama yönetimini işaret ederek; *“Bu asla yapılmaması gereken tek taraflı kötü bir anlaşmaydı. Barış getirmedi ve asla getirmeyecek,”* sözleriyle tepkisini dile getirmiştir. Buna karşılık İranlı yetkililerden gelen açıklama ise, nükleer çalışmalarını sınırlandıran ve

karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını garantileyen 2015 anlaşmasında kalmaya devam edecekleri yönünde olmuştur (Landler, 2018).

İran anlaşmaya uymaya devam edeceklerini açıklamasına rağmen, Trump yönetiminin aldığı anlaşmadan çekilme ve yaptırım uygulamaya devam etme kararı sonrası bu anlaşmaya bir tepki olarak zenginleştirilmiş uranyum üretimi üzerindeki tüm kısıtlamaları giderek kaldırmıştır. Özellikle, 2019 yılından itibaren İran'ın 2015 anlaşması gereği uyacağını taahhüt ettiği sözlerini azalttığı belirtilmektedir (BBC News, 2020). ABD'de Trump yönetiminin özellikle İsrail'e yakın politikaları sonucu 2015 yılındaki P5+1 anlaşmasından tek taraflı çekildiği gerçeği kabul edildiğinde, İran'ın da buna tepki olarak nükleer çalışmalarına kaldığı yerden devam ettiği ve bu sayede siyasi güvenliğini garanti altına almaya çalıştığı görülmektedir. İran, devrim sonrası kurduğu rejimi ABD ve bölgedeki müttefiklerine karşı koruyabilmek hedefiyle siyasi güvenliğini tekrar sağlamak için kendi sınırları içinde nükleer çalışmalarına tekrar hız verirken, sınırları dışında özellikle çalışmada söz edilen "Direniş Ekseni" ya da Batılı devletlerin tabiriyle "Şii Hilali" politikasına yeniden dönüş yapmıştır. Bu çerçevede her ne kadar Ruhani yönetiminin pragmatist ve reformcu niteliği bilinse de ABD'nin aldığı tek taraflı çekilme kararı sonrası, İran'ın güvenliğini sağlayabilmek adına tıpkı bir önceki Ahmedinejad yönetiminde olduğu gibi kendi sınırlarında ve sınırları dışında ABD ve İsrail'e karşı bir pozisyon almayı tercih ettiği görülmektedir.

Özetle, İran'ın Arap Baharı sonrası güvenlik politikaları ile ilgili şu hususların altı çizilmelidir:

- İslam Devrimi öncesi dönemde İran'ın bölgede siyasi, askeri, ekonomik güvenlik bağlamında müttefik olarak gördüğü genelde "Batı" özelde ABD, devrim sonrası süreçte İsrail ile birlikte en önemli rakip ve düşman ilan edilmiş ve İran'ın güvenlik politikaları temelinde bu zemin üzerine inşa edilmiştir.
- Devrim sonrası ilk dönemde ikili bir dış ve güvenlik politikası izleyen İran İslam Cumhuriyeti, bu kapsamda bölgede ABD ve müttefiklerine karşı bir

savunma politikası takip ederken, aynı zamanda kendi devrimini bölgeye yayma amaçlı bir “devrim ihracı” politikası uygulamıştır.

- Soğuk Savaş sonrası dönemde her ne kadar birtakım pragmatist ve reformcu Cumhurbaşkanları göreve gelmiş ve “Batı” ve uluslararası kurumlarla işbirliği kurma yönünde çaba göstermiş olsalar da İran’ın devrimci nitelikleri her zaman daha ağır basmış ve “Batı” ile ilişkilerde belirleyici olmaya devam etmiştir.
- İran’ın bölgede kendine tehdit olarak algıladığı birincil ülke İsrail’dir ve İran aslında böyle bir ülkenin bile var olmadığını ve Filistin topraklarında Batı devletleri tarafından kurulan yapay bir oluşum olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla Filistinlilerin haklarını savunmak noktasında zaman zaman Sünni örgütlerle de ilişki içinde bulunan İran, temelde “Direniş Ekseni” ya da Batılı literatürde çoğunlukla geçen tanımıyla “Şii Hilali” politikasıyla bölgede İsrail’e karşı mücadele etmektedir.
- İran’ın Arap Baharı öncesinde, fakat çoğunlukla sonrasında olmak üzere bölgedeki ABD, İsrail ve Körfez ülkelerinin etkisini azaltmaya yönelik bir güvenlik politikası uyguladığı görülmektedir. Bu çerçevede ABD, İsrail, Körfez ülkeleri ve 2013 darbesi sonrası Mısır “kutbuna” karşılık İran’ın, Irak, Suriye gibi devletlerle ve Lübnan’da Hizbullah ve Filistin’de Hamas gibi devlet-dışı aktörlerle bir karşı “kutup” oluşturduğu görülmektedir. Fakat burada söylenmesi gerekir ki, İran’ın Irak’taki etkisi Şii politikası sayesinde yoğun görünürken, bu ülkenin önemli oranda ABD etkisi altında bulunması Irak üzerinde ABD ve İran arasında bir mücadele yaşanmasına sebep olmaktadır. Nitekim 2003 Irak işgali ile birlikte, her ne kadar 2011’de ABD askerleri ülkeden ayrıldığını duyursalar da, ABD Irak’a tam olarak yerleşmiştir. Aynı zamanda işgal sonrası dönemde Irak’ta büyük oranda bir Şii hakimiyeti başlamış ve bu durum İran’ın ülkede daha fazla etkili olmasına sebep olmuştur.
- İran’ın “Şii Hilali” veya “direniş” politikasının bir diğer kanadını Yemen oluşturmakta ve bu ülkedeki Şii gruplara destek vererek, yine ABD-Körfez ülkelerine karşı bir kutup oluşturma ekseninde güvenlik politikası uygulamaktadır.

- Son olarak; İran'ın nükleer çalışmalarını ülke içinde büyük ekonomik sorunlara neden olan uluslararası yaptırımlara rağmen sürdürmeye devam ettirmesinin sebebinin gerek geçmiş deneyimleri gerekse günümüzde bahsi geçen “Batı” ittifakından gelecek muhtemel işgal tehdidi nedeniyle olduğu görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-RUSYA-İRAN ARASINDA BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ OLUŞUMU MÜMKÜN MÜ?

Tezin bu bölümünde vaka çalışması olan muhtemel bir Türkiye-Rusya-İran güvenlik işbirliği “modelini” araştırma konusuna odaklanılacak olup bu anlamda bu modelin Kopenhag Okulu teorisyenlerince tanımlanan “Sektörel Analiz” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” çerçevesinde bir karşılıklı güvenlik bağımlılığını içeren bir “model” olup olamayacağı noktasında önemli sınamalar ve analizler yapılacaktır. Bu modelin araştırılması noktasında, 2015 ve sonrası gelişmelerin “yakınlaşma anlamında” bir merkezi dönem oluşturduğu düşünüldüğünden, bu dönem içerisindeki söylem, olay ve olgu analizleri ön plana alınmak kaydıyla bir analiz geliştirilecektir. Bununla beraber, bahsi geçen muhtemel güvenlik işbirliği durumu ve modeli özellikle Suriye merkezli olmak üzere bir analize tabi tutulacak, fakat her üç ülkenin gerek kendi aralarındaki gerekse Suriye dışındaki yakın çevrelerindeki sektörel güvenlik eksenli etkileşimleri de konu kapsamında incelenecektir. 2015 yılı ve sonrasının merkezi dönem oluşturduğu düşüncesinden hareketle bu yıla kadarki üç ülkenin rekabet/işbirliği eksenli ilişkilerini belirleyen diğer olaylar ve gelişmeler de aktarılacak ve bu anlamda 2015 sonrası için bir arka plan da oluşturulacaktır.

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın önceki bölümlerinde Buzan ve Waever’ın tanımladıkları şekliyle Türkiye, Rusya ve İran’ın bölgesel güvenlik kompleksi teorisi içindeki konumları ve teori kapsamında ne şekilde tanımlandıkları konusu incelenmiştir. Bu bölüm içerisinde kısaca tekrar hatırlatmak gerekirse; Rusya Post-Sovyet BGK’nin merkezinde konumlanan bir büyük güç olarak tanımlanırken, İran Ortadoğu BGK’nin Körfez alt kompleksinin bir ülkesi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye ise BGKT’ye göre farklı BGK’lerinin arasında konumlanmış ve bir “yalıtkan” ülke konumunda bulunmaktadır. Buna göre Türkiye, teoriye göre Ortadoğu, Avrupa ve Post-Sovyet BGK’nin Kafkas alt-komplekslerinin kesiştiği yerde konumlanan ve temelde bu komplekslerin hiçbirine ait olmayan bir ülkedir.

Bununla beraber, Buzan ve Waever’a göre Türkiye bu yalıtkan ülke pozisyonunu aşma yönünde çabalar gösteren de bir ülkedir. Bakıldığında, yalıtkan devletler göreceli olarak pasif karakterli bir rol oynamaktadırlar. Fakat Türkiye, artan aktif rolü nedeniyle bu pozisyonu ile mücadele halinde olan bir devlet görünümü sergilemektedir (Buzan & Wæver, 2003: 394). Nitekim daha önceki bölümlerde son dönemdeki gelişmeler ekseninde açıklandığı üzere Türkiye’nin, genelde AK Parti hükümetinin iktidara gelmesinden sonra, özelde Arap Baharı olaylarında Suriye iç savaşı süreci nedeniyle yalıtkan pozisyonunun önemli ölçüde aşıldığı ve değiştiği görülmektedir. Suriye iç savaşı süresince ayrıca Türkiye, savaşın iç dinamiklerinden kaynaklı sorunları kendi sınırları içinde de hissetmesi nedeniyle Ortadoğu BGK’nin bu Levant alt-kompleksi ile güvenlik açısından etkileşime girmiş görünmektedir. Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine erişimi ve bu bölgede aktif bir rol oynama durumuyla birlikte, ayrıca Türkiye’nin merkezi olarak konumlandığı yeni bir bölgesel kompleks oluşumuna gitmesi ihtimali noktasında Buzan ve Waever’in bir açık kapı bıraktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Buzan ve Waever Türkiye’nin ülke olarak kendilerini bir yalıtkan devlet olarak görmeyi reddettiklerini belirtmektedir. Bu anlamda bakıldığında “yalıtkan” kelimesi pratikte çok kullanılmadığı için buna yakın bir terim olan “tampon” devlet pozisyonunun da Türkler’in kendilerini bu şekilde görmek istemedikleri bir konum olduğu ifade edilmektedir. Bunun yerine Türkiye’nin “merkezi” olarak konumlandığı daha büyük bir Avrasya bölgesi anlayışı inşa etmeye çalıştığının altı çizilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin, büyük ölçüde birçok bölgenin parçası olduğu için ve her bir bölgenin iç dinamiğini ayrı ayrı düşünmesi gerektiği gerçeğine uyum sağlayarak “bölgeselcilik” kavramını keşfetmeye başladığı belirtilmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 485-486). Bu düşüncelerden hareketle Türkiye’nin merkezi bir konum üstlenerek yeni bir bölgesel güvenlik kompleksinin aktörü olma durumu ve belirtildiği üzere Ortadoğu, Avrupa ve Asya coğrafyası gibi temelde birçok bölge ile etkileşim halinde olan bir ülke olduğu için bakıldığında, spesifik olarak son dönemde Suriye özelinde bu ülkedeki iç dinamikleri önemli oranda etkileyen bir aktör olduğu bilinmektedir.

Yeni ve farklı bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu noktasında Rusya ve İran’ın konumları ve davranışları değerlendirilecek olursa ise, şu varsayımlara

ulaşılabilmektedir. Buzan ve Wæver’a göre aslında temelde bakıldığında bütün ülkeler sadece bir bölgesel güvenlik kompleksinde bulunabilir. Fakat bunun istisnasının küresel seviye güçleri olduğu belirtilmektedir. Küresel seviye gücü olarak tanımlanan aktörler ise süper güçler ya da büyük güçler olarak ele alınmakta ve bu türden güçler birçok farklı bölgeye ve yalıtkan ülkeye angaje olabilmektedir (Buzan & Wæver, 2003: 483-484). Bu açıklamalardan Rusya’nın bir “büyük güç” olarak kendi güvenlik kompleksi haricinde, bir “yalıtkan” devlet olarak tanımlanan Türkiye ile ve Ortadoğu BGK’nin iki ülkesi olan İran ve Suriye ile olan güvenlik sektörleri bağlamında etkileşiminin bir angaje olma durumu olduğu değerlendirilmesi yapılabilmektedir. İran’ın ise kendi başına değerlendirildiğinde özellikle Arap Baharı olaylarının başlamasından sonra zaten bir parçası olduğu Ortadoğu BGK içinde daha etkin bir aktör olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda İran, Körfez Bölgesi ve Levant Bölgesi üzerindeki etki alanını genişleterek bir “bölgesel güç” olma yolunda ilerlemiştir. Dolayısıyla Suriye üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçek olarak ön plana çıkarken, İran’ın Türkiye ve Rusya ile karşılıklı güvenlik etkileşimleri bağlamında gerek devletler arasında gerekse Suriye merkezli olarak önemli işbirliği ya da rekabet alanları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ileride anlatılacağı üzere, özellikle 2015 sonrası Suriye merkezli olan gelişmelerle birlikte bu üç ülkenin güvenlik sektörleri ve BGKT çerçevesinde bir yeni BGK oluşumuna gitme ihtimali incelenecektir.

Ayrıca bu çalışmada, Buzan ve Wæver tarafından öne sürülen ve bununla ilgili olarak yukarıda bahsedilen Türkiye’nin konumunun ve buna ilişkin “yalıtkan” devlet kavramının son dönemde değişmeye başladığı ve yeni bir bölgesel kompleksin bir parçası olma ihtimali tespiti ve Rusya ile ilgili olarak da temelde her bir ülkenin sadece bir komplekste bulunabilmesi gerçeğine karşın istisnai bir durum olarak küresel ve büyük güçlerin birçok farklı bölgeye ve “yalıtkan” ülkeye angaje olabilmesi durumu esas alınmıştır. Bununla birlikte, yine Buzan ve Wæver tarafından bir BGK’nin tanımına ilişkin vurgulanan “güvenlik komplekslerinin bakıldığında uzun ömürlü oldukları, fakat kalıcı veya içsel olarak değişmez olmadıkları” durumu yine bu çalışmanın temel aldıkları konulardan olmuştur. Dolayısıyla bu bilgiler ışığında, Türkiye, Rusya ve İran arasındaki muhtemel bir

bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu ihtimali 2015 sonrası gelişmeler ışığında test edilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede bu bölüm içindeki alt başlıklarda, yeni bir bölgesel kompleks oluşması ihtimali noktasında; 2015 ve sonrası gelişmeleri merkeze almak kaydıyla ve 2015 öncesi dönem için de bir arka plan bilgisi oluşturularak, sırasıyla üç ülkenin ayrıştığı/çatıştığı ve bu anlamda bir rekabet halinde oldukları durumların ve işbirliği halinde olduğu durumların tespiti ve analizi yapılacaktır. Bu şekilde bir analiz yapmak ile üç ülkenin kendi aralarında oluşturabilecekleri ve teorinin de belirttiği üzere sektörel bazda karşılıklı güvenlik bağımlılığını da içermeye ihtimali bulunan bir güvenlik kompleksinin imkanlarının sınanması amaçlanmaktadır.

4.1. Türkiye-Rusya-İran Yakınlaşma Sürecine Giden Yol mu?

Türkiye, Rusya ve İran arasında bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu ihtimalinin araştırılacağı bu bölümde, üç ülke arasındaki özellikle Arap Baharı olaylarının ortaya çıkardığı etkileşim bağlamında ve gerek kendi aralarında gerek sektörel güvenlik ilişkileri ile bağlantılı olmak kaydıyla diğer bölgesel güvenlik etkileşimleri noktasında bu ülkelerin devlet elitlerinin ve ilgili konulara ilişkin ulusal birimlerin olay ve olgular hakkındaki söylemleri değerlendirilecek ve bu anlamda söylem analizleri yapılacaktır. Bu başlığın anlam içeriğini açıklayacak bir şekilde üç ülkenin özellikle 2015 sonrası gelişmelerle birlikte bir yakınlaşma süreci yaşadığı iddiasından hareketle, Suriye merkezli olmak üzere kendi aralarında gerçekleştirdikleri sektörel güvenlik etkileşimleri konu kapsamında değerlendirilecektir. Bu sayede Türkiye, Rusya ve İran'ın yeni dönemde kendi aralarındaki sektörel güvenlik etkileşimlerinin Buzan ve Waever'ın tanımladıkları şekliyle yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi mi yoksa bir "bölgeselcilik" anlamında daha farklı bir yapı mı oluşturduğu konusu sınamaya tabi tutulacaktır.

Bu bilgiler ışığında bir alt yapı oluşturması amacıyla öncelikle üç ülkenin 2015 yılına kadarki dış ve güvenlik politikası etkileşimleri değerlendirilmelidir. Türkiye'nin 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra özellikle Arap Baharı olaylarına kadarki dönemde dış ve güvenlik politikasında liberal eksenin daha

ağırlıklı olduğu ve bu anlamda güvenlik sektörleri bağlamında işbirliği ve arabuluculuk politikalarının görüldüğü bir dönem olduğu bir önceki bölümde aktarılmıştı. Fakat üç ülkenin birbirleriyle etkileşimi konusunun bu bölümde değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik güvenlik eksenli politikalara bakıldığında, bu politikaların bölgede enerji güvenliği kapsamında gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin geliştirdiği liberal eksenli politikalar bağlamında başta Rusya ile olmak üzere Kafkasya coğrafyası ile olan enerji güvenliği politikasına bakıldığında, bu dönemde enerji politikası bağlamında şu projelerin yer aldığı görülmektedir. Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Rusya ile birlikte Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (Bayraç, 2009: 135). Özellikle Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı ile doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya'dan karşılamaya başlayan Türkiye, 2009 yılında Rusya ile imzaladığı yeni bir doğalgaz boru hattı anlaşmasıyla enerji ithalatı noktasında bir adım daha atmıştır. Bu tarihte Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ankara ziyareti sırasında iki ülke arasında petrol, doğalgaz ve nükleer enerji alanlarında işbirliğini öngören protokoller imzalanmıştır. Erdoğan ve Putin arasındaki görüşmede özellikle Güney Akım Projesi⁴⁸'nin Türkiye üzerinden geçmesi konusunda fikir birliği ortaya çıkarken, bu projenin gerçekleşmesiyle birlikte daha önce yapılması planlanan ve Rusya'yı gözardı ederek Avrupa'ya ulaştırılması düşünülen Nabucco Projesi'nin gerçekleşme ihtimali de zayıflamıştır. Türkiye, bu görüşmeden sonra enerji işbirliğini arttırmış ve Rusya ile ortak projeler geliştirme kararı almıştır. Bu projelerden Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı projesinin inşasına 2013 yılında başlanması ve 2015 yılında tamamlanması düşünülse de birtakım nedenler projenin gerçekleşmesine engel olmuştur (İsmayıl & Aliyev, 2016: 191-194). Bununla birlikte Putin, Güney Akım Projesi'nin gerçekleşmemesi sonrasında Rusya'nın Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılaması noktasında Türkiye'de Yunanistan sınırına yakın bir noktada ek bir doğalgaz merkezi

⁴⁸ Güney Akım Projesi, Rusya'nın Nabucco'ya siyasi ve ekonomik bir rakip olarak geliştirmek istediği ve özellikle sorunlar yaşadığı Ukrayna'yı devre dışı bırakarak, Rus doğalgazını Rusya'dan başlayarak Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a ulaştırmayı planladığı ve bu sayede Avrupa enerji talebini karşılamayı düşündüğü bir doğalgaz boru hattı projesi olarak tasarlanmıştır. Proje kapsamında Bulgaristan'a ulaşan boru hattının birinci kolunun Yunanistan üzerinden İtalya'ya, ikinci kolunun Sırbistan ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'ya ulaşması planlanmıştır (Dünya Bülteni, 2009).

inşa edeceklerini belirterek, *“Sadece Mavi Akım Boru Hattındaki kapasiteyi arttırma değil aynı zamanda Türk ekonomisinin artan ihtiyaçlarını karşılama konusunda başka bir boru hattı sistemi inşa etmeye hazırız”* açıklamasını yapmıştır (Sputniknews, 2014). Her ne kadar Güney Akım Doğalgaz Projesi sadece bir proje olarak kalıp tamamlanamadıysa da 2009 yılında gerçekleşen görüşmelerde ve imzalanan işbirliği projeleriyle Türkiye, hem gelişen ekonomisi hem de büyüyen nüfusu için ve aynı zamanda ekonomik güvenliğini sağlama noktasında önemli bir adım atmıştır. Bununla birlikte söylenebilir ki; Güney Akım Projesinin iptal edilmesi, Türkiye açısından yeni bir şansı ortaya çıkarmış ve Türkiye’nin bir enerji merkezi olması konusunda bir imkan yaratarak ileriki yıllarda Güney Akım Projesi’nin yerini “Türk Akım Projesi” nin almasını kolaylaştırmıştır.

1 Aralık 2014 tarihinde Türkiye’den BOTAŞ, Rusya’dan Gazprom şirketleri Karadeniz üzerinden Türkiye’ye ulaşacak yeni bir doğalgaz boru hattının inşası konusunda ilk girişimi başlatmışlardır. “Türk Akımı” adı verilen bu proje kapsamında iki boru hattının ilkinden Türkiye’deki tüketicilerin kullanımı için gaz arzı yapılması planlanmış, ikinci hattın ise Türkiye üzerinden Güney ve Güneydoğu Avrupa ülkelerine doğalgaz aktarımı gerçekleştirilmesi düşünülmüştür (Gazprom). Nihai olarak, Ocak 2020’de proje tamamlanmış ve Rusya Devlet Başkanı Putin ve Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan resmi olarak Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı’nın açılışını yapmışlardır. Açılış konuşmasında Putin;

“Sadece Türkiye ve Rusya için değil, aynı zamanda Güney Avrupa ülkeleri ve tüm Avrupa kıtası için gerçekten önemli bir olaya şahit oluyoruz. Şu an burada olan durum Rus-Türk stratejik ortaklığının kayda değer ve somut bir sonuç verdiğini açık şekilde göstermektedir” (Ria, 2020), ifadelerini kullanmıştır.

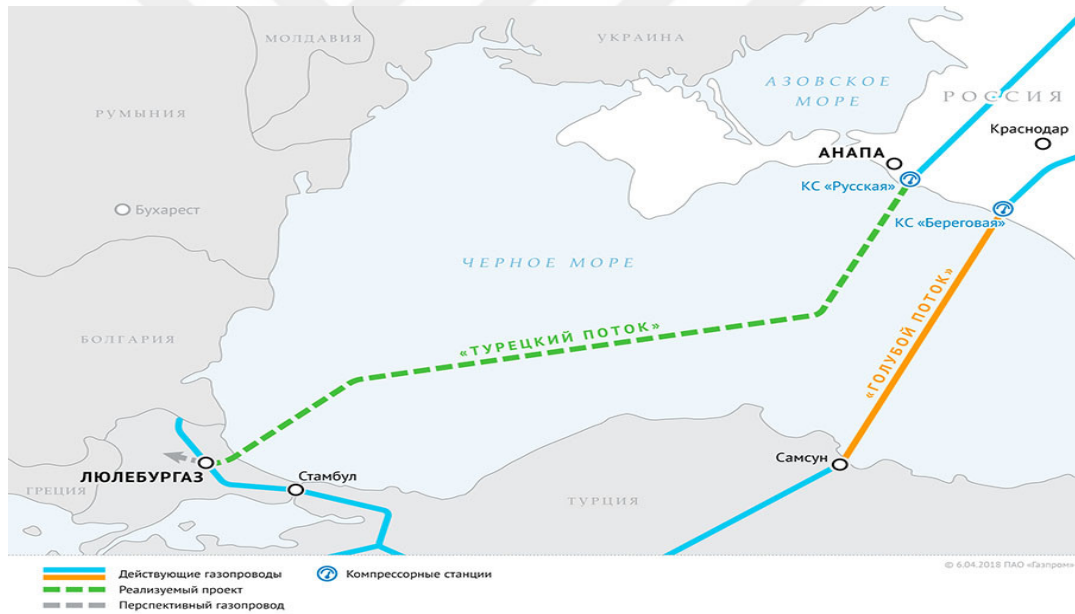
Açılış töreninde Erdoğan ise;

"Türk Akım, Rus dostlarımızla beraber büyük emek harcadığımız hem ikili ilişkilerimiz hem de bölgemizdeki enerji haritası bağlamında tarihi nitelikte bir projedir. Geride bıraktığımız 33 senede Rusya

Federasyonu'ndan yaklaşık 400 milyar metreküp doğalgaz tedariki sağladık. Bu tablo ülkelerimizin karşılıklı çıkarına dayalı, kazan-kazan temelli işbirliğinin en güzel örneğidir. Enerji alanındaki işbirliğimiz, her türlü sınamayı diğer alanlarda olduğu gibi başarıyla atlatmıştır. Türkiye ve Rusya olarak bu işbirliğinin zemini üzerinde yeni projelere, yeni başarılarla imza atmaya devam edeceğiz” (NTV, 2020), sözlerinin altını çizmiştir.

Genel olarak Türkiye ve Rusya arasındaki doğalgaz enerji işbirliklerinin görünümüne bakıldığında aşağıdaki haritanın ortaya çıktığı görülebilmektedir.

Harita 8: Mavi Akım ve Türk Akımı Doğalgaz Boru Hatlarının Karadeniz Üzerindeki Konumu

(Smirnov & Rummyantseva, Смирнов & Румынцева, 2019)

Türk Akımı ve bu projenin öncülü olan fakat yapımı tamamlanmayan Güney Akım Projesi'nin Türkiye ve Rusya arasındaki enerji işbirliğini arttırdığı açıktır. Özellikle her iki ülkenin ekonomik güvenliği açısından önemli bir adım olan Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı ile hem Türkiye'nin herhangi bir aracı ülke ya da kuruma bağlı kalmadan direkt olarak Karadeniz üzerinden doğalgaz alımı sağlanırken, hem de Türkiye üzerinden Avrupa'nın güney ve güneydoğusunda bulunan ülkelere doğalgaz aktarımı yapmak amaçlanmıştır. Burada vurgulanması

gereken nokta Ukrayna'nın bu proje kapsamındaki durumudur. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, 2014 yılında Ukrayna'da gerçekleşen olaylar ve bu yıldan itibaren Ukrayna'da ABD/AB ve NATO gibi Batı'ya yakın yönetimlerin işbaşına gelmesi Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikasını sertleştirmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rusya'nın 2014 yılı sonundan itibaren başlattığı Güney Akım Projesi ve bu projenin Türkiye'nin de katılımıyla Türk Akımı'na evrilmesi ile Rusya, Ukrayna'yı Avrupa'ya ulaşan doğalgaz hattı kapsamı dışına çıkarmıştır. Bu anlamda Rusya'nın, Ukrayna yönetimi ve daha açık şekilde Batı devletleri ile bu türden enerji politikaları üzerinden bir rekabete girdiği görülmektedir. Türkiye-Ukrayna ilişkileri açısından bakıldığında, Türk Akımı projesinin iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz bir yansıması olduğu yorumu yapılabilir. Fakat Ukrayna olayları kapsamında Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi ve bu stratejik yarımada'nın Rusya'ya bağlanması konusunda Türkiye'nin Rusya ile aynı dış ve güvenlik politikasını uygulamaması ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda Ukrayna yönetiminin yanında yer almasının Ukrayna'nın Türkiye'ye yönelik duruşunda sonuç olarak bir olumsuzluk yaratmadığı da söylenebilir. Nitekim son dönem Kiev ziyaretlerinin birinde Erdoğan, Türkiye olarak Kırım'ın yasa dışı ilhakını tanımadıklarını ve Ukrayna'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yapılan desteğin süreceğinin altını çizmiştir (TürkRus, 2020).

Türkiye ile Rusya arasındaki enerji işbirliğinin bir diğer boyutunu 2010 yılında üzerinde anlaşmaya varılan Akkuyu Nükleer Enerji Santrali Projesi oluşturmaktadır. Özellikle 2010 yılına kadar nükleer santral inşası için farklı ihaleler yapılmış olmasına rağmen sonuç olarak hiçbirisi olumlu sonuçlandırılmamıştır (İsmayıl & Aliyev, 2016: 196). 2010 yılında Türkiye'de Akkuyu Nükleer Santrali'nin inşası için karşılıklı hükümetler arası bir anlaşma imzalanmış ve çalışmaların başlamasına bu şekilde imkan sağlanmıştır. Yapılan anlaşma ile ayrıca enerji santralinin gelecekteki işletmecisi de belirlenmiş ve buna göre Rus enerji şirketi Rosatom'a bağlı ortaklık olan "Atomstroyexport" şirketinin inşaatla ilgilenmesi uygun bulunmuştur. Akkuyu nükleer santralinin yapılan anlaşmaya göre VVER-1200 reaktörlü dört güç ünitesine sahip olmasına karar verilmiş ve bir nükleer santralin yaklaşık 35 trilyon kw/s elektrik üretmesi planlanmıştır (Neftegaz, 2014). O dönem Rusya Devlet Başkanlığı

görevini devralan Dimitri Medvedev, Ankara ziyareti sırasında Türkiye'nin ilk nükleer santralinin Ruslar tarafından inşa edileceğini ve projenin tahminen 20 milyar dolara mal olacağını ifade etmiştir. Ayrıca iki ülke arasında yapılan anlaşma gereği nükleer santral inşaatının yedi yılda tamamlanması planlanırken, özellikle Medvedev'in basın toplantısı sırasında bu proje sayesinde "Türkiye ve Rusya arasındaki stratejik ortaklığın sadece sözde kalmadığını, bunu aktif olarak kanıtladıklarını" ifade etmesi (BBC Türkçe, 2010), Türk-Rus ilişkilerinin özellikle ekonomik güvenlik bağlamındaki öneminin anlaşılması açısından önemlidir.

Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin bir diğer boyutunu 2008 yılında gerçekleşen Rusya-Gürcistan Savaşı ve Türkiye'nin bu savaş karşısında aldığı tutum oluşturmaktadır. Bu konudan kısaca bahsedilecek olursa; Rusya'nın kesin zaferiyle sonuçlanan savaş sonucunda Moskova, AB ve NATO ile yakınlaşmaya çalışan Gürcistan yönetimini mağlup ederken, aynı zamanda Güney Osetya ile birlikte Abhazya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları tanımıştır. Türkiye, Kafkasya'da meydana gelen bu gelişme karşısında temkinli davranmış ve hem Gürcistan hem Rusya ile önemli oranda ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunduğu dikkatli bir politika izlemek zorunda kalmıştır. AB ve ABD gibi Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin Rusya'nın Gürcistan müdahalesini sert biçimde kınamalarına rağmen, Türkiye bu tepkiyi daha düşük bir tonda dile getirmiştir. Erşen'e göre Türkiye'nin tepkisini ve çekincelerini yumuşak biçimde dile getirmesine neden olan etken doğalgazda büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olunmasıdır (Erşen, 2017: 151-152). Bununla beraber Türkiye'nin Rusya-Gürcistan savaşı karşısında takındığı tutum çoklu diplomasiye başvurmak ve barış girişimleri gerçekleştirmek olmuştur. Bu çerçevede dönemin Başbakanı Erdoğan, Tiflis'e yaptığı ziyaret sırasında Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili ile görüşmüş ve durumu yakından izlediklerini, çünkü Gürcistan'ın Türkiye'nin komşusu ve dostu olduğunu, Gürcistan'a insani amaçlı yardım gönderdiklerini ve bu yardımların devam edeceğini belirtmiştir. Diğer yandan, Erdoğan Türkiye'nin bölge için aralarında Rusya'nın da bulunduğu yeni bir işbirliği girişimi önerdiğini ve bu girişim içerisinde Gürcistan'ın da yer almasını arzu ettiğini söylemiştir. Ayrıca bu konuda fikir alışverişinde bulunmak için Azerbaycan ile de görüşme yapılacağı vurgulanmıştır (VOA, 2008). Türkiye'nin yakın

coğrafyasında ortaya çıkan ve ilişkilerinin iyi olduğu iki devlet arasında meydana gelen bu çatışma sırasında, Türkiye'nin izlediği politikanın açık şekilde bir denge politikası uygulamaya çalışmak olduğu görülmektedir. Nitekim, her iki devletin bu dönemde Türkiye açısından önemlerine ve konumlarına bakıldığında şu durum göze çarpmaktadır: Gürcistan, AB ve NATO üyeliği isteğinde bulunan ve bu bakımdan Rusya ile rekabet halinde olan bir devlettir ve Türkiye de bir NATO üyesi ve halihazırda AB üyeliği için girişimlerde bulunan bir siyasi kimliğe sahiptir. Rusya ise, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin iyi olduğu ve bu anlamda önemli bir doğalgaz tedarikçisi konumunda bulunan bir ülkedir. Söylenbilir ki, Türkiye'nin her iki ülke ile de önemli siyasi, ekonomik bağları bulunması bu dönemde bir denge politikası tercihinin gidilmesini gerektirmiş ve Türkiye bölgenin güvenliği için işbirliği önerileri geliştirmiştir. Türkiye'nin ayrıca bu konuda izlediği politikanın AK Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda geliştirdiği liberal nitelikli dış politikanın ve idealist, işbirliğini, arabuluculuğu, diplomasiyi önceleyen bir güvenlik politikasının uzantısı olduğu söylenebilir. Yakın coğrafyasında gelişen bu kriz karşısında Türkiye'nin bölgede bir arabulucu olarak politika geliştirmesi ve çözüm önerileri ortaya koyması liberal eksenli bir dış politika yürüttüğünün bir göstergesi olarak okunabilir.

Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerine bakıldığında Arap Baharı olaylarının başlamasının özellikle siyasi yönde önemli bir kırılmaya neden olduğu söylenebilir. Her ne kadar, ekonomik güvenlik ve enerji politikalarında iki ülke önemli oranda bir "stratejik ortaklık" seviyesini yakalamış olsalar da genelde Arap Baharı özelde Suriye merkezli gelişen olaylar, ekonomik ilişkilerde olduğu gibi çıktı oluşturmamakta ve siyasi bir işbirliğine giden süreci engellemektedir. Türkiye ve Rusya'nın Arap Baharı ile birlikte özellikle siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerindeki gerginlik Suriye özelinde başlamış ve bu anlamda iki ülke Suriye Devlet Başkanı Esad'ın görevde kalıp kalmaması konusunda farklı yollara ve politikalara ayrılmışlardır. Türkiye'nin Suriye'de Esad'ın görevi bırakması ve yeni iktidar seçenekleri konusunda dış politika kararı alması karşısında, Rusya'nın Esad'ın mutlaka görevde kalması ekseninde politika yürütmesi, gerginliği belirleyen asıl faktör olmuştur. Bu çerçevede gelişen olaylar kapsamında 2012 yılında bir Türk jetinin Suriye tarafından düşürülmesi iki ülkeyi karşı karşıya getiren politik

atmosferin bir göstergesi olmuştur. Bu olay karşısında Rusya Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada “Olayın provakasyon ya da kasıtlı bir eylem olarak görölmemesi ve durumun istikrarsızlığa yol açmamasının önemine inanıyoruz” (Milliyet, 2012) ifadeleri kullanılırken, Türkiye Başbakanı Erdoğan TANAP Projesi imza töreni sonrası düzenlenen basın toplantısında Rusya Dışışleri Bakanlığı’nın bu açıklamasını “Rusya’nın Suriye’nin diliyle konuşması” olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda Erdoğan devamında Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov’un bahsi geçen açıklamasını kastederek “*Tabi bizim şu andaki bulgularımız, elimizdeki belgeler, pek de onun iyi niyetli davrandığı kadar bir tablo ortaya koymuyor*” (NTV, 2012) ifadelerini dile getirmiş ve bu ifadeler Suriye’nin bu olayı planlı bir şekilde yapmış olabileceği yorumunu ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber bu olay sonrası yaşanan önemli bir gelişme de Türkiye’nin Batılı müttetikleriyle özellikle NATO ile olan dayanışması olmuştur. Bu kapsamda Aralık 2012’de NATO üyesi ölkelerinin Dışışleri Bakanları toplantısında Türkiye’yi Suriye’den gelecek olası tehditlere karşı korumak amacıyla iki ölké sınırına Patriot Hava Savunma Sistemi getirilmesi ve kurulmasına karar verilmiştir (BBC Türkçe, 2012).

2014 yılına gelindiğinde başta Suriye olmak üzere birçok dış politika uygulaması konusunda Rusya ile farklı güvenlik konseptlerine sahip olunmaya devam edildiği görölmektedir. Her ne kadar ekonomi ve enerji işbirliği konularında Türkiye ve Rusya önemli oranda beraber hareket etseler de, bölgesel güvenlik politikası kararlarında ve bu kararların uygulanmasında taban tabana zıt bir konumda bulunmaktadır. İki ölkenin öncelikle Suriye konusunda farklı önceliklere sahip olduğu gerçeği, 2014 yılı sonlarında Rusya Devlet Başkanı Putin’in, Ankara’ya “Üst Düzey İşbirliği Konseyi”nin (ÜDİK) 5. Toplantısı kapsamındaki ziyareti esnasında daha açık bir şekilde görölmüştür. Putin’in “Suriye Devlet Başkanı Esad’ın Suriye’de yapılan seçimlerle yüksek bir oy oranıyla göreve geldiği” açıklamasına, Cumhurbaşkanı Erdoğan “*Dünyada darbeciler hep yüksek oyla göreve gelirler, Suriye’deki seçimlerde bütün kesimlere temsil şansı tanınmadı*” (Milliyet, 2014) şeklinde cevap vererek, iki ölké arasındaki yaklaşım ve politika farklılığını açık şekilde dile getirmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki Suriye konusundaki yaklaşım farklılığı ve politikalarındaki zıtlık durumu Eylül 2015’te Beşar Esad’ın büyük

oranda toprak kaybetmesi üzerine Rusya'nın artık fiili olarak Suriye'de sahaya inmesiyle bir üst boyuta çıkmıştır. Aynı ayın sonunda bir Rus jetinin Türk makamları tarafından sınır ihlali yaptığı değerlendirilmesiyle Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi, özellikle 2010'dan beri devam eden siyasi ve askeri gerginliği devam ettirmekle kalmamış, aynı zamanda 2015 yılına kadarki elde edilen birçok ekonomik ve enerji işbirliği anlaşmalarında bir geriye gidişe sebep olmuştur.

Özetle, Arap Baharı olayları başladıktan sonraki dönemde Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler bütününe bakıldığında, özellikle 1990'lı yılların sonundan beri gelişmeye başlayan ekonomik ilişkilerin 2000'li yıllarda daha da yükselerek devam ettiği, 2010 yılı ile birlikte başlayan Arap Baharı olaylarının bu ilişkileri olumsuz yönde etkilemediği görülmektedir. Hatta bu yıllarda iki ülke arasında imzalanan önemli enerji işbirliği anlaşmalarıyla ekonomik işbirliği ve bunun getirdiği ekonomik güvenlik boyutu önemli düzeylere çıkmıştır. Fakat aynı durumun siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerine yansıdığını söylemek çok mümkün görünmemektedir. 2010 yılından itibaren başlayan Arap Baharı olayları ve bu olayların özellikle Suriye'ye yansması noktasında Türkiye ve Rusya'nın taban tabana zıt güvenlik politikalarına sahip olması ve bu sürecin devamında Eylül 2015'te gerçekleşen Türk F-16'larının sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle Suriye'de Rus jetini düşürmesi olayı, iki ülkenin Suriye üzerindeki politikalarındaki farklılığını ve gerginliğini özetleyen önemli göstergelerdir. Aynı şekilde 2013 yılı sonlarında Ukrayna'da Rusya ve Ukrayna arasında başlayan gerginlikler, devamında özellikle Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına katması olayı karşısında Türkiye'nin dış politika yaklaşımı Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün desteklenmesi ve bu çerçevede aynı Suriye'de olduğu gibi Rusya'nın karşısında bir konumlanma ile seyretmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Rusya ile olan özellikle siyasi ilişkileri bağlamında söylenmesi gereken ve tespit edilen konu, Türkiye'nin çoğunlukla ABD ve AB gibi Batılı müttefikleri ve kurumsal olarak NATO güvenlik konsepti ile uyumlu bir şekilde hareket ettiği gerçeğidir. Bu çerçevede Rusya ile olan siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerinde Türkiye, Batılı müttefiklerinin belirlediği ve aynı zamanda kendi ulusal güvenlik ve dış politikasına da uygun olduğunu değerlendirdiği bir perspektif ile hareket etmiş ve bu yönde politikalar geliştirmiştir.

Türkiye'nin bölgesinde yürüttüğü güvenlik politikaları açısından İran ile olan ilişkilerine bakıldığında ise 2000 sonrası değişen ilişkiler boyutunu görebilmek için öncelikle bu dönemden önceki ve özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllardaki ilişkilerin güvenlik boyutuna kısaca bakmak faydalıdır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonraki süreçte iki ülkenin birbirlerine realist güvenlik perspektifli bakış açıları artmıştır. Bu çerçevede Türkiye-İran ilişkileri iki ülkenin iç politik gelişmeleri ile de bağlantılı olarak belirlenmiştir. 1980'ler ve 1990'lar boyunca Türkiye'de siyasal İslam'ın ve bazı radikal hareketlerin yükselişi Türk karar vericilerini İran konusunda olumsuz bir güvenlikçi anlayışa sürüklemiştir. Bu kapsamda “şeriat” ve İran'ın faaliyetleri konusunda daha hassas hale gelinmiştir. Bu dönemde İran'ın Türkiye başta olmak üzere bölgede rejim ihraç etmeye çalıştığı Türk karar vericilerin bakışında önemli bir iç güvenlik kaygısı oluştururken, bu güvenlikçi bakışın İran'daki temsilcileri ise Türkiye'yi bölgede “Batı'nın işbirlikçisi ve rejimin düşmanı” olarak görme eğilimine girmişlerdir (Bağcı & Sinkaya, 2005: 2). Bununla beraber iki ülkenin birbirlerine karşı oluşturduğu bu realist güvenlikçi bakış açısı, bölgesel bazı işbirliği politikaları oluşturmayı engellememiştir. Bu anlamda verilen en iyi örnek 1991 Körfez Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler olmuştur. Özellikle 1993'ten itibaren Türkiye ve İran, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin ortaya çıkmasının kendi çıkarlarına ters olduğu konusunda aynı fikirde oldukları için böyle bir politik yapıyı engellemek noktasında birtakım protokoller imzalamışlardır. Bu protokollere aynı şekilde düşünen Suriye'nin de dahil edilmesiyle bu üç devlet arasında aynı çıkarlar doğrultusunda önemli bir adım atılmıştır. Bu konuda bakıldığında Türkiye-İran ve Suriye, ABD ve Avrupa'nın Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulmasını istediklerine inanmışlardır (Olson, 2005: 21-22). Fakat burada vurgulanması gereken bir nokta var ki o da şudur: Bu her üç ülke de sahip oldukları Kürt nüfusları nedeniyle Irak'ın toprak bütünlüğü ekseninde hareket ederek bir Kürt devletinin kurulmasına engel olmaya çalışırken, genel anlamda Irak politikalarında birbirlerinden farklı yerel unsurları desteklemekte ve bu sayede Irak üzerinde bir siyasi nüfuz kazanmak istemektedirler (Tamer, 2016: 106). Bu anlamda ve genel olarak 2000'li yıllara kadarki sürece ve Türkiye-İran arasındaki ilişkilere bakıldığında söylenebilir ki; ilişkiler inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş, ideolojik ve siyasi

tercihler hem iki ülke arasındaki ilişkileri belirlerken, hem de iki ülkenin bölgesel politikalarını düzenlemiştir.

ABD, ilan ettiği amaçlarında Saddam Hüseyin'in devirmek, nükleer silahlardan kurtulmak ve Baas partisini ortadan kaldırırken, sonuç olarak Irak'taki farklı etnik grupları, özellikle Arapları ve Kürtleri de tanıyacak federal bir hükümet sistemi aracılığı ile Irak'ı demokratikleştirmek olarak belirlediyse de; İran ve Türkiye bunun ABD'nin gerçek amacı olduğu konusunda kuşku duymuşlardır. İki ülke de ABD'nin asıl amacının, İran Körfezi ve Hazar Denizi arasındaki petrol ve doğalgaz yataklarını kontrol etmek, bütün Ortadoğu dünyasını özellikle İsraile'e zarar verebilecek güçleri silahsızlandırmak olduğu konusunda görüş birliği içerisinde olmuşlardır (Olson, 2005: 153). 2003'te başlayan ABD'nin Irak işgali sonrası süreçte ise Türkiye'nin Irak'a yaklaşımı ile İran'ın Irak'a yaklaşımı farklı parametreler üzerinden ilerlemiştir. Bu çerçevede, her iki ülke kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bir Bağdat hükümetinin oluşturulabilmesi noktasında bir rekabet içine girmişlerdir. Bu anlamda, Ankara Iraklı Sünnilerin yeni yönetimde daha fazla yer almasının önemini vurgularken, Tahran Şii Iraklıların yönetimde daha etkin olmaları politikasını yürütmüştür. Mayıs 2006'da gerçekleşen seçimde Tahran yönetimi bu hedefine ulaşırken, Ankara yönetimi İran'ın benzer bir etki alanına sahip olamamıştır (Aktaran: Tamer, 2016: 108).

Türkiye-İran ilişkilerinin Irak'taki konumu ve özellikle ilk Körfez Savaşı sonrası olduğu gibi bir Kürt devletinin kurulmasına karşı hareket etmede gösterilen işbirliği, benzer şekilde 2003 sonrası dönemde de gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin mücadele ettiği PKK ve İran'ın mücadele ettiği PJAK, iki ülkenin bölgesel güvenlik işbirliğini geliştirme politikasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu kapsamda 2004 yılında dönemin Başbakanı Erdoğan'ın İran ziyareti İran basınında geniş yer bulmuş ve "sınır güvenliği, silahlı Kürt grupları ve Irak'taki istikrarsızlıkların iki ülkenin ulusal çıkarlarını birbirine yaklaştıran önemli faktörler olduğu" kaydedilmiştir (Hürriyet, 2004).

Türkiye ve İran ilişkilerini izleyen dönemde belirleyen en önemli iki olay, bir önceki bölümde detaylı olarak açıklandığı gibi İran'a nükleer çalışmaları dolayısıyla

BM ve ABD/AB gibi Batılı aktörler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar konusu ve Arap Baharı olaylarının Suriye'ye yansması sonrası tıpkı Irak üzerinde olduğu gibi ortaya çıkan rekabet durumudur. Bu dönemde Türkiye'nin Brezilya ile beraber imzaladığı gerek takas anlaşması, gerek BMGK'de kullandıkları "hayır" oyu, özellikle Türkiye'nin İran'a yönelik dış ve güvenlik politikasında İran ile Batı arasında bir denge politikası arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. İran ile olan ticaret hacmini artırmak isteyen ve aynı zamanda özellikle enerji ithalatı konusunda İran ile önemli ekonomik ilişkileri bulunan Türkiye, bu ilişkilerin zarar görmemesi adına İran'ın barışçıl hedeflerle nükleer teknolojisini geliştirmesine onay vermiş ve bu kapsamda Türkiye, Brezilya ve İran, "o zamana kadar devam eden ve bir sonuç alınamayan İran ile Batı arasındaki görüşmeleri olumlu şekilde neticelendirmek adına" söz konusu takas anlaşmasını yapmışlardır. Devamında Türkiye, Batılı devletlerin aksine BMGK'de İran'a yeni yaptırımlar uygulanmasına karşı çıkarak özellikle ABD ile ilişkilerini "zedeleme" ihtimalini göze almış görünmektedir.

Bu dönemde Türkiye'nin İran ve Batılı müttefikleri arasında bir denge kurmak istediğine yönelik bir diğer konu ise BMGK'de İran'ı destekleyecek şekilde yeni yaptırımlara "hayır" oyu vermesine rağmen, NATO'nun Kasım 2010'da gerçekleşen Lizbon toplantısında, her ne kadar İran'ın adı bu toplantıda geçmemiş olsa da, bu ülkeden gelecek muhtemel füze saldırılarına karşı kendi topraklarına Füze Kalkanı'nın radar sisteminin kurulmasını kabul etmesi olmuştur (Kıbaroğlu, 2012: 193). Bu kararla birlikte İran bu füze savunma sistemini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve bu anlamda Türkiye ile ilişkileri, her ne kadar öncesinde bahsi geçen anlaşmalar ve BMGK oylamasındaki "hayır" oyunun getirdiği olumlu sonuç olsa da, gerilmeye başlamıştır.

Türkiye ve İran'ın Arap Baharı öncesi olan inişli çıkışlı ilişkileri ve Türkiye'nin zaman zaman İran'ı dengelemek amacıyla ABD ve NATO ile olan işbirliğini öne çıkarma politikası, 2011 yılında Arap Baharı olaylarının Suriye'ye yansımından sonra daha girift bir hal almıştır. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Türkiye ve İran'ın Suriye üzerindeki politikaları ve çıkarları Arap Baharı olaylarının başlamasının ardından farklı seyretmiştir. Bunun yanında burada söylenmesi gereken

tespit şu olmaktadır: İran'ın Suriye ile olan olumlu ilişkileri neredeyse 1979 İslam Devrimi ile beraber şekillenmiş ve bu yıldan itibaren İran, Suriye'yi gerek bölgesel politikalarda gerek ABD ve Batı'yla rekabet noktasındaki küresel eksenli politikalarda devamlı olarak desteklemiştir. Arap Baharı olaylarının Suriye'ye yansması sonrası ise İran, Suriye'de olaylar ilk başladığı zamanlarda bu olayları diğer Arap ülkelerindeki protesto olaylarına benzer şekilde yorumlama eğilimine girse de, kısa sürede bu olaylar karşısında devam eden “müttefiklik” ilişkisini devam ettirerek Suriye ve Esad rejiminin yanında yer almıştır. Dolayısıyla bu konuda İran'ın özellikle 1979'dan beri var olan olumlu ve müttefiklik ilişkisi bağlamında Suriye'yi desteklemeye devam etme kararı aldığı görülmektedir. Türkiye'nin ise, yine bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Suriye'ye yönelik dış ve güvenlik politikası konusunda Arap Baharı öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı politika uyguladığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin, Arap Baharı olayları öncesi iyi ilişkilere sahip olduğu Suriye ile bu olayların başlamasının ardından ilişkilerinin bozulduğu bilinmektedir. Türkiye'nin bu değişim politikasının daha normatif, uluslararası toplum ile beraber hareket eden bir içeriğe sahip olarak Esad rejiminin karşısında yer alan muhalif halk hareketlerini destekleyen bir politika olduğu söylenebilir. Fakat sonuç olarak, Türkiye'nin bu politika değişimi ile beraber daha önce Irak eksenli başlayan Türkiye-İran ilişkilerindeki “gerilime” Suriye üzerindeki politikaların da katılmasıyla iki ülke arasındaki bölgesel yaklaşım farklılığının daha görünür olmaya başladığı yorumu yapılabilir.

4.2. Türkiye-Rusya-İran Güvenlik Politikalarının Ayrıştığı/Çatıştığı Durumlar ve Analizi

Bu bölüm ve devam eden bölümde özellikle 2015 yılının üç ülkenin birbirleriyle dış ve güvenlik politikası eksenli ilişkilerinin işbirliği/rekabet ya da BGKT tanımlamasıyla ifade edilecek olursa dostluk/düşmanlık ikiliği üzerinden, olay ve olguların söylemsel analizleri metodolojisi ile açıklanmaya çalışıldığı bir dönemin daha belirgin bir başlangıcını teşkil ettiği düşünülmüştür. Bu anlamda 2015 yılından günümüze kadar olan dönemin bir merkezi dönem olarak çalışılmasının nedeni üç argüman üzerine kurulmuştur. Önceki dönemde de kronolojik olarak ve güvenlik algılamalarının değişimi bağlamında kısaca ifade edildiği üzere; 2015 yılı

üç açıdan önemli görülmüş ve başlangıç yılı kabul edilmiştir. Birincisi, Türkiye 2015 yılından itibaren özellikle Suriye ekseninde dış ve güvenlik politikasını yeniden tanımlamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, Arap Baharı olaylarının başlangıcından beri Suriye'deki Esad hükümetinin görevden ayrılması ve bu amaçla muhaliflerin desteklenmesi şeklinde olan hedefin arka plana atılarak bir öncelik olmaktan çıkarılması ve önceliğin daha realist bir güvenlik politikasına geçilerek sınır güvenliğinin korunmasına verilmesidir. Bu şekilde her ne kadar Suriye'de bir yönetim değişikliği hedefinden vazgeçilmemiş olsa da gerek Türkiye'nin iç dinamikleri gerekse Suriye eksenli gelişmelerle birlikte güvenlik yaklaşımı daha realist bir perspektife sahip olmuştur. İkincisi, 2015 yılından itibaren Rusya Suriye politikasına daha aktif olarak katılmış ve bu anlamda yılın sonlarında Suriye'deki savaşa fiili olarak müdahale ederek, savaştaki dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Bundan dolayı en azından Türkiye ve Rusya arasındaki “rekabet/düşmanlık” algılamasının 2015 yılının sonlarında siyasi ve askeri anlamda bir konsolidasyona uğradığı ve daha fazla güvenlikleştirmeye tabi tutulduğu söylenebilir. Her ne kadar 2016 yılı içerisinde ilişkiler yeniden düzelmeye başlamışsa da bu anlamda bir güvenlik-dışılaştırmaya geçilmiş olsa da özellikle Suriye merkezli olmak üzere diğer alanlarda da jeopolitik anlaşmazlıklar devam etmiştir. Üçüncüsü ise Rusya'nın 2015 yılından itibaren ve Türkiye'nin de çoğunlukla 2016 yılından itibaren Suriye'ye aktif olarak müdahale etmesi ile ilişkili olarak şekillenen İran'ın genelde Ortadoğu'da özelde Suriye'deki konumu ve uygulamalarıdır. İran özellikle bir müttefik olarak gördüğü Suriye üzerindeki Türkiye ve Rusya dış ve güvenlik politikalarını yakından takip etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla söylenebilir ki, 2015 yılından itibaren yaşanan gerek iç dinamikler bazında gerek dış politika eksenindeki uygulamalar, Kopenhag Okulu yaklaşımlarının test edilmesi noktasında önemli veriler sunmaktadır. Bu başlık altında öncelikle üç ülkenin ayrıştığı/çatıştığı ve bu anlamda rekabet halinde olduğu konuların söylemler aracılığıyla analizi yapılacaktır.

Türkiye ve Rusya arasındaki 2015 sonrası ilişkilere bakıldığında, en önemli gelişmenin 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus jetinin Türk savaş uçakları tarafından sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle düşürülmesi olduğu görülmektedir. Arap Baharı olaylarının Suriye'ye yansımalarından beri süregelen Suriye merkezli Türkiye-Rusya

anlaşmazlığının en önemli aşamalarından olan bu olay ikili ilişkilerde kısa süreliğine de olsa büyük oranda bir gerilemeye sebep olmuştur. Rus jetlerinin ilk kez 30 Eylül 2015 tarihinde IŞİD/DAEŞ'e ait olduklarına inandıkları unsurları vurmasıyla Rusya'nın direkt olarak Suriye'ye müdahil olma süreci başlamıştır. Bu doğrultuda, Rusya Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada “operasyonun amacının IŞİD’le savaşmakta olan Suriye Silahlı Kuvvetleri’ne hava desteği sağlamak” olduğu belirtilmiştir (Aljazeera, 2015). Suriye rejimine gerek tarihsel düzlemde gerek Arap Baharı özelinde destek olan Rusya'nın başlattığı bu operasyonlar sonrası, 24 Kasım 2015 tarihine kadar Türk hava sahası Rusya tarafından ihlal edilmeye başlanmıştır. Bu ihlallerden birinde NATO Genel Sekreteri Stoltenberg, *“Rusya, uzunca süre devam eden ihlal konusunda gerçek anlamıyla bir açıklama yapmadı”* ifadelerini kullanmış ve “bunun bir kaza gibi görünmediği” yorumunu yapmıştır (BBC, 2015). Son olarak, Türk hava sahasını üç defa ihlal etmiş olan Rusya'ya son uyarı 15 Ekim'de Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı'na gelen Rus heyete yapılmış ve bu görüşmede “angajman kurallarının en sıkı şekilde uygulanacağı” bilgisi verilmiştir (AA, 2015). Bu gelişmelerden sonra, 24 Kasım 2015 tarihinde sabah saatlerinde Türk hava sahasını ihlal eden Rusya'ya ait bir SU-24 tipi savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesiyle Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi ve askeri güvenlik boyutundaki gerilim bir üst aşamaya geçmiştir. Türkiye tarafından yapılan ilk açıklamada, Genelkurmay Başkanlığı düşürülen savaş uçağının iz analizini paylaşıırken, saat 09:20'de Yayladağı bölgesinde Türk hava sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen bir uçağın beş dakika içinde on kez ikaz edildiğini belirtmiştir. Söz konusu uçağın ikazlara rağmen Türk hava sahasını ihlal ettiği bildirilen açıklamada, *“Söz konusu uçağa angajman kuralları çerçevesinde bölgede hava devriye görevinde bulunan iki F-16 uçağımız tarafından müdahalede bulunulmuştur”* ifadeleri kullanılmıştır (NTV, 2015). Cumhurbaşkanlığı kaynaklarından yapılan açıklamada da uçağın Rus uçağı olduğu belirtilerek, *“SU-24 tipi Rus uçağı Türk jetlerince düşürüldü. Rus uçağı angajman kuralları çerçevesinde düşürüldü”* ifadesi kullanılmıştır (Habertürk, 2015). Kremlin'den yapılan açıklamada ise, Rus uçağının sınır ihlali yaptığı açıklamaları reddedilmiş ve bu konuda Putin, *“Uçağımız Suriye toprakları üzerinde bir Türk F-16 uçağı tarafından düşürülmüş olup uçak Türkiye sınırından 4 km öteye Suriye içlerine düştü. Saldırıya uğradığında Türk*

topraklarından 1 km uzakta ve 6000m yükseklikteydi” açıklamasını yapmıştır (Kremlin, 2015). Türkiye’nin Rus uçağını düşürmesi konusunda NATO’dan Türkiye’ye destek açıklamaları gelmiş NATO Genel Sekreteri Stoltenberg, Türkiye’nin olayı değerlendirme şeklini onaylamış ve Rus uçağının Suriye üzerinde uçtuğu ve Türk hava sahasını ihlal etmediği şeklindeki Rus iddiasını kabul etmemiştir (Naylor & Roth, 2015).

Uçak düşürme olayıyla birlikte Türkiye ve Rusya arasındaki özellikle o ana kadar siyasi ve askeri güvenlik sektöründeki gelişmelerden olumsuz etkilenmemiş olan ekonomik güvenlik sektöründe de bir gerileme başlamış ve bu çerçevede özellikle Rusya’dan çeşitli kurumlar aracılığıyla Türkiye’ye sınırlamalar uygulanmaya başlanmıştır. Kasım 2015-Haziran 2016 arası Türk-Rus ilişkilerindeki son zamanlardaki en gerilimli dönem olarak kayda geçerken, 27 Haziran 2016 tarihinde yeni bir döneme geçiş yapılmıştır. Bu tarihte Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin’e gönderdiği mektupta “düşen Rus uçağı için üzüntülerini bildirmiş” ve Cumhurbaşkanlığı makamlarından yapılan bir başka açıklamaya göre “Türkiye ve Rusya arasındaki geleneksel dostane ilişkilerin tekrar tesis edilmesi, bölgesel krizlerin çözümü için işbirliği ve terörle ortak mücadele edilmesi için çağrıda bulunulduğı” ifade edilmiştir (Habertürk, 2016). Konu hakkında Kremlin tarafından yapılan açıklamada ise, Putin’in Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Rus askeri uçağının düşmesine ilişkin sorunun çözülmesi noktasındaki ilgisini yansıtan bir mektup aldığını duyurmuştur. Bu mektup kapsamında, açıklamaya göre “Rusya’nın Türkiye’nin dostu ve stratejik ortağı olduğu ve bu yüzden Türk yetkililerin ilişkilerin bozulmasını istemedikleri belirtilmiş” ve Erdoğan’ın “*Rusya Federasyonu’na ait olan uçağı düşürmek için asla kasıtlı bir niyet ve arzu olmadı*” ifadesini vurgulamışlardır. Ayrıca Erdoğan’ın hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine taziyelerini ilettiğini ve bu anlamda üzgün olduğunu belirtmiş ve olay hakkında Erdoğan’ın derin pişmanlığını ifade ettiğini, geleneksel dostane Türk-Rus ilişkilerini restore etmek için mümkün olan her şeyi yapmaya hazır olduklarını ve ilaveten bölgedeki krizlere birlikte cevap vermeye ve terörle mücadele için birlikte çalışmaya hazır olduklarını vurgulamıştır (Kremlin, 2016).

Türkiye ve Rusya'nın Kasım 2015-Haziran 2016 arası dönemde özellikle ekonomik güvenlik sektöründe önemli kayıplar verdiği açıktır. Uçak düşürme olayı sonrası özellikle Rusya tarafından Türkiye'ye uygulanan önemli ekonomik kısıtlamalar, daha önce çift taraflı olarak kaldırılan vize rejiminin tekrar uygulamaya koyulması, Türkiye'ye Rusya vatandaşlarının turizm amaçlı seyahat etmesinin yasaklanması gibi girişimler Türkiye'nin gerek ekonomik gerek turizm sektöründe önemli etkiler meydana getirmiştir. Bununla birlikte, daha önce belirtildiği üzere Türkiye 2015 yılı başlarından beri sınırlarının güvenliğinin sağlanması, bu anlamda başta DAEŞ olmak üzere Suriye merkezli olarak Türkiye'ye yönelen PYD/YPG gibi tehditlerle mücadeleyi Esad'ın görevi bırakması seçeneğinden daha öncelikli hale getirmiştir. Fakat bahsi geçen süre zarfında Rusya'nın fiili olarak Suriye'de sahaya inmesinden sonra bu ülkede etki alanı artmaya başlamış ve zaman içerisinde Esad rejimini desteklemek amacıyla hava sahasını kontrol altına almaya başlamıştır. Sınır ötesinden tehdit algılayan Türkiye ise Rusya ile yaşadığı kriz nedeniyle Suriye üzerinde herhangi bir operasyona girişememiştir. Bu anlamda bir kısıtlamaya tabi tutulduğu görülmektedir. Fakat, Türkiye'nin Haziran 2016'da bahsedildiği üzere Rusya ile ilişkilerini normalleştirmek adına girişimde bulunması, hem ekonomik kayıplarının düzeltilmesi için hem de Suriye'den algıladığı tehditler bağlamında sonraki dönemde daha rahat hareket etmesinin de önünü açtığı yorumu yapılabilir. Nitekim ikili ilişkilerin düzelmesi amacıyla gönderilen mektupta gerek Türkiye tarafından gerek Rusya tarafından değerlendirilen açıklamalarda “bölgesel krizlerin çözülmesi ve terörle mücadele için işbirliği yapılması çağrısı”, Türkiye'nin öncelikle Suriye'den algıladığı tehditlerle mücadele etmesinin önündeki kısıtlamaların kaldırılması için bir talep olduğu ve bu kısıtlamaların kaldırılmasının ötesinde iki ülkenin müşterek çıkarlarda bulunmak suretiyle krizlerin çözülmesinin yolunun açılması isteği olduğu söylenebilir. Özellikle 2016 Haziran'dan itibaren Türkiye, Rusya ile ilişkileri normalleştirme girişiminin çıktılarını almaya başlayacak ve bu anlamda Suriye'de sınır ötesi operasyonlara başlama imkanı elde edecektir. Bununla beraber Suriye'de siyasi bir çözüme ulaşabilmek amacıyla Türkiye ve Rusya, İran ile de işbirliği kurarak inisiyatif alacak ve Suriye üzerindeki etkilerini arttıracaklardır⁴⁹.

⁴⁹ Türkiye, Rusya ve İran arasındaki işbirliği alanları bir sonraki alt başlıkta detaylı olarak anlatılacak

Fakat yine de şu konunun altını özellikle çizmek gerekir ki; Türkiye, Rusya ile ilişkilerini düzeltmeye başlamış olsa dahi başta Suriye merkezli olmak üzere birçok jeopolitik konuda ayrışmaya ve anlaşmazlık içinde olmaya devam etmişlerdir. Bu anlamda İran da hesaba katıldığında üç ülkenin nihai dış ve güvenlik politikası hedefleri farklılaştığı için temelde sorunların devam ettiği görülmektedir.

Türkiye ve İran'ın Suriye merkezli ilişkilerine bakıldığında ise temelde iki ülkenin çıkarlarının ve nihai dış ve güvenlik politikası hedeflerinin tamamen farklılaştığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren özellikle Suriye merkezli gelişen iki ülkenin güvenlik algılamaları Esad'ın görevde kalıp kalmaması konusunda tam olarak ters konumlara sahiptirler. 2015 yılından itibaren bu farklılaşmaya Türkiye'nin daha realist güvenlik politikalarına geçiş yapmasıyla birlikte gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlara İran'ın bakışı da eklenmiştir. Bu çerçevede İran'ın, Suriye'de Esad yönetiminin güvenliğinin doğrudan ya da dolaylı olarak tehdit altında olduğunu düşündüğü durumlarda Türkiye'ye karşı bir tepki geliştirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, yapılan açıklamalara bakıldığında özellikle Türkiye'nin 2016 yılı ile beraber gerçekleştirdiği dört sınır ötesi operasyona bakmak gereklidir. Türkiye'nin 2016 Ağustos'ta gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Harekatı'na İran'dan resmi bir tepki gelmiş ve bu doğrultuda İran Dışişleri'nden yapılan açıklamada;

“Suriye topraklarındaki terörist gruplarla mücadele, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan o ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilerek merkezi yönetimle koordineli şekilde yapılmalı, İran olarak terörizmle mücadelenin uluslararası bir yükümlülük olduğunu ve bu menfur olguya karşı bölge ülkelerinin ortak işbirliği içinde olmaları gerektiğine inanıyoruz” denilmiştir (Hürriyet, 2016).

İran Dışişleri'nden yapılan bu açıklama İran'ın da terör örgütü olarak kabul ettiği IŞİD/DAEŞ ile mücadeleye önem verildiğini göstermekte ve Türkiye'nin bu

ve analiz edilecektir. Bu alt başlıkta üç ülkenin sadece ayrıştığı/çatıştığı konular analiz edildiği için işbirliği konularına girilmemesi tercih edilmiştir.

amaçla Suriye'nin kuzeyinde başlattığı hareketi bir çıkar uyumu ekseninde desteklemekle birlikte bu hareketin yöntemi eleştirilmektedir. Bu anlamda İran, Suriye topraklarının egemen ve meşru yönetimi olarak gördüğü Esad rejimi ile koordineli bir şekilde gerçekleştirilecek bir hareketin hukuken uygun olacağını düşünmektedir. Elbette bu şekilde gerçekleştirilecek bir harekate Suriye ordusu ile beraber İran destekli güçlerin katılımının da İran'ın arzuladığı bir durum olduğu söylenebilir. Bununla beraber, her ne kadar Türkiye ve İran'ın terör örgütü olarak kabul ettiği gruplara karşı bir hareket düzenleniyor ve bu hareketin İran'ın da çıkarına olduğu görülüyorsa da, Türkiye'nin bu hareketi Suriye rejimine muhalif silahlı gruplardan oluşan ÖSO ile beraber gerçekleştiriyor olması, nihai olarak İran'ın çıkarına olan bir durum olarak görülmemektedir. Zira, hareket sonrası Türkiye destekli ÖSO'nun bu bölgeye yerleşmiş olmasının, İran'a göre Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini zayıflattığı ve Esad rejiminin güvenliğini tehlikeye atmış olduğu yorumu yapılabilir.

Türkiye'nin Ocak 2018'de Suriye'nin Afrin bölgesinde düzenlediği hareket ile ilgili ise İran yönetiminin ve belirli basın yayın kuruluşlarının öncelikle Suriye rejiminin güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması çağrısı ile birlikte hareketin başlamış olmasına genel olarak olumsuz bir tutum takınıldığı görülmektedir. İran Dışişleri resmi açıklamasında, *“Ümit ediyoruz bu operasyon bir an önce sona erer ve Suriye ve Türkiye'nin sınırındaki krizin yayılmasının önü alınır”* ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda İran tarafından bölgede İsrail ve ABD gibi devletlerin bulunmasının istikrarsızlık oluşturduğu vurgulanmıştır (Dünya, 2018). İran Genelkurmay Başkanlığı'ndan *“Suriye'nin toprak bütünlüğü, egemenlik hakları ve sivillerin zarar görmemesi”* çağrısı yapılırken; İran'daki gerek hükümete yakın gerek diğer medya gruplarının hareketi aktarma şekillerindeki, Türkiye'nin bir tehdit olarak gördüğü PYD/YPG'yi *“Suriye Kürtleri”* olarak görmesi dikkat çekmiştir. Bu kapsamda, Fars haber ajansı ÖSO birliklerinin Afrin'de *“Kürt güçleri”* ile çatıştığını öne sürmüştür. İran'ın resmi gazetelerinden bir diğeri *“Türkiye'nin Suriye Kürtlerine yönelik operasyonu başladı”* başlığıyla haberi duyurmuştur. Bir diğer yayın grubu İtimat gazetesi ise Türkiye'nin PYD/YPG unsurlarına yönelik hareketinin nedenlerini belirtmiştir. Bu çerçevede hareketin nedenleri; Kürt silahlı

unsurların Esad rejiminin yanında yer alması, örgütsel ve düşünsel olarak terör örgütü başı Abdullah Öcalan’a tabi olması ve PKK’nın emrinde hareket etmeleri olarak sıralanmıştır (AA, 2018). Bu noktada, İran’ın hükümet temsilcilerinin Türkiye’nin Afrin Harekatı konusunda önceliği Suriye’nin toprak bütünlüğü ve egemenliği söylemine vermiş olduğu ve bu hareketin bir an önce sonlandırılması ve nihai olarak Esad yönetiminin güvenliğinin sağlanmasını temin için uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Fakat İran’da medyanın bu hareketi sunuş şekli incelendiğinde, özellikle PYD/YPG’den “Kürt güçleri” ya da “Suriye Kürtleri” olarak bahsetmesinin olaya Türkler ve Kürtler arasında bir etnik çatışma olduğu algısı vermek olduğu söylenebilir. Bu konuda ilginç olan konu da İran’ın da kendi sınırları içinde güvenliğine tehdit olarak tanımladığı PJAK adlı Kürt etnisiteli grubun bulunmasıdır ve bu grubun Türkiye’nin mücadele halinde olduğu PKK ile bağları olduğu bilinmekte ve aynı şekilde PYD/YPG’nin de Türkiye tarafından PKK’nın Suriye kolu olduğu söylenmektedir. Bu durumdan çıkarılması gereken sonuç, her ülkenin temelde kendi ulusal çıkarları ve tehdit algılamaları ekseninde hareket ettiği gerçeğidir. Zira bu olayda, PYD/YPG İran’a göre Suriye’de bulunan Kürt güçleridir ve zaman zaman Esad yönetimine yakın pozisyon almaktadırlar. Bu örgüt Suriye rejimine ve İran’a birincil anlamda tehdit oluşturmamakta, hatta Esad ile beraber hareket edebilen unsurlar durumuna gelmektedirler. İran’ın bu bölgede tehdit ve istikrarsızlık nedeni olarak gördüğü aktörler öncelikle İsrail ve ABD’dir ve İran bu iki aktörün bölgede gayrimeşru şekilde bulunduğunu ve bu nedenle bölgeden ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Fakat yine de söylenebilir ki Afrin Harekatı konusunda; İran hükümet temsilcilerinden yapılan resmi açıklamalar diğer medya organlarının diline göre kısmen daha ılımlı bir dile sahiptir. Bunun nedeni de bir sonraki bölümde açıklanacağı üzere o yıllarda büyük oranda ağırlık kazanmış olan “Astana Süreci” ve etkileridir⁵⁰.

⁵⁰ Astana Süreci olarak tanımlanan görüşmeler Türkiye, Rusya ve İran arasında 2017 yılında resmi olarak başlayan ve Suriye krizine bir çözüm bulunması amacıyla Cenevre Görüşmelerini tamamlayıcı niteliği olan bir dizi görüşmeler sürecini tanımlamaktadır. Türkiye’nin bu sürecin ağırlıkta olduğu bir dönemde gerçekleştirdiği Afrin Harekatı’na İran’ın temkinli yaklaşması ve eleştirel davranmasının aksine Rusya, bu hareket sırasında Türkiye’ye belli noktalarda destekte bulunmuştur. Bu konu hakkında detaylı bilgi ve analiz bir sonraki alt başlıkta anlatılacaktır.

İran'ın Türkiye'nin Suriye'de Ekim 2019'da Fırat'ın doğusuna gerçekleştirdiği ve bu bölgedeki PYD/YPG varlığı ile mücadele hedefinde olduğu hareket konusunda da yine önceki hareketlara benzer açıklamalar yaptığı görülmektedir. Harekatın başlamasına yakın bir dönemde öncelikle Türkiye'nin güvenlik hassasiyetlerinin İran tarafından anlaşıldığı yönünde açıklamalar yapan İranlı yetkililer, buradaki güvenlik tehdidinin asıl olarak ABD olduğunun altını çizmişlerdir. Bu konuda İran Cumhurbaşkanı Ruhani; *“Türkiye, güney sınırındaki endişelerinde haklı. Bu endişeleri gidermek için doğru bir yolun uygulanması gerektiğine inanıyoruz. ABD askerleri bölgeyi terk etmeli, Suriyeli Kürtler de Suriye Ordusu'nu desteklemeli”* ifadelerini kullanmıştır (Ulusal, 2019). İran Dışişleri ise, öncelikle ABD'nin bölgedeki tehdit durumunu ele aldıktan sonra Türkiye'nin operasyonuna da karşı olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda;

“ABD'nin Suriye'den çekilme kararı sonrası bu ülkede yeniden barış ve istikrarın oluşmasını temenni ediyoruz. Türkiye'nin Fırat'ın doğusuna yapacağı muhtemel hareketla ilgili haberleri yakından takip ediyoruz. Bize göre bu hareket sadece Türkiye'nin güvenlik endişelerini gidermeyecek, aynı zamanda büyük bir insani kriz ve maddi hasara yol açacaktır. Bunun için İran, Suriye'de herhangi bir askeri operasyonun yapılmasına karşıdır” sözlerine yer verilmiştir (Sputnik , 2019).

Bu konuda, daha önce Türkiye tarafından Suriye toprakları üzerinde gerçekleştirilen çeşitli operasyonlara da İran'ın tepki gösterdiği hatırlanmalıdır. Önceki operasyonlarda özellikle Türkiye'nin “Fırat Kalkanı” adı ile sunduğu ve Türkiye ve İran'ın ortak düşman olarak belirlediği DAEŞ'e karşı gerçekleştirilen operasyona da, İran'ın en azından yönetsel olarak tepki gösterdiği düşünüldüğünde, İran'ın önceliğinin Esad rejiminin güvenliğinin garantiye alınması olduğu görülmektedir. Bu anlamda, İran tehdit önceliğini bölgede ABD ve İsrail'e vermesine rağmen, Türkiye'nin de gerek DAEŞ ile gerek PYD/YPG ile mücadele amacıyla gerçekleştirdiği operasyonlar, başarılı olunması halinde, ki İran bu konuda herhangi bir şüphe duymamaktadır, Türkiye'nin ve Esad rejiminin muhalifi olan ÖSO gibi ılımlı grupların bölgeye yerleşimine imkan sağlayacağı için, nihai olarak

Türkiye'nin operasyonlarına karşı çıkmaktadır. İran, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını anlamasına rağmen, gerçekleştirdiği operasyonlara sadece Esad rejiminin güvenliğinin garanti altına alınması, dahası bu operasyonlara çeşitli şekillerde Suriye rejiminin katılımının sağlanarak yapılması koşuluyla olumlu yaklaşmaktadır. Bununla beraber İran'ın Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı özelinde PYD/YPG unsurlarına karşı gerçekleştirdiği harekatta özel bir düşüncesi ve politikası bu grupların Esad rejimine entegre edilmesi şeklindedir. Bu anlamda PYD/YPG'den Türkiye'nin algılarının aksine direkt olarak bir tehdit algılamayan İran, bu grupların Esad rejimi ile bütünleşmesinin sağlanarak bir çözülmeye tabi tutulmasının daha uygun bir politika olacağını düşünmektedir. Nitekim bu hareket sonrası Türkiye ve İran'ın kazanımlarına bakıldığında, İran'ın hedeflediği gibi ABD'nin Suriye'nin kuzeyinden çekilmesinin sağlandığı ve bu bölgeye özellikle Türkiye ve Rusya arasındaki anlaşma gereği PYD/YPG unsurlarının çekilmesi karşılığında Esad rejiminin hakim olmasının yolunun açıldığı söylenebilir. Bu konuda PYD/YPG unsurlarının Esad rejimi ile anlaştığı ve rejime katıldığı yönünde iddialar da bulunmaktadır. Türkiye'nin ise PYD/YPG ile mücadele etmek için bu gruplarla çıkar uyumu gereği bir "ittifak" kurarak hareket eden ABD'yi ikna ettiği ve Suriye'nin kuzeyinden ABD askerlerinin çekilmesini sağladığı ve bu anlamda hedefine ulaştığı söylenebilir. ABD'nin bu çekilme kararı sonrası PYD/YPG'ye karşı operasyon başlatan Türkiye, operasyon sonrasında "Barış Pınarı Harekatı Bölgesi" olarak tanımladığı alanda kazanımlarını korumuş ve bu bölgeye ÖSO'nun konumlanmasını sağlayarak etki alanı oluşturmuştur. Fakat bu konuda kısmi bir başarıdan söz edilebilir. Nitekim, Türkiye başlattığı operasyonla birlikte PYD/YPG ile mücadele ederek sınırlarından uzaklaştırmış olsa da, operasyon sonrası yapılan anlaşmalar gereği Rusya'nın garantörlüğünde PYD/YPG'nin sınırına yakın diğer alanlardan çekilmesini ve bu bölgenin dolaylı olarak Esad rejiminin kontrolüne geçmesine razı olduğu söylenebilir.

Bir diğer başlık olarak Rusya ve İran'ın Suriye merkezli olan karşılıklı güvenlik bağımlılığı konusuna bakıldığında; her ne kadar Suriye'de Rusya ve İran Esad'ın görevde kalması ve bu amaçla çeşitli boyutlarıyla desteklemek noktasında aynı dış ve güvenlik politikasına sahip olsalar da, önemli oranda ayrıştığı ve

anlaşmazlık içinde olduğu konular da mevcuttur. Bu konular bazı analistlere göre; “milis kuvvetler oluşturma, Suriye Silahlı Kuvvetleri’nin ve güvenlik kurumlarının yeniden teşkili, Esad rejimine yönelik tehdidin azalmasıyla birlikte yeniden inşa ve imtiyaz kazanma, İsrail faktörü, Arap Dünyası ile ilişkilerde normalleşme, Rusya’nın Türkiye ile işbirliği ve yumuşak güç vasıtasıyla nüfuz” başlıklarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre Rusya ve İran açısından Esad’ın görevde kalması seçeneği kısa vadede iki ülke arasında işbirliğini ortaya çıkarmışken, büyük oranda askeri operasyonların azalmaya başlamasıyla Moskova ve Tahran arasındaki uzun vadeli çıkarların ve hedeflerin farklı olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Abdulgadir, 2019). Bu konulardan özellikle “İsrail faktörü, Rusya’nın Arap ülkeleri ve Türkiye ile ilişkileri” başlıkları BGKT ve güç dengesi politikaları açısından önemli görülmektedir.

İran’ın ve desteklediği unsurların Suriye’deki etkinliğinin ve askeri varlığının İsrail’in güvenliği açısından büyük tehdit oluşturduğu bilinmektedir. Özellikle Suriye’nin güneyinden İran destekli unsurlardan İsrail’e yönelen tehditler, İsrail için bir güvenlik sorunu oluşturmakta ve İsrail başta ABD ve Körfez ülkeleri olmak üzere, çıkarları uyuştugu sürece Rusya ile de bölgeden İran’ın varlığının uzaklaştırılması amacıyla işbirliği ve görüşmeler yapmaktadır. Nitekim 2019 yılı başlarında İsrail Başbakanı Netanyahu’nun Moskova ziyaretinde Putin’le görüşmesi İran konusunda işbirliği yapılabileceği sinyallerini vermiştir. Kremlin’in resmi sitesinden görüşmeye ilişkin yapılan açıklamada; *“Görüşmede, ticari, ekonomik ve insani alanlarda ikili işbirliği, uluslararası ve bölgesel konular özellikle Suriye’deki durum ve Filistin-İsrail konuları ele alınmıştır”* ifadeleri kullanılmıştır. Görüşme sırasında, Netanyahu İran’ın bölgedeki varlığının tehdit oluşturduğunu belirterek,

“Bölgenin güvenliğine ve istikrarına en büyük tehdit İran ve onun müttefikleridir. Bu tehdidin gerçekleşmesine engel olmak, İran’ın bizi yok etmekle tehdit ettiği söylemlerini önlemek için her şeyi yapacağız ve buna göre hareket etmeye devam edeceğiz. Bu konuyu sizinle tartışmaktan ve mükemmel ikili ilişkilerimizi ele almaktan mutlu olacağım” ifadelerini kullanmıştır (Kremlin, 2019).

Her ne kadar Putin görüşme sırasında Netanyahu'ya cevaben İran konusunda herhangi bir açıklama yapmamış olsa da, gerçekleşen bu Moskova görüşmesinin İran'ın tepkisini çektiği yorumu yapılabilir. Özellikle Suriye konusunun İsrail ile görüşülmesinin ve İran'ın bu ülkedeki varlığını tartışmaya açılması durumunun İran açısından rahatsız edici görülmüş olması muhtemel bir gelişmedir. Bununla birlikte görüşmeye ilişkin gündeme gelen bir başka konu Suriye Çalışma Grubu'nun oluşturulması olmuştur. Bu konuda Rus medyasındaki bir habere ve İsrailli bir yetkili tarafından yapılan açıklamaya göre, "Netanyahu'nun Rusya ziyareti sonrasında Moskova ve Tel Aviv'in, Suriye'den yabancı güçlerin çekilmesi konusunu tartışmak üzere bazı ülkelerle bir çalışma grubu oluşturulması konusunda anlaştığı" belirtilmekte ve "görüşme öncesinde Netanyahu'nun, Putin'le görüşmenin ana konusunun İran'ın Suriye'deki varlığı olacağını" ifade ettiği söylenmektedir (VZ, 2019). Bu ifadeleri teyit eder şekilde Kremlin Sözcüsü Peskov da, 5 Mart 2019 tarihindeki açıklamasında "Rusya ve İsrail arasında Suriye konusunda çalışma grubunun oluşturulmasının görüşüldüğünü ve bu konuda çalışmanın devam ettiğini" belirtmiştir. Devamında Peskov, *"Suriye ve çevresindeki duruma istikrar sağlama ve normalleştirme çerçevesinde Rusya ve İsrail arasındaki çeşitli ilişkiler tartışıldı"*, ifadelerini kullanmış ve bu konuda farklı tarafların kendi hassasiyetleri olduğunu eklemiştir (Izvestiya, 2019). Kremlin'in görüşmede, Suriye konusunun konuşulduğunun, bu konuda İsrail ile birlikte bir çalışma grubu oluşturulması noktasında çalışmaların devam edildiğini doğrulamasına karşın, İsrail tarafından yapılan özellikle İran'a yönelik yabancı güçlerin çekilmesi konusundan açık şekilde bahsedilmediği görülmektedir. Rusya'nın bu şekilde bir ifade yönelimine başvurmasının, Suriye'deki İran'la olan işbirliğinin büyük oranda devam etmesinden ve Esad yönetiminin görevde kalması yönündeki çıkar uyumunun korunmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu çıkar uyumunun en azından kısa ve orta vadede devam etmesi beklenmektedir. Bu anlamda İran da Rusya'nın İsrail ile olan ilişkilerinin farkında olmasına rağmen, Suriye üzerindeki gerekli işbirliği nedeniyle yüksek sesten bir tepki verememekte ve Rusya ile ilişkilerine taktiksel ve "pragmatik" olarak devam etmektedir.

Eylül 2019’da gerçekleşen bir diğer Putin-Netanyahu görüşmesinde Rusya’nın İsrail ile olan askeri ve güvenlik işbirliği Putin’in söylemleriyle daha açık hale gelmiştir. Bu konuda Putin, Netanyahu’ya; *“Açıkçası söyleyeyim, bundan korkmuyorum, büyük çabalarınız sayesinde güvenlik ve askeri işbirliği konularında ilişkilerimiz yeni bir nitelik kazandı. Özellikle uluslararası terörizm tehdidinin devam ettiğini göz önünde bulundurarak bunun ne kadar önemli olduğunu biliyoruz”* demiştir. Ayrıca Putin, Sovyetler Birliği döneminde ayrılarak şu anda İsrail’de yaşayan Yahudi vatandaşlarını kendi insanları olarak saydıklarını vurgulamıştır (HaberRus, 2019). Bu bağlamda son zamanlarda artan şekilde yürütülmekte olan Rusya’nın İsrail ile ilişkilerine bakıldığı zaman temel olarak bazı nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, Rusya Suriye’de Esad rejimi ile olan güvenlik işbirliğini yürütmekte, fakat bunu yaparken zaman zaman bir denge politikası uygulayarak aynı zamanda İsrail ile olan başta ekonomik ilişkileri olmak üzere askeri güvenlik işbirliğini de sürdürmektedir. Nitekim, Suriye’deki savaşta sona doğru yaklaşıldıkça taraflar pozisyonlarını belirlemek istemekte ve Suriye’de Esad’ın yönetimde kalma seçeneğini sonuna kadar zorlayacak olan Rusya, o ana kadar elde ettiği kazanımlarını savaş sonu düzeninde de korumak şartıyla, İsrail ile de ilişkilerini sürdürme kararı almış görünmektedir. İkincisi, her ne kadar Putin’in kullandığı ifadedeki “uluslararası terörizm” tehdidi ile hangi unsurların vurgulandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, DAESH ve Esad karşıtı silahlı muhalif unsurları kastettiği düşünülebilir. Fakat bu konuda İsrail, Rusya’nın tehdit olarak algıladığı gruplara ilaveten, bu konuda Rusya’nın bakış açısından farklı olarak Esad karşıtı muhalif gruplar İsrail tarafından bir tehdit olarak görülmemektedir, İran’ın bölgedeki varlığının da önemli oranda bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Üçüncüsü ise gerek SSCB döneminde İsrail’e yerleşen Yahudiler, gerekse Rusya sınırları içinde yaşayan Yahudilerin ikili ilişkilerde bir belirleyicilik ve yakınlaşma unsuru olduğundan hareketle, Rusya ve İsrail birçok alanda ikili ilişkisini sürdürme ihtiyacı hissetmektedir. Sonuç olarak, Rusya’nın İsrail ile olan ilişkisinin İran’ın bölgedeki en büyük düşman olarak İsrail’i görmesi nedeniyle, Rusya ve İran arasında önemli bir ayrışma konusu oluşturduğu açıktır.

Rusya'nın 2015 yılı sonlarında Suriye'ye askeri olarak da yardım etmeye başlamasından sonra; Suriye krizi zaman içinde askeri aşamadan çıkmaya başlayıp siyasi ve ekonomik yönden bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Suriye'nin kuzeyinde askeri olarak yoğun çatışmalar hala devam etmesine rağmen, bu çatışmalar bazı alanlarda küresel ve bölgesel aktörlerin devrede olduğu krizlerden ziyade yerel aktörlerin yer aldığı çatışmalara evrilmeye başlamıştır. Her ne kadar bu konuda son zamanlarda Suriye'de İdlib denklemi tam olarak çözülememiş ve uluslararası aktörlerin çözüm konusundaki çeşitli girişimleri devam etse de, Esad rejimine yönelik tehditlerin yerel düzeyde önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Esad rejimine yönelik bu tehditlerin büyük oranda sınırlandırılmasıyla, özellikle Suriye'nin siyasi ve ekonomik alanlarda yeniden yapılanma sürecinde Rusya ve İran arasında bazı tartışmaların olabileceği belirtilmektedir (Taşkent & Kutlusan, 2020). Bu çerçevede meydana gelebilecek ayrışma ve tartışma konuları yukarıda bahsedildiği üzere İsrail'in savaş sonrası Suriye düzenindeki etkisinin ne olacağı konusudur. Bu konuda Rusya, İsrail ile çok yönlü görüşmelerine devam ederken, bu görüşmelerin yapılması şüphesiz İran'ı rahatsız etmektedir. Bir diğer konu ise, İran'ın yine bölgede rakip olarak gördüğü Körfez ülkelerinin Rusya ile olan ilişkileridir. Özellikle bu ülkelerden Suudi Arabistan'ın Rusya ile olan ekonomik eksenli pragmatik ilişkileri, Rusya ve İran arasındaki ayrışma konularından birini oluşturmaktadır. Yine her ne kadar İran ekonomi ve ticaret konularında ve Astana sürecinde iyi ilişkiler içinde olsa da, Rusya'nın Suriye'nin yeniden yapılanma sürecinde Türkiye ile ikili ilişkiler yürütmesinden rahatsızlık duymaktadır. Rusya ve İran'ın Esad yönetimine yönelik yaklaşımı benzer olsa da, Suriye'nin geleceği konusundaki stratejik yönelimleri farklıdır. Rusya, Suriye'yi laik bir devlet olarak görmek istemekte, bu nedenle nihai olarak Esad'ın Sünni Araplarla da ortaklık kurarak Türkiye ve Suudi Arabistanı da tatmin edebilecek düzenlemeler konusunda açık kapı bırakmaktadır. İran ise Alevi/Nusayri azınlığın Suriye'nin Sünni çoğunluğu üzerindeki hakimiyetini kaybetmediği bir seçenek istemektedir. Bu seçenek kaybedildiğinde ve Suriye'nin yeni düzeninde Sünniler de yer bulduğunda Esad'a yakın güçlerin zayıflayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla Tahran Esad'ın güçlü şekilde görevde kalması konusunda ısrarcı bir konumdayken, Moskova'nın seçeneği öncelikle Esad'ın iktidarının korunması iken, süreç içerisindeki gelişmelere bağlı

olarak Esad'ın yönetimi konusunda tavizler vermesi beklenebilir. Bilindiği üzere Rusya'nın çıkarlarını Suriye'nin yeni düzeninde nasıl garanti altına alabileceği sorusu daha önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır (Taşkent & Kutlusan, 2020).

Özetle, Suriye'nin savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'nin halihazırda Rusya ve İran ikilisi ile farklı tercihleri olduğu daha net bir durum iken, Rusya ve İran arasında da olayın derinine inildiğinde birtakım ayrışma noktaları olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Esad'ın kesinlikle Suriye'nin geleceğinde yerinin olmaması gerektiğini düşünmektedir. İran, Esad'ın olmadığı bir yeni düzene karşı çıkmakta, aksi bir düzende Nusayri rejime karşı güçlenen Sünni grupların aynı zamanda başta Suudi Arabistan olmak üzere İran'ın bölgesel rakibi olarak gördüğü diğer ülkelerin de konumunu güçlendireceğini hesap etmektedir. Bu durum ise nihai olarak İran'ın bölgesel gücünü aşındıran ve zayıflatan bir pozisyona sahip olacaktır. Rusya ise öncelikle Esad'ın iktidarının korunması ve ülkenin yeniden tam hakim olması gerektiği yönünde politikalar üretirken, Rusya için asıl önemli olan Suriye üzerindeki kazanımlarının ve çıkarlarının nasıl devam ettirileceği konusudur. Bu doğrultuda, Esad'ın Suriye yönetimi üzerindeki gücü konusunda tavizler verme ihtimali olan Rusya, özellikle ekonomik çıkarları ile ilişkili olarak Türkiye, Suudi Arabistan, İsrail gibi bölge ülkeleri ve ABD gibi küresel aktörlerle de temas halinde ilişkiler geliştirmektedir. Bu anlamda Putin yönetiminin Tahran'a göre daha pragmatik bir eksenle hareket ettiği söylenebilir.

Bölgesel ilişkiler bağlamında, Türkiye'nin özellikle Rusya ile farklı görüşlere sahip olduğu bir diğer konu Kırım ve Ukrayna'nın Donbass bölgesindeki çatışmalardır. 2014 yılından beri Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi konusunda görüşlerini değiştirmeyen Türkiye, Mart 2016'da Ukrayna ile gerçekleşen 5. Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey Toplantısı sonrasında da benzer açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede Erdoğan, Ukrayna Cumhurbaşkanı Poroşenko'ya, Türkiye'nin Ukrayna'nın egemenliğine, Kırım dahil toprak bütünlüğüne ve siyasi noktada birliğine destek vermeyi sürdüreceklerini belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan *“Türkiye Kırım'ın gayrimeşru ilhakını tanımamıştır, bundan sonra da*

tanımayacaktır” ifadelerini kullanırken “Suriye’ye girerken Suriye yönetimi bizi çağırdı, onun için Suriye’deyiz diyen Rusya, acaba Ukrayna’ya girerken kendilerini kimler oraya çağırdı da Ukrayna’ya girdiler? Bunu uluslararası hukukta nereye yerleştirecekler?” (TCCB, 2016) sözleriyle Rusya’nın politikalarını ağır şekilde eleştirmiştir. Türkiye’nin Ukrayna ile siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerini geliştirme amacıyla gerçekleştirdiği Stratejik Konsey Toplantısı’nın Mart 2016’da yapılması ve bu toplantı sonrası Erdoğan’ın Rusya’ya yönelik eleştirileri, Rusya ve Türkiye’nin uçak krizi sonrası ilişkilerinin gergin olduğu bir döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla, her ne kadar aynı oranda bir etki yaratmayacak olsa da, Rusya ile yaşadığı ekonomik kayıplarını telafi etmeye çalışan Türk yetkililer açısından Ukrayna bu dönemde önemli bir ekonomik ortak ve “pazar” olarak görülmüştür. Türkiye ve Ukrayna arasındaki ticaret hacminin yükseltilmesi ve çeşitli askeri anlaşmaların yapılması noktasında Türkiye’nin, Kırım ve Donbass bölgesi konusunda Ukrayna’nın ve “Batı”nın söylemlerini desteklemesi, hem Türkiye’nin Kırım Tatarlarını sahiplenmesi açısından hem de ekonomik çıkarları ve güvenliği açısından gerekli görülmüştür.

Türkiye’nin Kırım Tatarları’nın Kırım yarımadası içerisindeki konumları ile ilgilenmesi ve bu anlamda hak ve hukuklarının gözetilmesinin Kırım politikasında ön plana alınan konular arasında yer alması, Türkiye’nin Kırım Tatarları ile olan tarihi ve kültürel bağları ile ilgili olarak belirlenmiştir. Türkiye gerek Rusya ve Ukrayna ile olan görüşmelerinde gerek “Batı” ülkeleri ile olan görüşmelerde bu konuyu sürekli gündeme getirmektedir. Nitekim, Şubat 2020’de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna ziyareti öncesi Kırım’ın statüsü ile ilgili açıklamalar yapmış ve bu konuda,

“Kırım’ın yasadışı ilhakını tanımadık, tanımayacağız. Ülkenin doğusundaki duruma barışçıl yöntemlerle çözüm alınması yönündeki tüm gayretleri destekliyoruz” ifadelerini kullanmış, Kırım Tatarları konusunda ise “Kırım Türklerinin durumunu ve sıkıntılarını çok yakından takip ediyoruz. Kırım’daki kardeşlerimizin durumu, Kiev’de yapacağımız görüşmelerin gündeminde her zamanki gibi üst sıralarda yer alıyor” açıklamasını yapmıştır (Sputniknews, 2020).

Bu açıklamaya tepki ise Kremlin'den gelmiştir. Kremlin sözcüsü Peskov, Erdoğan'ın Kırım ve Kırım Türkleri ile ilgili sözlerine ilişkin, *“Bu konuda Türk partnerlerimize kesinlikle katılmıyoruz, bu bağlamda kullanılan dili doğru bulmuyoruz. Kırım Tatarları hakkındaki endişelerin dayanaksız olduğunu birçok kez söyledik”* ifadelerini kullanırken, Rusya Devlet Başkanı Putin'in Kırım'daki gerçek durumu defalarca açıkladığını ve her şeyi görmesi için Putin'in Erdoğan'ı Kırım'a davet teklifinin hala geçerli olduğunu belirtmiştir (Sputniknews, 2020). Erdoğan'ın Kiev ziyaretinin zamanlaması ve Kırım konusunda Rusya'nın dış ve güvenlik politikasının aksine, Türkiye'nin tezlerini yeniden belirtmesi, Türkiye ve Rusya arasında Suriye sahasında yaşandığı düşünülen dolaylı bir gerginlik sonrası meydana gelmiştir. Bu dönemde Suriye'nin İdlib bölgesinde görevli Türk askerlerine, Rusya'nın desteklediği Suriye rejimi tarafından düzenlenen saldırıda Türkiye'nin kayıplar vermesi Türkiye ve Rusya arasında direkt olarak bir gerginliğe yol açmasa da, Erdoğan'ın Kırım konusunda Ukrayna'ya desteğini yinelemesinin Rusya'ya bir mesaj olduğu yorumu yapılabilir. Bu anlamda Türkiye, Rusya ile özellikle Suriye politikasında doğrudan ya da dolaylı olarak karşı karşıya geldiği durumlarda, Ukrayna üzerinden “Batı” ile ilişkiler kurarak bir denge politikası yürütmektedir.

Bu konuda Türkiye'nin dış politika seçenekleri hakkında ek bir bilgi vermenin faydalı olacağı görülmektedir. Bu kapsamda; Türkiye'nin Rusya gibi Avrasya eksenini aktörleri ile çeşitli şekillerde ve konularda bir gerginlik yaşadığı durumlarda, halihazırda ve tarihi/siyasi olarak müttefiklik ilişkisi içerisinde bulunduğu Batı eksenini ile “uçak düşürme olayı” kapsamında görüldüğü gibi doğrudan ya da yakın zamandaki gerçekleşen çeşitli Ukrayna ziyaretleri üzerinden görüldüğü gibi dolaylı olarak iletişim kurmayı seçmesi, Türkiye'nin yaşadığı zorluk nedeniyle Doğu-Batı eksenini üzerinde bir denge politikası uygulamaya çalışmasının ve bu anlamda Rusya'nın dikkatini çekmek istemesinin bir sonucu olarak okunmalıdır. Aynı zamanda bu tür durumlarda Türkiye, geleneksel olarak çeşitli kurumsal müttefiklik ilişkisi nedeniyle Batı eksenine yakın hareket etme ihtiyacı hissetmekte ve bu çerçevede yine Rusya karşısında bir dengelemeye gitmek istemektedir. Bu durumun benzer ama tersten bir okuması ise Ateş tarafından yapılmaktadır. Bu yoruma göre, Türk dış politikasının ana eksenini Batı olarak belirlenmiştir ve Rusya ve İran gibi

Avrasya eksenini veya Ortadoğu gibi Doğu eksenini aktörleriyle Türkiye'nin ilişkisi bu kapsamda değerlendirilmektedir. Türkiye son dönemlerde de görüldüğü üzere Batı eksenini içerisindeki herhangi bir aktörle sorunlar yaşadığı zamanlarda, merkezinde Rusya ve Çin gibi Doğu eksenini aktörlerinin olduğu Şangay İşbirliği Örgütü veya Avrasya Ekonomik Birliği gibi örgütlere katılımı gündeme getirmektedir. Bu çerçevede Batı ile ilişkilerin nispeten iyi olduğu dönemlerde bu türden “çıkışlara” ve Doğu açılımlarına rastlanmamakta, fakat Batı ile çeşitli zamanlarda ve konularda sorunlar yaşandığı dönemlerde bu türden Doğu'ya dönük “alternatif” açılımlar gündeme gelmektedir. Bu durum ise, Türkiye'nin özellikle son dönemlerdeki politikaları esas alındığında Doğu-Batı eksenini üzerinden tercih yapma konusunda birtakım zorluklar yaşadığını göstermektedir (Ateş, 2014: 273).

Bu alt başlığı kapatırken sonuç olarak, üç ülkenin ayrıştığı/çatıştığı bölgesel konular ve sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- *Türkiye-Rusya*: 1990'lı yıllar boyunca iki ülkenin ekonomik ilişkileri olumlu bir gelişme gösterirken, siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerinin güvenlikleştirildiği görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de Suriye eksenli olarak gelişen PKK tehdidi, Rusya'da Çeçen tehdidi iki ülkenin birbirlerini başta siyasi güvenlik olmak üzere tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur. 2000'li yılların başında Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ve Rusya'da da Putin'in göreve başlaması ekonomik ilişkilere ilaveten iki ülkenin siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerinde de bir yumuşama meydana getirmiş ve bu anlamda bir güvenlik-dışlaştırma süreci başlamıştır.
- 2010 yılına kadar her ne kadar siyasi olarak birçok bölgesel konuda bir ayrışma görünse de, Türkiye'de AK Parti'nin izlediği liberal eksenli politikalar ve bununla ilişkili olarak ekonomik ilişkilerin oluşturduğu uyum, siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerindeki “karşıtlığın” bir güvenlik sorunu haline gelmemesine neden olmuştur.
- 2011 yılından itibaren Arap Baharı olaylarının başlaması ve bu olayların özellikle Suriye'ye yansması ile birlikte, Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de karşı karşıya geldiği görülmektedir. Türkiye, Suriye'de mevcut Esad

yönetiminin görevi bırakması yönünde dış politika üretip bu amaçla Esad yönetimine muhalif gruplarla ilişki kurmaya başlarken; Rusya, tarihsel olarak da var olan “müttefiklik” ilişkileri nedeniyle Esad yönetiminin görevde kalması yönünde hareket etmiş ve Esad’a askeri, ekonomik ve lojistik yardımlarda bulunmaya başlamıştır. Fakat, Suriye’de oluşan bu “karşıtlık” durumunun özellikle 2015 Kasım ayına kadar ekonomik ilişkilerde de bir geriye gidişe sebep olduğunu söylemek zordur. Aksine bu yıllar arasında ekonomik ve ticari ilişkilerde karşılıklı çeşitli projeler yoluyla önemli bağımlılıklar meydana gelmiştir.

- Kasım 2015-Haziran 2016 arası dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli bir kırılmanın yaşandığı süreç olarak görülmüştür. Eylül 2015’ten itibaren Rusya’nın, Esad rejimine yardım etmek amacıyla fiili olarak Suriye’ye müdahale etmesi ve iki ay sonra Kasım 2015’te Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle bir Rus jetinin düşürülmesi olayı ile başlayan dönem, Türk-Rus ilişkilerini “geçici” olarak yeniden güvenlikleştiren bir içeriğe sahip olmuştur. Bu olayla birlikte, siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerindeki ayrışma ve karşıtlık durumu daha net olarak ortaya çıkarken, önceki dönemlerin aksine ekonomik ilişkiler de bu olaydan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bu ara dönemin “geçici” bir güvenlikleştirme dönemi olarak belirtilmesinin nedeni iki ülke arasında Haziran 2016’dan itibaren başlayan iyileşme durumudur.
- Haziran 2016’tan itibaren iki ülke ilişkileri yeniden bir güvenlik-dışlaştırmaya tabi tutulmuş ve birçok güvenlik ilişkisi açısından olumlu seyretmeye başlamıştır. Özellikle Suriye özelinde iki ülke önemli oranda birbirleriyle iletişim halinde hareket etmeye başlamış ve Suriye’nin yeniden yapılanmasını belirlemek noktasında inisiyatif almışlardır. Fakat nihai olarak bu durum iki ülkenin Esad rejiminin geleceği konusundaki politikasını değiştirmemiştir. Bu anlamda Suriye’deki “yapısal karşıtlık durumu” devam etmektedir.
- 2014 yılında meydana gelen Ukrayna olayları ve bununla ilişkili olarak gelişen Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesi olayı, iki ülke ilişkilerinin ayrıştığı bir başka önemli bölgesel gelişmedir. Bu olay sırasında ve sonrasında Türkiye geleneksel olarak ittifak ilişkisi içinde olduğu “Batı”

lkeleri ve kurumları ekseninde hareket etmiş ve bu anlamda Rusya'nın Ukrayna olaylarına ilişkin politikasını eleştirmiştir. Özellikle Kırım'ın ilhakı Türkiye'nin tarihsel ve kültürel olarak da bağları olan Kırım Tatarları'nın geleceği sorusunu ortaya çıkardığı için, Türkiye bu konu ile özel olarak ilgilenmiş ve Rusya'nın tezlerinin karşısında Ukrayna'nın ise yanında yer almıştır.

- İki lke arasındaki diğer bir ayırışma konusu her ne kadar çok gündemde olmasa da, Gürcistan konusudur. Özellikle 2008 yılında gerçekleşen Rusya-Gürcistan savaşından itibaren iki ülke arasında bir denge politikası yürütmeye alışan Türkiye, gerek Rusya ile gerek Gürcistan ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye devam eden bir görünüm sergilemektedir. Rusya ile yürütülen Türk Akımı ve Akkuyu Nükleer Santrali gibi enerji politikaları ve bunun karşısında Gürcistan'ın da dahil olduğu TANAP gibi projeler, Türkiye'nin Rusya ve Gürcistan'a yönelik bir dengeleme politikası uyguladığına gösterge niteliğindedir. Buradaki önemli olan konu ise özellikle TANAP gibi Rusya'nın "devre dışı kaldığı" projeler yoluyla Türkiye'nin Gürcistan ile enerji politikası ilişkisi kurması, dolaylı olarak "Batı" ile ilişkilerini güçlendirmesi anlamına gelmekte ve bu şekilde Türkiye, Rusya'yı "Batı" ile dengelemektedir.
- *Türkiye-İran:* Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler seyri özellikle 1990'lar ve 2000'ler karşılaştırıldığında, güvenlikleştirme durumu yönünden Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilere benzer bir görünüm sergilemektedir. Bu erevede, Türkiye ve İran 1990'lar boyunca birbirlerini siyasi güvenlikleri açısından gvenlikleştirmiş ve tekileştirmiştir. Türk siyasi elitler açısından İran, bu dönemde "devrim ihracı" politikasına vurgu yapılarak bir "siyasi İslam ve irtica" tehdidi olarak görülmüş; İranlı siyasi elitler açısından ise Türkiye, "Batı'nın bir işbirlikçisi" olarak görülmüştür. Fakat 2000'ler ile birlikte Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra İran'a yönelik bu bakış açısı değişmiş ve İran özellikle ekonomik ve enerji ilişkileri yönünden önemli bir partner olarak değerlendirilmeye başlanmış ve bu anlamda güvenlik-dışılaştırılmıştır.

- Tıpkı Türk-Rus ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde de özellikle 2011 yılından itibaren Arap Baharı olaylarının etkisiyle Suriye’de bir “karşıtlık” durumu oluşmuştur. İran’ın siyasi, askeri, ekonomik ve özellikle mezhepsel yönden Suriye’deki Esad rejimine destek vermesi, en azından siyasi ve ekonomik anlamda tam olarak karşı cephede konumlanan Türkiye’nin İran ile ilişkilerini yeniden belirleyen bir içeriğe sahip olmuştur. Fakat Türkiye-İran ilişkilerinde ortaya çıkan bu siyasi, askeri güvenlik ayrışmasına rağmen, ekonomik ilişkiler genel olarak olumlu seyretmiştir.
- 2015 yılından itibaren Türkiye’nin daha realist içerikli bir güvenlik politikasına geçiş yapması, Suriye’deki Türkiye-İran karşıtlığını daha belirgin duruma getiren bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu konuda öne çıkan hususun, iki ülkenin terörle mücadele tanımının büyük oranda farklılaşması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; IŞİD/DAEŞ, Türkiye ve İran’ın terör örgütü olarak tanımladıkları ve mücadele halinde oldukları bir grup olarak görülmüşken; Türkiye’nin terör örgütü olarak tanımladığı PYD/YPG, İran açısından tam olarak bir tehdit gibi görülmemekte ve Esad rejimi ile işbirliği yapması gereken bir “Kürt oluşum” olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, Türkiye’nin bu çerçevede gerçekleştirdiği hareketler, İran açısından Suriye’nin toprak bütünlüğüne ve Esad yönetiminin güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve bu anlamda bir tepki geliştirilmiştir.
- Son olarak söylenmesi gereken Türkiye ve İran ilişkilerinin Suriye’deki rekabet görünümüdür. Türkiye ve İran, bu ülkede direkt olmasa da vekalet savaşları (proxy wars) çerçevesinde karşı karşıya gelmişler ve bu kapsamda farklı devlet-dışı aktörleri destekleme noktasında dış ve güvenlik politikası üretmişlerdir.
- *Rusya-İran:* Arap Baharı olayları ile birlikte bu iki ülkenin ilişkilerinin büyük oranda bölge ülkeleri üzerinde uyumlu olduğu görülse de, özellikle Suriye özelinde Esad rejiminin geleceği konusunda farklı bakış açıları mevcuttur. Öncelikle Esad’ın savaş sonrası düzende yönetimde kalması konusunda benzer bakış açılarına sahip olan Rus ve İranlı yöneticiler, konunun uzun vadeli bağlamda değerlendirilmesiyle benzer bakış açılarından uzaklaşmaktadırlar. Bu çerçevede Moskova açısından savaş sonu düzeninde

Suriye’de önemli olan Esad’ın varlığı değil, savaş süresince elde ettiği siyasi ve ekonomik kazanımların savaş sonu düzeninde nasıl korunacağı konusudur. Bu anlamda Rusya, İran’a ilaveten Türkiye ile, bununla birlikte İran’ın tehdit ve bölgesel rakip olarak gördüğü İsrail ve Körfez ülkeleri ile de pragmatik ilişkiler yürütmektedir. Rusya’nın, İran’ın yerel, bölgesel, küresel olarak birçok boyutta tehdit ve rakip olarak gördüğü İsrail, ABD ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri ile ilişkileri ise İran’ı rahatsız eden faktörlerdendir. Savaş sonrası düzende Rusya daha seküler bir Suriye görmek istemekte ve bu anlamda Şii yönetimin etkinliğinin azalmasına ve yeni Suriye yönetiminde Sünnilerin de temsil edildiği daha çoğulcu bir modele karşı çıkmamaktadır. İran ise aksine, Şii/Nusayri rejimin gücünün azalmasının kendi bölgesel etkinliğine zarar vereceğini düşünmekte ve bu kapsamda savaş sonrası Suriye düzeninde Esad’ın gücünün tam olarak devam ettirilmesi konusunda dış ve güvenlik politikası üretmektedir.

4.3. Türkiye-Rusya-İran Güvenlik Politikalarının İşbirliği Halinde Olduğu Durumlar ve Analizi

Bu altbaşlık içinde vurgulanan temel argüman, özellikle 2016 yılından itibaren Türkiye, Rusya ve İran’ın özelde Suriye’de, genelde bazı önemli güvenlik ve dış politika uygulamalarında birbirlerine yakınlaştıklarıdır. Bakıldığında, bu yakınlaşma durumunun çoğunlukla Türkiye’nin birtakım nedenlerden dolayı Rusya ve İran ile ilişkilerine daha fazla önem vermesi şeklinde gerçekleşen bir politik değişimle olduğu görülmüştür. Türkiye’nin “Rusya-İran blokuna” ya da daha coğrafi olarak söylenmesi gerekirse “Avrasya blokuna” yakınlaşmasına ve belirli konularda işbirliği yapmasına neden olan durumlar ise bu çalışma içerisinde şu şekilde tespit edilmiştir: Birincisi; özellikle 2015 yılı ile beraber Türkiye’nin gerek içeride ve gerek Suriye merkezli olarak algıladığı ABD’den yöneldiği düşünülen tehditlerdir. Bu tehditlerin ana unsurunu bu yıldan itibaren ABD’nin IŞİD ile mücadele etmek için Suriye’nin kuzeyinde Türkiye’nin PKK’nın Suriye kolu olarak değerlendirip bir terör örgütü olarak kabul ettiği PYD/YPG ile oluşturduğu ilişkiler bütünü teşkil etmektedir. ABD her ne kadar bu grubun ismini SDG olarak değiştirip yeniden şekillendirmiş olsa da,

SDG'nin merkezi yapısının hala PYD/YPG'den oluştuğu düşünülmektedir⁵¹. ABD'nin IŞİD ile mücadelede SDG'yi ön plana çıkarması ve Türkiye tarafından ABD'nin nihai hedefinin bu bölgede bir otonom bölge oluşturmak olduğu algısının yerleşmiş olması, iki NATO müttefikinin Suriye'de farklı gündemlere ve hedeflere sahip olduğunu gerçeğini göstermiştir. İkincisi; Haziran 2016'dan itibaren uçak krizi sonrası Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini tekrar düzeltmeye başlamış olması ve üçüncüsü ise bu konu ile ilişkili olarak Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi ve bu darbe girişiminin arkasında ABD'nin olabileceği inancının Türk karar vericiler nezdinde ve kamuoyunda güçlü şekilde hissedilmiş olmasıdır. Bu iki nedenden dolayı ve 2015 yılından beri de Türkiye'nin daha realist güvenlik politikalarına geçiş yapması, Türkiye'nin başta Rusya olmak üzere “Avrasya bloku” ülkeleri ile önemli konularda güvenlik işbirlikleri yapmasına imkan sağlamıştır. Bu işbirliğinin en belirgin olanı ise Suriye'de görülmüş, özellikle bu ülkedeki savaşın sona erdirilmesi adına Türkiye, Rusya ve İran önemli güvenlik işbirliği mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu başlık içinde üç ülke arasındaki bahsi geçen bu güvenlik işbirliği mekanizmalarının neler olduğu söylemler, olay ve olgular üzerinden analiz edilecektir.

Belirtildiği üzere, Türkiye'nin Rusya ve İran gibi ülkelerle işbirliğini önceki yıllarla karşılaştırıldığında önemli oranda arttırmaya başlamasının temel sebebi, Türk karar vericilerin bakış açısında ve kamuoyu nezdinde oluşan özellikle ABD'ye yönelik algılardır. Türkiye'nin kendi ulusal güvenliğine önemli bir tehdit olarak algılamaya başladığı PYD/YPG'ye ABD'nin IŞİD ile mücadele amacıyla destek vermeye başlaması (Sputnik, 2015), Türkiye'nin NATO'daki en önemli müttefiği olan ABD ile ilişkilerini sorgulamasına neden olmuştur. Öte yandan bu süre zarfında, Türkiye'nin Kasım 2015'te Suriye'deki gelişmeler kapsamında Rus uçağını düşürmüş olması da Rusya ile gerilimlere yol açan bir başka gelişme olarak

⁵¹ YPG bir devlet-dışı aktör olarak kendi politik amaçlarına ulaşabilmek ve özellikle Suriye sahasında IŞİD ile mücadele eden meşru bir aktör olarak görülmek için ABD tarafından SDG çatısı altında tekrar düzenlenmiştir. YPG'nin, birçok Kürt olmayan unsurun da bulunduğu SDG çatısı altında yeniden organize olmasına rağmen, SDG'nin merkezi unsurunu PYD/YPG oluşturmaya devam etmiş ve SDG çatısı altındaki diğer gruplardan daha fazla fayda sağlamıştır. Bu anlamda YPG, tıpkı devlet-devlet dışı aktör arasında oluşan “sponsor-vekil” ilişkisine benzer şekilde, SDG'yi kendi politik çıkarları ekseninde “vekil” olarak kullanmaktadır. Bu konudaki değerlendirme ve analiz için bkz. (Moghadam & Wyss, 2020).

kaydedilmiştir (DW Türkçe, 2015). Fakat Haziran 2016'da iki ülke arasında normalleşme adımlarının yeniden atılmaya başlanmasıyla, Rus uçağının düşürülmesi nedeniyle oluşan çoğu siyasi, ekonomik gerginlikler düzelmeye başlamış ve bu tarihten itibaren Türkiye-Rusya ilişkileri önceki yıllardan çok daha yakın bir işbirliği dönemine girmiştir.

Bu konuda altı çizilmesi gereken husus, Türkiye'nin her iki ülke ile de özellikle 2015 yılı içerisinde oluşan Suriye merkezli gerginlik kapsamında ilişkilerde bir gerileme yaşamasına rağmen, neden özellikle Rusya ile ilişkileri yeniden düzeltme ihtiyacı hissettiği sorusudur. Zira, genelde "Batı", özelde ABD, İkinci Dünya Savaşı sonu düzeninden beri Türkiye'nin birincil ve en önemli eksen olmuş ve Soğuk Savaş sonu oluşan yeni dönemde de bu ilişkiler bütünü önemli oranda olumlu şekilde devam etmiştir. Bu sorunun yanıtı, önceki başlıklarda da açıklandığı üzere Ortadoğu'da 2013 yılı sonrası yaşanan gelişmelerde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede özellikle 2011-2013 yılları arasında Türkiye-ABD ilişkileri, Arap Baharı ve Ortadoğu'daki dönüşüm bağlamında yakın işbirliği ve çıkar ortaklıkları temelinde hareket edilerek gerçekleşmiş ve iki ülke önemli oranda bu dönüşüm sonrası oluşacak olan düzen konusunda mutabık kalarak dış ve güvenlik politikası üretmişlerdir. Fakat 2013 Temmuz'da Mısır'da gerçekleşen askeri darbe, gerek Mısır'da gerek Ortadoğu düzeninde oluşmaya başlayan yeni düzen konusunda iki ülkenin farklı gelecek projeksiyonlarına sahip olduğunu gösteren önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bilindiği üzere, ABD, Mısır'da yeni oluşan yönetim ile ilişkilerini siyasi, askeri, ekonomik olarak birçok alanda sürdürmeye devam ederken, Türkiye bu konuda bir geri adım atmış, hatta askeri darbenin karşısında konumlanan bir ülke olarak büyük tepki göstermiştir (AA, 2013). Dolayısıyla söylenmesi gerekir ki; genel anlamda ABD'nin Ortadoğu'daki dönüşüm bağlamındaki beklentisi nihai olarak ilgili ülkelerdeki yönetim modellerinin nasıl olduğundan bağımsız olarak yeni oluşan yönetimlerle de öncelikle ekonomik ilişkiler ağıının çıkarlar doğrultusunda devam ettirilmesi olurken; Türkiye'nin bu konuda ekonomik ilişkilerin önemli bir alan kaplamasıyla beraber yeni oluşacak yapılarda yönetim modellerine ve siyasi akımlara daha fazla önem verdiği görülmektedir. ABD bu anlamda yeni oluşan yönetimlerle kuracağı ekonomik ilişkileri önceleyen bir

konum almış ve bu yönetim modellerinin nasıl olması gerektiği konusunda ilgilenmemiş, hatta Ortadoğu politikalarını eski yöntemle yani kendisine sadık otoriter rejimlerle devam ettirme seçeneğini tercih etmiştir (Ateş, 2014: 221). Bu çerçevede, Türkiye-ABD arasındaki ilişkiler 2013 yılından sonra her iki tarafın gerek siyasi elitleri gerek medya organları aracılığıyla yeniden değerlendirmelere tabi tutulmuş, 2015 yılı ile birlikte özellikle Suriye’de ortaya çıkan terör yapılanmaları eksenli karşılıklı değerlendirmeler, her ne kadar bazı konularda güvenlik işbirlikleri yapılmaya devam edilmesine rağmen, önemli oranda farklı seyretmeye başlamıştır (BBC Türkçe, 2016). Bu konudaki en öne çıkan ayrışmanın ise ABD’nin IŞİD ile mücadele amacıyla Suriye’nin kuzeyinde PYD/YPG ile fiili ilişkileri olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında, Türkiye’nin genelde “Batı” özelde ABD ile ilişkileri Suriye merkezli olarak gerilemeye başlarken, Rusya ile ilişkileri özellikle 2016 Haziran’dan itibaren önceki dönemlere kıyasla önemli oranda artmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemdeki en önemli güvenlik krizlerinden birini “uçak düşürme” olayı sonrası Rusya ile yaşamasına rağmen, ilişkilerini Haziran 2016’dan itibaren yeniden düzeltmeye başlamasının temel sebebini ise kuşkusuz Türkiye’nin Rusya ile özellikle 2000’li yılların başından itibaren yoğunlaşarak geliştirdiği ekonomik ilişkileri ve enerji alanındaki önemli projeler oluşturmaktadır. Söylenebilir ki, Türkiye’nin özellikle enerji ithalatı açısından Rusya’ya bağımlı olması durumu, Suriye’de her ne kadar nihai olarak önemli güvenlik ayrışmaları ve hedefleri yaşansa da, iki ülkenin belirli konularda ve önemli oranda yakınlaşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Rusya ile ilişkilerin düzelmeye başlamasından sonra Türkiye’de 15 Temmuz 2016’da yaşanan askeri darbe girişimi ve bu olayın arkasında ABD’nin olduğu konusundaki geniş siyasi elit ve kamuoyu konsensüsü (Habertürk, 2016), Türkiye’nin Rusya başta olmak üzere diğer “Avrasya Bloku” ülkeleri ile yakınlaşmasını hızlandıran önemli bir kırılma noktası olmuştur. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin, bu olay sonrası Türkiye ile iletişime geçen ve darbe girişiminin karşısında olduklarını belirten ilk lider olmuştur⁵². Ağustos 2016’da Rusya’da Erdoğan ve Putin arasında hem Kasım

⁵² Bu konuda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı ziyareti olan Rusya’da Saint Petersburg kentinde Putin ile görüşmesi sırasındaki karşılıklı açıklamalar dikkate alınmıştır.

2015'deki uçak krizi sonrası hem de Türkiye'deki darbe girişimi sonrası ilk kez gerçekleşen görüşmeden itibaren ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin birçok alanda yeni bir döneme başladığı görülmektedir.

Türkiye'nin özellikle ABD'nin PYD/YPG eksenli gelişen ilişkiler bütününden dolayı, Suriye'de ABD ekseninden uzaklaşıp Rusya ve İran'ın temsil ettiği Avrasya eksenini ile özellikle Suriye'nin geleceği konusunda işbirliği yapmaya başladığı görülmektedir. Bu anlamda bakıldığında, Türkiye ve Rusya'nın özellikle 2016 yılı ortalarından itibaren yakınlaşmaya başlamasının bir nedeninin de iki ülkenin Suriye'de farklı ve karşıt gruplar/aktörler üzerinde bir etki alanına sahip olması olarak öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu dönemden itibaren başta Türkiye ve Rusya'nın oluşturduğu ilişkiler bütününe İran'ın da çeşitli açılardan katılmış olmasıyla birlikte meydana gelen üçlü yapı, Suriye'de savaşın sona erdirilmesi ve bu anlamda ülkenin geleceğinin belirlenmesinde kilit bir birliktelik haline gelmiştir. Bu çerçevede üç ülkenin, Suriye'de savaşın sona ermesi ve bu ülkenin geleceği konusunda daha önce bu amaçla başlatılan ve büyük oranda istenilen sonuç alınamayan Cenevre Konferanslarını tamamlayıcı bir nitelikte tanımlanan Astana Görüşmeleri'ne başladığı görülmektedir (DW Türkçe, 2017). Bu görüşmeler Suriye'de özellikle ABD'nin direkt olarak bir katılımı olmadan da bir barış inşası sürecine girilebildiğini kanıtlar nitelikte bir gelişme olmuştur. 2016 Aralık'ta Moskova'da imzalanan bildiriyle ilk kez Suriye'de ateşkes ilan edilmesiyle başlayan süreç 2017 Ocak'tan itibaren bir dizi görüşmeyle devam etmiş ve bu görüşmeler tarafsız bir ülke olan Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlendiği için "Astana Görüşmeleri" adıyla anılmaya başlanmıştır. Suriye'de iç savaşın başlamasından beri süreç içerisinde ülkede etkili olan üç aktör Türkiye, Rusya ve İran, siyasi çözüm sürecinin yeniden canlandırılması için inisiyatif almışlardır. Bu sürece bir başlangıç teşkil etmesi için 20 Aralık 2016 tarihinde üç ülkenin Dışişleri Bakanları Moskova'da bir araya gelerek aşağıdaki temel hususlarda mutabakata varmışlardır:

- Suriye Arap Cumhuriyeti'nin egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı,

Putin, bu görüşme sırasında, "başarısız darbe girişimi sırasında Erdoğan'ı arayan ve desteklerini bildiren ilk kişilerden biri olduğunu" belirtmiştir. Erdoğan ise, Putin'in bu araması ile ilgili memnun olduğunu ifade etmiştir (BBC Russian, 2016).

- Suriye sorununun askeri bir çözümle değil BM'nin krizin 2254 sayılı BMGK kararı çerçevesinde çözümü çabaları temel rolünün tanınması,
- Doğu Halep'ten sivillerin gönüllü tahliyesi ve silahlı muhaliflerin kentten ayrılmasına imkan tanıyan ortak çaba,
- Ateşkesin, kesintisiz insani yardımın ve sivillerin serbest dolaşımının ülke geneline yayılmasının önemi konusu,
- Türkiye, Rusya ve İran, Suriye hükümeti ve muhalafet arasında müzakere edilmekte olan anlaşmanın kolaylaştırıcıları ve garantörleri olmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir.
- Suriye'de siyasi sürecin kaldığı yerden devam etmesi,
- Bundan sonraki süreç ile ilgili toplantıların Astana'da yapılması,
- Türkiye, Rusya ve İran, IŞİD/DAEŞ ve El Nusra ile müşterek mücadele ve silahlı muhalif grupların bu örgütlerden ayrıştırılması hususundaki kararlılığı yinelemişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Türkiye, Rusya ve İran'ın Dışişleri Bakanları'nın Moskova'da Aralık 2016'da toplanmasını takiben asıl süreci başlatan ilk toplantı, 23-24 Ocak 2017 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Suriye hükümetinin temsilcileri ve muhalefetin temsilcileri ilk kez bu toplantıda bir araya gelmiş ve aralarındaki müzakereler Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde yapılmıştır. Bu ilk görüşmede ateşkesin devam ettirilmesi ve bu anlamda Suriye sorununun çözümünün askeri yöntemle olmaması gerektiği, çatışmaların durdurulması konusu temel amaç olarak belirlenmiştir. İkinci görüşmede ise süreç içerisinde önemli bir adım atılarak Türkiye, Rusya ve İran'dan oluşan bir görev gücünün kurulması konusunda uzlaşmıştır (TRT Haber, 2019). Bu kapsamda, Şubat ayında Erdoğan ve Putin arasında gerçekleşen görüşmede Suriye'de özellikle IŞİD'e karşı yürütülen mücadele çerçevesinde sahadaki askeri koordinasyonu artırma kararı alınmıştır. Ayrıca aynı görüşme içerisinde ikili ilişkiler de konuşulurken bu konuda, yapılması planlanan Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısıyla ilgili Putin ve Erdoğan, ekonomi ve diğer birçok alanda işbirliği mekanizmalarını da ele almıştır (Sputnik, 2017).

Astana Görüşmeleri'nin 4 Mayıs 2017'de gerçekleşen 4.turunda ateşkesin izlenmesi noktasında önemli bir adım atılarak Suriye'de çatışmasızlık ve gerginliği azaltma bölgeleri" oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Rusya ve İran, Suriye'de dört çatışmasızlık bölgesi kurulmasına ve bu bölgelerin ortak şekilde denetlenmesine karar vermişlerdir. Bu bölgeler; İdlib ilçesi ve komşu ilçeler olan Halep, Lazkiye ve Hama'nın bazı bölgeleri, Humus'un kuzeyi, Şam'ın Doğu Guta bölgesi ve Suriye'nin güneyindeki Dera kentinin bazı bölgeleri olarak belirlenmiştir. Bu bölgelerde askeri operasyonların yasadışı sayılması, uçuşa yasak bölgeler boyunca herhangi bir uçuş gerçekleştirilmemesi kararı alınmıştır. Anlaşma öncelikle ilk altı aylık süre için öngörülmüş, fakat daha sonra otomatik olarak uzatılması uygun görülmüştür (TASS, 2017). Çatışmasızlık bölgelerinin hangi noktalar olduğunun ilk kez detaylı olarak belirtilmesi Astana'nın bu 4.turunu ön plana çıkartan ve önemli kılan husus olmuştur. Anlaşmanın Suriye rejimi ve muhaliflere kabul ettirilmesi noktasında yine de bazı sorunlar yaşandığı gözlemlenmiştir. Bununla ilişkili olarak da çatışmasızlık bölgelerinde zaman zaman ihlaller yaşanmaya devam etmiştir. Astana Görüşmeleri'nin Eylül 2017'de gerçekleşen turunda ise Suriye krizinin sona erdirilmesine yönelik en önemli bölgelerden olan İdlib konusunda önemli bir anlaşmaya varılmıştır. Bu çerçevede, aynı yıl mayıs ayında İdlib'de de bir çatışmasızlık bölgesi oluşturulmasına karar verilmişken, bu bölgedeki çatışmasızlığın nasıl kontrol edileceği konusunda daha net bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamaya göre, İdlib'de gerilimi azaltma bölgesinde muhaliflerin kontrolündeki alanların Türkiye, Suriye hükümeti güçlerinin kontrolündeki alanların ise Rusya ve İran tarafından kontrol edilmesi hususunda görüş birliğine varılmıştır (Sputnik, 2017).

Üç ülke arasında Suriye'nin geleceğine yönelik gerçekleşen ve özellikle Anayasa çalışmalarına odaklanan bir diğer görüşmeler serisi "Soçi Zirveleri" olmuştur. Kasım 2017'de Rusya'nın Soçi kentinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin görüşmeleri, Suriye'de barışın inşası ve siyasi çözüme geçiş noktasında önemli bir adımı temsil etmiştir. Bu zirvenin en önemli özelliği Ocak 2018'de tarafları bir araya getirmeyi amaçlayan ve görüşme imkânı sağlayan geniş

katılımlı bir toplantının yapılmasının kararlaştırılması olmuştur (Milliyet, 2017). “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi” adıyla anılacak kongrenin yine Soçi’de düzenlenmesi düşünülmüş olup, bu kongrede bir araya gelecek tarafların şu konuları müzakere etmelerine karar verilmiştir: Sivil Anayasa’nın oluşumu, adil ve şeffaf seçimlerin yapılmasına dair maddeler, seçimlerin tarihi ve geçici hükümetin kurulması, Suriye’de şu anda hâkim olunan bölgelerin yönetsel olarak taksimi ve şekli (Yılmaz, 2018: 137). Ayrıca üç garantör ülke liderinin katılım sağladığı Kasım 2017 zirvesi birleşik bir Suriye için bir anayasa inşası yolunda tarafların toplanması ve görüş alışverişinde bulunulması amaçlarını taşımıştır (Wintour, 2017).

Üç garantör ülkenin vardıkları anlaşma sonucu oluşturulan Suriye Ulusal Diyalog Kongresi yine bu üç ülkenin gözetiminde Soçi’de 30 Ocak 2018’te toplanmıştır. Toplantının sonuç bildirgesinden Suriye’nin geleceğine ilişkin çok önemli kararlar çıkmıştır. Bu kararlar şu şekilde sıralanabilir:

- Suriye’nin toprak bütünlüğüne saygı çağrısı yapılmış, Suriye hükümetinin sadece Suriye halkı tarafından belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır,
- Ülkenin seçimler yoluyla demokratik bir yola girmesi gerektiği belirtilmiştir,
- Hangi ırk ve etnisiteden olursa olsun Tüm Suriyelilerin eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir,
- Suriye hükümeti delegasyonunun yanı sıra “geniş temsilli muhalefet” delegasyonundan oluşan komitenin “anayasal reform taslağı hazırlamak için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 2254 sayılı kararına katkıda bulunmasına karar verildiği” ifadeleri kullanılmıştır (Sputnik, 2018).

2018 yılı ocak ayının sonunda Soçi Zirvesi’nin gerçekleşmesi ve Suriye’nin geleceği açısından önemli kararlar alınması aynı dönem içinde gerçekleşen Türkiye’nin Afrin Operasyonu ile birlikte ele alınmalıdır. Afrin Operasyonu konusunda daha önceki başlıklarda açıklandığı üzere İran’ın olumsuz bakışı bir kenara koyulduğunda, Türkiye’nin özellikle bu operasyon konusunda Rusya ile geliştirdiği işbirliği ve koordinasyon, Türkiye-Rusya ikili ilişkileri yönünden önemli bir yer kaplamıştır. “Zeytin Dalı Harekâtı” adı verilen bu operasyon Suriye’nin Afrin

kentinde yerleşik PYD/YPG unsurlarına karşı yapılırken, bu örgütün ABD ve Rusya ile çeşitli şekillerde ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Fakat örgütün özellikle lojistik ve ekonomik yönlerden ve Suriye'nin geleceğinde oluşturulması planlanan “Kuzey Suriye” eksenli bir otonom yapının gerçekleştirilmesine yönelik işbirliği konusunda ABD ile kurduğu yoğun ilişkiler ağı, daha baskın olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Rusya, PYD/YPG ile ilişkilerini ABD'yi dengelemeye yönelik ve daha taktiksel olarak yürütmüş ve bu şekilde Türkiye'nin hassasiyetlerini de göz önüne alan bir politika izlemeye daha yakın görünüm sergilemiştir. Şüphesiz Rusya'nın bu türden spesifik konularda daha ılımlı ve işbirliğine yakın bir politika izlemesinin nedeni, Türkiye ve Rusya arasında var olan 2016 sonrası yakınlaşma ile açıklanabilmektedir. Bu bilgiler ışığında, Rusya'nın Afrin Operasyonunun başlaması ve devamındaki açıklamalarına bakıldığında, şu hususlar ön plana çıkmıştır: Öncelikle Rusya, Türkiye'nin bu operasyonu karşısında endişelerini bildirmekle birlikte, Afrin'de bulunan Rus kuvvetlerini bölgeden çekme ve daha güvenli olarak değerlendirdiği Tel-Rıfat bölgesine kaydırma kararı almıştır. Yapılan açıklamada, bu kararın alınmasındaki neden “bölgedeki muhtemel provakasyonları önlemek ve Rus askeri personelinin sağlığına ve hayatına olabilecek tehditleri elimine etmek” olarak ifade edilmiştir. Ayrıca açıklamada Türkiye'nin bu operasyonu gerçekleştirmesindeki bir sebebin de “ABD hükümetinin eylemleri olduğu” belirtilmiştir (RBC, 2018). ABD'nin PYD/YPG konusundaki politikası ve bu anlamda bu politikanın Türk karar alıcılar nezdindeki rahatsızlığının Rusya tarafından da onaylanıp bu durumun Türkiye'nin Afrin operasyonuna giden sürecin önünü açtığı ifade edilirken, Rusya tarafından yapılan bu açıklama iki sonuç üretme potansiyeline sahip olmuştur: Birincisi, Türkiye'nin genelde Batı ittifakı, özelde ABD ile olan sorunlarını derinleştirip, aralarındaki olaylara yaklaşım farklılığını daha açık şekilde ortaya çıkarmıştır. İkincisi, bu konu ile bağlantılı olarak, bu olay ve açıklamalar Türkiye'yi Rusya'ya daha da yaklaştırıp ikili işbirliğini ilerletirken; Rusya, Türkiye'nin NATO başta olmak üzere bağlı bulunduğu Batı ittifakı kurumlarının arasını açmaya yönelik önemli bir avantaj elde etmiştir. Nitekim Rusya, Afrin Operasyonu öncesinde sadece söylemle kalmayıp, eylemsel olarak da kendi askerlerini bölgeden çekmesiyle birlikte Türkiye'ye operasyon için Suriye'nin hava sahasını açmış ve Türkiye ancak bu şekilde operasyona başlayabilmiştir. Bu durum

Türk karar alıcılar nezdinde Suriye’de ABD’nin temsil ettiği “Batı” ittifakı ile değil, Rusya ile işbirliği içerisinde hareket etmenin en azından taktiksel ve konjonktürel olarak daha faydalı olacağı izlenimini uyandırmış görünmektedir.

Rusya’nın özellikle Afrin’de Türkiye’ye neden yardım ettiği ile ilgili farklı bir yorumda konunun İdlib ile bağlantılı olduğu belirtilmiştir. Bu yoruma göre, Türkiye’nin Afrin’deki operasyonunun hızlı ve başarılı bir şekilde ilerlemesinin Rusya’nın hava sahasını açmasıyla gerçekleştiği ve bu anlamda iki ülke arasında bir koordinasyon bulunduğu, dolayısıyla Rusya’nın açık onayı olmadan böyle bir operasyonun gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir. İdlib ile ilgili olarak ise; Ankara, Suriye’deki çeşitli operasyonlarda desteklediği ÖSO’yu Afrin’e yönlendirmeden önce Moskova’dan Esad’ın İdlib’de kurulan Türk kontrol alanı bölgesini herhangi bir şekilde ele geçirme girişiminde bulunmaması ve bu anlamda bir avantaj elde etmemesi konusunda teminat alma ihtiyacı duymuştur. Yoruma göre Rusya Devlet Başkanı Putin iki nedenden dolayı Afrin’de Türkiye’ye destek olmak durumunda kalmıştır. İlki, Mart 2018’de gerçekleşecek Başkanlık Seçimleri ve özellikle İdlib başta olmak üzere Suriye genelinde Türkiye’nin de katkı sunduğu Astana ve Soçi görüşmeleri yoluyla, Putin’in Suriye’de askeri olmayan bir çözümü desteklediği ve bu anlamda bir “barış yapıcı” kişi olduğu algısının oluşturulmasıdır. Ayrıca Moskova, Afrin’de Ankara ile işbirliği yaparak özellikle İdlib’deki durumu askeri bir gerginliğe yol açmadan çözme konusunda bir fırsat yakalamıştır. İdlib’de meydana gelecek askeri bir karşılaşmanın Esad yönetimi ve müttefikleri için önemli bir maliyet oluşturacağının farkında olan Moskova, daha önce Halep’te ortaya çıkan bir insani krizin benzerine de sebep olacağını düşündüğünden İdlib’de daha temkinli davranmıştır. Dolayısıyla Rusya’nın Afrin Operasyonu’nu onayı, İdlib konusunda Ankara ile anlaşarak karşılıklı imtiyazlar verilmesine sebep olmuştur. Kremlin yönetiminin Türkiye’ye Afrin Operasyonu desteğinin diğer nedeni ise daha çok ekonomik ve enerji politikalarına dayandırılmıştır. Bu bağlamda, yoruma göre Türkiye, Rusya’ya karşı önemli bir pazarlık unsuruna sahiptir ki bu da Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı’dır. Bu yüzden Rusya, projenin inşaatını engelleyecek herhangi bir gelişme yaşanmasını istememiştir (Issaev, 2018).

Bu konudan tekrar Soçi Zirvelerine ve Astana Süreci'ne dönülecek olursa görüşmelerin bir diğer turu Nisan 2018'de yine üç garantör ülkenin liderlerinin katılımıyla Türkiye'nin ev sahipliğinde Ankara'da yapılmıştır. Genel olarak olumlu bir havada geçen zirveden Suriye'nin geleceği için ortak çalışma, gerilimi azaltma bölgelerinin denetiminin sürdürülmesi, kalıcı ateşkes için aktif işbirliğinin sürmesi, bölgeye tehdit oluşturan terör örgütleri ile mücadele, insani yardım konusunda kararlılık mesajları verilmiştir (CNN Turk, 2018). Bununla birlikte 2018 yılı içinde gerçekleşen Astana görüşmeleri turlarının temel konusunu son ve en önemli gerilimi azaltma/çatışmasızlık bölgesi olan İdlib'in denetimi oluşturmuştur. Bu konuda Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Rusya ve Türkiye'nin Suriye'nin İdlib kentinde düzenlenecek olan olası operasyon hakkında istişarelerde bulunduğunu söyleyerek; *"Normal silahlı muhaliflerin El Nusra gibi militanlardan ayrılması, eş zamanlı olarak bu militanlara karşı operasyon hazırlanması ve sivillere yönelik risklerin en aza indirgenmesi gerektiği konusunda Moskova ve Ankara ortak görüşe sahip"* açıklamasını yapmıştır (Sputnik, 2018). Dolayısıyla söylenebilir ki, Türkiye özellikle İdlib kentinde destek verdiği silahlı muhalif unsurların Rusya ve müttefikleri tarafından hedef alınmamasını ve bu sayede bölgede varlığını ve etkisini sürdürmeye devam etmek istemektedir. Daha önemlisi İdlib'e yapılacak herhangi bir operasyonun siviller üzerinde risk oluşturacağı ve Türkiye üzerinde yeni bir göç dalgası ve toplumsal güvenlik tehdidi meydana getirme sorunu nedeniyle, destek verdiği bu muhalif grupların Astana sürecindeki her üç ülkenin ortak tehdit algısı olan El Nusra gibi gruplardan ayrıştırılması görevini kabul etmiş görünmektedir. Bu konjonktür altında Eylül 2018'de gerçekleşen Tahran Zirvesi'nde öne çıkan en önemli konu yine İdlib olmuş ve bu kapsamda zirvenin sonuç bildirgesine göre İdlib üzerinde bir anlaşmaya varılırken, Rusya ve İran destekli Suriye rejimi tarafından yapılması planlanan operasyon, zirvede tam olarak bir ateşkes kararı verilmemiş olmasına rağmen durdurulmuştur. Aynı ay içinde Soçi'de Putin ve Erdoğan arasında gerçekleşen İdlib görüşmesinde ise Tahran Zirvesi kararları genişletilerek; İdlib sorununun Astana ruhuna uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması konusunda mutabık kalınmıştır. Varılan anlaşmaya göre, muhalif gruplarla Suriye hükümetine bağlı güçler arasında silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturulması, muhaliflerin

bulundukları alanlarda kalması ve terör örgütlerinin faaliyetlerini sonlandırmak için iki ülke birlikte çalışma kararı almışlardır (Sputnik, 2018).

Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği bir başka sınır ötesi operasyon olan Ekim 2019'daki "Barış Pınarı Harekâtı" ise, Ankara'nın Astana ve Soçi süreçlerindeki ortakları olan Rusya/İran blokunu, birtakım zorunluluklardan dolayı ABD ile dengelediği bir dönem gerçekleşmiştir. Bu "zorunluluk" ifadesi özellikle kullanılmıştır. Türkiye'yi Barış Pınarı Harekâtı öncesi ve sonrasında ABD ile işbirliği yapmaya yönelten neden, hareketin gerçekleştirildiği bölgenin ABD'nin etki alanında olmasıdır. Bu bölgedeki ABD destekli SDG'ye karşı yapılan harekât sonrası Türkiye, hedeflediği gibi sınırlarının bir bölümünden terör tehdidini ötelemiş ve Suriye'nin kuzeyinde yeni bir etki alanına sahip olmuştur. Bu şekilde harekât öncesinde ABD'nin SDG'nin bulunduğu sınır bölgesinden çekilmesiyle harekât için Türkiye'ye yeşil ışık yaktığı görülmüş ve harekât sonrasında da Türkiye belirtildiği üzere terör tehdidini sınırlarından uzaklaştırmıştır. Bu sayede harekât sonucunda iki NATO müttefikinin karşı karşıya gelmesi önlenmiş ve Türkiye hedefine kısmen ulaşırken, ABD de Suriye üzerindeki kazanımlarını korumayı başaramamıştır⁵³.

Türkiye, ABD ile yapılan anlaşma sonrası Barış Pınarı Harekâtı bölgesi dışında kalan alanlar için bir anlaşmayı da Rusya ile yapmıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki güvenlik eksenli ilişkiler ve Türkiye'nin tehdit algıları bakımından anlaşmanın en önemli maddeleri olarak 5.ve 6.maddeler ön plana çıkmıştır. Bu maddelere göre,

"Rus askeri polisi ve Suriye sınır muhafızları, Barış Pınarı Harekât alanının dışında kalan Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafına, YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 km'nin dışına çıkarılmasını temin etmek üzere girecektir. Bu işlem 150 saat içinde tamamlanacaktır. Aynı saat itibarıyla, mevcut Barış Pınarı Harekât alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 km derinlikte Kamışlı şehri hariç Türk-Rus ortak devriyeleri başlayacaktır. Münbiç ve Tel

⁵³ ABD Başkanı Trump, hareket sonrası Türkiye ile aralarında yapılan anlaşmadan sonra "ABD askerleri çatışma ya da ateşkes bölgesinde değiller. Petrolü garanti altına aldık. Askerlerimizi eve getiriyoruz!" açıklamasını yapmıştır (Folley, 2019).

Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkarılacaktır” denilmiştir (NTV, 2019).

Özellikle bu iki maddenin Türkiye'nin yeni dönemdeki güvenlik algısı ile ilgili şu hususlar söylenebilir: Barış Pınarı Harekât alanı dışında kalan bölgeden yani Tel Abyad'ın batısı ile Resulayn'ın doğusundan YPG unsurlarının 30 km güneye kadar çekilmesini denetlemek üzere bu bölgeye Rus askeri polisi ve Suriye sınır muhafızlarının girecek olmasını kabul eden bir Türkiye görülmektedir. Bu anlamda söylenmesi gerekli olan husus, bu konunun başında da söylendiği üzere Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamak konusunda öncelik bu dönemde PYD/YPG'ye verilmiştir. Arap Baharı olaylarının başından beri Türkiye'nin önceliği haline gelen Suriye'de Esad'ın görevden ayrılması politikası arka plana atılarak, PYD/YPG tehdidi ön plana çıkarılmış ve bu bağlamda Esad rejimi Türkiye'nin öncelikli tehdidi olma vasfını şimdilik yitirmiştir. Burada da görüleceği üzere Türkiye, ulusal ve sınır güvenliğinin sağlanması noktasında PYG/YPG'nin bu bölgeden uzaklaştırılmasının karşılığında Rusya'nın fakat özellikle Suriye sınır birliklerinin bölgede konuşlanmasına ses çıkarmamıştır. Maddenin devamında vurgulanan Türkiye ve Rusya arasındaki gerçekleştirilmesi planlanan devriye faaliyetleri ise önemli bir güvenlik işbirliği mekanizması olarak görülmektedir. Yine 6.maddenin de iki ülke arasındaki işbirliğini yansıtan önemli bir husus olduğu belirtilebilir.

Türkiye'nin yine 2016 yılından sonra özelde ABD olmak üzere “Batı” kurumları ile yaşadığı gerginliğin bir diğer sonucu Rusya ile savunma işbirliği ve transferi anlaşmasına başlamış olmasıdır. Bu anlamda öne çıkan konu Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerini satın almasıdır. Bu konu Türkiye-Batı kurumları ittifak yapısı içerisinde şüphesiz önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Zira, 2.Dünya Savaşı sonrası oluşan ittifak yapılanması çerçevesinde Türkiye özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB'nin liderliğindeki Varşova Paktı'na karşı ABD'nin öncülük ettiği “Batı Bloku” içerisinde yer almış ve bu blokun güvenlik ittifakı birimini oluşturan NATO'nun ayrılmaz ve önemli bir ortağı ve üyesi olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu ittifak ilişkisi büyük oranda farklı

güvenlik açılımları çerçevesinde eksiksiz devam etmiştir⁵⁴. 2017 yılının Türkiye-Rusya ilişkilerinde bahsedilen Astana Süreci ve Soçi Mutabakatları gibi anlaşmalarla birlikte tarihlerindeki en önemli yakınlaşma dönemine şahit olunduğu söylenebilir. İkili ilişkilerde S-400 konusu da bu duruma uygun şekilde özellikle 2017 yılı içinde temeli atılmış bir konudur. 2015 yılı sonrası Türkiye'nin genelde Batı özelde ABD ile ilişkilerindeki gerginlik alanlarının artmasıyla birlikte, başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türk karar alıcıların siyasi, ekonomik, askeri birçok yönden "Batı" dışı ülkelerle ilişkilerini arttırdığı görülmektedir. Bu anlamda belirtildiği üzere Türkiye, savunma işbirliği alanında Rusya ile S-400 hava savunma sistemlerinin satın alınması anlaşmasını 2017 yılı içinde imzalamış ve bu anlaşma ilanı Erdoğan tarafından duyurulmuştur (BBC Türkçe, 2017). Rus yetkililerden yapılan açıklamada "Türkiye ile S-400 anlaşmasının değerinin 2 milyar doların üstünde olduğu" belirtilmiştir. Başta ABD olmak üzere Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin NATO üzerinden yürüten tartışma çerçevesinde, "Türkiye'nin S-400 satın alma planının ittifak ilişkilerinde gerilime yol açtığını ve bu anlamda Türkiye'nin savunmasında NATO sistemleri ile uyumlu seçeneklerin değerlendirilmesi konusunu" ilettikleri belirtilmektedir (DW Türkçe, 2017).

Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden gelen tepkilere rağmen, S-400 alım sürecinde son aşamaya gelinmiş ve S-400'e ait malzemeler 2019 Temmuz ayı ortalarında Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Konu ile ilgili yapılan açıklamada;

"Rusya Federasyonu ile imzalanmış olan sözleşme kapsamında S-400 sistemi teslimatının ilk aşaması bugün Ankara'ya inen ilk uçakla başlamıştır. Sisteme ait parçaların teslimatlarına önümüzdeki günlerde devam edilecek, sistem bütünüyle hazır olduktan sonra ilgili makamların belirleyeceği şekilde kullanımına başlanacaktır," ifadeleri kullanılmıştır (Habertürk, 2019).

⁵⁴ Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'da meydana gelen Bosna Hersek ve Kosova Savaşları sonrası yeniden inşa görevlerinde, 2001 yılı sonrası dönemde Afganistan'da "Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF) bünyesinde görev alarak ve 2011 yılında meydana gelen Arap Baharı çerçevesindeki Libya müdahalesinde aktif olarak yer alarak NATO bünyesinde önemli görevler üstlenmiştir.

Alım sürecinin tamamlanmasının ardından önemli bir açıklama ABD'den gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin üretim sürecinde ortağı olduğu F-35 savaş uçağı projesinden çıkarılması gündeme gelmiş ve ABD Savunma Bakanlığı; Türkiye'nin S-400 alımından dolayı F-35 projesinden çıkarılması için sürecin başlatıldığını kaydetmiş, bununla beraber Türkiye-ABD stratejik ortaklığının hala değerli olduğu yönünde açıklamalar yapılmıştır (Dünya, 2019). Türkiye ve ABD arasındaki S-400 alımı ile ilgili bir diğer gelişme ABD Kongresi tarafından Türkiye'ye CAATSA⁵⁵ adı verilen yaptırımların uygulanması ihtimali olmuştur (Seligman, 2019). Her ne kadar CAATSA yaptırımlarının günümüzde uygulanıp uygulanmayacağı belli değilse de Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemlerini operasyonel olarak kullanımına yönelik ihtimallerin artmasıyla, ABD'den Türkiye'ye yönelen eleştiriler de artmakta ve bu eleştirilerin bir sonucu olarak, yaptırım uygulanma ihtimali sürekli gündeme gelmektedir. ABD'nin S-400 hava savunma sisteminin alımından dolayı Türkiye'ye CAATSA gibi yaptırımlar ve F-35 projesinden çıkarılması gibi önlemler almasının temelde iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, konunun ABD'nin Rusya ile olan bölgesel ve küresel rekabet ilişkisi boyutu; ikincisi, ABD'nin direkt olarak Türkiye ile ilişkilerinin boyutudur. Bu çerçevede iki boyut da aynı düzlemde değerlendirilecek olursa; Türkiye'nin bir NATO müttefiki ve NATO içindeki en önemli devlet olan ABD ile tarihsel ve stratejik ilişkilere sahip olduğu düşünüldüğünde, ABD, bölgesel ve küresel rakibi Rusya'dan müttefiki Türkiye'nin savunma ekseninde önemli bir ticaret yapmasını kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamaktadır. Gerek NATO nezdinde gerekse ABD'den gelen NATO dışı bir savunma sistemi alınmasının önkoşulunun ilgili sistemin NATO sistemleri ile entegre çalışabilmesi gerektiği yönündeki açıklamalar ve özellikle S-400 sisteminin bu koşulu sağlamadığı değerlendirmeleri son dönemde sıkça yapılmaktadır (Hürriyet, 2019). Özellikle, Türkiye'nin S-400 sistemlerini almasına karşılık F-35 savaş uçağı projesinden çıkarılması ve Türkiye'ye satışının yapılmaması, S-400 kullanımının teknik açıdan NATO sistemlerine risk oluşturacağı düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir

⁵⁵ Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act) Bu yasa ile ABD, öncelikle düşman ya da rakip olarak belirlediği Kuzey Kore, İran ve Rusya ile uyguladığı yaptırımlar yoluyla mücadele etmektedir. Rusya'ya yönelik olarak; "Rusya Federasyonu'nun savunma ya da istihbarat sektörleriyle ya da bunlar adına çalışan kurum ve kişilerle önemli düzeyde alışverişte bulunan kişi ve kurumlara yaptırım uygulanması" yöntemini öngörmektedir (Dönmez Ersöz, 2019).

(Aktan, 2019). Her ne kadar Türk yetkililer, alınmış olan S-400 hava savunma sisteminin NATO sistemleri ile entegre edilmeden bağımsız olarak kullanılabileceğini belirtse de (Hürriyet, 2020), başta ABD olmak üzere Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin entegrasyonun uyumsuzluğu ve hem S-400'ün hem de F-35'in Türkiye tarafından aynı anda kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, NATO'ya ait birtakım bilgilerin Rusya'ya geçme riski barındırdığını düşünmeye devam etmektedirler. Bu bilgilerden hareketle, Türkiye'nin ekonomik sektörde, enerji alanında ve Suriye'deki siyasi ve askeri işbirliği ilişkilerine ilaveten savunma alanında da Rusya ile önemli bir işbirliği mekanizması geliştirmiş olduğu görülmektedir. Halihazırda Rusya'nın S-400 hava savunma sistemlerinin sadece satışını Türkiye'ye gerçekleştirmiş olmasıyla birlikte, iki ülke arasında konuşulan konulardan biri gelecekte bu sistemlerin ortak üretimi ve teknoloji transferinin yapılması gibi girişimsel işbirliği önerileri bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sadece bağlı bulunduğu NATO ittifakı ile sınırlı kalmayıp savunma kapasitesini çeşitlendirmesinin son yıllarda başta ABD olmak üzere Batılı ülke ve kurumlar ile Türkiye'nin yaşamış olduğu gerginliğin bir uzantısı olduğu yorumu yapılabilir.

Son olarak, yakın dönemde Türkiye'nin Rusya ve İran ile ekonomik sektörde geliştirmeye çalıştığı bir diğer işbirliği mekanizması, üç ülkenin ticari ilişkilerinde ABD doları yerine yerel para birimlerinin kullanılması düşüncesi olmuştur. Küresel ekonomik sistemin tek bir merkezden ve özellikle ABD doları üzerinden yürütülmesine bir tepki olarak geliştirilen bu öneri, üç ülkenin de belli noktalarda ABD ve sistem karşılığı temelinde önemli bir söylem işlevi görmüştür. Bu işbirliği mekanizmasının kısa vadede gerçekleştirilmesi her ne kadar kolay görünmese de en azından bu türden bir niyetin ifade edilmesi her üç ülkenin kendi bakış açılarına göre halihazırda var olan uluslararası düzene ve dengelere yönelik önemli bir değişim isteği olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak, üç ülkenin işbirliği halinde olduğu konular ve bu işbirliğinin temel sebepleri hakkında şu yorumlar yapılabilir:

- Konuya öncelikle Türkiye açısından bakılacak olursa; Rusya ve İran ile geliştirilen ilişkiler ve işbirliği mekanizmaları özellikle 2000'li yılların

başından itibaren ekonomik sektörde olumlu şekilde seyretmiş ve bu anlamda önemli ticaret ve enerji anlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'nin Rusya ve İran'a yönelik ikili ilişkilerindeki siyasi karşıtlıklar ekonomik ilişkilere yansımamış, aksine ekonomik güvenlik işbirliği mekanizmaları artarak devam etmiştir.

- 2011 yılından itibaren Arap Baharı olayları ve Suriye'ye yansımaları Türkiye'nin Rusya ve İran ile olan siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerini tam anlamıyla karşı karşıya getirirken, yine de ekonomik işbirliği mekanizmaları bu konudan olumsuz etkilenmemiştir. Bu anlamda özellikle Rusya ile siyasi/askeri güvenlik ilişkilerine ilaveten ekonomik güvenlik ilişkilerinin de sorgulandığı ve önemli oranda gerileme yaşandığı tek dönem, “uçak düşürme” olayının yaşandığı Kasım 2015 ile ilişkilerin yeniden düzelmeye başladığı Haziran 2016 arası “geçici güvenlikleştirmenin” yaşandığı “ara dönem” olmuştur.
- Özellikle Türkiye'nin Rusya/İran eksenli bir “Avrasya Blokuna” görece 2015 yılından itibaren, fakat tam anlamıyla Temmuz 2016'dan itibaren yakınlaşmasına neden olan gelişmeler şu şekilde belirlenmiştir: İlki; yerel ve bölgesel tehdit unsurları olarak; 2015 yılından itibaren artarak devam ettiği üzere ABD'nin Türkiye'nin güvenliğine tehdit olarak belirlediği PYD/YPG'ye Suriye'nin kuzeyinde destek vermesidir. Bu sayede Türk karar alıcıların ve kamuoyunun nezdinde ABD'nin PYD/YPG'ye çeşitli yönlerden destek vererek, Suriye'nin kuzeyinde uzun vadede Türkiye'nin sınır güvenliğine tehdit oluşturacak şekilde otonom bir yapı oluşturmaya çalıştığı düşüncesi oluşmuştur. İkincisi ve daha önemlisi Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batı ittifakı ile ilişkilerinde kırılma yaşatan olay, Temmuz 2016'da yaşanan askeri darbe girişimi olmuştur. Bu olayın arkasında, siyasi tarihten de çıkarılan birtakım değerlendirmeler düşünüldüğünde, ABD'nin olduğuna dair görülen geniş kamuoyu konsensüsü Türkiye'nin önemli güvenlik mekanizmalarında Rusya ve İran ile işbirliği geliştirmesine sebep olan faktörlerin başında gelmiştir.
- Bununla beraber Türkiye'nin “Batı” ittifakı ile ilişkilerindeki kırılma sürecinde görece daha geriye gidildiğinde 2013 yılının önemli bir yıl olduğu

söylenebilir. Nitekim, bu yıl içinde gerçekleşen Mısır'daki askeri darbe, her ne kadar 2011 yılından itibaren Ortadoğu genelinde geniş ölçüde bir işbirliği mekanizması ile başlansa da, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere "Batı" ittifakı ile ilişkilerini sorgulamasına neden olmuştur. Bu olay sonrası Türkiye'nin özellikle ABD ile Mısır başta olmak üzere Ortadoğu genelindeki uzun vadeli perspektiflerinin farklılıklar arz ettiği ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD'nin bu anlamda sürecin başlarında her ne kadar bölgeye yaklaşımında Türkiye ile benzer şekilde "demokratikleşme" merkezli bir siyasi güvenlik anlayışını öne çıkarsa da, uzun vadede ilgili ülkelerin siyasi yapılarının nasıl olduğuna bakılmaksızın ekonomik güvenliğine daha fazla önem veren bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmüştür. Türkiye ise, Arap Baharı olayının başlarından itibaren ilgili ülkelerdeki rejim değişikliklerinin "demokratikleşme" ekseninde ilerleyerek, kendi çıkarlarına da uygun şekilde siyasi yönetim ve ekonomik yapı oluşturmaya yönünde politika üretmiştir.

- Yukarıdaki son iki maddedeki gelişmeler sonucu oluşan siyasi iklim ile Türkiye, özellikle Suriye sahasında farklılıklarını bir kenara koymaya çalışarak Rusya ve İran ile önemli alanlarda işbirliği mekanizmaları geliştirmiş ve Suriye'nin geleceğinin belirlenmesi noktasında ABD ve NATO ittifakının, ulusal güvenlik kaygılarına kayıtsız kalması nedeniyle bu ittifak yerine çoğunlukla Rusya/İran bloku ile hareket etmeye başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin bu blok ile iç savaş sonrası oluşacak olan Suriye'deki siyasi yönetim ve temsil edeceği siyasi eğilim konusunda geniş politika ayrılıkları devam etmektedir.
- Türkiye, Rusya ve İran'ın küresel seviyedeki muhtemel yakınlaşma sebeplerine bakıldığında ise, daha geniş bir perspektifle analiz yapmak gerekmektedir. Bu çerçevede tespit edilen yakınlaşma sebepleri şu şekilde belirlenmiştir: İlki; Türkiye, Rusya ve İran bir arada değerlendirilecek olursa, bu üç ülkenin birbirleri ile çeşitli konularda yakınlaşma nedenlerinin temel dinamiğini başta ABD olmak üzere "Batı" ile oluşturdukları ilişkiler bütünü belirlemektedir. Bu anlamda üç ülke de "Batı" ile gerilen ilişkiler meydana geldiği dönemlerde bölgesel konularda birbirleriyle yakınlaşarak özellikle ABD'ye karşı bir güç dengesi mekanizması oluşturmaktadırlar. İkincisi; üç

ülkenin her ne kadar farklı siyasi nedenlerle olsalar da, küresel düzen konusunda geliştirdikleri eleştirel perspektifleri ile birbirlerine yakınlaştıkları görülmektedir. Bu anlamda, üç ülkenin eleştirilerinin kendi önemli tarihsel ve kültürel altyapılara sahip olmakla birlikte, özellikle Soğuk Savaş sonrası baskın hale gelen “tek kutuplu” küresel düzene ve bu düzenin hegemon devleti olan ABD eksenli oluşan “Batı merkezliliğe” bir karşıtlık noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, son dönemlerde Rusya ve İran’ın perspektifine Türkiye’nin de belli noktalarda yaklaşmasıyla birlikte, Balta’nın da belirttiği üzere, özellikle Türkiye ve Rusya’nın liberal dünya düzenine eleştirileri çerçevesinde bir tür yeni normlar üzerinden uluslararası dengelere yönelik bir değişim isteği görülmektedir⁵⁶. Bu noktada İran’ın siyasi elitlerinin 1979’dan beri var olan Batı karşıtı tutumunun zaten var olduğu bilindiğine göre, özellikle Rusya ve Türkiye’nin bu konudaki perspektiflerine bakmak gerekmektedir. Rusya Devlet Başkanı Putin’in özellikle 2007 Münih Güvenlik Konferansı esnasındaki sistem eleştirisi ile başlayan söyleminin devam eden yıllarda önceki başlıklarda anlatıldığı üzere önemli dış politika eylemleri ile hayata geçtiği görülmektedir. Bu anlamda Putin yönetimindeki Rusya Federasyonu, liberal Batı merkezli küresel düzene eleştiri getiren ve bu anlamda Batı’yı dengelemeye çalışan önemli aktörlerden biri konumuna gelmiştir. Türkiye’nin ise özellikle AK Parti ve Erdoğan yönetimleri süresince geliştirdiği “Dünya Beş’ten Büyüktür” söylemi ile Batı’nın gerek siyasi gerek kültürel dünya düzenindeki hakimiyetine önemli bir eleştiri getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu konuda son olarak vurgulanması gerekir ki; Türkiye, Rusya ve İran siyasi elitlerinin dünya düzeni konusundaki gelecek perspektifleri farklılaşsa da, Batı merkezliliğin oluşturduğu liberal dünya sistemine ve bu sistemin tek kutuplu yapısına geliştirdikleri tepkisel yaklaşımlarla birbirlerine yakınlaştıkları görülmektedir.

⁵⁶ Bahsi geçen yorum, Uluslararası İlişkiler Konseyi bünyesinde kurulan Güvenlik Portalı Youtube Kanalındaki “ABD-Türkiye-Rusya Üçgeninde Güvenlik İlişkileri” başlıklı videoda ele alınmıştır (Balta, 2020).

4.4. Kopenhag Okulu Yaklaşımları Ekseninde Türkiye-Rusya-İran Arasında Bölgesel Bir İşbirliği Mümkün mü?

Son bölümün bu son alt başlığında, bir önceki alt başlıklardaki öncelikle 2015 yılı sonrası üç ülke arasında oluşan “sektörel güvenlik temelli” çeşitli güvenlik işbirliği yakınlaşmalarının “işbirliği” eksenli yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi yapılanmasına evrilip evrilmeyeceği noktasında söylemler ve önemli veriler ışığında bir analiz geliştirilecektir. Bu bağlamda, Kopenhag Okulu’nun özellikle Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesindeki temel önermelerinin ve bileşenlerinin Türkiye, Rusya ve İran arasında yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi ya da bir tür güvenlik yapılanması oluşturup oluşturmadığı konusu test edilecektir. Yapılacak olan bu test sonucunda Kopenhag Okulu teorisyenlerinin, çalışmanın ilk bölümünde açıklandığı üzere Wendtçi bir yaklaşımla işbirliği, rekabet ya da çatışma eksenli bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu ihtimali değerlendirilecektir. Bu türden bir güvenlik kompleksinin oluşmadığı bir durumda ise bunun dışında bir bölgesel güvenlik yapılanmasına mı gidildiği konusu analiz edilecek, bu iki seçeneğe herhangi bir şekilde gidilemediği sonucuna ulaşıldığı takdirde ise, bu durumun nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle bahsedilen bu seçenekler, çalışmanın sonuç bölümünde değerlendirilecek ve üç ülkenin güvenlik ilişkileri ile ilgili öneriler geliştirilecektir. Fakat bu son alt başlıkta üç ülke arasındaki ilişkiler, 2015 yılı itibarıyla özellikle “yakınlaşma ve işbirliği bağlamında” Kopenhag Okulu’nun yaklaşımları ile sınanarak bir bölgesel işbirliği modeli oluşturup oluşturmadığı analiz edilecektir.

Kopenhag Okulu’nun iki önemli teorik yaklaşımı olan Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisini muhtemel bir yeni güvenlik kompleksi oluşumu noktasında Türkiye, Rusya ve İran arasındaki ilişkilere uyarlandığında birtakım analizlere ulaşmak mümkün hale gelmektedir. Daha önceki başlıklarda belirtildiği üzere okul teorisyenleri 2003 yılındaki son eserlerinde Türkiye, Rusya ve İran’ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi içerisindeki konumlarını belirlemişler ve bu anlamda Türkiye temelde herhangi bir bölgesel güvenlik kompleksine ait olmayan “yalıtkan” bir ülke, Rusya Post-Sovyet BGK’nin merkezinde konumlanmış olan bir büyük güç ve İran ise Ortadoğu BGK’nin Körfez alt-kompleksindeki bir

ülke olarak tanımlanmıştır. Fakat yine aynı eser içerisinde Türkiye'nin bu yalıtkan ülke pozisyonunu aşma yönünde çabalar gösteren bir ülke olduğu belirtilmekte ve artan aktif rolü nedeniyle bu pozisyonu ile mücadele halinde olan bir devlet görünümü sergilediğinin altı çizilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin kendini merkezde tanımladığı yeni bir “bölgesellik” inşası arayışı içerisinde olduğu tespiti yine eserin vurguladığı önemli bir husustur. Rusya konusunda ise Post-Sovyet BGK'nin büyük gücü olarak tanımlanmasından hareketle, büyük güçlerin kendi bölgeleri dışındaki alanlara angaje olabilmeleri nedeniyle özellikle Türkiye ve İran ile ilişkilerini geliştirdiği, bununla birlikte Ortadoğu BGK'nin bir diğer aktörü olan Suriye ile de son dönemde önemli oranda güvenlik etkileşimine girdiği de bilinmektedir. İran ise teoriye göre öncelikle Körfez alt-kompleksinin bir aktörü olmasına rağmen, Ortadoğu BGK'nin diğer aktörleri ile de güvenlik eksenli ilişkilerde bulunabilmektedir⁵⁷. Bu bilgilerden hareketle Türkiye, Rusya ve İran'ın özellikle 2015 sonrası başta Suriye konusunda gerçekleştirdikleri güvenlik ilişkileri olmak üzere kendi aralarındaki ikili ilişkilerin yeni bir güvenlik kompleksi oluşturma ihtimali test edilecektir.

Bu konuda öncelikle analizin daha sistematik şekilde ele alınabilmesi amacıyla, bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşabilmesi için gerekli olan bileşenlerin neler olduğuna ve bu bileşenlerin Türkiye, Rusya ve İran'ı yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşumuna taşıma ihtimaline bakılmalıdır. Bu çerçevede, Kopenhag Okulu teorisyenlerinin gerek ilk tanımladıkları şekliyle gerekse güncellenmiş tanımları gereği çeşitli güvenlik kompleksleri tanımlarına bakıldığında temelde dört parametre üzerinden hareket edilebilir. *“Bir güvenlik kompleksi temel güvenlik kaygıları yeterince ve yakinen birbiriyle ilişkili olan ve ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünölemeyecek olan devletler grubudur”* tanımından hareketle ve *“ilgili devletler birbirleriyle coğrafi, politik, stratejik, tarihi, ekonomik ve kültürel olarak bir araya gelebilirler”* (Buzan, 1983: 106), değerlendirmesini temel alarak şu parametreler üzerinden üç ülkenin ilişkileri incelenmelidir: *Birincisi*, daha önce belirtildiği üzere bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşabilmesi için ön koşul, iki

⁵⁷ Bu konular ile ilgili bilgiler bu bölümün giriş paragraflarında detaylı şekilde açıklandığından, bu alt başlıkta konuya bir alt yapı sağlaması amacıyla sadece hatırlatma yapılmıştır.

ya da daha fazla devletin coğrafi yakınlığı esas alarak bir araya gelmesidir. Bu ön koşulun üç ülkenin coğrafi olarak birbirlerine yakın konumları ile gerek işbirliği yaptığı konular bazında gerek ayrıştığı konular bazında en azından teorik düzlemde gerçekleştiği söylenebilir. *İkincisi* ve daha belirleyici olan parametre karşılıklı güvenlik bağımlılığı konusudur. Karşılıklı güvenlik bağımlılığı konusunu test edebilmek için bu bağımlılık modeli BGKT çerçevesinde belirleyici bazı sektörlerde ele alınarak incelenmelidir. Bu konunun tespiti için çalışmanın birçok paragrafında vurgulandığı üzere 2015 yılı sonrası gelişmeler göz önüne alınacaktır. Bu çerçevede, karşılıklı güvenlik bağımlılığı konusu askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal sektörlerde analiz edilmelidir.

Askeri ve Siyasi Karşılıklı Bağımlılık: Türkiye ve Rusya arasındaki özellikle 2015 yılından sonra gerçekleştiği düşünülen yakınlaşma sürecinin önemli bir boyutunu, Suriye'deki iç savaşı sona erdirmeye yönelik askeri ve diplomatik işbirliği çabaları ve Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarında Rusya'dan aldığı dolaylı destek oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin "Batı" ülkeleri ve NATO gibi kurumsal ittifaklar ile yaşadığı sorunlar sebebiyle Rusya ile başta S-400 hava savunma sistemleri olmak üzere önemli savunma ticareti anlaşmaları yaptığı görülmektedir. Türkiye ve Rusya, Suriye üzerindeki politikalarında her ne kadar farklı tarafları destekleseler ve bu ülkenin gelecek siyasi yapılanması yönünden farklı gündemlere sahip olsalar da her iki ülke "Batı" ile yaşadığı sorunlar ve gerginlik alanları nedeniyle Suriye üzerinde önemli müşterek alanlarda buluşmayı başaramışlardır. Bu alanlardan en önemlisi önceki başlıklarda detaylarıyla ele alındığı üzere Astana Süreci ve Soçi Antlaşmaları olmuştur. Türkiye ve Rusya, bu toplantılarda İran ile de işbirliği yaparak Suriye'deki iç savaşı sonlandırmak ve barışçıl bir siyasi çözüme erişebilmek adına önemli görüşmeler yapmışlardır. Bu toplantıların en önemli görünen tarafı, her ne kadar daha önceki yıllarda başlatılan Cenevre Toplantıları'nı tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu ve bu anlamda sonuç olarak uluslararası bir masaya taşınacağı belirtilse de en azından süreç boyunca ABD başta olmak üzere "Batı" ülkelerinin bu görüşmelerde daha az görülür olmasıdır. Bu anlamda, Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye'deki siyasi çözüm konusunda önemli bir inisiyatif aldığı söylenebilir. Daha önceki başlıklarda anlatıldığı üzere, Türkiye'nin

özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Suriye’deki terör örgütü olarak tanımladıkları unsurlara yönelik gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlara, Rusya’nın en azından Suriye’nin hava sahasını açmasıyla dolaylı ve sınırlı bir destek verdiğini göstermesi, askeri ve siyasi bir işbirliği mekanizmasının yürütüldüğünü göstermiştir. Benzer şekilde, Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine gerçekleştirdiği operasyon sonrası ve özellikle İdlib ile ilgili gelişmeler çerçevesinde Rusya ile yaptığı anlaşmalar, kurumsal bir ittifak mekanizması içerisinde gerçekleşmemiş olsa da iki ülke arasında askeri bir karşılıklı bağımlılık oluşmaya başladığını söylemek mümkün hale gelmiştir. Son olarak, Türkiye’nin Batı’dan gelen eleştirilere ve yaptırım tehdidine rağmen, ulusal savunması için Rusya’dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemi askeri ve savunma işbirliği açısından önemli görülen bir gelişmedir. Spesifik olarak siyasi karşılıklı bağımlılık noktasına ise ayrı bir pencere açmak gerekmektedir. Bu kapsamda tespit edilen yakınlaşma unsurlarına bakıldığında ise şu özelliklerin görünür olmaya başladığı görülmektedir: Bilindiği üzere siyasi güvenlik sektörü devletlerin ya da hükümetlerin yönetim sistemlerine ilişkin tehditler, bu tehditlerle mücadele ve “bölgeselleşme” mantığı açısından işbirliği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, her ne kadar farklı siyasi sistemlere ve yönetim kalıplarına sahip olsalar da öncelikle Rusya ve İran açısından bakıldığında, bu iki ülkenin uluslararası sistemde geliştirmiş oldukları ortak “Batı” karşıtlığı, ulusal sistemlerinde de Batı’nın bir tehdit olarak algılanmasına ve bu duruma karşı bir iç savunma mekanizması olarak iki ülkenin yerel düzeyde yönetimlerinin merkezi bir karaktere evrilmesine neden olmuştur. Benzer şekilde, Türkiye’nin gerek iç dinamiklerine gerek bölgesel dinamiklere bakıldığında, özellikle ABD başta olmak üzere NATO’nun Türkiye’nin ulusal güvenlik kaygılarına kayıtsız kalması nedeniyle 2015 yılı ile birlikte daha realist ve güvenlikçi bir dış politikaya geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan darbe girişimi ve özellikle 2017 yılında gerçekleşen hükümet sistemi değişikliğinin, Türkiye’nin de yönetim modelini daha merkezileştiren bir yapıya götürmesine sebep olduğu söylenebilir. Bu anlamda Türkiye, Rusya ve İran’ın siyasi güvenlik sektöründe birbirine yakınlaştıkları iddia edilebilirken, bu sektörün karşılıklı bağımlılık noktasında önemli oranda eksikler ve farklılıklar barındırdığını söylemek mümkündür.

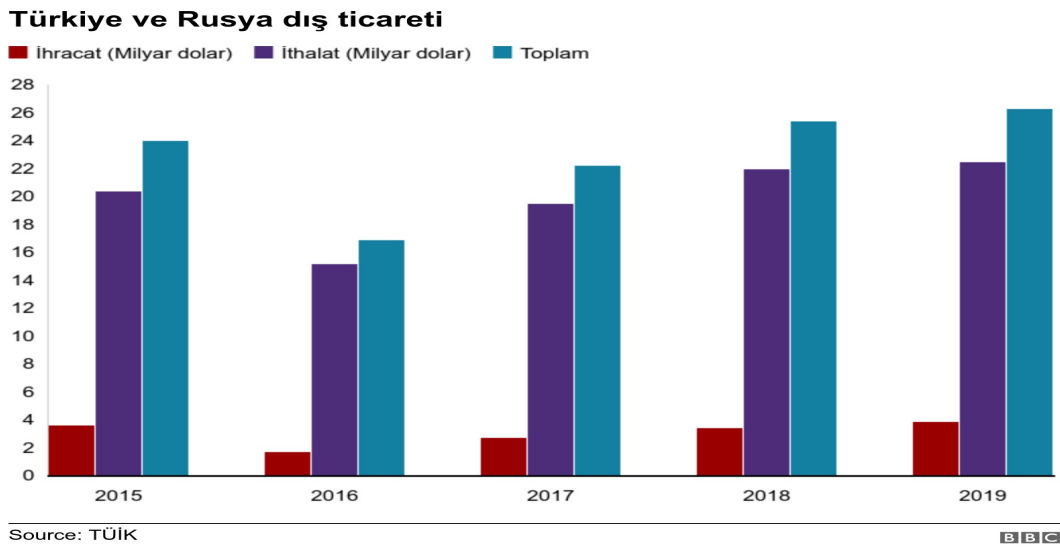
Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık: Türkiye, Rusya ve İran arasında ekonomik sektörde karşılıklı bir bağımlılık olup olmadığını tespit edebilmek adına, üç ülkenin öncelikle ekonomik güvenliği oluşturan ve dışardan yöneldiği düşünülen tehditler bağlamındaki mücadele politikalarının incelenmesi gerekmektedir. Sonrasında ise, üç ülkenin kendi aralarında oluşturduğu ve ticaret, enerji gibi önemli parametrelerin merkezi bir yer kapladığı ekonomik işbirliği mekanizmalarına istatistiksel olarak bakmak konunun daha niceliksel olarak analiz edilmesi anlamında faydalı bir değerlendirme ortaya çıkaracaktır.

Bu bilgiler ışığında bakıldığında; Rusya ve İran'ın siyasi, ekonomik, kültürel boyutlarıyla tarihsel düzlemde yerelde büyük oranda inşa ettiği ve dış politikalarında da bu bakış açısını korudukları “Batılı aktörlerin politikalarını çeşitli yönlerden bir tehdit olarak görme” perspektifine, özellikle görece 2015 yılından itibaren Türkiye'nin de başta yerelde olmak üzere dış politika alanında da başvurmaya başladığı görülmektedir. Daha önce açıklandığı üzere gerek Türkiye'nin iç dinamiklerindeki önemli siyasi ve kültürel değişimler, gerekse Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere yakın coğrafyadaki gelişmeler, özellikle 2015 yılından itibaren Türkiye'nin karar alıcılarında ve bu durumun izdüşümü olarak kamuoyunda görece bir “Batı’ya yabancılaşma” noktasına gelinmesine neden olmuştur. Bu konuda “Batı” denilirken çoğunlukla ABD düşünülmektedir. Her üç ülkenin “yeni bir dünya düzeni” tasavvurunda her ne kadar siyasi ve kültürel farklılıklar olsa da teorik olarak Batı merkezli bir tek kutuplu düzene eleştiri geliştirmek anlamında ortak bir düzlemde buluştuklarını söylemek mümkündür. Bu ortak düzlemin önemli bir kısmını da üç ülkenin ekonomik ilişkileri oluşturmaktadır. Bu konuda son yıllarda önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Özellikle ABD’den başta ekonomik olmak üzere siyasi ve askeri anlamda tehdit algıladığı düşünülen Asya ülkeleri, “Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı” kapsamında bir araya gelmişler ve Rusya ve İran'ın da yer aldığı geniş katılımlı bu konferansa Türkiye’den de katılım olmuştur. Konferansın öne çıkan konularından biri ABD’den çeşitli nedenlerle yönelen ekonomik yaptırım tehditleri olduğu görülmüştür (Yeni Şafak, 2019). ABD’ye karşı bir diğer ekonomik yakınlaşma çabası ise üç ülkenin kendi aralarında gerçekleştirecekleri ticari işlemlerde ABD dolarının devre dışı bırakılarak

yerel para birimlerinin kullanımının ön plana çıkarılması olmuştur. Üç ülke liderlerinin katılımıyla Tahran’da gerçekleşen bir görüşmede bu konu hakkında mutabık kalındığı ifade edilmiştir (Milliyet, 2018).

Daha önemli görülen bir konu üç ülkenin ekonomik karşılıklı bağımlılık noktasında kendi aralarındaki ticari işlemlerin istatistiksel sonuçlarıdır. Bu bağlamda, öncelikle Türkiye ve Rusya’nın 2015 yılından itibaren gerçekleşen ticaret hacmine ve ithalat-ihracat verilerine bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır:

Grafik 1: Türkiye ve Rusya Arasında 2015 Yılından İtibaren Gerçekleşen Ticaret Hacmi

(BBC Türkçe, 2020).

Grafiğe bakıldığında, Türkiye ve Rusya arasındaki 2015 yılında yaklaşık 24 milyar dolar seviyesinde olan toplam ticaret hacminin, 2016 yılında bir önceki yıl Kasım ayında yaşanan “uçak düşürme” olayı sonrası düşüşe geçtiği görülmektedir. 2017 yılından itibaren ise, 2016 yılının ortalarında başlayan normalleşme sonrası toplam ticaret hacminin 22 milyar dolar seviyesine çıkarak tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Son olarak 2019 yılı itibarıyla 26 milyar dolar seviyelerine yükselerek her ne kadar bu grafik içerisinde belirtilmemiş olsa da kriz öncesi döneme tekrar dönüldüğü söylenebilir. Genel anlamda bakıldığında Türkiye’nin Rusya’ya ihracatının daha düşük, Rusya’dan ithalatının ise daha yüksek rakamlar olduğu görülebilir. Örnek olarak rakamsal değerlerle bakıldığında ve son yıl baz alındığında,

ihracat 4 milyar dolar seviyelerindeyken ithalat 22 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi Türkiye'nin Rusya'dan enerji gibi katma değeri çok yüksek ürünler satın alırken, karşılığında meyve-sebze, tekstil ve plastik mamuller gibi ürünler ihraç etmesidir. Bu durumun ise sonuç olarak bakıldığında iki ülke arasında karşılıklı ekonomik bir bağımlılık yaratmış olduğu görülse de bu karşılıklı bağımlılık sürekli olarak Rusya'nın lehine bir şekilde asimetrik olarak gerçekleşmektedir.

Türkiye ve İran arasındaki 2015 yılından sonraki ticari ve ekonomik ilişkilere bakıldığında ise aşağıdaki tablo görülmektedir:

Tablo 3: Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

İkili Ticari ve Ekonomik İlişkiler:

Türkiye- İran İthalat ve İhracat Rakamları

	2016	2017	2018	2019
İhracat	4.96	3,26	2,40	2,31
İthalat	4.70	7,50	6,90	3.29
Hacim	9.70	10,76	9,30	5.60
Denge	0.30	- 4.24	- 4,54	-0,98

(T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Türkiye ve İran arasındaki toplam ticaret hacmi 2016 yılında 9,70 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşirken, 2019 yılında bu rakam ABD tarafından İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar sebebiyle önemli oranda bir düşüşe geçmiş ve 5,60 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İhracat-ithalat dengesine bakıldığında ise, 2017 ve 2018 yıllarında dengenin açık farkla İran'ın lehine olduğu görülürken; 2019 yılında İran'a uygulanmaya başlanan yaptırımlar nedeniyle, Türkiye'nin İran ile başta ithalat olmak üzere ticaret yapması kısıtlanmış ve bu durum ise tabloda görüldüğü üzere rakamlara yansımıştır. Sonuç olarak ise, ticaret dengesi yine İran'ın lehine olmak üzere son yılda -0,98 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ve İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde Dışişleri Bakanlığı bilgilerine göre Türkiye; tütün, kâğıt, karton, hijyenik ürünler, çinko cevherleri gibi ürünler ihraç

ederken, karşılığında katma değeri yüksek olan petrol ve petrol ürünleri gibi enerji ürünleri ithal etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Bu durum ise her ne kadar Türkiye-Rusya arasındaki asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisi kadar olmasa da Türkiye-İran arasında da görece asimetrik bir ilişki barındırmaktadır.

Son olarak Rusya ve İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere bakıldığında zaman; iki ülke arasındaki ilişkilerin son yıllarda artışta olduğu belirtilmektedir. Özellikle ABD'nin 2018'in sonlarında İran'a yeniden ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamasıyla birlikte Rusya, İran'ın diğer ticari ortaklarından daha az yaptırım konusu ile ilgilenmiş ve bu anlamda ticari ve ekonomik ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Bu anlamda toplam ticaret hacmi 2018'de 1,74 milyar dolar iken bu rakam, 2019'da 2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Vatanka, 2020). İki ülke arasındaki ürün ticaretine bakıldığında; Rusya'nın İran'a ihracatı, makine, çelik, vagonlar, sebze yağı, mısır, arpa, kırmızı et gibi ürünlerden, İran'dan ithalatı ise çoğunlukla süt ürünleri, meyve ve sebzelerden oluşmaktadır (Tehran Times, 2020).

Sonuç olarak üç ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler bütününe bakıldığında, son yıllarda karşılıklı olarak ticaret hacminin birtakım sınırlamalara rağmen artmakta olduğu görülmektedir. Türkiye açısından ithalat-ihracat verileri incelendiğinde, Rusya ve İran'a karşı bir ekonomik karşılıklı bağımlılık olduğu, fakat bu bağımlılığın iki ülkeye karşı olan miktarları farklılaşmakla birlikte genel olarak asimetrik bir nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak; üç ülkenin birbirlerine yönelik olarak ve bütüncül bir bakış açısıyla bir durum analizi yapıldığında, her ne kadar asimetrik bir görüntü içerse de Türkiye, Rusya ve İran'ın karşılıklı olarak ekonomik bağımlılık ilişkisi içinde bulundukları ve bu ekonomik bağımlılığın Suriye örneğinde olduğu gibi aralarındaki siyasi anlaşmazlık anlarında bir "kurtarıcı rolü" ile ön plana çıktığı söylenebilir.

Kültürel/Toplumsal Karşılıklı Bağımlılık: İkili karşılıklı kültürel ilişkilere Türkiye-Rusya ilişkileri açısından bakılacak olursa, öne çıkan işbirliği platformunun özellikle 2019 yılı için kabul edilen "Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı" olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin başkanlığında Moskova'da düzenlenen Türkiye-Rusya Üst Düzey

İşbirliği Konseyi Toplantısı'nda her iki ülkenin kültür bakanları tarafından “2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı Niyet Bildirgesi” imzalanmıştır. Bu şekilde her iki ülkenin kültürünün birbirlerine tanıtılması amacıyla kültür, sanat ve turizm alanlarında çeşitli etkinliklerin düzenlenmesinin alt yapısı sağlanmıştır (Sputnik, 2019). Türkiye-İran ve Rusya-İran arasındaki toplumsal/kültürel bağımlılık ilişkilerine bakıldığında ise bu ilişkilerin diğer sektörlerdeki ilişkiler kadar yoğun olmadığı ve bu anlamda tam olarak bir bağımlılık ve yakınlaşma elde edilemediği görülmektedir. Dolayısıyla bu konu ile ilgili net verilere ulaşılamadığı söylenebilir.

Bir BGK'nin oluşabilmesi için gerekli *üçüncü* parametre, ilgili devletler arasında bir kutupluluk durumunun bulunması ve BGKT'nin incelendiği diğer bölge örneklerinde olduğu gibi, bu kutupluluk durumunun devletler arasındaki ilişki türünü belirlerken aynı zamanda BGK'nin hangi formda olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Daha önceki başlıklarda açıklandığı üzere Türkiye, Rusya ve İran'ın temelde ait olduğu BGK'lerin kutupluluk ekseninde ne şekilde tanımlandıklarına bakıldığında, ilgili teorisyenler Buzan ve Waever, bu BGK'leri şu şekilde kavramsallaştırmışlardır: Rusya, Post-Sovyet BGK'nin merkez devleti ve bu BGK bu bakımdan tek kutuplu bir yapıya sahiptir. Bu anlamda Rusya bu BGK'deki diğer devletler üzerinde bir dominasyon kurmaktadır. İran; Ortadoğu BGK'nin Körfez alt-kompleksindeki bir devlettir ve Ortadoğu BGK çok kutuplu bir yapıdadır. Dolayısıyla Ortadoğu BGK'de herhangi bir devlet diğerleri üzerinde dominasyon kuramazken, bölgedeki devletler güç parametreleri açısından birbirlerine yakın bir konumda bulundukları için, bu kompleks çok kutuplu olarak tanımlanmıştır. Fakat bu konuda hatırlanması gerekir ki, Buzan ve Waever'ın kaleme aldıkları ve ilgili tespitin geçtiği eser 2003 yılında yayınlanmıştır. Dolayısıyla o yıldan günümüze kadar özellikle İran'ın konumunu Ortadoğu BGK içerisinde “bölgesel bir güç” tanımlamak mümkündür. Nitekim özellikle gerek Körfez bölgesinde gerek Levant bölgesinde, İran'ın siyasi, askeri ve ekonomik olarak etkili olduğu açıktır. Türkiye ise bilindiği üzere herhangi bir komplekse ait olmayan, birkaç kompleksin kesiştiği bölgede bulunan bir “yalıtkan” ülke olarak tanımlanmıştır. Fakat Türkiye'nin son zamanlardaki aktif politikalarının yalıtkan pozisyonunu aşındırdığı ve kendisinin merkez olarak anıldığı yeni bir “bölgesel” oluşuma doğru gitme ihtimali olduğu vurgulanmıştır. Bu konudan

hareketle genel anlamda her üç ülkenin yeni bir BGK oluşturma ihtimali çerçevesindeki hareketliliklerini ve dış ve güvenlik politikası seçeneklerini analiz etmek gerekmektedir.

Türkiye, Rusya ve İran'ın muhtemel yeni bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu sürecinde, Rusya'nın zaten küresel güç konfigürasyonları gösteren bir büyük güç olduğu bilindiğine göre, bu konuda son dönemde İran'ın ve Türkiye'nin bölgesel güç olup olmadığı konusu ile ilgili olaylara bakmak gerekmektedir. Öncelikle, çalışmanın ilk bölümünde açıklandığı üzere ve bu kısım içerisinde de hatırlatılmak istenirse, Kopenhag Okulu teorisyenleri bölgesel güç tanımını şu şekilde yapmışlardır:

“Bölgesel güçler; bölgesel güvenlik kompleksi çözümlemelerine yardımcı olan ve ilgili kompleksin kutupluluk durumunu tanımlamaya yarayan güçlerdir. Etkileri küresel ölçekte değil sadece kendi bölgesinde görülmektedir. Bu ülkelerin önemli bir özelliği de etkileri ve yetenekleri yoluyla belirli bölgelerin güvenlikleştirilmesi halinde daha büyük güçlerden bir cevap alma ihtimallerinin bulunmasıdır” (Buzan & Wæver, 2003: 37).

Bu açıklamadan anlaşılabacağı üzere bir bölgesel güç küresel düzeyde bir etki gösterememekle birlikte, etkisi ve gücü sadece kendi bölgesinde bir başka deyişle yakın çevresinde görülmektedir. Bu tanımlamada önemli olan ve altı çizilmesi gereken husus, bu bölgesel güçlerin etkileri ve yetenekleri yoluyla belirli bölgeleri, alanları güvenlikleştirmeye tabi tutması ve bu politikalarından dolayı büyük/küresel güçlerden önemli oranda bir cevap almalarıdır. Buzan ve Wæver'ın bir bölgesel gücün hangi özelliklere sahip olması gerektiği ile ilgili bu tanımlamasıyla, Türkiye ve İran'ın özellikle Suriye üzerindeki politikalarının incelenmesi, bu iki ülkenin teoriye göre neden bir bölgesel güç olarak tanımlanabileceğini gösterir niteliğe sahip görünmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde anlatıldığı üzere; Türkiye'nin özellikle 2015 yılından itibaren önceki yıllara göre değişime uğrayan bir dış ve güvenlik

politikasına geçiş yaptığı tespit edilmiştir. Bu anlamda sınırların terör tehditlerine karşı korunması ve sonuç olarak bu amaçla ilgili bölgelere yapılan operasyonlar sonrası, Türkiye için zaman içerisinde Suriye İç Savaşı kaynaklı bir toplumsal güvenlik sorunu oluşturan Suriyeli mültecilerin bu bölgelere geri dönüşlerinin sağlanması hedefli güvenlik politikası uygulanmıştır. Bu uygulamanın nihai hedefi ise, gerek bu askeri operasyonlar sırasında Türkiye tarafından yardım edilen ÖSO gibi gruplar vasıtasıyla, gerek yıllarca Türkiye’de yaşamış Suriyeli mültecilerin tekrar kendi yurtlarına geri dönüşlerinin yarattığı etkiyle, Türkiye’nin orta ve uzun vadede Suriye üzerinde siyasi, ekonomik, kültürel bir etki alanı oluşturmastır. Bu çerçevede Türkiye’nin dış ve güvenlik politikasına bakıldığında, 2015 yılı öncesi dönem ile temelde benzer hedeflerle hareket edildiği görülse de güvenlik yaklaşımı yönünden farklılaştığı söylenebilir. Nitekim Türkiye; 2015 yılı öncesi dönemde daha idealist/liberal eksenli bir güvenlik politikasıyla bölgede etkili olmaya çalışırken, bu yıldan itibaren iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle temelde daha realist bir dış ve güvenlik politikasına dönmek zorunda kalmıştır. Bu bilgiler ışığında vurgulanması gereken husus, Türkiye’nin realist güvenlik eksenli bir dış politikaya geçiş yapmasından itibaren Suriye’deki terör tehdidi zemininde gerçekleşen gelişmeleri söylemler aracılığı ile güvenlikleştirmesi ve bu anlamda bir an önce önlem alınması gereken bir durum olarak sunmasıdır. Bu güvenlikleştirmenin özellikle 2016 yılından itibaren başarılı bir şekilde yapılmasıyla Türkiye bahsi geçen hedefler doğrultusunda güvenlik politikası icra etmeye başlamıştır. Fakat, her ne kadar Türkiye’nin ulusal çıkarları gereği gerçekleştirilmeye başlanmış olsa da Türkiye tarafından alınan ve ABD başta olmak üzere kurumsal Batı ittifakı ile uyumsuzluk yaratan “tek taraflı” girişimler, yine ABD tarafından çeşitli şekillerde ve zamanlarda tepkiyle karşılanmıştır. Önceki başlıklarda değinildiği üzere bu tepkinin önemli bir aşamasının, Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi olabileceği yorumu yapılabilir. Bilindiği üzere bu olay sonrası Türkiye, Rusya ile daha fazla yakınlaşmaya başlamıştır. Bununla beraber 2016 yılı ile birlikte değişen ilişkilere bakıldığında, Türkiye; Rusya ile güvenlik konularında yakınlaşmaya başlayıp özellikle Suriye’de fiili operasyonlara başladığında, bu operasyonların Rusya tarafından sınırları olacak şekilde belirlendiği görülmektedir. Bir başka deyişle Türkiye, Suriye’nin hava sahasını denetlemesi nedeniyle Rusya’nın kendi çıkar alanlarına dokunmayacak

şekilde belirlediği alanlara ve sınırlara kadar operasyon yapabilmektedir. Bu sınırın aşıldığı durumlarda ise Rusya tarafından çeşitli tepkilerin geldiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, BGKT açısından Türkiye'nin konumu düşünüldüğünde ilgili tanımlamaya göre yakın çevrede güvenlikleştirme yoluyla etkili olması ve bunun sonucunda ABD ve Rusya gibi güçlerden cevap alması nedeniyle Türkiye'nin bir bölgesel güç olarak görülebileceği söylenebilir. Bununla beraber bakıldığında, sadece BGKT kapsamında ifade edilen “güvenlikleştirme” eksenli tanımlanan bölgesel güç kavramının belirlediği anlam değil, aynı zamanda pratikte de gözlemlendiği üzere Türkiye'nin yakın çevresinde siyasi, ekonomik ve kültürel olarak belirli bir zaman zarfında etki alanı oluşturabilmiş olması, bir “bölgesel güç” olarak görülebileceğini gösterir niteliktedir.

İran'ın teorideki bölgesel güç tanımlamasına göre bakıldığında, Türkiye'den daha net bir şekilde bir “bölgesel güç” olduğu söylenebilir. Bu sonuca götüren teori ile ilişkili iki sebep bulunmaktadır: Birincisi; Buzan ve Waever eserlerinde zaten İran'ı, Irak ve Suudi Arabistan ile birlikte Ortadoğu BGK'nin Körfez alt kompleksini oluşturan “bölgesel güçler” olarak tanımlamıştır. Bununla beraber İran, kendi alt kompleksinde etkili olurken, aynı zamanda coğrafi yakınlık sebebiyle Levant alt kompleksinde de etki alanı oluşturmaktadır. İkincisi; İran, belirli bölgeleri güvenliklestirmesi durumunda başta ABD olmak üzere küresel güçlerden bir tepki niteliğinde cevaplar almaktadır. Bu durumun uygulamadaki görüntüsü İran'ın, Irak, Yemen, Suriye ve Lübnan gibi ülkeler üzerinde yürüttüğü vekalet savaşı yoluyla güvenlikleştirme politikalarıdır. Bu politikalar nezdinde İran karar alıcıları, bu bölgelerde etkili olma zorunluluğunun gerekçesini kendi toprak güvenliği ile ilgili olarak sunmakta ve İsrail ve ABD eksenli kendi güvenliğine yönelik tehditleri bu ülkeler üzerinde gerçekleştirdiği vekalet savaşı yoluyla uzaklaştırabileceğine inanmaktadır. Fakat İran'ın uyguladığı bu güvenlikleştirme politikalarına başta Suriye toprakları üzerinde olmak üzere İsrail ve ABD tarafından çeşitli zamanlarda ve şekillerde karşılıklar verilmektedir. Bu bilgiler ışığında bu iki sebep dolayısıyla teoriye göre İran'ı bir bölgesel güç olarak tanımlamak mümkündür. Sonuç olarak; Türkiye, Rusya ve İran bir arada değerlendirildiğinde, Rusya temelde Post Sovyet BGK'de bulunup kendi bölgesi dışında da etkili olabilen bir büyük güç; İran

Ortadoğu BGK’de bulunan ve kendi bölgesindeki çeşitli ülkeler üzerinde etkili olan bir bölgesel güç; Türkiye ise Arap Baharı olayları sonrası etkili olmaya başlayan, fakat büyük oranda son beş yılda izlediği dış ve güvenlik politikasıyla “bölgesel güç” olarak kabul edilebilecek bir ülkedir.

Türkiye ve İran’ın bölgesel güçler, Rusya’nın ise bir büyük güç olduğu tespitinden hareketle, üç ülkenin kendi aralarındaki güç dağılımını analiz edebilmek için askeri, siyasi, ekonomik sektörlerdeki etki kapasitelerine bakmak gerekmektedir. Bu anlamda BGKT’nin beslendiği iki teorik yaklaşımdan biri olan realizm/neo-realizm ekseninde ülkelerin güç dağılımı özelinde kendi aralarında bir güç dengesi politikası oluşturup oluşturmadığı sorusunu cevaplayabilmek için, öncelikle ülkelerin askeri ve ekonomik kapasiteleri önemli bir konu arz etmektedir. Bu çerçevede her üç ülke açısından da güncel veriler incelenmelidir. Öncelikle Türkiye’nin askeri kapasitesine bakıldığında; “*global fire power*” veritabanından derlenen bilgilere göre, özellikle son yıllarda ülkenin savunma sanayisindeki gelişim ve Rusya’dan gelen destekler, Türkiye’nin kendi yolunda güvenli bir şekilde ilerlemesine neden olan gelişmeler arasında yer almaktadır. Yine bu veri tabanından derlenen bilgiler, Türkiye’nin askeri kapasitesinin boyutlarını ve bu anlamda hangi askeri varlıklara ve bu varlıkların sayısal olarak miktarlarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda; kara gücünde 2.622 tank, 8.777 zırhlı savaş aracı ve çeşitli türlerde olmak üzere 2.976 adet ağır silahı bulunmaktadır. Hava gücünde çeşitli türlerde olmak üzere 1.055 araç; deniz gücünde ise toplam 149 adet çeşitli varlık bulunmaktadır. Savunma bütçesine ayrılan miktarın ise 19 milyar dolar olduğu görülmektedir (GFP, 2020). Rusya’nın askeri varlıklarına bakıldığında, kara gücünde 12.950 tank, 27.038 zırhlı savaş aracı ve çeşitli türlerde olmak üzere 14.408 adet ağır silahı bulunmaktadır. Hava gücünde yine çeşitli türlerde olmak üzere 4.163 araç; deniz gücünde ise toplam 603 adet askeri varlık bulunduğu görülmüştür. Rusya’nın savunma bütçesine ayırdığı miktar ise son dönemde 48 milyar dolar olmuştur (GFP, 2020). Son olarak askeri kapasite yönünden İran’ın durumuna ve varlıklarına bakıldığında ise şu verilere ulaşılmıştır: Kara gücünde 2.056 tank, 4.300 zırhlı savaş aracı ve çeşitli türlerde olmak üzere 4.593 adet ağır silahı bulunmaktadır. Hava gücünde toplam 509 araç, deniz gücünde ise toplam 398 adet askeri varlık bulunmaktadır. İran’ın savunma bütçesine ayırdığı

miktarın ise 19 milyar 600 milyon dolar olduğu görülmüştür (GFP, 2020). Üç ülkenin askeri varlıklarına ilişkin bu dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Türkiye, Rusya ve İran'ın Askeri Güç Kapasitelerinin Dağılımı

Askeri Güç Varlıkları	Türkiye Cumhuriyeti	Rusya Federasyonu	İran İslam Cumhuriyeti
Kara Gücü	14.375	54.396	10.949
Hava Gücü	1.055	4.163	509
Deniz Gücü	149	603	398
Savunma Bütçesine Ayrılan Miktar	19.000.000.000 USD	48.000.000.000 USD	19.600.000.000 USD

Tablodan görüleceği üzere, üç ülke arasında askeri güç kapasitesi bakımından; gerek kara, hava, deniz gücü varlıkları sayılarında, gerek savunma bütçelerine ayrılan paylarda Rusya'nın büyük oranda öne çıktığı görülmektedir. Bu durumun askeri güç kapasitesi bakımından Rusya'nın diğer iki ülke karşısında bir "büyük güç" olarak tanımlanmasına neden olduğu söylenebilir. Türkiye ve İran arasındaki askeri güç kapasitesi karşılaştırmasına bakıldığında ise; son dönemde neredeyse birbirine yakın değerlere ulaşıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Türkiye; kara ve hava gücü varlıklarında İran'ın önünde yer alırken, deniz gücü varlıklarında İran, Türkiye'yi geçmeyi başarmış görünmektedir. İki ülkenin savunma bütçelerine ayırdıkları paylarda ise hemen hemen eşit bir miktar olduğu görülse de sayısal olarak bakıldığında İran'ın 600 milyon dolarlık bir farkla Türkiye'yi geçtiği söylenebilir. Sonuç olarak, önceki bölümlerde ve yukarıdaki satırlarda anlatılan bilgiler ışığında tekrar belirtmek gerekirse; özellikle askeri güç kapasitesi açısından Türkiye'nin ve İran'ın bölgesel olarak etki alanını genişletmiş olması ve bu anlamda yakın çevresinde diğer ülkeler üzerinde askeri etki kapasitesi oluşturmuş olması, BGKT'nin varsayımları da hesaba katılırsa, Türkiye ve İran'ın bir "bölgesel güç" olarak tanımlanmasına neden olduğu yorumu yapılabilir.

Üç ülkenin kendi arasındaki güç dağılımını görebilmek için sadece askeri güç unsurlarına değil, ayrıca ekonomik parametrelere de bakmak gerekmektedir. Bu anlamda birbirleriyle ilişkili dört parametre belirlenmiştir. Bunlar; GSYİH, ekonomik büyüme oranları, dış ticaret verileri ve ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Öncelikle bir büyük güç olduğu tespitinden hareketle 2015 yılından itibaren Rusya açısından bu verilere bakıldığında şu sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir: Öncelikle RF, 145 milyonluk yoğun nüfuslu bir ülke olup, G20 içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Rusya'nın cari fiyatlarla GSYİH miktarına bakıldığında, bu değer 2015 yılında 1,3 trilyon dolar seviyelerinden 2019 yılında 1,7 trilyon dolar seviyelerine çıktığı; kişi başına düşen GSYİH miktarına bakıldığında ise, 2015 yılında 9.313 dolar seviyesinden 2019 yılında 11.585 dolar seviyesine çıktığı görülmektedir. Rusya'nın ekonomik büyüme oranlarına bakıldığında, 2015 yılında Rusya ekonomisi -0.2% oranında küçülürken, izleyen dönemlerde büyüme başlamış, 2018 yılında 2.5% oranında bir büyüme gerçekleşmiş ve son olarak 2019 yılında bu oran düşme eğilimine girerek 1.3% seviyesine inmiştir (WorldBank, 2020). Rusya, önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olup, ham petrol üretiminde 2020 Mayıs verilerine göre ülke sıralamasında ABD'den sonra ikinci sırada ve ham petrolün yurtdışına ihracatında 2020 Nisan verilerine Suudi Arabistan'dan sonra yine ikinci sırada yer almaktadır (Knoema, 2020). Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinde de 2020 yılı verilerine göre ikinci sıradadır. Doğalgaz üretiminde ise 2019 yılı verilerine göre ABD'den sonra ikinci sırada yer alırken, doğalgazın ihracatında birinci sırada bulunmaktadır. Aynı zamanda dünyadaki kanıtlanmış rezervlerde de ilk sıradadır (Indexmundi, 2019). Rusya özellikle sahip olduğu geniş doğalgaz rezervleri, üretim kapasitesi ve bu kapasitenin bir bölümünün ihracatı yoluyla çevre ülkeler ve bölgeler üzerinde önemli oranda bir siyasi etki oluşturmaktadır. Bu siyasi etki çoğunlukla ilgili bölgelerdeki sorunların çözümünde uygulanan karar alma mekanizmalarında kendini göstermektedir. Rusya'nın doğalgaz ihracatının en önemli bölümlerini Türkiye ile Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı ve yine Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olan Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye üzerinden geçen bu boru hatlarında olduğu gibi, yine Ukrayna'yı göz ardı ederek rota izleyen ve Rusya'yı Almanya üzerinden Avrupa'ya bağlayan Kuzey Akımı Doğalgaz Boru

Hattı bulunmaktadır. Bununla beraber son dönemlerde Doğu Akdeniz üzerinde keşfedilen doğalgaz rezervlerinin işletilmesi ve Avrupa'ya pazarlanması konusunda da bu bölgede bir mücadele bulunmakta ve Rusya bu mücadele içerisinde kendi payını almaya çalışmaktadır. Tüm bu konular, Rusya'yı tartışmasız ekonominin desteklediği bir yönelimle siyasi ve askeri sektörlerde de bir "büyük güç" olarak tanımlanmasına yeterli olmaktadır.

Türkiye ise öncelikle 84 milyon nüfusa sahip bir ülke olup Rusya gibi G20 ülkeleri arasında yer almaktadır. Yine 2015 yılından itibaren ekonomik parametrelere bakıldığında, cari fiyatlarla GSYİH miktarı 2015 yılında 859 milyar dolar seviyesindeyken, izleyen yıllarda bu miktar azalmaya başlamış ve son olarak 2019 yılında 754 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSYİH ise, cari fiyatlarla GSYİH miktarıyla doğru orantılı olarak 2015 yılında 10.948 dolar iken, 2019 yılında 9.042 dolar seviyesine doğru gerileme yaşamıştır. Aynı şekilde ekonomik büyüme de yavaşlama eğilime girmiş ve bu oran 2015 yılında %6,1 iken, sadece 2017 yılında %7,5 seviyesine yükselmiş, fakat son olarak 2019 yılında %0,9 oranında bir ekonomik büyüme görülmüştür (WorldBank, 2020). Bununla beraber bu konuda belirtilmelidir ki, ekonomik büyüme oranlarının her dönem benzer veriler ile ilerlemeyip farklı dönemlerde farklı dalgalanmalar yaşaması normal bir durum olarak karşılanmalıdır. Dolayısıyla, 2015 yılı ve sonrası gerçekleşen görünüm bahsedilen şekilde olmuştur. Türkiye'nin enerji varlıklarına bakıldığında ise; petrol üretiminde 23.sırada, doğalgaz üretiminde ise 74.sırada bulunan Türkiye, bu anlamda tam olarak bir enerji ithalatçısı konumundadır (Knoema, 2020). Türkiye'nin son dönemde bahsedilen bu ekonomik verilerine bakıldığında, askeri gücü ile doğru orantılı ve dengeli olarak bir ilerlemeye sahip olamadığı görülmektedir. Nitekim siyasi ve askeri güç noktasında Türkiye, bölgesinde etkili olan bir bölgesel güç olarak görülebilecekken, ekonomik kapasite ve güç konusunda aynı çizgiye erişemediği, bu anlamda askeri ve siyasi gücüne eşlik eden bir ekonomik güce tam olarak ulaşamadığı verilerden ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, görüldüğü üzere GSYİH ve kişi başına düşen miktarlar bir gerileme eğilimindeyken, aynı zamanda Türkiye'nin petrol ve doğalgaz üretim kapasitesinin çok düşük olması ve dolayısıyla bir ihracat politikası uygulayamaması, Rusya örneğinin aksine ekonomik yönden bir bölgesel

etki oluşturmasını engellemekte ve nihai olarak bu “etkisizlik” durumu siyasi anlamda yoğun bir etki oluşturmasını da sınırlayan bir faktör olmaktadır. Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere, Doğu Akdeniz üzerinde keşfedilen doğalgaz rezervlerinin pazarlanması sorunsalı ve mücadelesinde Türkiye’nin aktif olarak yer alması, orta ve uzun vadede ekonomik kapasitesini geliştirecek bir etkiye sahip olma ve dolayısıyla siyasi etkiyi de genişletme potansiyelini ortaya çıkarabilecektir.

Son olarak İran, Türkiye ile neredeyse eşit bir nüfus miktarına sahip olup 84 milyondur. İran’ın ekonomik parametreleri açısından cari fiyatlarla GSYİH, 2015 yılında 384 milyar dolar seviyesindeyken, son olarak 2017 yılında 445 milyar dolar seviyesine yükselmiştir⁵⁸. Kişi başına düşen GSYİH, 2015 yılında 4.904 dolar iken, 2017 yılında 5.520 dolar olarak hesaplanmıştır. Ekonomik büyüme oranı ise 2015 yılında %-1,3 olarak bir küçölme kaydedilmişken, 2017 yılında bu oran yükselerek %3,8 olarak hesaplanmıştır (WorldBank, 2020)⁵⁹. İran, petrol ve doğalgaz rezervleri, üretimi ve ihracatı açısından dünyada öne çıkan ölkeler arasındadır. 2017 yılı verilerine göre İran, petrolde dünyanın dördüncü büyüğu, doğalgazda ikinci büyüğu olarak dünyanın en büyük kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin bir bölümünü elinde tutmaktadır. İran, 2017 yılı rakamlarına göre yaklaşık 4,7 milyon varil petrol ve tahmini 7,2 trilyon m3 doğalgaz üretmiştir (EIA, 2019). Bu sonuçlar İran’ın siyasi ve askeri güç kapasitesi kadar, bölge ölkeleri ile kurduğu enerji eksenli ilişkilerde de öne çıktığını göstermektedir. Bu anlamda İran’ın bir bölgesel güç olarak tanımlanmasında ekonomik güç kapasitesinin de eşlik ettiği söylenebilir. Fakat, 2017 yılı sonrası özellikle Trump yönetimi ile birlikte ABD’nin İran’a yeniden ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamasının enerji ihracatı politikasında İran’ı büyük oranda sınırlandırdığı ve bu anlamda gerek yerel olarak gerek bölgesel olarak İran’ın etkisinin düşmeye başladığı söylenebilir. Yukarıdaki satırlarda değinildiği üzere, Doğu Akdeniz’deki yeni doğalgaz rezervlerinin keşfedilmesi sonrası meydana gelen

⁵⁸ İran’ın GSYİH değeri konusunda Dünya Bankası veri tabanından son olarak 2017 yılına ait verilere ulaşılabilmektedir.

⁵⁹ İran’ın Dünya Bankası verilerine göre son olarak erişilebilen ekonomik verilerinin 2017 yılı olarak görölmesi, muhtemelen sonraki yıllarda İran ile P5+1 ölkelerinin anlaşması sonucu, İran üzerindeki yaptırımların kaldırılmasının, ABD’de Trump yönetimi tarafından iptal edilmesi ve bunun sonucunda İran’a tekrar ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanması bir sonucudur. Dolayısıyla her ne kadar 2017 yılı öncesindeki süreçte ekonomik veriler iyi görünse de sonraki yıllardaki ekonomik yaptırımların bu verileri düşüşe geçirdiği yorumu yapılabilir.

gelişmelerde, en azından Suriye üzerindeki İran etkisi düşünülürse, İran'ın da Rusya ile beraber bu bölgeden pay almaya çalışması, İran'ın ekonomik ambargoyu kırma ve yeniden ekonomisini geliştirmeye yönelik aldığı tedbirlerden bağımsız düşünülmemelidir. Sonuç olarak her ne kadar ekonomik kapasite yönünden birtakım eksikler barındırsa da siyasi ve askeri etki kapasitesi açısından İran'ın bir bölgesel güç olarak tanımlanmaya devam edileceği düşünülebilir.

Bu bilgiler ışığında bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşabilmesi için Türkiye, Rusya ve İran arasında bir güç dengesinden söz edilebilir mi, sorusunun yanıtı aranmalıdır. Özellikle çalışmanın ilk bölümünde çeşitli açılardan ve temel bileşenleriyle açıklandığı üzere; BGKT'nin bir yönünü de realist/neorealist zeminde tanımlanan güç dengesi konusu oluşturmaktadır. Bu anlamda, ilgili ülkeler arasında bir güç dengesinin var olması, bu ülkeler arasındaki bir kutupluluk durumunu da ortaya çıkaracak ve nihai olarak bir BGK oluşumu yönünde önemli bir kaynak sağlayacaktır. Bilindiği üzere güç dengesi kavramı özellikle realist gelenek içerisinde önemli bir yer kaplamaktadır. Çatışmaların önlenmesi anlamında ülkelerin bir güç dengesi politikasına başvurmasının gerekliliği Waltz başta olmak üzere birçok realist gelenekten gelen teorisyen tarafından kabul edilmektedir. Daha önce açıklandığı üzere Waltz, güç dengesi politikası oluşturabilmek için “iç ve dış çabalar” olmak üzere iki kategoriden bahsetmişti. Bu bağlamda, ekonomik kapasiteyi yükseltme, askeri gücü artırma iç çabalar olarak tanımlanırken; bir devletin dahil olduğu ittifakı genişletme, karşı/rakip bir ittifakı zayıflatma gibi politikalar dış çabalar olarak tanımlanmıştı (Waltz, 1979: 118). Dolayısıyla, söylenmesi gerekir ki güç dengesi politikası temel olarak birbirleriyle rekabet veya düşmanlık halinde olan devletleri kapsamaktadır. Diğer yandan ikinci bölüm içerisinde “dünyadaki BGK örnekleri çerçevesinde” anlatıldığı üzere; güç dengesi politikası, özellikle realist bir yaklaşımla düşünüldüğünde, büyük/küresel güçler ya da bölgesel güçler arasında başvuru yöntemlerdendir. Bu bilgiler çerçevesinde, Rusya'nın bir büyük güç, Türkiye ve İran'ın bölgesel güçler oldukları tespitinden hareketle kendi aralarında bir güç dengesi politikasına başvurup başvurmadıkları konusu incelenmelidir. Her ne kadar bu dördüncü bölümün son başlığı içerisinde Kopenhag Okulu ekseninde üç ülkenin bölgesel bir işbirliği içerisinde olup olmadığı araştırılıyor olsa da temel olarak üç

ülkenin kendi aralarında herhangi bir şekilde, dostluk, rekabet veya düşmanlık zemininde, bir BGK oluşturup oluşturmadığı çalışmanın yanıt aradığı sorulardan biridir. Dolayısıyla, yine bu bölümün ikinci alt başlığı olan “Türkiye, Rusya ve İran Güvenlik Politikalarının Ayırıştığı/Çatıştığı Durumlar ve Analizi” başlığı altında incelendiği üzere; üç ülke arasındaki çeşitli konularda meydana gelen rekabet durumunun, eğer oluşacaksa rekabet/düşmanlık eksenli bir BGK kurulmasındaki güç dengesi etkisi araştırılmalıdır. Bu şekilde temel olarak üç ülke arasında bir BGK oluşumu mümkün mü, sorusunun da yanıtını arayan önemli bir bileşene ulaşılmış olacaktır.

Rusya’nın son dönemlerde askeri gücünü ve ekonomik kapasitesini arttırmış bir “büyük güç” olduğu, Türkiye ve İran’ın ise Rusya kadar olmasa da askeri güçleri büyük ülkeler olan, fakat ekonomik kapasite anlamında Rusya kadar yeterli olamayan, dolayısıyla toplam güç konfigürasyonu bakımından Rusya ile eşit düşünülemeyecek olan ve nihai olarak yakın çevresinde etkili “bölgesel güçler” oldukları bilinmektedir. Waltz’un güç dengesi tanımlamasına göre, bu anlamda üç ülke de “iç çabalar” ile iç dengelemeyi sağlamış görünmektedir. Bu konuya dış dengeleme açısından bakılacak olursa, öncelikle bilindiği üzere Türkiye bir NATO üyesi ülkeyken; Rusya, Türkiye’nin üyesi olduğu gibi kurumsal bir ittifak mekanizmasına dahil değildir. Ayrıca, Rusya ile NATO arasında bir rekabet olduğu da bilinmektedir. İran ise, bölgesel olarak kendi imkanları çerçevesinde etkili olmaya çalışan ve bu anlamda en azından ülkeler arası ilişkiler bağlamında kurumsal olarak bir askeri ittifak ilişkisi içerisinde olmayan bir ülkedir. Bu ön bilgiler ışığında, Türkiye, Rusya ve İran’ın dış dengeleme politikasını kendi aralarında birbirlerine karşı mı yoksa bir dış aktöre karşı mı uyguladıkları konusunda ikili bir durum görüldüğü tespit edilmiştir. Birincisi; üç ülkenin birbirlerine karşı olan dış dengeleme politikalarıdır. Öncelikle Türkiye ve Rusya arasındaki güvenlik ilişkilerine bakıldığında, özellikle Türkiye, Rusya ile çeşitli konularda bir gerginlik yaşadığı durumlarda Rusya’yı dengeleyici bir aktör olarak ABD ile dengeleyici kurumsal bir aktör olarak da NATO ile yakınlaşmayı tercih etmektedir. Bu durum, Türkiye’nin Kasım 2015’te bir Rus uçağını düşürmesi ve sonrasında gerçekleşen süreçte net olarak görülmüştür. Türkiye’nin Rusya’yı dengelemek amacıyla uyguladığı bir diğer

politika Rusya'nın Ukrayna politikası çerçevesinde görülmektedir. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusundaki askeri faaliyetleri konusunda Türkiye, dolaylı da olsa ABD öncülüğündeki NATO ittifakı kapsamında hareket etmeyi uygun bulmaktadır. Bu konuda “dolaylı” denmesinin sebebi; Türkiye'nin Ukrayna politikasında Kırım bölgesindeki tarihi ve kültürel bağlarını ön plana çıkarması ve bu şekilde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklerken Rusya'nın bu bölgelerdeki faaliyetlerine karşı bir konum almasıdır. Fakat bu bölgede Rusya'nın güvenlik politikalarına karşı bir konumlanma gerçekleştirirken, Türkiye “dolaylı” olarak aynı politikalar çerçevesinde hareket eden ABD, AB ve NATO gibi Batılı aktörler ile yakınlaşma halinde ilişkiler yürütmektedir. Özellikle Türkiye'deki karar alıcılar Kremlin ile Suriye başta olmak üzere önemli konularda ayrışmalar ve konjonktürel gerginlikler yaşadıkları durumlarda bu dış dengeleme politikasına başvurumaktadırlar. Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde ise bu konu genellikle İran'ın nükleer programı ve Suriye politikası bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, Türkiye, İran'a ekonomik yaptırımlar uygulanması konusunda Batılı müttefikleri ile fikir ayrılığına giderken; İran'ın nükleer silaha sahip olması ve bu silahı bir NATO ülkesi olan Türkiye'ye karşı kullanması ihtimali konusunda Batı ile işbirliğine gitmektedir. Bu konudaki önemli bir örneğin ise Türkiye'nin NATO'nun tahsis ettiği Patriot hava savunma sistemini kendi topraklarına yerleşimini kabul etmiş olması gösterilebilir. Ayrıca, genel anlamda düşünüldüğünde Suriye politikasında Türkiye ve İran'ın farklı aktörleri desteklemesi ve bu durumun sonucu olarak savaş sonu düzeninde farklı “devlet inşası” seçeneklerini öngörmeleri, iki ülkenin zaman zaman dolaylı da olsa karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır. Bu politikanın bir unsuru ve sonucu olarak Türkiye yine Batı ittifakı ile İran'ı dengelemeye çalışan politikalar izlemektedir. Son olarak, Rusya ve İran arasındaki dengeleme konusuna bakıldığında ise, çalışma içerisindeki olay ve olgulardan tespit edildiği kadarıyla Rusya'nın birtakım durumlarda Türkiye ile yakınlaşması, buna karşılık İran'ın ilgili konuya müdahalesini sınırlı tutmaya çalışmasıdır. Bu konulara örnekler olarak Rusya'nın Suriye politikası çerçevesindeki yaklaşımı verilebilir. Çalışma içerisinde anlatıldığı üzere; Rusya her ne kadar Suriye'deki savaş sonu düzeninde İran ile benzer seçenekleri değerlendiriyor olsa da Esad'ın ülkenin yönetiminde kesinlikle kalması konusunda katı bir politikaya sahip değildir. Bu

konuda önemli olan Rusya için Suriye'yi kimin yöneteceği değil, savaş sonu düzeninde yeni bir devlet inşasında, Rusya'nın savaş süresince elde ettiği jeopolitik ve jeoekonomik kazançları nasıl koruyacağı konusudur. Bu konu ile ilişkili olarak Rusya'nın özellikle Soçi Anlaşmalarının bazı dönemlerinde İran'ı göz ardı ederek direkt olarak Türkiye ile görüşmesinin, güç dengesi ilkesi çerçevesinde İran'ın çok güçlenmesini ve bölgede etkili olmasını sınırlandırmayı amaçlayan bir politika olarak görüldüğü söylenebilir. İran ise Esad konusunda daha katı bir politikaya sahip görünmektedir. Bu anlamda, Esad'ın savaş sonu düzeninde Suriye'nin yönetiminde kalması gerek mezhepsel olarak gerek İsrail ve ABD tehdidi olmak üzere karşılıklı çıkarlar bakımından İran için önemli görülmektedir. Rusya ise bununla ilişkili bir başlık olarak çalışma içerisinde açıklandığı üzere, İran'ın tehdit ve düşman olarak belirlediği İsrail ve Körfez ülkeleri gibi devletlerle de çeşitli açılardan ilişkiler kurmaktadır. Bu durum ise Rusya ve İran arasında uzun vadede gerginlik yaratma potansiyeline sahip bir politika gibi görünmektedir.

Türkiye, Rusya ve İran arasındaki dış dengeleme politikasının ikinci durumu, üç ülkenin kendi aralarındaki birtakım benzerlikler ve politika yaklaşımları yoluyla şekillenen ortak bir tehdit algısıyla bir dış rakibe/düşmana karşı işbirliği yapmasıdır. Bu durumun en iyi örneği özellikle son yıllarda her üç ülkenin de nedenleri farklı olsa da ABD başta olmak üzere Batı ittifakından algıladıkları tehditlerdir. Bu çerçevede Rusya özellikle Putin yönetimi ile birlikte, tarihsel, siyasi, ekonomik, kültürel birçok alanda rakibi olarak ABD ve Batı ittifakını görmekte, dış ve güvenlik politikasını bu rekabet ilişkisine göre şekillendirmektedir. İran, 1979 İslam Devrimi'nden beri süregelen bir rekabet ve düşmanlık ilişkisi kapsamında ABD ve Batı ittifakı ile ilişkilerini sürdürmektedir. Türkiye ise, Rusya ve İran'ın kendilerine ait nedenlerle de olsa algıladıkları bu Batı tehdidi durumuna, özellikle 2015 yılından itibaren katılmış görünmektedir. Çalışmanın birçok yerinde vurgulandığı üzere, bu tehdit algısının önemli bir bölümünü ABD'nin Suriye politikası oluşturmakta ve bu kapsamda Türkiye'nin terör örgütü olarak değerlendirdiği gruplara ABD'nin yardım etmesi ve bu gruplarla çeşitli "ittifak" ilişkileri içinde bulunması, Türkiye tarafından ABD'nin bir tehdit olarak algılanmasındaki öne çıkan bir faktör olmaktadır. Aynı zamanda iç dinamikler olarak, Türkiye'deki düşünsel ve politik zeminin son

dönemlerde değişmesi de ABD başta olmak üzere, temelde Batı'nın temsil ettiği değerler ve medeniyet tasavvurunun yeniden değerlendirilmesine sebep olmuş ve bu anlamda Batı ile olan çeşitli ilişkilerin de bir sorgulamasının yapılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, özetle bu konuda söylenmesi gereken durum tespiti; Türkiye, Rusya ve İran'ın kendilerine ait birtakım nedenlerle oluşturdukları ABD ve Batı tehdidi algısının, üç ülkeyi aynı zamanda temel farklılıklarına rağmen birbirlerine yakınlaştırmasıdır. Bu durumun sürekliliği konusunda hala bir belirsizlik olsa da en azından teorik olarak üç ülkenin kendi aralarında oluşturdukları ortak tehdit algısıyla bir dış dengeleme politikası uyguladıkları yorumu yapılabilir. Ayrıca, özellikle Türkiye, Rusya yaklaşmasının bir diğer sonucu da yine Rusya'nın ABD'yi dengelediğini göstermesidir. Bu anlamda Rusya bir NATO üyesi olan Türkiye ile önemli konularda yakınlaşarak ve işbirliğine giderek, kurumsal NATO ittifakı içerisinde bir “çatlak” oluşturmakta ve kendi çıkarlarına rakip olan bu güvenlik ittifakını zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu konu da özellikle Waltz'un tanımladığı “dış dengeleme” çabaları arasında değerlendirilebilir. Özetle; bu bilgiler ışığında söylenebilir ki, bir büyük güç olarak Rusya ve bölgesel güçler olarak Türkiye ve İran'ın oluşturduğu üçlü yapı arasında çeşitli yönlerden bir güç dengesi politikası ortaya çıkmıştır.

Üçüncü parametrenin son adımı olarak, güç dağılımları ekseninde bir kutupluluk durumunun olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Rusya'nın bir büyük güç, Türkiye ve İran'ın bölgesel güçler olduğu tespitinden hareketle; bir büyük güç ve iki bölgesel güçten oluşan bu üçlü güvenlik yapısı arasında, yukarıda açıklandığı üzere iç ve dış dengeleme formlarını kapsayan bir “güç dengesi” durumu bulunmaktadır. Buzan ve Waever'ın BGKT konusunda fikir veren eserleri bütününde ve özellikle bu çalışmanın ikinci bölümünde, “Kopenhag Okulu Yaklaşımlarına Göre Dünyadaki Bölgesel İşbirliği/Çatışma Örnekleri ve Özellikleri” başlığında ele alındığı üzere, dünya üzerinde zaman içerisinde kendi dinamikleri ile çeşitli türde BGK'ler oluşmuştur. Bahsi geçen bu BGK örneklerine bakıldığında, çalışmanın vaka analizi olan “muhtemel bir Türkiye-Rusya-İran BGK” formatına yakın olan iki bölge bulunduğu tespit edilmiştir. Birincisi, her ne kadar çatışma oluşumu formunda olmasa da kutupluluk benzerliği açısından Güney Asya BGK ve ikincisi, büyük güç

içermesi ve bu büyük gücün/güçlerin komşu bölgelere yayılımı nedeniyle Soğuk Savaş sonrası Doğu Asya BGK örnekleridir. Bu çerçevede Türkiye-Rusya-İran üçlü güvenlik yapısının güç dağılımı ekseninde durumu incelendiğinde şu sonuçlara varılmıştır: Türkiye ve İran bölgedeki iki bölgesel güç olarak belirlendiği ve aralarında bir güç dengesi bulunduğu için, bu iki devletin oluşturduğu yapı, standart bir BGK'nin şartlarını taşıyor görünmektedir. Bu anlamda, Hindistan ve Pakistan'ın oluşturduğu iki bölgesel güç içeren standart kompleks yapısından sadece, “çatışma oluşumu” formunda olmaması ile ayrılmaktadır. Bu şekilde Türkiye ve İran arasındaki ilişki türü, kimi zaman özellikle Irak ve Suriye zemininde ve gerginlik yönünde siyasi/ideolojik nedenlerle, kimi zaman pragmatik bir yaklaşımla ve işbirliği şeklinde yürütülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve İran arasında tam olarak bir dostluk ya da düşmanlık bulunduğunu söylemek zor görünmektedir. Özetle bu iki ülke için söylenebilecek olan Türkiye ve İran arasında “iki bölgesel güç içeren ve bu anlamda çift kutuplu standart bir kompleksin” mevcut olmasıdır. Rusya'nın Türkiye ve İran ile ilişkilerine bakıldığında ise, bu güvenlik ilişkisi türünün birtakım benzerliklerle Doğu Asya BGK gibi olduğu görülmektedir. Bu anlamda, Rusya bir büyük güç olarak diğer iki bölgesel güç ile ilişkilerini yürütmekte ve çalışma içerisinde anlatıldığı üzere, özellikle Ortadoğu BGK içerisine siyasi, askeri, ekonomik yönden angaje olarak komşu bölgelere yayılmaktadır. Bu durum Doğu Asya BGK'de Çin'in veya Japonya'nın komşu bölgelere çeşitli kanallarla yayılmış olması politikasıyla benzeşim kurdurmaktadır. Fakat buradaki bir fark, Doğu Asya BGK'nin tanım gereği “Büyük Güç İçeren bir BGK” olması ve iki farklı büyük güç içermesidir. Bu iki güç Çin ve Japonya olup, Doğu Asya'daki diğer aktörlerle etkileşim kurmaktadırlar. Bu konuda sadece bir büyük gücün bölgedeki diğer güçlerle ve aktörlerle etkileşimi ve komşu bölgelere yayılımı esas alındığında ve özellikle bu politikanın çalışma içerisinde belirtildiği üzere küresel seviye ilişkilerini de etkilemesi nedeniyle; Rusya'nın Türkiye ve İran'a yönelik güvenlik etkileşimi modeli Doğu Asya modeline benzeyebilmektedir. Bu anlamda, Türkiye, Rusya ve İran'ın kendi aralarındaki güvenlik dinamikleri ABD, AB, NATO gibi küresel güç seviyelerini de büyük oranda etkilemekte ve karşılıklı olarak şekillendirmektedir. Sonuç olarak Türkiye, Rusya ve İran'ın ortaya çıkaracağı muhtemel bölgesel güvenlik yapısı, Türkiye ve İran arasında bir “standart kompleks” iken; Rusya'nın Türkiye ve İran

ilişkileri ve özellikle diğer bölgelere angaje olması nedeniyle “büyük güç içeren BGK” formundadır. Bu anlamda iki farklı BGK özelliklerini de içeren hibrit bir yapının ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür.

Son olarak, bir BGK’nin oluşum parametrelerinden *dördüncüsü*, bölge ülkeleri arasındaki dostluk-düşmanlık durumudur. Ülkeler arasında bu türden kimlik eksenli bir yapılanmanın var olup olmadığı ve eğer varsa bu durumun ilgili ülkelerin birbirleri hakkındaki güvenlik algılarına ve bunun şekillendirdiği dış politika söylem ve eylemlerine nasıl yansıdığına bakmak gerekmektedir. Ayrıca bu şekilde bir dostluk/düşmanlık durumunun var olması ve kesin olarak tespit edilmesi durumunda, ilgili ülkeler arasında bir BGK’nin oluştuğunu söylemek daha net bir duruma gelecektir.

Bu bilgiler ışığında, öncelikle Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin güncel durumunu görebilmek için, ikili ilişkilerin yakın dönem görünümünü kısaca incelemek bir karşılaştırma açısından faydalı görünmektedir. Ayrıca diğer ikili ilişkiler için de bu yöntem uygulanacaktır. Türkiye-Rusya ilişkilerine tarihsel düzlemde kısaca bakıldığında, bu ilişkileri ve belirlediği dostluk/düşmanlık durumunu dört döneme ayırmak mümkündür: Bu dönemler; 1923-1945 arası dönem, 1945-1991 arası dönem, Soğuk Savaş sonrası ilk on yıllık dönem ve 2000’lerin başından beri Putin’in Rusya’da iktidara gelmesinden itibaren Türkiye’deki AK Parti dönemleridir. Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi olarak kurulduğu 1923 yılından yaklaşık 2.Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönem o zamanki adıyla SSCB-Türkiye ilişkilerinin büyük oranda sorunsuz ve belli noktalarda işbirliği içinde geçtiği yıllardır. Özellikle Aralık 1925’te imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini ve ileriye doğru her yönüyle geliştirilmesini esas alan bir amaç teşkil etmiştir (Vandov, 2014: 98-99). Yaklaşık 20 yıllık bir süreyle uygulanan bu anlaşma, 1945 yılında sona ermiş ve aynı dönem Soğuk Savaş döneminin de başlamasıyla Türkiye, karşılaştığı Sovyet tehditleri karşısında ABD’nin liderliğindeki Batı Blok’unda yerini almıştır. BGKT kapsamında ve dostluk-düşmanlık durumu konusunda Soğuk Savaş dönemi Türkiye-SSCB ilişkilerine bakıldığında, bu ilişkilerin özellikle görece 1960’a kadar karşılıklı

söylem ve tehdit algıları ile inşa edilen bir *güvenlikleştirme* çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir. Türk karar alıcılar tarafından dile getirilen Sovyet tehditleri ve bu tehdit algısının Türkiye'nin özellikle 1952'de NATO'ya üye olmasından sonra, ABD-SSCB rekabetinin ve düşmanlık durumunun etkisiyle Türkiye-SSCB arasında da bir “düşmanlığa” dönüşmesi, SSCB tarafının da Türkiye'yi bölgede ABD'nin bir müttefiki ve kendisinin rakibi olarak görmesine neden olmuştur. Türkiye'nin dış politikasında 1960 sonrasında görece bir çeşitlenme görülse de bağlı bulunulan ABD liderliğindeki Batı Bloku ve NATO üyeliği temel eksen olarak kalmaya devam etmiştir. Bu eksen Türkiye'nin iç dinamiklerini de etkilemiş ve bu anlamda ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi sadece siyasi yönde kalmayıp; askeri, ekonomik ve kültürel birçok boyutta etkisini göstermiştir. Dolayısıyla, Türkiye ve üye olduğu Batı Bloku ve kurumlarının meydana getirdiği jeopolitik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel eksen, karşılıklı olarak SSCB'nin de Türkiye'yi bir düşman veya dolaylı şekilde tehdit olarak algılamasına sebep olmuş ve bu durum iki ülke arasında *güvenlikleştirme* temelinde bir dış politikaya sahip olunmasını gerektirmiştir. Bu güvenlikleştirme politikasının özellikle Türkiye iç ve dış politikasındaki yansımalarının da komünizm karşıtlığı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Soğuk Savaş sonrası ilk on yıllık dönemde ise, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu ilişkileri, Soğuk Savaş döneminin ideolojik ikliminin geride kalmasına rağmen, bu defa ABD'nin tek kutupluluğu çerçevesinde ve Türkiye'nin SSCB sonrası oluşan başta Orta Asya olmak üzere jeopolitik boşluğa müdahil olması bağlamında gergin geçmiştir. Orta Asya bölgesi ile başlayan bu rekabet, Türkiye'nin Rusya Federasyonu toprakları içerisinde meydana gelen Çeçen Sorununa ve savaşına dolaylı olarak destek olması ve Yeltsin yönetimindeki Rusya'nın ise Türkiye'nin yakın geçmişten beri mücadele halinde olduğu PKK'ya Suriye'de destek vermesi ile büyük oranda artmıştır. Bu dönemde de her ne kadar ideolojik ve kültürel eksende olmasa da jeopolitik olarak iki ülke arasındaki güvenlikleştirme politikasının devam ettiği söylenebilir. Özellikle; Türkiye'nin Suriye ile olan gergin ilişkiler bağlamında terör sorununun çözülmesi için askeri harekât düzenleyebileceğinin sinyalini vermesi ve bu sinyalin dolaylı olarak Suriye'nin müttefiki Rusya'ya da verilmiş olması,

güvenlikleştirme zeminindeki politikanın devam ettiğini gösterir niteliktedir. Özetle, 2000’li yıllara girilirken gerek Soğuk Savaş dönemi gerek Soğuk Savaş sonrası ilk on yıl süresince Türkiye-Rusya ilişkileri, siyasi ve askeri olarak güvenlikleştirme ekseninde ve düşmanlık/rekabet zemininde yürütülmüştür.

Çalışma içerisinde anlatıldığı üzere, 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de AK Parti’nin, Rusya’da ise Putin yönetiminin başlamasından sonra, iki ülke ilişkileri ekonomi ve enerji ilişkileri başta olmak üzere birçok alanda gelişmeye başlamıştır. Bu anlamda önceki yılların *güvenlikleştirilmiş* alanları *güvenliksizleştirilmiş*, diğer bir ifadeyle siyasi ve askeri bir sorun alanı olmaktan çıkarılmıştır. Türkiye-Rusya ilişkilerinin özellikle 2015 yılına kadar ayrışma ve karşıtlık içinde olunan birçok konu bulunmasına rağmen temelde “rekabet ekseninde bir işbirliği” formunda ilerlemiş olduğu söylenebilir. Bu döneme kadar genelde ekonomik ve enerji işbirliği alanlarında olsa da ve Arap Baharı olaylarıyla beraber bir ayrışma içerisine girilse de güvenlikleştirme kavramı açısından bakıldığında bir güvenliksizleştirmenin uygulandığından bahsedilebilir. 2015 Kasım’dan 2016 Haziran’a kadar “Rus uçağı düşürölme olayı” ile ilişkili olarak ise “geçici olarak” yeniden bir güvenlikleştirme politikasına gidildiği söylenebilir. Nitekim bu ara dönemde Rusya ekonomik olarak Türkiye’ye yaptırım uygulamaya başlarken, Suriye konusunda da Türkiye karşısında daha sert bir tutum takınmıştır. Söylendiği üzere geçici olarak görülen bu ara dönem, Haziran 2016’da iki ülke ilişkilerinin tekrar düzelmesiyle ve bu duruma paralel olarak Türkiye’nin başta ABD olmak üzere “Batı” kurumları ile ilişkilerinin önemli konularda gerilemesiyle, iki ülke arasında yerini daha yakın ilişkilere bırakmıştır. Son dönem Türkiye-Rusya ilişkileri açısından bakıldığında ise iki ülke birbirlerini bir tehdit olarak görmeyi bırakmış, önemli alanlarda işbirliği yapmaya başlamıştır. Güvenlik-dışlaştırmının devam ettiği bu süreçte çoğunlukla geline nokta da iki taraf açısından da pragmatik bir dış ve güvenlik politikası yaklaşımı olduğu yorumu yapılabilir. Bu anlamda, dostluk-düşmanlık seçeneği açısından iki ülkenin ilişkilerinin ne tamamen dostluk ne de tamamen düşmanlık zemininde yürüdüğü ve bu bağlamda önemli alanlarda işbirliği yapılan karşılıklı pragmatik bir çerçeve ile yürütüldüğü söylenebilir.

Türkiye-İran ilişkilerine dostluk-düşmanlık durumu yönünden ve güvenlikleştirme ekseninde bakıldığında ise yine tarihsel bir yöntemle; 1945-1979 arası dönem, 1979-2002 arası dönem ve 2002'den günümüze olmak üzere üç farklı dönem olarak kategorize etmek mümkündür. İlk dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayıp 1979'da İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği Soğuk Savaş sürecinin bir bölümünü kapsamaktadır. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş'ın çift kutuplu sistemik yapısı içerisinde, Türkiye ve İran'ın ABD liderliğindeki Batı Bloku'na yakın oldukları için ikili ilişkilerin temel olarak olumlu olduğu görülmektedir. Türkiye bu anlamda direkt ve kurumsal olarak Batı Bloku'nun bir üyesiyken; İran, yönetimdeki Şah rejiminin etkisiyle Batılı olarak tanımlanabilecek siyasi, ekonomik, kültürel bir yapıda var olmuştur. 1979 yılında İran'da gerçekleşen rejim değişikliğiyle birlikte ülkede Şiilik temelinde İslami bir yönetim anlayışı hâkim olmuş, ABD ve Batı ile ilişkiler bozulmuştur. Bu dönemden itibaren 2000'li yılların başına kadar Türkiye'nin Batı Bloku kurumsal çerçevesi içerisinde kalmaya devam etmesi ve özellikle dönemselsel olarak değişmekle birlikte temel olarak İran'ın “devrim ihracı” politikası uygulamaya başlaması, Türk siyasi elitleri üzerinde bu konunun güvenlikleştirilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, İran'ın kendi İslami devrimini bölgede ihraç etme politikası isteği ve Türkiye'nin karar alıcılarında ve kamuoyunda “irtica tehdidi” kavramı ile ilişkilendirilen bu yöndeki geniş algı, konunun özellikle devletin siyasi yapısına, kültürel ve toplumsal formuna bir tehdit olarak inşa edilerek bir güvenlik sorunu haline getirilmiştir. Benzer şekilde İran'daki karar alıcılar da bu dönemde Türkiye'yi bölgede Batı'nın “işbirlikçisi” olarak görme eğilimine girmişlerdir (Bağcı & Sinkaya, 2005: 2). Bu şekilde karşılıklı olarak inşa edilen bir siyasi ve toplumsal güvenlikleştirme süreçlerinin var olduğu yorumu yapılabilir. Bu güvenlikçi bakış açısı 2000'li yılların başına kadar sürmüş ve 2002 yılında AK Parti yönetimlerinin iktidara gelmesiyle bu durum değişmeye başlamıştır.

2002 yılından günümüze kadar olan dönemde özellikle Türkiye'deki karar alıcılar nezdinde oluşan ve kamuoyunun da geniş ölçüde paylaştığı, İran'ın sahip olduğu rejim nedeniyle Türkiye'de bir iç güvenlik tehdidi oluşturduğu algısı terkedilmiş ve bu dönemden itibaren İran, başta ekonomi olmak üzere işbirliği

yapılması gereken bir aktör olarak kabul edilmiştir. AK Parti yönetiminin “yeni muhafazakâr” olarak tanımlanabilecek ve bir şekilde muhafazakâr değerlerle liberal bakış açısının sentezlendiği bir anlayışla ortaya çıkan dış ve güvenlik politikasında, İran da “Batılı” diğer aktörler gibi öncelikle ekonomik ve enerji ekseninde işbirliği yapılabilecek bir aktör olarak görülmüştür. Bu anlamda, daha önceki yıllarda güvenlik sorunu haline getirilen temel konular, güvenlik gündemi dışına çıkarılmış ve teoriye göre bir güvensizleştirme politikasına geçilmiştir. Bu durumun 2010 yılında başlayan Arap Baharı olayları ile bu kapsamda özellikle Irak ve Suriye eksenlerinde Türkiye ve İran’ın karşıt “kamplarda” olması nedeniyle aşındığı tespit edilse de 1990’lı yıllarda olduğu gibi bir iç güvenlik sorunu haline getirilecek şekilde bir güvensizleştirme politikası uygulanmamıştır. Son tahlilde bakıldığında; Türkiye ve İran ilişkileri de zaman zaman özellikle Ortadoğu ülkeleri üzerinde bir hegemonik rekabet görülse de Türkiye-Rusya ilişkilerine benzer şekilde başta ekonomi ve enerji sektörleri ekseninde olmak üzere pragmatik bir çerçeve ile devam etmektedir. Bu anlamda kesin olarak bir dostluk ya da düşmanlık durumunun var olduğu söylenememekte, devlet çıkarları temelinde şekillenen bir bölgesel rekabet durumunun varlığı yadsınmamakla birlikte, temelde pragmatik bir anlayışla hareket edildiği tespiti yapılabilmektedir.

Son olarak, Rusya ve İran arasındaki ilişkilere bu yönde bakıldığında; özellikle 2010 yılında başlayan Arap Baharı olayları süreciyle birlikte iki ülkenin Ortadoğu perspektiflerinin “ABD ve Batılı aktörlerle rekabet temelinde benzer olduğu genel tespitinden hareketle”, bir “dostluk” durumuna daha yakın olduğu yorumu yapılabilir. Fakat bu konuda da yine kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Nitekim çalışma içerisinde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere, Rusya ve İran büyük oranda Suriye başta olmak üzere bölge politikalarında birbirlerine yakın bir güvenlik politikasına sahip olsalar da özellikle Rusya bölgesel politikada İran’ın rakip ve düşman olarak gördüğü İsrail, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri gibi aktörler ile de pragmatik ilişkiler geliştirmektedir. İran ise bölgeye yönelik daha siyasi ve “mezhepsel” bir yaklaşım içerisinde hareket etmektedir. Bu anlamda kısa ve orta vadede Rusya ve İran arasındaki ilişkilerin ulusal ve bölgesel çıkarlar gereğince “dostluk” temelinde gerçekleştiği yorumu

yapılabilirken, uzun vadede, şu anki yönetim sistemi yapılarının devam etmesi şartıyla, aralarındaki bölgesel politika farklılıklarının daha belirgin olarak ortaya çıkmasıyla birlikte birtakım değişimlerin görülmesi ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye, Rusya ve İran'ın kendi aralarındaki ikili ve bölgesel güvenlik etkileşimlerinin yeni bir BGK oluşturup oluşturmadığı konusunda çalışma içerisinde belirlenen dört parametre çerçevesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Öncelikle iki ya da daha fazla devletin coğrafi yakınlığı esas alarak bir araya gelmesi durumu teorik ve ampirik olarak karşılanmaktadır.
- Her üç ülkenin karşılıklı güvenlik bağımlılığı parametresine sektörel olarak bakıldığında;
- *Askeri karşılıklı bağımlılık konusunda;* üç ülkenin gerek ikili gerek özellikle Suriye sahasındaki işbirliği politikaları, karşılıklı bir bağımlılığın oluşmaya başladığını göstermektedir. Fakat bu işbirliği politikalarının üç ülke arasında kurumsal bir ittifak kapsamında yapılmıyor olması, özellikle diplomatik anlamda sorunu çözmeye yönelik konjonktürel bir gelişme gibi görünmesi, bu bağımlılığın sürekli olmasını engelleyen önemli bir etken olarak belirlemektedir. Dolayısıyla oluşmaya başlayan bu askeri/diplomatik bağımlılık formu bir süreklilik içermediği ve kurumsal bir zemine dayanmadığı süreçte sona erme riski bulunmaktadır. Yine de bakıldığında, askeri yönden en azından Suriye sahasındaki 2015 yılından sonraki önemli işbirliği girişimleri dikkate alındığında ve bu işbirliği girişimlerinin Astana ve Soçi Anlaşmaları gibi diplomatik ve barışçıl yönleri ön plana çıkarıldığında, bu ilişkilerin bir “karşılıklılık” oluşturmaya başladığı tespit edilmekte ve bu anlamda askeri karşılıklı bağımlılık noktasında üç ülke arasında bir BGK oluşması/inşa edilmesi ihtimali mevcut görünmektedir.
- *Siyasi karşılıklı bağımlılık konusunda* öne çıkan husus öncelikle ilgili devletlerin/hükümetlerin iç politik sistemlerindeki gelişmeler ekseninde bir araya gelme politikası yürütmesidir. Bu anlamda her üç ülke tarihsel koşulları ve yaklaşım biçimleri farklılaşmakla birlikte son dönemlerde başta ABD olmak üzere “Batı” ekseninden algıladıkları tehditler nedeniyle iç politik

düzenlerini koruyabilmek ve bir arada tutabilmek için yönetim modellerini merkeziyetçi bir konuma getirmek durumunda kalmışlardır. Bu anlamda bakıldığında, üç ülkenin siyasi güvenlik sektöründe en azından yönetim modelleri konusunda birbirine yakınlaştığı yorumu yapılabilir. Bu sektörün karşılıklı bağımlılık oluşturma noktasında halihazırda önemli oranda farklılıklar barındırması ve bunun da ötesinde ilgili ülkelerin yönetici elitlerinin siyasi/ideolojik olarak gerek iktidardaki elitin gerekse farklı iktidarların gelmesiyle değişime uğraması ihtimali, işbirliği anlamında bir BGK oluşmasını sınırlayan bir işlev görebilecektir. Sonuç olarak halihazırdaki gelişmeler değerlendirildiğinde bu sektörde de bir BGK oluşma ihtimali mevcut olup, bu inşa sürecini sınırlayan ve daha da ötesinde risk barındıran durumlar yukarıda belirtildiği gibi yönetici elit perspektiflerinin değişimlerinde ortaya çıkabilecektir.

- *Ekonomik karşılıklı bağımlılık noktasında ise* üç ülkenin gerek Batı'dan algıladıkları ekonomik tehditler gerekse özellikle kendi aralarındaki ikili ekonomik, ticari ilişkiler bütününe bakıldığında, her ne kadar asimetrik bir görüntü arz etse de bu durumun karşılıklı olarak ekonomik bağımlılık ilişkisi meydana getirdiği sonucu net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, Rusya ve İran arasında ekonomik olarak bir BGK oluşumu diğer sektörlerle karşılaştırıldığında daha açık görünmektedir. Özellikle petrol ve doğalgaz boru hatları ve bu hatlardan geçen enerjinin transferi noktasında Türkiye, hem bir tüketici hem de Avrupa'ya bir geçiş köprüsü görevi görmesi nedeniyle Rusya ve İran ile birlikte önemli bir ekonomik alan oluşturmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile gerçekleştirdiği Mavi Akım, Türk Akımı gibi projeler iki ülke arasında büyük oranda bir ekonomik karşılıklı bağımlılık meydana getirmişken, bu bağımlılığı, dolayısıyla ekonomik sektörde oluşan bu BGK açısından risk oluşturan durumlar, özellikle önemli enerji projelerinde Rusya'nın devre dışı kaldığı zamanlarda olacaktır. Bu anlamda Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile imzaladığı antlaşma sonucunda kurulan ve çalışmaya başlayan TANAP gibi Avrupa'ya enerji tedariki konusunda Rusya'nın devre dışı kaldığı projeler, ekonomik sektörde karşılıklı bağımlılığı en azından Türkiye açısından bakıldığında zayıflatan ve

bu anlamda bu sektörde bir BGK'nin sürdürülebilirliğini sınırlayan bir işleve sahip olma durumu taşımaktadır.

- *Toplumsal/Kültürel karşılıklı bağımlılık konusunda;* Türkiye ve Rusya arasında son yıllarda devletler bazında yürütülen çeşitli kültürel işbirliği platformları ve özellikle turizm etkinlikleri yoluyla bir yakınlaşma görülürken; Türkiye-İran ve Rusya-İran arasında bu şekilde bir yoğunlukla toplumsal ve kültürel etkileşim ortaya çıkmamaktadır.
- Bir BGK'nin oluşumunun üçüncü parametresi olan ve BGKT'nin realist/neorealist yönünü gösteren “güç dağılımının oluşturduğu güç dengesi sistemiyle kutupluluk” durumu analiz edildiğinde, öncelikle üç ülkenin hangi güç konfigürasyonuna sahip olduklarını görebilmek için ilgili ülkelerin askeri ve ekonomik güç gibi bileşenleri incelenmiş, bununla beraber BGKT'ye göre tanımlandıkları güç konfigürasyonu durumlarına bakılmıştır. Bu çerçevede Türkiye ve İran'ın bölgesel güçler, Rusya'nın ise bir büyük güç olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle üç ülkenin oluşturmaya başladığı BGK türüne bakıldığında ise bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde incelenen dünyadaki BGK örneklerinin çeşitli türleri referans alınmış ve bu bağlamda üç ülke arasında ikili hibrit bir yapının ortaya çıktığını söylemek mümkün hale gelmiştir. Bu anlamda, Türkiye ve İran arasında “iki bölgesel gücün oluşturduğu bir standart kompleks”, Rusya'nın Türkiye ve İran ile ikili ve bölgesel ilişkileri bağlamında ise “büyük güç içeren BGK” görünümü ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Türkiye, Rusya ve İran arasında iki farklı türden ve iki adet BGK oluşumu görülmektedir.
- Dördüncü parametre olarak BGKT'nin konstrüktivist yönünü oluşturan güvenlikleştirme/güveniksizleştirme politikalarına ve bu kapsamda üç ülke arasındaki dostluk/düşmanlık durumuna bakıldığında ise öncelikle bu ülkelerin tarihsel süreç içinde birbirlerine karşı uyguladıkları politikalar incelenmiş ve sonrasında günümüzdeki görünüm analiz edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye, Rusya ve İran'ın günümüzde, tarihsel süreçte olduğu gibi tek bir bakış açısıyla politika üretmediği, bu anlamda birbirlerine karşı pragmatik davranarak dostluk/düşmanlık parametresi açısından olaylara ve olgulara göre ve özellikle her bir ülkenin kendi çıkar alanlarına öncelik

vererek iki durumu da değerlendirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle üç ülke tarihsel süreç içerisinde gerçekleştiği gibi birbirlerini siyasi/ideolojik etiketlerle tanımlamamış, tersine pragmatik şekilde hareket ederek çıkar alanlarının uyum gösterdiği zamanlarda güvensizleştirme, çıkarlarının çeşitli şekillerde çatıştığı zamanlarda ise düşman/rakip olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum bahsedildiği üzere sürekli değişken bir görünüm arz etmiştir. Özetle, Türkiye, Rusya ve İran'ın bir BGK oluşumundaki parametrelerden olan güvensizleştirme/güvensizleştirme ekseninde dostluk/düşmanlık durumunu da içerdiği gözlemlenmiştir.

Özetle, bütün bu bilgileri toplamak ve net bir şekilde üç ülke arasındaki güvenlik etkileşimlerinin BGK oluşumu durumuna yukarıdaki parametreler esas alınarak bakıldığında; şu bulguya ulaşmak mümkün görünmektedir:

- Türkiye, Rusya ve İran arasında oluşma ihtimali bulunan güvenlik kompleksleri; öncelikle karşılıklı güvenlik bağımlılığı parametresi açısından askeri, siyasi ve büyük oranda ekonomik kompleksler olabilmektedir.
- Kutupluluk durumu açısından ikili bir yapı ortaya çıkmakta ve bu bağlamda Türkiye ve İran arasındaki çift kutuplu standart bir kompleks, her üç ülke arasında ise büyük güç içeren bir BGK oluşmaktadır.
- Son olarak dostluk/düşmanlık durumu yönünden üç ülke olaylara, olgulara göre değişmek suretiyle pragmatik ekseninde politika üretmekte ve bu anlamda sürekli olarak bir dostluk ya da sürekli olarak bir düşmanlık durumu ortaya çıkmamaktadır. Yine de bu durum üç ülke arasında çeşitli şekillerde dostluk/düşmanlık görüntüsünün ortaya çıkmasına engel oluşturmamakta, dolayısıyla bu değişken ilişkiler bütünü bir BGK oluşumunun son parametresini de karşıladığını göstermektedir. Özellikle bu anlamda güvensizleştirme eksenli oluşan dostluk/düşmanlık parametresinin belirleyici unsuru olan konstrüktivist içerik, üç ülke arasında tarihsel süreçte olduğu gibi sürekli bir dostluk/düşmanlık durumu oluşturmamakla birlikte, olaylar ve olgular bazında değişen yaklaşım biçimleriyle öne çıkmaktadır. Bu durum ise

nihai olarak bu parametrede günümüzde eş anlı olarak uygulanan bir dostluk/düşmanlık durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında sonuç olarak çalışmanın bütünü için söylenebilecek durum, sektörler bazında özellikle 2015 yılından itibaren ikili ve bölgesel düzeyde uyguladıkları güvenlik politikalarının Türkiye, Rusya ve İran arasında bir bölgesel güvenlik kompleksi inşa etme/oluşturma potansiyeline sahip olduğudur. Muhtemel oluşacak bu bölgesel güvenlik kompleksi ise çalışma içerisinde tespit edildiği üzere, işbirliği ve çatışma/rekabet formlarını aynı anda içeren bir yapıya sahip olmaktadır. Aynı zamanda muhtemel oluşacak güvenlik kompleksi türü/türleri güç dağılımının oluşturduğu güç dengesi sistemiyle kutupluluk parametresine göre Türkiye ve İran arasında “çift kutuplu bölgesel güçten oluşan bir standart kompleks”; Rusya, Türkiye ve İran arasında ise bütüncül olarak bakıldığında ise “büyük güç içeren BGK” olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu sistemik yapısının sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramı ve güvenliğe bakış açıları da değişmeye ve genişlemeye başlamıştır. Bu anlamda Soğuk Savaş döneminin devlet merkezli ve devletlerin güvenliğinin de büyük oranda askeri güvenlik ile ilişkilendirildiği ve tanımlandığı güvenlik anlayışına yeni seviyeler eklenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin de artan etkisiyle birlikte yeni tehdit alanları ortaya çıkmış ve bu durum referans nesnesi olarak sadece devletin düşünülmemesine ve tehdit türlerinin de sadece diğer devletlerden geldiği düşünülen askeri güvenlik ile ilişkilendirilmemesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle, küreselleşme süreci devlet güvenliği algısını derinleştirip; birey güvenliğinden, uluslararası sistemin güvenliğine kadar çeşitlenmesi ve askeri güvenlik mantığının da genişleyerek siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik gibi yeni güvenlik anlayışlarının düşünülmesini sağlamıştır. Bu türden bir dönüşüm döneminde güvenlik kavramının genişletilmesi ve derinleştirilmesi noktasında çalışmanın teorik altyapısını oluşturan Kopenhag Okulu ve Uİ disiplinine kazandırdığı güvenlik yaklaşımları, Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel güvenlik yaklaşımlarından “yeni güvenlik yaklaşımlarına” geçiş aşamasında önemli bir okul olarak ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Kopenhag Okulu teorisyenlerinin gerek Soğuk Savaş döneminde gerek sonrası dönemde devlet/ulusal güvenliğin, birey güvenliği ve uluslararası güvenliği de belirleyen temel unsur olduğu için, özellikle ilk dönem çalışmalarında devlet güvenliğini ön plana çıkardıkları görülmüştür. Dolayısıyla Kopenhag Okulu her ne kadar birey güvenliği, uluslararası güvenlik gibi yeni referans nesnelerinin çalışılması yönünde önemli bir başlangıç yolu açsa da temelde devlet güvenliğinin önemini ortaya koymaya devam etmiştir. Bu konuda Kopenhag Okulu’nun bir başlangıç yolu açmış olması önemli bir gelişmedir, zira kendisinden sonra gelen güvenliğe eleştirel bakış açılarını da oldukça etkilemiştir. Kopenhag Okulu’nun geleneksel güvenlik yaklaşımlarından yeni güvenlik yaklaşımlarına bir geçiş aşamasını temsil etmesi de bu açıdan değerlendirilebilmektedir.

Kopenhag Okulu'nun UI disiplini literatürüne kazandırdığı üç güvenlik yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar; sektörel analiz teorisi, güvenlikleştirme teorisi ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisidir. Çalışmanın temel teorik altyapısı olarak belirlenen bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kendi içinde diğer iki yaklaşımı da kapsamakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası güvenlik etkileşimlerinin bölgesel seviyede daha fazla gerçekleşeceği görüşünden hareketle, çoğunlukla Barry Buzan ve Ole Waever'ın çalışmalarıyla disipline kazandırılmıştır. Bu şekilde, Buzan ve Waever'ın 2003 yılında yayınladıkları eser olan *“Regions and Powers: The Structure of International Security”* adlı çalışma bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin en ayrıntılı şekilde anlatıldığı ve önemli ölçüde güncellendiği bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır.

Önceki çalışmaların teorik alt yapısından beslenen ve en önemlisi bu teorik altyapıyı bazı noktalarda güncellemek suretiyle, ampirik çalışmalara dönüştüren eser içinde Kopenhag Okulu yazarları, dünyayı bazı güvenlik komplekslerine/alanlarına bölmüşler ve bu alanları kendi iç dinamikleri bazında çözümlemişlerdir. Okul teorisyenlerinin yayınladıkları bu eser içinde, bu çalışmanın vaka analizi olan Türkiye, Rusya ve İran kendi bölgelerinde güvenlik etkileşimi halinde olan bağımsız aktörler olarak analiz edilmiştir. Diğer bir deyişle, üç ülkenin birbirleriyle güvenlik etkileşimlerinin oluşturduğu dinamikler bu teorisyenlerin çalışmalarına dahil edilmemiş, sadece bu üç ülke kendi bölgelerinde gerçekleştirdikleri ve yakın çevrelerindeki diğer ülkelerle kurdukları güvenlik ilişkileri çerçevesinde ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. Bu durum ve ilgili çalışmaların oluşturduğu literatür, bu çalışmanın vaka analizine teorik bir çerçeve sunması amacıyla ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bu çalışma özellikle 2015 yılı sonrası yaşanan yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere birçok seviyeden değerlendirilebilecek olaylarla birlikte; Türkiye, Rusya ve İran arasında bir karşılıklı güvenlik işbirliği politikası uygulanması noktasından hareketle; üç ülkenin yeni bir “bölgesellik” formuna gitme ihtimalini araştırmıştır. Bu bölgesellik formunun ise özellikle Kopenhag Okulu'nun önemli bir yaklaşımı olan BGKT ışığında yeni bir BGK oluşturma ihtimali kapsamında araştırılması,

çalışmanın temel problematiği olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, bu çalışma “2015 yılından sonra yaşanan gelişmeler Türkiye, Rusya ve İran arasında yeni bir BGK oluşturabilir mi?” sorusuna geçerli bir yanıt aramıştır. Bununla birlikte, bu temel araştırma sorusu ile ilişkili olarak belirlenen bir diğer alt soru ise; görece 2015 yılından itibaren, fakat asıl olarak 2016 yılı ile beraber kurumsal ve tarihsel olarak bir NATO üyesi olan Türkiye’nin Rusya ve İran gibi “Batı” dışı aktörlerle önemli güvenlik işbirlikleri oluşturacak şekilde yakınlaşmasının nedenlerini analitik olarak saptamak olmuştur. Bu araştırma sorularını yanıtlayabilmek amacıyla, çalışmada teorik altyapı olarak Kopenhag Okulu’nun özellikle iki önemli yaklaşımı olan Sektörel Analiz ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi kullanılmış ve bu teori vaka çalışması olarak Türkiye, Rusya ve İran arasındaki ikili ve bölgesel güvenlik etkileşimi ilişkilerine uygulanmıştır. Yerli ve yabancı literatüre bakıldığında Kopenhag Okulu yaklaşımları her ne kadar Türkiye, Rusya ve İran ülkeleri özelinde araştırılmışsa da bu araştırmalar genel olarak ilgili ülkelerin birbirlerinden bağımsız olarak kendi bölgeleri ile güvenlik etkileşimleri şeklinde analiz edilmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin BGKT çerçevesinde konumunu ve değişimini araştıran çalışmalar; Rusya’nın Post-Sovyet Bölgesi içerisindeki güvenlik etkileşimleri ve aynı şekilde İran’ın güvenlik politikaları, birbirlerinden bağımsız şekilde konu edilen çalışmalar olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, bağımsız olarak analiz edilmelerinin haricinde her üç ülkenin birbirleriyle güvenlik etkileşimlerini araştırma konusunda eksik kalmışlardır. Dolayısıyla bu önemli açığı kapatmak noktasında bu çalışma, Kopenhag Okulu’nun güvenlik yaklaşımlarını Türkiye, Rusya ve İran’ın güvenlik etkileşimi ilişkilerini birlikte ve bir arada ele alarak bir analiz geliştirmiştir. Bu analiz yapılırken yöntemsel olarak ilgili devletlerin dış ve güvenlik politikalarının oluşumunda etkili olan yöneticilerin ve devlet elitlerinin söylemlerini, basın-yayın organlarındaki açıklamalarını, röportajlarını inceleyerek; çoğunlukla birincil kaynakların oluşturduğu bir metodoloji ile hareket edilmiştir. Bu anlamda, Türkiye-Rusya-İran güvenlik ilişkileri Kopenhag Okulu yaklaşımları ekseninde bir arada analiz edilerek, literatürde tespit edilen yaklaşımlardan farklı bir argüman ortaya konulmaya çalışılmış ve bu şekilde literatüre Kopenhag Okulu teorileri çerçevesinde ampirik yönde bir katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

Bahsedilen araştırma soruları ışığında belirlenen ana hipotez; özellikle 2015 yılından itibaren yaşanan gelişmelerin Türkiye, Rusya ve İran arasındaki karşılıklı güvenlik etkileşimi ilişkilerini yoğunlaştırdığı ve bu şekilde BGKT'nin yeni bir BGK oluşma noktasındaki parametrelerini karşılamaya başlayan ilişkiler bütününe üç ülkeyi çatışma/rekabet ve işbirliği formlarında yeni BGK oluşumuna yaklaştırdıklarıdır. Ana hipotez ile ilişkili olarak bir diğer hipotez, 2015 yılından sonra üç ülkeyi birbirine yakınlaştıran ve işbirliği yapmalarına imkân sağlayan ortak motivasyon kaynağının “Batı’dan algılanan tehditler nedeniyle bir dengeleme politikası ihtiyacı” ve çok kutuplu yeni dünya düzeni arayışları olmasıdır. Belirlenen bir diğer hipotez ise üç ülkenin, bölgesel işbirliği çabalarına rağmen orta ve uzun vadeli çıkar farklılıkları nedeniyle temelde rekabet halindeki aktörler olmasıdır. Ana hipotez ile ilgili olarak BGKT literatürüne göre, bir BGK'nin sahip olması gereken özellikler kapsamında yeni bir BGK oluşabilmesi için, çalışma içinde dört temel parametre belirlenmiştir. Bu parametreler, bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşabilmesi için iki ya da daha fazla devletin coğrafi yakınlığı esas alarak bir araya gelmesi; devletler arasında negatif ya da pozitif yönde karşılıklı güvenlik bağımlılığı ilişkisi bulunması; ilgili devletler arasında güç dağılımının oluşturduğu güç dengesi sistemiyle bir kutupluluk durumunun bulunması ve son olarak, bölge ülkeleri arasındaki güvenlileştiriminin şekillendirdiği dostluk-düşmanlık kalıbının olmasıdır. Bu bilgiler ışığında son dönemde meydana gelen Türkiye, Rusya ve İran arasındaki güvenlik etkileşiminin yeni bir BGK oluşturup oluşturmadığı noktasında şu tespitler yapılmıştır:

- 1) Türkiye, Rusya ve İran öncelikle üçlü şekilde coğrafi olarak birbirlerine yakın konumda bulunmaları; bu anlamda Türkiye-İran'ın kara sınırdaşı olması; Türkiye-Rusya ve Rusya-İran'ın ise deniz sınırdaşı olmaları nedeniyle, iki ya da daha fazla devletin coğrafi yakınlığı esas alarak bir araya gelmesi ön koşulunu sağlamaktadırlar.
- 2) Türkiye, Rusya ve İran arasındaki karşılıklı güvenlik bağımlılığı ihtimalinin tespiti açısından çalışma içinde siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel sektörlerde olacak şekilde bir analiz geliştirilmiş ve bu kapsamda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- a) Üç ülke arasındaki askeri güvenlik ilişkileri, ikili düzeyde ve özellikle Suriye iç savaşı ekseninde yaşanan gelişmeler kapsamında, önemli oranda işbirliği mekanizmasının yürütüldüğünü göstermiştir. Fakat bu işbirliği mekanizmasının kurumsal bir ittifak sistemi içerisinde ve anlamında yürütülüyor olmasının, karşılıklı askeri güvenlik bağımlılığı kavramının ve politikasının oluşmasını sınırlayan bir durum olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, üç ülke arasındaki askeri güvenlik ilişkilerinin Suriye savaşı eksenindeki görünümü ve son dönemlerdeki yoğunluğunun kurumsal ittifak anlamında olmasa da bir “karşılıklılık” yönünde devam ettiği görülmüştür. Bu anlamda, bu durum her üç ülkenin gerek ikili gerek Suriye Savaşı ekseninde ulusal güvenliklerinin belli oranlarda birbirlerinden ayrı düşünülmemeyeceği sonucunu ortaya çıkarmakta ve bu durum üç ülke arasında askeri karşılıklı bağımlılığa giden bir sürecin oluştuğunu ifade etmeyi mümkün hale getirmektedir.
- b) Üç ülkenin gerek kendi iç politik sistemleri gerekse bu iç politik sistemlerindeki gelişmeler, siyasi güvenlikleri konusunda veriler sunmaktadır. Bu çerçevede sektörel güvenlik teorisine göre; devletlerin ya da hükümetlerin yönetim sistemlerine ilişkin tehditler, bu tehditlerle mücadele ve bu yönde gerçekleştirilebilecek bir bölgesel etkileşim, siyasi güvenlik sektörünün içeriğini tanımlamaktadır. Bu kapsamda üç ülkenin de birbirleriyle çeşitli şekillerde güvenlik işbirliği mekanizmaları oluşturmaları ve bu anlamda bir yakınlaşma içine girmelerinin nedeninin çalışma içerisinde, her ne kadar sebepleri farklılaşsa da ortak bir “Batı”, özellikle ABD tehdidi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tehdit algısı ülkeler bazında değerlendirildiğinde; Rusya ve İran’ın tarihsel ve siyasi olarak Batı’dan algıladığı tehdit, bu ülkelerin yönetim yapılarını bir savunma refleksi olarak daha merkezileştirmiştir. Türkiye’nin ise, 2015 yılından itibaren gerek iç dinamikleri gerek bölgesel gelişmelerin oluşturduğu nedenlerle yönetim yapısını aynı şekilde merkezileştirmeye başladığı görülmektedir. Bu anlamda bakıldığında, üç ülkenin siyasi güvenlik sektöründe birbirine yakınlaştıkları iddia edilebilirken, bu sektörün karşılıklı bağımlılık oluşturma noktasında önemli oranda

farklılıklar barındırması bu sektörde karşılıklı bir bağımlılığın olmasını sınırlayan bir işlev görmektedir.

- c) Üç ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin oluşturduğu yapıda daha net olarak bir karşılıklı bağımlılığın oluşmaya başladığı söylenebilir. Sadece 2015 yılı sonrası yaşanan karşılıklı ekonomik ilişkilerde değil, bu dönemin öncesinde de özellikle 2000’li yılların başından itibaren her üç ülkenin de temel olarak siyasi ve askeri güvenlik ilişkilerinde birtakım ayrışmalar ve farklılıklar bulunsa da ekonomik ilişkileri çoğunlukla olumlu seyretmiştir. Bu anlamda özellikle Türkiye’nin, Rusya ve İran ile olan ekonomik ilişkilerine bakıldığında, Arap Baharı dönemi gibi siyasi ve askeri karıştıkların bulunduğu dönemlerde ekonomik ilişkilerde bir gerileme görülmemiş aksine önemli ticaret ve enerji anlaşmalarına imza atılmıştır. Ekonomik ilişkilerin kısmen de olsa gerilemeye başladığı tek dönemin Kasım 2015-Haziran 2016 arası, Türkiye-Rusya arasındaki uçak krizi süreci olduğu tespit edilmiştir. Bu ara dönemin haricinde karşılıklı olarak üç ülkenin ekonomik ilişkileri genel olarak artan bir görünüme sahip olmuştur. Ekonomik ilişkilerin karşılıklı bağımlılık oluşturma noktasında her ne kadar bu ilişkiler özellikle Türkiye’nin Rusya ve İran karşısındaki konumları itibariyle Türkiye aleyhine asimetric bir bağımlılık olarak ortaya çıksa da teorik olarak, bir karşılıklı ekonomik bağımlılık meydana geldiğini söylemek mümkündür. Oluşan bu karşılıklı ekonomik bağımlılık ise Suriye örneğinde olduğu gibi üç ülkenin aralarındaki çeşitli siyasi ve askeri anlaşmazlık durumlarında bir “kurtarıcı rolü” ile ön plana çıkmaktadır.
- d) Toplumsal/Kültürel sektörlere bakıldığında ise özellikle Türkiye ve Rusya arasında son yıllarda gerçekleşen çeşitli kültür ve turizm etkinlikleri platformları yoluyla iki ülke karşılıklı olarak diğer sektörlerde de gerçekleşmeye başladığı gibi bir yakınlaşma dönemine girmiştir. Fakat Türkiye-İran ve Rusya-İran arasında bu sektörde karşılıklı yakınlaşma oluşacak şekilde bir etkinlik ve uygulamaya rastlanılmamış ve bu anlamda bu konu ile ilgili net bir veriye ulaşılamamıştır.

3) Türkiye, Rusya ve İran arasında güç dağılımının oluşturduğu güç dengesi sistemiyle bir kutupluluk durumunun bulunup bulunmadığı konusunda çalışma içinde şu tespitler yapılmış ve bulgulara erişilmiştir: Öncelikle gerek Kopenhag Okulu teorisyenlerinin tanımladıkları şekliyle gerek ilgili ülkelerin uyguladıkları politikalar gereğince; Rusya'nın bir büyük güç, Türkiye ve İran'ın ise bölgesel güçler olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda Rusya temelde Post-Sovyet BGK'nin merkezi ülkesi olmakla birlikte kendi bölgesi dışındaki bölgelere de angaje olabilen bir büyük güç, İran Ortadoğu BGK'nin Körfez alt-kompleksinde bulunan ve diğer alt-komplekslerle de etkileşime geçmiş olan bir bölgesel güç ve Türkiye ise, son dönemlerde izlediği dış ve güvenlik politikasıyla “bölgesel güç” olarak kabul edilebilecek bir ülkedir. Aynı zamanda her üç ülkenin siyasi, askeri, ekonomik güç kapasiteleri de incelendiğinde bahsi geçen güç kapasitelerine ve tanımlarına sahip oldukları görülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak üç ülkenin arasında bir güç dengesi var mı sorusunun yanıtı olarak da özellikle Waltz'un iç ve dış dengeleme tanımlarından hareketle bir tespit yapılmış ve bu anlamda şu bulguya ulaşılmıştır: Öncelikle her üç ülke de çeşitli açılardan ekonomik kapasiteyi yükseltme, askeri gücü artırma çabalarıyla kendi aralarında iç dengelemeyi sağlamış görülmektedir. Dış dengeleme açısından ise ikili bir durum tespit edilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında Türkiye, Rusya ve İran, gerektiği zamanlarda ve aralarında sorunlar bulunduğu dönemlerde dış aktörler ile ilişkiler kurarak hem kendi aralarında dış dengeleme politikası uygulamış; hem de özellikle son dönemde aralarındaki ortak tehdit algıları nedeniyle farklılıklarına rağmen bir araya gelerek bir işbirliği şeklinde dış dengeleme yapmışlardır.

Özetle üç ülke aralarında çeşitli şekillerde ve yöntemlerle güç dengesi politikaları uygulamaktadır. Bu parametrenin son adımı olarak kutupluluk durumuna bakıldığında ise Rusya'nın bir büyük güç, Türkiye ve İran'ın bölgesel güçler olduğu tespitinden hareketle; bir büyük güç ve iki bölgesel güçten oluşan bu üçlü güvenlik yapısı arasında, açıklandığı üzere bir “güç dengesi” durumu

bulunmakta ve bu denge teorik olarak bir kutupluluk durumunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak bu bilgiler ışığında; Türkiye ve İran arasında “iki bölgesel gücün oluşturduğu bir standart kompleks”, Rusya’nın Türkiye ve İran ile gerek ikili gerek bölgesel ilişkileri bağlamında ise “büyük güç içeren BGK” görünümü ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla üç ülke bütüncül olarak değerlendirildiğinde, iki farklı BGK’nin oluşturduğu hibrit bir yapının ortaya çıktığını söylemek mümkün hale gelmektedir. Bu üçüncü parametrenin oluşum süreci aşağıdaki şekil ve tablolarda gösterilmiştir.

Şekil 1: Bir Bölgesel Güvenlik Kompleksi Oluşumu Sürecinde Kutupluluk Durumuna Giden Süreç

Güç Dağılımı →→ Güç Dengesi →→ Kutupluluk →→ Bölgesel Kompleks Türü

Tablo 5: Türkiye, Rusya ve İran’ın Kutupluluk Ekseninde Güç Dağılımı ve Güç Dengesi

	Türkiye	Rusya	İran
Güç Dağılımı	Bölgesel Güç	Büyük Güç	Bölgesel Güç
Güç Dengesi	İç Dengeleme	İç Dengeleme	İç Dengeleme
	Batılı Aktörler ve Kurumları ile Dış Dengeleme	Batılı Aktörler, İsrail ve Körfez Ülkeleri ile Dış Dengeleme	Ambargoların etkisi altında olduğu için dış dengeleme konusunda zorluklar yaşamaktadır.
	Batı Tehdidi Algısı ile Dış Dengeleme	Batı Tehdidi Algısı ile Dış Dengeleme	Batı Tehdidi Algısı ile Dış Dengeleme

Tablo 6: Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki Kutupluluk Durumu ve Muhtemel BGK Seçenekleri

Kutupluluk Durumu
Türkiye ve İran →→→→ İki Bölgesel Gücün Oluşturduğu Çift Kutuplu BGK
Türkiye, Rusya ve İran →→→→ Büyük Güç İçeren BGK
Sonuç: İki Farklı BGK'nin özelliklerini içeren hibrit bir BGK

- 4) Bölgesel Güvenlik Kompleksi oluşumunda son parametre olarak güvenlikleştirme ve güvenliksizleştirme politikalarının şekillendirdiği bir dostluk/düşmanlık durumunun bulunup bulunmadığına bakıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bu çerçevede Türkiye-Rusya, Türkiye-İran ve Rusya-İran şeklinde üçlü bir bölümlenme ile konu incelenmiştir. Üç ülkenin dostluk/düşmanlık durumunun belirlenmesi konusunda öncelikle yakın tarihlerdeki birbirleri hakkındaki algıları ve bu algıların dış ve güvenlik politikalarını ne şekilde ürettiği konusu incelenmiş ve sonrasında günümüzdeki karşılıklı algıları ve güvenlik politikaları analiz edilmiştir. Bu çerçevede; Türkiye ve Rusya'nın, o dönemki adıyla SSCB'nin, kuruluş yıllarından göreceli olarak İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar dostluk ekseninde bir politika uyguladıkları, fakat Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla bu durumun değiştiği ve karşılıklı bir güvenlikleştirme politikası uygulanarak "düşmanlık" eksenine kaydıkları görülmüştür. Soğuk Savaş'ın bitişi iki ülke arasındaki ABD-SSCB çift kutupluluğunun getirdiği etkiyle oluşan düşmanlığı hafifletirken, çeşitli bölgesel konularda çıkan rekabetin etkisi özellikle ilk on yılda kendisini göstermiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise genel olarak güvenliksizleştirme sürecine geçilmiş ve bu anlamda özellikle karşılıklı ekonomik ilişkilerin yoğunluğunun oluşturduğu dinamikle iki ülke arasında olumlu etkileşimler yaşanmıştır. Bu dönemde başlayan Arap Baharı olayları her ne kadar siyasi ve askeri sektörde bir güvenlikleştirme

potansiyelini ortaya çıkarsa da ekonomik ilişkilerin oluşturduğu karşılıklı bağımlılık, bahsi geçen bu potansiyeli sınırlayan en önemli gelişme olmuştur. Bununla birlikte, 2015 Kasım'da yaşanan uçak krizi kısa bir dönemde de olsa iki ülke ilişkilerinde bozulmaya neden olurken, 2016 yılı ortalarından itibaren ilişkilerin tekrar düzelmesiyle güvenliksizleştirme politikası kaldığı yerden devam etmiştir. Fakat günümüze bakıldığında, her ne kadar önemli güvenlik konularda yakınlaşmalar olsa da bu politikanın tam anlamıyla bir dostluk meydana getirmediği, özellikle Suriye iç savaşı ekseninde gelişen olaylar başta olmak üzere, birçok bölgesel konuda yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle kırılan bir zeminde bulunduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye ve İran arasındaki güvenlikleştirme eksenli dostluk/düşmanlık durumuna bakıldığında ise, 1945 sonrası başlayan dönem günümüze kadar temelde üç farklı döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne kadar olan dönemde iki ülkenin de Batı ile kurduğu yakın jeopolitik ilişkiden dolayı olumlu bir görüntü sergilenmiştir. Fakat 1979'da İran'da gerçekleşen rejim değişikliğiyle birlikte İran'daki Batı aktörleri ve kurumları ile olan olumlu ilişkiler bütünü bozulmuş ve Türkiye'nin de temelde Batı Bloku ile olan kurumsal ilişkilerinin devam etmesi nedeniyle, bu dönemden itibaren karşılıklı olarak bir güvenlikleştirme politikasına geçilmiştir. Özellikle, 1990'lı yıllarda Türkiye'deki devlet elitlerinin siyasi yaklaşımları ile de uyumlu olarak İran, bölgede Türkiye için bir ulusal ve toplumsal tehdit olarak inşa edilmiştir. Bu duruma karşılık İran ise, Batı ile olan bütüncül ilişkileri nedeniyle Türkiye'yi gerek yerelde gerekse bölgede bir tehdit olarak görmüştür. 2000'li yıllardan itibaren iki ülke arasındaki düşmanlık algısı terkedilmiş ve özellikle ekonomik sektörde işbirliği halinde hareket edilmiştir. Bu anlamda bir güvenliksizleştirme politikası uygulanmaya başlanmıştır. Fakat özellikle Arap Baharı'nın oluşturduğu dinamikler iki ülkeyi Ortadoğu BGK'de siyasi ve askeri sektörlerde karşı karşıya getirirken, yine de ekonomik ve enerji eksenindeki ilişkiler bu rekabetten çoğunlukla etkilenmemiştir.

Son olarak Rusya ve İran arasındaki ilişkiler konusunda bölgesel konulardaki çıkar uyumları, Batı'yı dengeleme yönündeki ortak çabaları ile “dostluk” durumuna yakın bir görünüm gözlenmiştir. Fakat Rusya'nın pragmatik politikalarının İran'ın ideolojik ve mezhepsel politikaları ile uzun vadede çatışacağı düşüncesinden hareketle, özellikle Suriye gibi alanlarda oluşan bu yakın işbirliği durumunun genel anlamda Ortadoğu BGK'de kurulacak olan yeni düzende ayrışacağı yorumu yapılabilir.

Özetle, yukarıda maddeler halinde sunulan tespitler ışığında Türkiye, Rusya ve İran'ın bir bölgesel güvenlik kompleksinin inşa edilebilmesi/oluşabilmesi için gerekli olan parametreler incelendiğinde; coğrafi yakınlık, karşılıklı güvenlik bağımlılığının sektörler bazındaki görünümü, güç dağılımlarının oluşturduğu güç dengesi politikalarıyla kutupluluk ve dostluk/düşmanlık durumu açısından bölgede yeni bir güvenlik kompleksi oluşturma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Özellikle üçüncü parametre olan güç dengesi ve kutupluluk parametresi çerçevesinde üç ülke arasında ikili bir BGK yapısı inşa edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda, Türkiye ve İran'ın güvenlik etkileşimleri çift kutuplu bir yapıda tanımlanmış ve iki ülkenin bölgesel güçler olarak tanımlanabileceği belirlenmiştir. Rusya'nın ise bu iki ülkenin güç parametrelerinin üzerinde bir büyük güç olarak konumlandığı ve diğer iki bölgesel güçle beraber “büyük güç içeren bir kompleks” olabileceği düşünülmüştür.

Bununla birlikte, dostluk/düşmanlık durumu açısından üç ülke tarihsel olarak çeşitli şekillerde uyguladıkları güvenlikleştirme/güveniksizleştirme politikalarıyla bir dostluk/düşmanlık durumu çıktısı gösterebilir de üç ülkenin günümüzdeki konumunun ne dostluk ne de düşmanlık olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, özellikle olaylar ve olgular bazında değişmekle birlikte Türkiye ve İran'ın güvenlik etkileşimlerinin bütün pragmatik yönlerine rağmen bir bölgesel hegemonik rekabet formunda gerçekleştiğinin tespit edildiği söylenebilir. Rusya ve Türkiye arasındaki güvenlik ilişkileri açısından ise her ne kadar önemli bölgesel konularda işbirlikleri yapılıyor olsa da temelde daha küresel seviyede gerçekleşen Rusya-ABD/Batı rekabeti nedeniyle, iki ülke arasında da ayrışma noktaları görülmektedir. Bu şekilde

ana hipotez için ulaşılan sonuç; çeşitli yönlerden özellikle 2015 yılından itibaren ikili ve bölgesel düzeyde uyguladıkları güvenlik politikalarının Türkiye, Rusya ve İran arasında bir bölgesel güvenlik kompleksi inşa etme/oluşturma potansiyeline sahip olduğudur. Fakat bu bölgesel güvenlik kompleksi inşası sürecinde üç ülke tam olarak her konuda uyum içerisinde olduğu bir işbirliği formunda değil, olaylar ve olgular bazında değişmekle birlikte, temelde bölgesel rekabet halinde oldukları bir formla hareket etmektedirler. Bu anlamda, özellikle Suriye savaşı ekseninde Türkiye ve İran bölgede kendi çıkarlarını gözetleme noktasında, devlet-dışı aktörler ile ilişkiler yürütmekte ve bu durum ise nihai olarak iki ülke arasında bir vekalet savaşına neden olmaktadır. Türkiye ve Rusya'nın ise güç kapasitesi farklılıkları nedeniyle tam olarak bir rekabet formu ile tanımlanmasalar da pratikte bakıldığında yine Suriye üzerinde farklı aktörleri desteklemeleri dolayısıyla, Türkiye ve İran arasında olduğu gibi, bir vekâlet savaşı görüntüsü sergiledikleri söylenebilir. Rusya ve İran'ın bölgesel rekabet formuna bakıldığında ise, çalışma içinde vurgulandığı üzere, temel olarak Suriye başta olmak üzere birçok bölgesel konuda iki ülke, bir işbirliği ve çıkar uyumu şeklinde politika üretiyor görünseler de uzun vadede bölgesel çıkar ve devlet inşası farklılıkları nedeniyle bir anlaşmazlık yaşamaları ihtimal dahilinde görülmektedir.

Rusya ve İran ikilisinin çıkar uyumu ve işbirliği politikaları daha sabit olmak kaydıyla, özellikle Türkiye'nin Rusya ve İran'a 2015 yılından başlamak üzere spesifik olarak 2016 yılından itibaren önemli güvenlik işbirliği politikaları uygulamaları ekseninde yakınlaşması hususunda çalışma içerisinde şu sonuçlara varılmıştır: Birincisi, Türkiye'nin 2015 yılından itibaren gerek Suriye'den gelen tehditler kapsamında, gerek kendi sınırları içerisindeki güvenlik tehdidi algılamaları yönünden genelde Batı özelde ABD ile olan gergin ilişkileri, Türkiye'deki karar alıcıları güvenlik yaklaşımları ve işbirliği ilişkileri açısından farklılaşmaya yönlendirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin Batı aktörleri ile temel güvenlik tehditlerinin içeriği konusundaki ayrışma ve özellikle bu ayrışmanın bir çıktısı ve sonucu olarak Türkiye egemenlik sahası içerisinde gerçekleşen olaylar, Türkiye'de ve kamuoyunda bir süredir var olan “Batı'ya yabancılaşma ve Anti-Amerikanizm” noktasındaki eğilimleri artırmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Türkiye'deki karar

alıcılar, güvenlik tehdidinin nereden ve hangi aktörden geldiği konusunda değişen algılara sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, bağlı bulunduğu NATO gibi müttefiklerinin de Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarına kayıtsız kalması, özellikle 2016 yılından itibaren Türkiye'nin bölgesindeki önemli güvenlik konularında her ne kadar temel ulusal ve bölgesel çıkarlar noktasında farklılıklar olsa da Rusya ve İran ile yakınlaşmaya başlamasına neden olmuştur. Rusya ve İran'ın yakınlaşma ve güvenlik işbirliği ilişkilerine bakıldığında ise, temelde bu iki ülkenin “Batı’dan algılanan tehditler ve bu anlamda Batılı devlet ve kurumlarla olan siyasi anlaşmazlıklar ve bu nedenle Batı’yı dengeleme” isteği konusunda beraber hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda, Rusya’nın Batı kurumları ve aktörleri ile temel olarak yerel, bölgesel ve küresel seviyede rekabet halinde olan bir ülke olması nedeniyle “yeniden çok kutuplu bir dünya düzeni” arayışı çerçevesinde politikalar ürettiği saptanmıştır. Bu arayış çerçevesinde Rusya, bölgesel ve küresel olaylara, olgulara Batılı aktörler tarafından yürütülen tek taraflı uygulama ve çözüm yaklaşımlarını reddetmekte ve bu anlamda çoklu bir yönetim anlayışı çerçevesinde kendi pozisyonunu da etkin kılmak çabası içerisinde hareket etmektedir. Bu çabayı uygularken ise Rusya, başta ABD olmak üzere NATO gibi Batılı aktörlerle geliştirdiği ilişkilerde kendi ulusal çıkar alanlarına tehdit algıladığı konularda, alanlarda bir karşı tepki geliştirmektedir. Bu konunun örnekleri 2008 yılından itibaren Gürcistan, Ukrayna, Suriye gibi alanlarda açık bir şekilde görülmüştür. İran ise zaten 1979 yılından beri, gerçekleştirdiği rejim değişikliğinin etkisiyle, genel anlamda Batı kurumlarına ve aktörlerine daha spesifik olarak ise, bölgesinde İsrail’e ve yine Batılı aktörlerle beraber hareket eden Körfez Ülkeleri’ne karşı bir konumlanma içerisinde. Bu anlamda İran’ın, Türkiye ve Rusya’dan daha fazla ve daha belirgin şekilde Batı’dan bir güvenlik tehdidi algıladığı söylenebilir.

Sonuç olarak toparlamak gerekirse bu konuda Türkiye, Rusya ve İran; aralarındaki birçok alandaki yaklaşım farklılığına ve ayrışma/çatışma konularına rağmen içerikleri ve yoğunlukları farklılaşmakla birlikte, son dönemde Batı’dan algıladıkları çeşitli tehdit algıları nedeniyle birbirlerine yakınlaşma ve önemli güvenlik anlaşmaları konusunda işbirliği yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Daha geniş perspektiften konuya bakıldığında ise, üç ülkeyi bir arada hareket etme konusunda

motive eden hususun yine Batı'dan algıladıkları tehdit nedeniyle oluşan güvenlik anlayışı çerçevesinde Batı'yı dengeleme ve nihai olarak üç ülkenin devlet elitlerinin kendi bakış açıları doğrultusunda hedefledikleri “ortak bir yeni dünya düzeni formu” arayışları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahsi geçen bu “ortak bir yeni dünya düzeni formu” arayışında üç ülkenin de politika uygularken göz önüne aldıkları husus, başta ABD olmak üzere NATO gibi Batılı aktörlerle geliştirdikleri ilişkilerde kendi ulusal çıkar alanlarına da saygı gösterilmesi ekseninde birçok kutupluluk ve bu anlamda bir çoklu yönetim çabası içerisinde olmalarıdır. Dolayısıyla bu konu henüz sağlanamadığından, diğer bir deyişle Batılı aktörler Türkiye, Rusya ve İran'ın kendi ulusal çıkarlarıyla uyumsuzluk oluşturacak şekilde bir dış ve güvenlik politikası uyguladıklarından, üç ülke Batı'dan algıladıkları çeşitli tehditler nedeniyle bir araya gelme ve bölgesel konularda işbirliği yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu anlamda çalışma içerisinde belirlenen diğer hipotezin de doğrulanabilirliği ortaya çıkmış görülmektedir.

Diğer yandan Türkiye, Rusya ve İran arasındaki güvenlik yaklaşımlarının uyumu ve sürdürülebilirliği konusunda, Rusya ve İran arasındaki güvenlik işbirliği ilişkisi en azından yakın dönemde daha sürdürülebilir görünürken; Türkiye'nin Rusya ve İran ile olan güvenlik işbirliği ilişkisinin, üye olduğu Batı kurumları ve müttefiklik ilişkisi içerisinde bulunduğu Batılı aktörler ile olan kurumsal ilişki modeli nedeniyle, daha taktiksel ve pragmatik nitelikte olduğu söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'nin Rusya ve İran gibi aktörlerle geliştirdiği bölgesel işbirliği ilişkisinin birtakım sınırları olabileceği yorumu yapılabilir. Bu çerçevede bu sınırlar yukarıda bahsedilen kurumsal ilişki modelinin getirdiği yükümlülük ve bu nedenle Türkiye'nin Rusya ve İran ile bir ayrışma yaşaması ihtimali; daha önemlisi ise, başta ABD olmak üzere AB/NATO gibi Türkiye'nin kurumsal ittifak ve adaylık ilişkisi içerisinde bulunduğu aktörlerin Türkiye'ye olumlu yönde yaklaşımlarıyla bir sınırın ortaya çıkabilme durumudur. Diğer bir deyişle Batılı aktörlerin Türkiye'nin ulusal çıkar alanlarını da gözeterek politika geliştirmesi, bu anlamda çoklu bir yönetim formuna geçilmesi durumunda Türkiye, “Batı'dan artık tehdit algılamama” politikasına geçecek ve bu durum Türkiye'nin ABD/AB/NATO gibi aktörlerle olan ilişkilerini düzeltici bir içeriğe sahip olabilecekken, Rusya ve İran ile ilişkilerinde ise

bir uzaklaşma meydana gelmesine sebep olabilecektir. Bununla birlikte Türkiye'nin Rusya ve İran ile bölgesel işbirliği ilişkisinin bir diğer sınırı da tersten bir okumayla yapılabilir. Bu anlamda, Türkiye'deki iktidar elitinde meydana gelebilecek herhangi bir değişim durumu dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede seçimle yeni bir yönetici iktidarın gelmesi ya da mevcut iktidarın Rusya ve İran'a olan politika yaklaşımını, önemli bir dış dinamikteki değişim nedeniyle yeniden değerlendirmesi ihtimali önemli bir sınır oluşturma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla genel olarak değerlendirildiğinde, bu konular Türkiye'nin Rusya ve İran ile olan bölgesel güvenlik işbirliğinin sınırlarını oluşturmaktadır. Bununla beraber her üç ülke için bu konuya bakıldığında günümüzde hâlihazırda var olan belirli bölgesel konulardaki işbirliği ilişkisi ve yakınlaşma durumu temel olarak her üç ülkenin iç dinamikleri ve sahip olduğu iktidar şekilleri, diğer bir deyişle yönetici elitleri ile doğrudan bağlantılı olup konjonktürel bir gelişme gibi görülmektedir. Dolayısıyla her üç ülke açısından da bu yönetici iktidar sınıflarında meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğin dış ve güvenlik politikalarında da önemli oranda değişime sebep olacağı ve kendi aralarındaki güvenlik etkileşimlerini büyük oranda etkileyebileceği de göz ardı edilmemesi gereken önemli bir faktördür. Yine de belirtildiği üzere bu konunun Türkiye'nin Batılı aktörlerle olan kurumsal ilişki modeli nedeniyle daha ön plana çıktığı söylenebilir.

Rusya ve İran'ın Batı'yı dengeleme ve yeni dünya düzeni arayışları çerçevesinde, yakın çevre etki alanlarında daha aktif güvenlik politikaları uygulamaları ve askeri, ekonomik güç kapasitelerini arttırmaya yönelik politikalar geliştirdikleri görülmektedir. Türkiye ise Rusya ve İran'ın uyguladığı bu politikaya benzer şekilde her ne kadar Batı ile kurumsal müttefiklik ilişkileri devam etse de özellikle 2015 yılından itibaren Batı'yı dengelemeye yönelik olarak Avrasya coğrafyası ile çeşitli güvenlik işbirliği ilişkilerini geliştirmiştir. Bakıldığında, Türkiye'nin bu türden işbirliği ilişkileri geliştirmesi tarihsel ve stratejik açıdan Batı aktörleri ve kurumları ile kurduğu ilişki modeline bir alternatif değil, bu modelin ulusal çıkarlar ekseninde çeşitlendirilmesi ve bu anlamda tek yönlülükten çıkarılması olarak okunmalıdır.

Bununla beraber, Türkiye'nin Avrasya coğrafyası ile dış ve güvenlik politikası ilişkilerini artırması, başta ABD olmak üzere Batılı aktörlerin tepkisi ve endişesi ile karşılaşmaktadır. Bu bakış açısına karşılık olarak, Türkiye'nin özellikle siyasi ve ekonomik bağları nedeniyle Batı ile de ilişkilerini koparmadan dengeli ve çok yönlü bir dış ve güvenlik politikası temelinde Rusya ve İran başta olmak üzere diğer bölge ülkeleri ile pragmatik ve kazan-kazan ekseninde bir politika uygulaması uygun bir yaklaşım olacaktır. Bu anlamda Türkiye'nin Avrasya bölgesi ülkeleriyle geliştireceği ilişki modeli her iki tarafın da siyasi, ekonomik yönlerden simetrik bir şekilde fayda sağlayacağı bir içerik ve yönleme sahip olmalıdır. Sonuç olarak her üç ülke açısından bir durum değerlendirmesi yapılacak olursa gerek ikili ilişkilerde gerek Suriye gibi bölgesel konularda, bütün farklılıklarına ve bölgesel rekabet boyutuna rağmen Türkiye, Rusya ve İran'ın işbirliği imkânlarını genişletmesi, bölgesel dengelerin değişmeye başladığı günümüzde "yeniden çok kutuplu dünya" idealinin oluşmasına zemin hazırlayabilecek etkenlerin en önemlilerinden biri olacaktır. Diğer yandan Türkiye, Suriye ekseninde farklılıklarına ve karşıt aktörleri desteklemelerine rağmen özellikle Rusya ile kurduğu işbirliği modelini, son dönemlerde Libya ve Azerbaycan-Ermenistan çatışması bağlamında Karabağ sorununda da uygulamıştır. İki ülkenin ekonomik ve enerji politikasındaki işbirliği ilişkilerinin oluşturduğu ivmeyle ve bahsedildiği üzere Batılı aktörlerle yaşadıkları çıkar uyumsuzlukları nedeniyle, bu bölgelerde de temelde farklı aktörleri desteklemelerine rağmen işbirliği politikası yürüttükleri görülmektedir. Bu türden işbirliği politikalarının da Suriye örneğinde olduğu gibi ulusal çıkarlar ekseninde Batı'yı dengeleme ve uzun vadede çok kutuplu dünya idealine katkı sağlayacağı yorumu yapılabilir.

Kopenhag Okulu yaklaşımları ekseninde Türkiye, Rusya ve İran arasındaki dış ve güvenlik politikası etkileşimlerinin araştırıldığı ve bu şekilde literatürdeki ana akım güvenlik yaklaşımlarından farklı bir perspektifle analiz edilen bu çalışma ile literatüre önemli oranda teorik ve ampirik bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Nitekim ana akım olarak nitelenen güvenlik yaklaşımları güvenlik ilişkilerini genel olarak askeri, stratejik ya da işbirliği modelleri gibi sadece tek bir boyuttan inceleme açısına sahipken, Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği Sektörel Analiz, Güvenlikleştirme ve BGKT gibi yaklaşımlar güvenlik ilişkisi türlerini çok boyutlu bir yapıda analiz

etmektedir. Kopenhag Okulu'nun özellikle BGKT'nin sunduğu konstrüktivist anlamda tanımlanan dostluk/düşmanlık eksenindeki ve neorealist açıdan tanımlanan güç kapasiteleri/kutupluluk bağlamındaki çalışmaları, ayrıca bu çalışmalar içerisindeki “güvenlik gruplaması” modeliyle yerelden küresele uzanan bir çizgide çok yönlü güvenlik etkileşimi analizi yapılabilmesi, bölgesel güvenlik ilişkilerini ve etkileşim modellerini araştırmak amacıyla farklı devletler arasında uygulama amacına uygun görünmektedir. Bu sayede bir uygulama ile ampirik olarak uygulanacak şekilde ilgili devletler arasında çok boyutlu güvenlik ilişkileri analiz edilebilecekken, aynı zamanda yeni güvenlik komplekslerinin araştırılması noktasında önemli bilgiler sağlama imkânına sahip olunacaktır.

KAYNAKÇA

- AA (Anadolu Ajansı). (2013, Temmuz 29). *Türkiye'den darbeye sert tepki*: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyeden-darbeye-sert-tepki/229035>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.
- AA (Anadolu Ajansı). (2015, Kasım 26). *'Ruslara son ikaz 15 Ekim'de Genelkurmay'da yapıldı'*: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538>, Erişim Tarihi: 17.05.2020.
- AA (Anadolu Ajansı). (2016, Nisan 23). *Başbakan Davutoğlu: Geri Kabul Anlaşması ancak vize muafiyeti ile birlikte uygulanır*: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-geri-kabul-anlasmasi-ancak-vize-muafiyeti-ile-birlikte-uygulanir/560227>, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- AA (Anadolu Ajansı). (2017, Şubat 24). *Turning Point in Operation Euphrates Shield*: <https://www.aa.com.tr/en/info/infographic/5080#!>, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- AA (Anadolu Ajansı). (2018, Ocak 22). *İran'da 'Zeytin Dalı Harekatı' ikilemi*: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-zeytin-dali-harekatii-ikilemi/1039077>, Erişim Tarihi: 28.05.2020.
- Abdulmecid, Muhammed (2019). *Suriye'de Artan İran-Rusya Rekabeti*. Rapor, İRAM, Ankara.
- Adıbelli, Barış (2017). *Pax Persica: İran Jepolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Agius, Christine (2017). Sosyal İnşacılık. (Editör: Alan Collins). (Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 87-103.
- Akatayeva, Aliya (2016). The Shanghai Cooperation Organization and US Security Interests in Central Asia. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar & Sertif Demir). *Uluslararası Güvenlik: "Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar"*, İstanbul: Beta Yayınları, 501-505.
- Akgül Açıkmeşe, Sinem (2011). Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*. 8(30), 43-73.
- Aktan, Sertaç (2019, Temmuz 15). Euronews. *Türkiye'nin S-400 alması F-35 teknolojisini ve NATO güvenliğini tehlikeye sokuyor mu?*:

tr.euronews.com/2019/07/15/turkiye-nin-s-400-almasi-f-35-teknolojisini-ve-nato-guvenligini-nasil-tehlikeye-sokuyor, Erişim Tarihi: 08.07.2020.

Al Jazeera. (2011, Şubat 14). *Timeline: Egypt's revolution*:<https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>, Erişim Tarihi: 27.01.2020.

Al Jazeera Turk. (2015, Temmuz 24). *Üsler açıldı, Türk uçakları da IŞİD'i vuracak*:<http://www.aljazeera.com.tr/haber/usler-acildi-turk-ucaklari-da-isidi-vuracak>, Erişim Tarihi: 22.02.2020.

Albert, Eleanor (2015, Ekim 14). *The Shanghai Cooperation Organization* . Ekim 24, 2019 tarihinde CFR Backgrounders : <https://www.cfr.org/background/shanghai-cooperation-organization>, Erişim Tarihi: 24.10.2019.

Aljazeera. (2015, September 30). *Russia carries out first air strikes in Syria*:<https://www.aljazeera.com/news/2015/09/russian-carries-air-strikes-syria-150930133155190.html>, Erişim Tarihi: 17.05.2020.

Armaoğlu, Fahir (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (2. b.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ateş, Davut (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği. *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 11-25.

Ateş, Davut (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim* (1.b.). Bursa: Dora Yayıncılık.

Averre, Derek & Davies, Lance (2015). Russia, humanitarian intervention and the Responsibility to Protect: the case of Syria. *International Affairs*, 91(4), 813-834.

Aydınlı, Ersel & Kurubaş Erol, Özdemir Haluk (2015). *Yöntem, Kuram, Komplo: Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*. İstanbul: Küre Yayınları.

Ayoob, Mohammed (1983). Security in the Third World: The Worm about to Turn? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 41-51.

Bağcı, Hüseyin & Sinkaya, Bayram (2005). Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme. *4.Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplamları Üzerindeki Etkileri ve Toplamların Karşılaşabileceği Problemler* (s. 1-10). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Balcı, Aziz (2018). Savunma Diplomasisi Kavramı, Özellikleri ve Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 7(14), 45-58.

- Balta, Evren (2020, Haziran 4). *Uluslararası İlişkiler Konseyi, Güvenlik Portalı Youtube Yayını*. ABD-Türkiye-Rusya Üçgeninde Güvenlik İlişkileri: <https://www.youtube.com/watch?v=yXDsunWzRsw&t=1036s>, Erişim Tarihi: 22.08.2020.
- Barak, Oren (2005, Kasım). The Failure of the Israeli-Palestinian Peace Process, 1993-2000. *Journal of Peace Research*, 42(6), 719-736.
- Barrinha, André (2014). The Ambitious Insulator: Revisiting Turkey's Position in Regional Security Complex Theory. *Mediterranean Politics*, 19(2), 165-182.
- Barzegar, Kayhan (2010). Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam. *The Washington Quarterly*, 33(1), 173-189.
- Basrur, Rajesh M. (2006). Decentralizing Theory: Regional International Politics. *International Studies*, 43(4), 419-424.
- Basrur, Rajesh M. (2009). Nuclear Weapons and India-Pakistan Relations. *Strategic Analysis*, 33(3), 336-344.
- Başkan, Birol (2013). Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler. *Akademik Ortadoğu*, 7(14), 39-62.
- Baylis, John (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 69-85.
- Bayraç, H. Naci (2009). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 115-142.
- Bayraktar, Bora (2019, Aralık 2). *Kriter Dergi*. Barış Pınarı Harekatı'nın Sonuçları: <https://kriterdergi.com/dosya-turk-amerikan-iliskilerinin-yonu/baris-pinari-harekatinin-sonuclari>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.
- Baysal, Başar & Lüleci, Çağla (2015, Ekim). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-95.
- BBC. (2011, Şubat 2). 'Eylül olmaz, Mübarek hemen gitmeli': https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110202_mubarak_reactions, Erişim Tarihi: 27.01.2020.
- BBC. (2011, Eylül 13). *Erdoğan Mısır'da sevinç gösterileriyle karşılandı*: bbc.com/turkce/cep/haberler/2011/09/110913_egypt_turkey.shtml, Erişim Tarihi: 28.01.2020.

- BBC. (2015, October 6). *Syria conflict: Russia violation of Turkish airspace 'no accident'*: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34453739>, Erişim Tarihi: 17.05.2020.
- BBC News. (2019 , Haziran 11). *Iran nuclear deal: Key details*:<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- BBC News. (2020, Ocak 14). *Iran nuclear deal: Why do the limits on uranium enrichment matter?:* [bbc.com/news/world-middle-east-48776695](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48776695), Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- BBC News Türkçe . (2014, Mart 16). *Kırım referandumunda Rusya'ya 'evet'*:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140316_kirim_sonuc, Erişim Tarihi: 29.03.2020.
- BBC Russian. (2016, avgusta, августа 9). *Putin skazal, što pervim podderjal Erdogana vo vremya myatejsa, (Путин сказал, что первым поддержал Эрдогана во время мятежа)*:<https://www.bbc.com/russian/news-37023340>, Erişim Tarihi: 07.06.2020.
- BBC Türkçe. (2010, Mayıs 12). *Türkiye'nin ilk nükleer santralini Rusya inşa ediyor*:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100512_akkuyu_russia, Erişim Tarihi: 10.02.2020.
- BBC Türkçe. (2010, Haziran 9). *BM İran'a yeni yaptırımları onayladı*:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100609_un_iran, Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- BBC Türkçe. (2012, Aralık 4). *Türkiye'ye Patriot füzeleri gönderiliyor*:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update3.shtml, Erişim Tarihi: 16.02.2020.
- BBC Türkçe. (2016, Şubat 13). *Türkiye-ABD söz düellosunun perde arkası*: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160212_abd_turkiye, Erişim Tarihi: 25.10.2020.
- BBC Türkçe. (2017, Temmuz 25). *Erdoğan: Rusya ile S-400 imzaları atıldı*:<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40704130>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- BBC Türkçe. (2020, Şubat 10). *Türkiye ekonomisi açısından Rusya ile ticari ilişkiler ne kadar önemli?*:<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51385834>, Erişim Tarihi: 29.07.2020.
- Benli Altunışık, Meliha & Tür, Özlem (2006). From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian–Turkish Relations. *Security Dialogue*, 37(2), 229-248.

- Best, Antony., Hanhimaki, Jussi M., Maiolo, Joseph A., & Schulze, Kirsten E. (2015). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (2. b.). (Çev: Taciser Ulaş Belge) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bigo, Didier, & Mccluskey, Emma (2018). What Is a PARIS Approach to (In)securitization? Political Anthropological Research for International Sociology. (Edited by: Alexandra Gheciu, & William Wohlforth). *The Oxford Handbook of International Security* (Cilt 1). New York: Oxford University Press, 116-130.
- Bigo, Didier (2001). The Möbius Ribbon of Internal and External Securities. (Edited by: Mathias Albert, David Jakobson & Yosef Lapid). *Identity, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 91-116.
- Bilgiç, Mehmet Sadi (2014). Ukrayna Krizinin Kafkasya'ya Etkileri. (Editör: Hasret Çomak, CanerSancaktar & Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 373-407.
- Birdişli, Fikret (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri*(20), 229-256.
- Birdişli, Fikret (2016). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram, Teori ve Uygulama* (2. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Booth, Ken (2007). *Theory of World Security*. New York: Cambridge University Press.
- Booth, Ken (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies*, 17(4), 313 - 326.
- Borshchevskaya, Anna (2016). *Russia in the Middle East: Motives, Consequences, Prospects*. Washington Institute. Washington: Washington Institute for Near Policy.
- Borshchevskaya, Anna (2016). Russia, Syrian Kurds, and the Assad Regime.(Edited by: P. Clawson). *Syrian Kurds as a U.S. Ally: Cooperation and Complications*. Washington DC: The Washington Institute for Near East Policy, 46-51.
- Brauch, Hans Gunter (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 1-47.
- Bushkovitch, Paul (2020). *Rusya'nın Kısa Tarihi*. (3.b.). İstanbul: Boğaziçi

Üniversitesi Yayinevi.

- Buzan, Barry (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Buzan, Barry (1997). Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32(5), 5-28.
- Buzan, Barry (2011). The South Asian Security Complex in a Decentric World: Reconsidering Regions and Powers Ten Years on. *International Studies*, 48(1), 1-19.
- Buzan, Barry, & Segal, Gerald (1994). Rethinking East Asian security. *Survival*, 36(2), 3-21.
- Buzan, Barry, & Wæver, Ole (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole, & De Wilde, Jaap (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, Barry, & Gonzalez-Pelaez, Ana (2009). Conclusions. (Edited by: Barry Buzan, Ana Gonzalez-Pelaez). *International Society and the Middle East*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 226-250.
- Carr, Edward Hallett (1946). *The Twenty Years Crisis (1919-1939): An Introduction to the Study of International Relations* (2. b.). London: The Macmillan Press.
- Cerrah, Ufuk. (2016). Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının İnşası. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar & Sertif Demir). *Uluslararası Güvenlik: "Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar"*. İstanbul: Beta Yayınları, 613-661.
- Chubin, Shahram. (2012). *Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated*. Gulf Research Center. GRC Gulf Papers. https://carnegieendowment.org/files/Iran_and_Arab_Spring_2873.pdf, Erişim Tarihi: 2020.
- Clawson, Patrick (1998). The Continuing Logic of Dual Containment. *Survival: Global Politics and Strategy*, 40(1), 33-47.
- Clawson, Patrick, Ghaddar, Hanin & Uskowi, Nader (2018, January 17). *Middle East FAQs Volume 1: What is the Shia Crescent?* The Washington Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/middle-east-faqs-volume-1-what-is-the-shia-crescent>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

- CNN Turk. (2018, Nisan 4). *Ankara'da Türkiye-Rusya-İran zirvesi sona erdi*:<https://www.cnnturk.com/dunya/ankarada-turkiye-rusya-iran-zirvesi-basladi>, Erişim Tarihi: 24.06.2020.
- CNN Türk. (2019, Ekim 10). *Barış Pınarı Harekatı'nın hedefi ne?*:<https://www.cnnturk.com/video/turkiye/baris-pinari-harekatinin-hedefi-ne>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.
- Cohen, Ariel, & Hamilton, Robert E. (2011). *The Russian Military and the Georgia War: Lessons and Implications*. Pennsylvania: Strategic Studies Institute.
- Cohen, Stephen Philip (2001). *India: Emerging Power*. Washington: Brookings Institution Press.
- Cura, Ali (2016, Ocak 1). *AA.Ukrayna'nın zorlu AB yolculuğu*:aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-nin-zorlu-ab-yolculugu/499271, Erişim Tarihi: 29.03.2020.
- Çiçekçi, Ceyhun (2012). *Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasındaki Dönüşümün Anahatları*. Academia:https://www.academia.edu/1433816/Arap_Bahar%C4%B1_S%C3%BCrecinde_T%C3%BCrk_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1ndaki_D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm%C3%BCn_Anahatlar%C4%B1, Erişim Tarihi: 25.01.2020.
- Dannreuther, Roland (2015). Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution. *Journal of European Integration*, 37(1), 77-94.
- Davutoğlu, Ahmet (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2012, Ağustos). Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma. *Stratejik Araştırmalar Merkezi, Vision Papers*(3).
- Davutoğlu, Ahmet (2014). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (100. b.). (Mustafa Demiray, Dü.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, Beril (2011, Kış). Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 85-109.
- Dedeoğlu, Beril (2016). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Demir, Sertif (2014). Ukrayna Krizi: Yeni Küresel Politik Düzenin Başlangıcı. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar & Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 169-190.

- Diez, Thomas (2005). Turkey, the European Union Security Complexes Revisited. *Mediterranean Politics*, 10(2), 167-180.
- Dönmez Ersöz, Begüm (2019, Temmuz 11). VOA. CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?: <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeyi-s400-alimindan-sonra-neler-bekliyor/4996208.html>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Dreyer, Iana & Popescu, Nicu (2014). The Eurasian Customs Union: The economics and the politics. *European Union Institute for Security Studies*, 1-4.
- Dunne , Tim & Schmidt, Brian C. (2001). Realism. (Edited: John Baylis & Steve Smith). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (2. b.), New York: Oxford University Press, 141-161.
- Duran, Burhanettin & Yalçın, Hasan Basri (2018). Giriş: Suriye'de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma. (Editör: Hasan Basri Yalçın & Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* (3. b.). İstanbul: SETA, 7-21.
- Dünya. (2018, Ocak 21). *İran'dan Zeytin Dalı Harekatı'yla ilgili açıklama*: dunya.com/gundem/irandan-zeytin-dali-harekatiyla-ilgili-aciklama-haberi-399571, Erişim Tarihi: 28.05.2020.
- Dünya. (2019, Temmuz 17). *Türkiye, F-35 programından çıkarıldı*: <https://www.dunya.com/gundem/turkiye-f-35-programindan-cikarildi-haberi-450123>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Dünya Bülteni. (2009, Ağustos 6). *Güney Akım Projesi nedir?*: <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/guney-akim-projesi-nedir-h85491.html>, Erişim Tarihi: 02.02.2020.
- DW Türkçe. (2015, Kasım 24). *Putin Türkiye'ye sert çıktı*: <https://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrkiye-ye-sert-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1/a-18873378>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.
- DW Türkçe. (2017, Mayıs 3). *Dört soruda Astana görüşmeleri*: <https://www.dw.com/tr/d%C3%B6rt-soruda-astana-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri/a-38672495>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.
- DW Türkçe. (2017, Kasım 2). *Türkiye S-400'lere 2 milyar dolar ödeyecek*: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-s-400lere-2-milyar-dolar-%C3%B6deyecek/a-41204231>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Ehteshami, Anoushiravan (1995). *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. New York: Routledge.

- EIA. (2019). *U.S. Energy Information Administration, Iran Overview*: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRN>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- Emmers, Ralf (2017). Güvenlikleştirme. (Editör: Alan Collins).(Çev: Nasuh Uslu) *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 131-144.
- Eralp, Atila (2013). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması. (Editör: İhsan D. Dağı, Atila Eralp, E. Fuat Keyman, Necati Polat, Oktay F. Tanrısever, Faruk Yalvaç & A. Nuri Yurdusev). *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. (14. b.). İstanbul: İletifim Yayınları, 57-88.
- Ergun, Doruk (2018). External Actors and VNSAs: An Analysis of the United States, Russia, ISIS, and PYD/YPG. (Editör: Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal & Ali Murat Kurşun). *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War*. Cham, Switzerland: Springer, 149-172.
- Erşen, Emre (2014). Rusya'nın Arap Baharı Politikası. (Editör: A. Gözkaman, & P. Paksoy). *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık, 115-135.
- Erşen, Emre (2017). 2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: "Kompartılaştırma" Stratejisinin Sorunları. (Editör: Gencer Özcan, Evren Balta & Burç Beşgül). *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değiften Dinamikler*. İstanbul: İletifim Yayınları, 147-161.
- Erşen, Emre (2018). Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler. (Editör: Hasan Basri Yalçın & Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri: Strateji Araştırmaları Serisi 1* (3. b.). İstanbul: SETA, 149-174.
- European Commission. (2019, Aralık 10). *EU Facility for Refugees in Turkey: €6 billion to support refugees and local communities in need fully mobilised*: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6694, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- Evans, Graham (1975). E. H. Carr and International Relations. *British Journal of International Studies*, 1(2), 77-97.
- Eyvazov, Jannatkhan (2018). The Regional Security System in the Post-Soviet Space: Formation and Present Political Structure. *Journal of Economics and Political Sciences*, 1(10), 131-147.
- Fawcett, Louise (2013). The Iraq War ten years on: assessing the fallout. *International Affairs*, 89(2), 325-343.

- Folley, Aris (2019, October 20). The Hill. *Trump: 'We have secured the Oil. Bringing soldiers home!'*: <https://thehill.com/homenews/administration/466623-trump-we-have-secured-the-oil-bringing-soldiers-home>, Erişim Tarihi: 02.07.2020.
- Fordham, Alice (2011, Kasım 22). *Washington Post*. *Turkey urges Syrian President Bashar al-Assad to step down*: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-urges-assad-to-step-down/2011/11/22/gIQAInTmlN_story.html, Erişim Tarihi: 31.01.2020.
- Forsberg, Tuomas & Herd, Graeme (2015). Russia and NATO: From Windows of Opportunities to Closed Doors. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 41-57.
- Galeotti, Mark (2016). Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'? *Small Wars & Insurgencies*, 27(2), 282-301.
- Gazprom. «*Turetskiy potok*» Eksport gaza v Turtsiyu, Yujsnuyu i Yugo-Vostochnyu Evropu («*Турецкий поток*» Экспорт газа в Турцию, Южную и Юго-Восточную Европу): gazprom.ru/projects/turk-stream/, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Gelvin, James L. (2011). *The Modern Middle East: A History* (3. b.). New York: Oxford University Press.
- Geuss, Raymond (2018). *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu* (3. b.). (F. Keskin , Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GFP. (2020). *Turkey Military Strength* (2020): https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=turkey, Erişim Tarihi: 02.08.2020.
- GFP. (2020). *Russia Military Strength* (2020): https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=russia, Erişim Tarihi: 02.08.2020.
- GFP. (2020). *Iran Military Strength* (2020): https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=iran, Erişim Tarihi: 02.08.2020.
- Gözen, Ramazan (2014). İdealizm. (Editör: Ramazan Gözen). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (1. b.). İstanbul: İletişim Yayınları, 67-119.
- Grieco, Joseph M. (1995). The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the neo-realist research programme. *Review of International Studies*, 21(1), 21-40.

- Grigoriadis, Ioannis N. (2010). *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*. Athens: ELIAMAP.
- Gürsoy, Yaprak & Onursal Beşgöl, Özge (2013). Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi. (Editör: Ayhan Kaya). *Avrupa Birliği'ne Giriş: Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 21-35.
- HaberRus. (2019, Eylül 13). *Putin: İsrail ile Güvenlik ve Askeri işbirliğimiz yeni bir nitelik kazandı*: <https://haberrus.ru/headline/2019/09/13/putin-israil-ile-guvenlik-ve-askeri-isbirligimiz-yeni-bir-nitelik-kazandi.html>, Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- Habertürk. (2011, Şubat 1). *Başbakan Erdoğan Mübarek'e seslendi*: <https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi>, Erişim Tarihi: 27.01.2020.
- Habertürk. (2015, Kasım 24). *Türk jetleri Rus uçağı düşürdü*: <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1157674-suriye-sinirinda-ucak-dustu>, Erişim Tarihi: 18.05.2020.
- Habertürk. (2016, Temmuz 11). *Terör örgütü IŞİD'in Türkiye'ye yönelik gerçekleştirdiği saldırılar*: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1264903-teror-orgutu-isisin-turkiyeye-yonelik-gerceklestirdigi-saldirilar>, Erişim Tarihi: 22.02.2020.
- Habertürk. (2016, Haziran 27). *Kremlin: Erdoğan, Putin'e üzüntülerini ilettiler*: [haberturk.com/dunya/haber/1259671-kremlin-erdogan-putine-uzuntulerini-ilettiler](http://www.haberturk.com/dunya/haber/1259671-kremlin-erdogan-putine-uzuntulerini-ilettiler), Erişim Tarihi: 18.05.2020.
- Habertürk. (2016, Kasım 29). *Darbenin arkasında ABD var: %79, OHAL hayatımı değiştirmedir*: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1329969-darbenin-arkasinda-abd-var--79-ohal-hayatimi-degistirmedir--75>, Erişim Tarihi: 25.10.2020.
- Habertürk. (2019, Temmuz 12). *S-400'lerin ilk bölümü Ankara'da!*: <https://www.haberturk.com/son-dakika-s-400-lerin-ilk-bolumu-ankara-da-2503764>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Halliday, Fred (1991). The Gulf War and Its Aftermath: First Reflections. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 67(2), 223-234.
- Herz, John H. (1950, January). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157-180.

- Heywood, Andrew. (2014). *Küresel Siyaset* (3. b.). (Nasuh Uslu & Haluk Özdemir, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hisarlioğlu, Fulya (2019). “Güvenlikleştirme”. *Güvenlik Yazıları Serisi*, (24), https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/Guvenliklestirme_FulyaHisarli%C4%B1oglu_v.1.pdf
- Hokayem, Emile (2014). Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War. *Survival: Global Politics and Strategy*, 56(6), 59-86.
- Hopf, Ted (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, 23(1), 171-200.
- Hough, Peter (2004). *Understanding Global Security*. London: Routledge.
- Hudson, John (2016, Temmuz 18). Foreign Policy. *Kerry Warns Turkey That Actions Could Have NATO Consequences*: <https://foreignpolicy.com/2016/07/18/kerry-warns-turkey-it-could-lose-nato-membership-if-purges-continue/>, Erişim Tarihi: 24.02.2020.
- Huysmans, Jef (1998). Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe. *European Journal of International Relations*(4), 479-505.
- Huysmans, Jef (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*. New York: Routledge.
- Hürriyet. (2004, Temmuz 29). *İran basını: Erdoğan bağları sağlamlaştırıyor*: hurriyet.com.tr/gundem/iran-basini-erdogan-baglari-saglamlastiriyor-244999, Erişim Tarihi: 19.01.2020.
- Hürriyet. (2016, Temmuz 29). *‘Muhataplarımız tutuklandı’*: hurriyet.com.tr/dunya/abdden-cok-onemli-aciklama-40174899, Erişim Tarihi: 24.02.2020.
- Hürriyet.(2016, Ağustos 26). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cerablus-operasyonuna-irandan-ilk-resmi-tepki-40208462> tarihinde Cerablus operasyonuna İran'dan ilk resmi tepki., Erişim Tarihi: 2020.
- Hürriyet. (2019, Temmuz 18). *NATO'dan S-400 mesajı*: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/natodan-s-400-mesaji-41277119>, Erişim Tarihi: 08.07.2020.
- Hürriyet. (2020, Ocak 23). *Çavuşoğlu: S-400'lerin NATO sistemine entegre olmamasını sağlayacağız*: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cavusoglu-s-400lerin-nato-sistemine-entegre-olmamasini-saglayacagiz-41426491>, Erişim Tarihi: 08.07.2020.

- Illarionov, Andrei (2009). The Russian Leadership's Preparation for War, 1999–2008. (Edited by: Svante E. Cornell, & S. Frederick Starr). *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*. New York: M.E. Sharpe, 49-84.
- Imai, Kohei (2017). "Rethinking the Insulator State: Turkey's border security and the Syrian civil war". *Eurasia Border Review*, 7(1), 19-29.
- Indexmundi. (2019). *Natural Gas, Russia*: <https://www.indexmundi.com/g/r.aspx?t=10&v=98&l=en>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- İsmayıl, Elnur & Aliyev, Bayram (2016, Mayıs). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü. *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 187-201.
- İsmayilov, Elnur (2013). 21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 1(1), 87-105.
- İsmayilov, Elnur (2014). *Rusya-Batı Krizi Çerçevesinde Rusya'nın Yeni Askeri Doktrini*. Bilgesam.
- Issaev, Leonid (2018, January 29). Aljazeera. *Why is Russia helping Turkey in Afrin?*: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/russia-helping-turkey-afrin-180125122718953.html>, Erişim Tarihi: 27.06.2020.
- Izvestiya. (2019, marta, марта 5). *V Kremlye zayavili o neobhodimosti prorabotal format raboçey gruppy po Sirii, (В Кремле заявили о необходимости проработать формат рабочей группы по Сирии)*: <https://iz.ru/852857/2019-03-05/v-kremle-zaiavili-o-neobkhodimosti-prorabotat-format-rabochei-gruppy-po-sirii>, Erişim Tarihi: 23.05.2020.
- Jaechun, Kim & Hundt, David (2011). US Policy Toward Rogue States: Comparing the Bush Administration's Policy Toward Iraq and North Korea. *Asian Perspective*, 35(2), 239-257.
- Jane, Murat (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 264 - 314.
- Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander & Katzenstein, Peter J. (1996). Norms, Identity, and Culture in National Security. (Edited by: Peter J. Katzenstein & Peter J. Katzenstein). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.

- Jervis, Robert (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 118(3), 365-388.
- Kanat, Kılıç Buğra (2017, Haziran). Türkiye'nin ABD Politikası 2016. (Editör: Burhanettin Duran & Kemal İnat, Mustafa Caner). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*.(83), (1. b.). İstanbul: SETA, 319-340.
- Kantz, Mark N. (2013). Russia and the Conflict in Syria: Four Myths. *Middle East Policy*, 20(2), 38-46.
- Karabulut, Bilal (2011). *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Karsh, Efraim (1991). *Soviet Policy Towards Syria since 1970*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kaygusuz, Özlem (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 185-208.
- Kıbaroğlu, Mustafa (2011). Arap Baharı ve Türkiye. *Adam Akademi*, 2, 26-36.
- Kıbaroğlu, Mustafa (2012, Yaz). NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 183-204.
- Kirkham, Ksenia (2016). The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony? *Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 111-128.
- Knoema. (2020). *Exports of crude oil including lease condensate*: <https://knoema.com/atlas/topics/Energy/Oil/Exports-of-crude-oil>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- Knoema. (2020). *Gross Natural Gas Production*: <https://knoema.com/search?query=natural%20gas%20production>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- Krahmann, Elke (2005). From State to Non-State Actors: The Emerge of Security Governance. Elke Krahmann içinde, *New Threats and New Actors in International Security* (s. 3-19). New York: Palgrave Macmillan.
- Krause, Keith & Williams, Michael C. (1997). From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies. (Edited by: Keith Krause, Michael C. Williams, Kieth Krause & Michael C. Williams). *Critical Security Studies: Concepts and Cases*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 33-59.

- Kremlin. (2015, noyabr, ноября 24). *Vstreça s Korolyom İordahii Abdalloy II, (Встреча с Королём Иордании Абдаллой II):* kremlin.ru/events/president/news/50775, Erişim Tarihi: 18.05.2020.
- Kremlin. (2016, iyunya, июня 27). *Vladimirom Putinim polučeno poslaniye Prezidenta Turtsii Redjera Tayipa Erdogana, (Владимиром Путиным получено послание Президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана):* <http://kremlin.ru/events/president/news/52282>, Erişim Tarihi: 18.05.2020.
- Kremlin. (2019, fevralya, февраля 27). *Vstreça s Premyer-ministrom İzrailya Binyaminom Netanyahu, (Встреча с Премьер-министром Израиля Биньямином Нетаньяху):* www.kremlin.ru/events/president/news/59902, Erişim Tarihi: 23.05.2020.
- Landler, Mark (2018, May 8). The New York Times. *Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned:* <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- Levy, Marc A. (1995). Is the Environment a National Security Issue? *International Security*, 20(2), 35-62.
- Lukyanov, Fyodor (2014, August 10). *Putin Has Stumbled in Ukraine.* The Moscow Times: <https://www.themoscowtimes.com/2014/08/10/putin-has-stumbled-in-ukraine-a38161>, Erişim Tarihi: 29.03.2020.
- Lynch, Allen C. (2001). The realism of Russia's foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 53(1), 7-31.
- Mccaskill, Nolan D. (2016, July 15). Politico. *Kerry: I hope there will be 'stability, peace, continuity' within Turkey:* politico.com/story/2016/07/john-kerry-turkey-coup-225632, Erişim Tarihi: 24.02.2020.
- McCormick, John (2014). *Avrupa Birliği'ni Anlamak.* (Yusuf Şahin, & Hasan Hüseyin Şahin, Çev.) Ankara: BigBang Yayınları.
- McLean, W. (2011, June 3). Regional Security Complex Theory and Insulator States: The Case of Turkey. *School of Government University of Tasmania.* Australia.
- Mehmetçik, Hakan & Parlar Dal, Emel (2019). 2000'li Yıllar Sonrası Türkiye'nin Yükselişini Yeni Klasik Gerçekçilik Çerçevesinden Anlamak. (Editör: Tarık Oğuzlu & Yelda Ongun). *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* (1. b.). Ankara: Nobel Yayıncılık, 27-47.
- MID. (2000, Ocak 10). *Kontsepsiya natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii (ytratila cilu), (Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утратила силу),*

Российской Федерации (утратила силу))
[:https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768?p_p_id=101_INSTANCE_CptICkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptICkB6BZ29_languageId=ru_RU](https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768?p_p_id=101_INSTANCE_CptICkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptICkB6BZ29_languageId=ru_RU),
 Erişim Tarihi: 08.03.2020.

Miller, Benjamin (2001). The Concept of Security: Should it be redefined? *Journal of Strategic Studies*, 24(2), 13-42.

Milliyet. (2012, Haziran 27). Uçağın düşürülmesi provokasyon değil!: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ucagin-dusurulmesi-provokasyon-degil-1559223>, Erişim Tarihi: 14.02.2020.

Milliyet. (2014, Aralık 2). Esad konusunda mutabakat yok: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esad-konusunda-mutabakat-yok-1977970>, Erişim Tarihi: 16.01.2020

Milliyet. (2017, Kasım 22). Soçi'deki kritik zirve sonrası Erdoğan'dan flaş açıklama: [milliyet.com.tr/siyaset/socideki-kritik-zirve-sonrasi-erdogandan-flas-aciklama-2559521](https://www.milliyet.com.tr/siyaset/socideki-kritik-zirve-sonrasi-erdogandan-flas-aciklama-2559521), Erişim Tarihi: 23.06.2020.

Milliyet. (2018, Eylül 9). Türkiye, Rusya ve İran yerel para birimiyle ticarete anlaştı: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiye-rusya-ve-iran-yerel-para-birimiyle-ticarete-anlasti-2738864>, Erişim Tarihi: 29.07.2020.

Mitra, Subrata K. (2001). War and peace in South Asia: a revisionist view of India–Pakistan relations. *Contemporary South Asia*, 10(3), 361-379.

Moghadam, Assaf & Wyss, Michel (2020, Spring). The Political Power of Proxies: Why Nonstate Actors Use Local Surrogates. *International Security*, 44(4), 119-157.

Morgan, Patrick (2017). Liberalizm. (Editör: Alan Collins). (Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 28-41.

Morgenthau, Hans. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (1. b.). New York: Alfred A. Knopf.

Mutimer, David (2017). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları: Ayrılıkçı Tarih. (Editör: Alan Collins). (Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 68-86.

Naylor, Hugh & Roth, Andrew (2015, November 24). The Washington Post. *NATO faces new Mideast crisis after downing of Russian jet by Turkey*: [washingtonpost.com/world/turkey-downs-russian-military-aircraft-near-](https://www.washingtonpost.com/world/turkey-downs-russian-military-aircraft-near-)

syrias-border/2015/11/24/9e8e0c42-9288-11e5-8aa0-5d0946560a97_story.html, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

Neftegaz. (2014, Ekim 13). *Stroitelstvo AES Akkuyu v Turtsii načnyomsya vesnoy 2015 g., (Строительство АЭС Аккую в Турции начнется весной 2015 г):* neftegaz.ru/news/nuclear/237487-stroitelstvo-aes-akkuyu-v-turtsii-nachnetsya-vesnoy-2015-g/, Erişim Tarihi: 02.02.2020.

NTV. (2012, Haziran 24). *Mısır'da seçimin galibi: Mursi:* https://www.ntv.com.tr/dunya/misirda-secimin-galibi-mursi,CSJh1bbbnU-jgU6JRkz_PQ, Erişim Tarihi: 27.01.2020.

NTV. (2012, Haziran 26). *Erdoğan: Rusya Suriye'nin diliyle konuşuyor:* ntv.com.tr/turkiye/erdogan-rusya-suriyenin-diliyle-konusuyor,ZcpMFnummUmYC-aCa5X9vg, Erişim Tarihi: 14.02.2020.

NTV. (2015, Kasım 24). *Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü:* ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

NTV. (2019, Ekim 22). *Türkiye ile Rusya arasında güvenli bölge anlaşması (Erdoğan ve Putin bir araya geldi):* ntv.com.tr/turkiye/turkiye-ile-rusya-arasinda-guvenli-bolge-anlasmasi,IgfJEMu120epd5CbJHhqqw, Erişim Tarihi: 02.07.2020.

NTV. (2020, Ocak 8). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Akım tarihi nitelikte bir projedir:* <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganturkakim-tarihi-nitelikte-bir-projedir,bNWIG-x1lkyVr6t7p-QbWA>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Nye, Jr., Joseph S. (2004). *The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.

Oğuzlu, Tarık (2010). Turkey and Europeanization of Foreign Policy? *Political Science Quarterly*, 125(4), 657-683.

Oğuzlu, Tarık (2019). Türk Dış Politikasında Çıkarlar ve Değerler Tartışmasını Realizm ve Liberalizm Üzerinden Okumak. (Editör: Tarık Oğuzlu & Yelda Ongun). *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* (1. b.). Ankara: Nobel Yayıncılık, 1-26.

Olson, Robert (2005). *Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*. (K. Acar, Çev.) Ankara: Babil Yayıncılık.

Oran, Baskın (2009). Giriş: Türk Dış Politikasının (TDP) Teori ve Pratiği. (Editör: Baskın Oran). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I, 1919-1980)* (15. b.). İstanbul: İletişim Yayınları, 17-53.

- Orhan, Oytun (2018, Mart 23).AA. *Zeytin Dalı Harekatı'nın muhtemel siyasi sonuçları*:<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/zeytin-dali-harekatinin-muhtemel-siyasi-sonuclari/1097198>, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti. (Организация Договора о коллективной безопасности.) ODKB:
http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, Erişim Tarihi: 25.10.2019.
- Özbay, Fatih (2011). Rusya-ABD ilişkileri: 1991-2011. (Editör: C. Çakmak, & Vd.).*Yakın dönem Amerikan dış politikası: Teorik ve pratik*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 175-198.
- Özbay, Fatih (2011). Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji*, 3(4), 35-77.
- Özkan, Gökhan (2010). Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 109-132.
- Parchami, Ali (2012, March). The 'Arab Spring': the view from Tehran. *Contemporary Politics*, 18(1), 35-52.
- President of Russia. (2014, March 4). *Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine*: en.kremlin.ru/events/president/news/20366, Erişim Tarihi: 29.03.2020.
- President of Russia. (2014, March 18). *Address by President of the Russian Federation*: en.kremlin.ru/events/president/news/20603, Erişim Tarihi: 29.03.2020.
- Putin, Vladimir (2007, February 10). *President of Russia.Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy*:
<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, Erişim Tarihi: 08.03.2020.
- Putin, Vladimir (2015, March 18). *Kırım Put na Rodinu Dokumentalnyy film Andrey a Kondraşova. Rossiya-1, (Крым Путь на Родину Документальный фильм Андрея Кондрашова. Россия-1)* .<https://www.youtube.com/watch?v=N-ttlj-T2Uc&t=5617s>, Erişim Tarihi: 2020.
- Putin's Speech. (2015, September 28).Washington Post.*Read Putin's U.N. General Assembly speech*:<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/28/read-putins-u-n-general-assembly-speech/>, Erişim Tarihi: 11.04.2020.

- Quandt, William. B. (1986). Camp David and Peacemaking in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 101(3), 357-377.
- Quandt, William B. (2016). *Camp David: Peacemaking and Politics*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- RBC. (2018, Ocak 20). *Rossiyskih voennih viveli iz Afrina iz-za načala turetskoy operatsii*, (Российских военных вывели из Африна из-за начала турецкой операции): rbc.ru/politics/20/01/2018/5a63622a9a794758d184c01d#, Erişim Tarihi: 27.06.2020.
- Reuters. (2019, Ekim 17). *Pence says Turkey, U.S. agree ceasefire in northeast Syria*:<https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-ceasefire/pence-says-turkey-u-s-agree-ceasefire-in-northeast-syria-idUSKBN1WW2KL?il=0>, Erişim Tarihi: 07.03.2020.
- Ria. (2020, Ocak 8). *Putin i Erdogan zapustili "Turetskiy potok"*, (Путин и Эрдоган запустили "Турецкий поток"): ria.ru/20200108/1563189286.html, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Roe, Paul (2017). Toplumsal Güvenlik. (Editör: Alan Collins). (Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 177-189.
- Rogov, Sergei (2005). A New Turn in Russian–American Relations. (Edited by: Andrei Melville & Tatiana Shackleina). *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities*. Budapest: Central European University Press, 349-373.
- Rothschild, Emma (1995). What Is Security? *Daedalus*, 124(3), 53-98.
- Rusemb. (2015, June 29). *Military Doctrine of the Russian Federation*:<https://rusemb.org.uk/press/2029>, Erişim Tarihi: 09.04.2020.
- Rüma, İnan & Çelikpala, Mitat (2019). Russian and Turkish Foreign Policy Activism in the Syrian Theater. *Uluslararası İlişkiler*, 16(62), 65-84.
- Sabah. (2009, Eylül 17). *Türkiye ve Suriye karşılıklı vize kaldırdı*:https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/09/17/turkiye_ve_suriye_karsilikli_vize_kaldirdi, Erişim Tarihi: 12.01.2020.
- Sanders, Deborah (2014). *Maritime Power in the Black Sea*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Sandıklı, Atilla & Akçadağ, Emine (2011, Bahar). Kıbrıs Sorunu Kapsamında AB-Türkiye İlişkileri. *Bilge Strateji*, 3(4), 1-18.

- Sapmaz, Ahmet (2018). *Rusya Federasyonu'nun Askeri Güvenlik Refleksindeki Dönüşüm: Askeri Doktrinler, Askeri Müdahaleler, Nedenler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sariaslan, Fatma (2013). 2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *Akademik Ortadoğu*, 7(14), 64-91.
- Seligman, Lara (2019, December 10). Foreign Policy.U.S. Lawmakers Move to Punish Turkey for Buying Russian Missile System:<https://foreignpolicy.com/2019/12/10/us-lawmakers-move-punish-turkey-buying-russian-missile-system-s400/>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Sevim, Hüseyin (2014, Güz). Pierre Bourdieu'nun Uluslararası İlişkiler Kuramlarına Olası Katkıları . *Uluslararası İlişkiler*, 11(43), 7-32.
- Sheehan, Michael (2017). Askeri Güvenlik. (Editör: Alan Collins).(Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 148-160.
- Shiffman, Gary M. (2017). Ekonomik Güvenlik. (Editör: Alan Collins). (Çev: Nasuh Uslu). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. b.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 208-221.
- Smirnov, Vladimir & Rumyantseva, Anastasiya (2019, may 11), RT, «*Budyem zapuşen v srok*»: gazoprovod «*Turetskiy potok*» vvedut v ekspulatsiyu k kontsu 2019 goda, (Смирнов, Владимир& Румянцева, Анастасия (2019, мая 11). RT. «*Будет запущен в срок*»: газопровод «*Турецкий поток*» введут в эксплуатацию к концу 2019 года): <https://russian.rt.com/business/article/630044-zapusk-tureckii-potok>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Solovyev, Eduard G. (2004). Geopolitics in Russia: Science or Vocation? . *Communist and Post-Communist Studies*, 37(1), 85-96.
- Soltani, Fakhreddin & Naji, Saeid, Amiri, Reza Ekhtiari (2014). Levels of Analysis in International Relations and Regional Security Complex Theory. *Journal of Public Administration and Governance*, 4(4), 166-171.
- Soylu, Ragıp (2019, Ekim 17). Middle East Eye.*US and Turkey reach agreement to suspend military operation in Syria*: middleeasteye.net/news/us-and-turkey-reach-agreement-temporarily-suspend-military-operation-syria, Erişim Tarihi: 07.03.2020.
- Sönmez, A. Sait (2010). Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası . *Avrasya Etüdleri*, 37(1), 37-76.
- Sputnik. (2015, Haziran 24). *ABD'nin Türkiye Büyükelçiliği'nden PYD Açıklaması*:

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201506241016179964/> , Erişim Tarihi: 25.10.2020.

Sputnik. (2019, Ekim 8). *İran Dışışleri Bakanı Zarif: Adana Mutabakatı, Türkiye-Suriye ilişkileri için bir çerçeve oluşturuyor*:<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201910081040339867-iran-disisleri-bakani-zarif-adana-mutabakati-turkiye-suriye-iliskileri-icin-bir-cerceve-olusturuyor/>, Erişim Tarihi: 29.05.2020.

Sputnik. (2017, Şubat 9). *Putin ve Erdoğan'dan Suriye'deki askeri koordinasyonu artırma kararı*: tr.sputniknews.com/turkiye/201702091027141285-putin-ve-erdogandan-suriyedeki-askeri-koordinasyonu-artirma-karari/, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Sputnik. (2017, Eylül 15). *'Rusya, Türkiye ve İran, İdlib konusunda anlaştı'*: tr.sputniknews.com/ortadogu/201709151030156285-rusya-turkiye-iran-idlib/, Erişim Tarihi: 23.06.2020.

Sputnik. (2018, Ocak 30). *Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nden anayasa komitesi kurma kararı çıktı*:<https://tr.sputniknews.com/rusya/201801301032037866-soci-suriye-ulusal-diyalog-kongresi-sonuc-bildirgesi/>, Erişim Tarihi: 23.06.2020.

Sputnik. (2018, Ağustos 30). *Kommersant: Rusya ile Türkiye arasında İdlib konusunda tam mutabakat var*: tr.sputniknews.com/analiz/201808301034972560-kommersant-rusya-ile-turkiye-arasinda-idlib-konusunda-tam-mutabakat-var/, Erişim Tarihi: 27.06.2020.

Sputnik. (2018, Eylül 18). *'ABD İdlib'e girmeyi başaramadı, Astana ruhuna uygun başarılabilen en mükemmel anlaşmaya varıldı'*: tr.sputniknews.com/columnists/201809181035250114-abd-idlib-soci-erdogan-putin-suriye-anlasma-astana-ruhuna-uygun-turkiye-rusya/, Erişim Tarihi: 27.06.2020.

Sputnik. (2019). *2019 Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı*:<https://tr.sputniknews.com/trend/turkiye-rusya-karsilikli-kultur-turizm-yili-etkinlik-sanat-konser/>, Erişim Tarihi: 19.08.2020.

Sputniknews. (2014, Aralık 1). *Putin:Russia Cannot Continue South Stream Construction in Current Situation*:<https://sputniknews.com/business/201412011015368062/>, Erişim Tarihi: 10.02.2020.

- Sputniknews. (2016, Ocak 14). *Moskova, Şam ile imzaladığı anlaşmayı açıkladı*:<https://tr.sputniknews.com/rusya/201601141020207111-moskova-sam-ile-imzaladigi-anlasmayi-acikladi/>, Erişim Tarihi: 14.04.2020.
- Sputniknews. (2020, Şubat 3). *Erdoğan'dan İdlib açıklaması: Türkiye bu saldırıların cevabını misliyle vermiş durumda*:
tr.sputniknews.com/turkiye/202002031041313287-turkiye-bu-saldirilarin-cevabini-misliyle-vermis-durumda-/ , Erişim Tarihi: 19.05.2020.
- Sputniknews. (2020, Şubat 3). *Kremlin: Erdoğan'ın Kırım Tatarları hakkındaki açıklamalarına katılmıyoruz*:
tr.sputniknews.com/rusya/202002031041316387-kremlin-erdoganin-kirim-tatarlari-hakkindaki-aciklamalarina-katilmiyoruz/, Erişim Tarihi: 19.05.2020.
- Sridharan, E. (2005, Nisan). International Relations Theory and the India–Pakistan Conflict. *India Review*, 4(2), 103–124.
- Stansfield, Gareth (2010). The reformation of Iraq's foreign relations: new elites and enduring legacies. *International Affairs*, 86(6), 1395-1409.
- Stritzel, Holger (2007). Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond. *European Journal of International Relations*, 13(3), 357-383.
- Svarin, David (2016). The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis. *Journal of Eurasian Studies*, 7, 129-140.
- Şatana, Nil & Özpek, Burak Bilgehan (2010, Ocak). A.B.D. ve Türkiye’de Geçmişten Günümüze Güvenlik Çalışmaları. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 75-114.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). *Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları*. Ankara.https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2020.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *Türkiye-İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri*:<http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 29.07.2020.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2016, Aralık 20). *Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Suriye İhtilafının Sonlandırılmasına Matuf Siyasi Süreci Yeniden Canlandırmak İçin Mutabık Kaldıkları Adımlara İlişkin Ortak Açıklama*, 20 Aralık 2016, Moskova: mfa.gov.tr/rusya-federasyonu_-turkiye-cumhuriyeti-ve-iran-islam-

cumhuriyeti-disisleri-bakanlarinin-suriye-ihtilafinin-sonlandirilmasina-mat.tr.mfa, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

- Takeyh, Ray (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the age of the Ayatollahs*. New York: Oxford University Press.
- Tamer, Cenk (2016). Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 103-118.
- Tanış, Tolga (2015, Mayıs 8). *Hürriyet DailyNews*. US: Safe zones in Syria linked to Turkey's steps: <https://www.hurriyetaailynews.com/us-safe-zones-in-syria-linked-to-turkeys-steps--82102>, Erişim Tarihi: 02.2020.
- Tanrısever, Oktay. F. (2014). Güvenlik. (Editör: A. Eralp). *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (8. b.). İstanbul: İletişim Yayınları, 107-123.
- TASS. (2017, June 23). *Russia, Turkey and Iran continue cooperation on de-escalation zones in Syria*: tass.com/world/953004, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Taşkent, Köksal & Kutlusan, Mete Han (2020, Nisan 14). 21. YY. Türkiye Enstitüsü. Suriye Krizi Ölçeğinde Rusya-İran İlişkileri: <https://21yyte.org/tr/suriye-krizi-izleme-merkezi/suriye-krizi-olceginde-rusya-iran-iliskileri>, Erişim Tarihi: 23.05.2020.
- TCCB. (2016, Mart 9). "Türkiye Kırım'ın Gayrimesru İlhakını Tanımamıştır, Tanımayacaktır": tccb.gov.tr/haberler/410/40098/turkiye-kirimin-gayrimesru-ilhakini-tanimamistir-tanimayacaktır.html, Erişim Tarihi: 19.05.2020.
- Tehran Times. (2020, February 12). *Trade with Iran rising despite pressures: Russian official*: <https://www.tehrantimes.com/news/445084/Trade-with-Iran-rising-despite-pressures-Russian-official>, Erişim Tarihi: 12.09.2020.
- Tellal, Erel (2009). "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 191-192.
- Temur, Ferit (2010, Mayıs 12). *Rusya İnisiyatifli Örgütler ve Kremlin'in Stratejik Hesapları*. BİLGESAM: <http://www.bilgesam.org/incele/107/-rusya-inisiyatifli-orgutler-ve-kremlin%E2%80%99in-stratejik-hesaplari/#.XbNB6zAzaM8>, Erişim Tarihi: 25.10.2019.
- Toppo, Herkan Nedan (2008). Russia's Response toward NATO Expansion: A New Challenge . *Jadavpur Journal of International Relations*, 11-12(1), 89-113.

- Trenin, Dimitri (2014, December 29). Carnegie Moscow Center. *2014: Russia's New Military Doctrine Tells It All*: carnegie.ru/commentary/57607, Erişim Tarihi: 09.04.2020.
- Trenin, Dimitri (2009). Russia Reborn: Reimagining Moscow's Foreign Policy . *Foreign Affairs*, 88(6), 64-78.
- TRT Haber. (2019, Ekim 9). *Barış Pınarı Harekatı başladı*: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/baris-pinari-harekatı-basladi-434852.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.
- TRT Haber. (2019, Aralık 9). *Dünden bugüne Astana görüşmeleri*: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html>, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- TRT World. (2018, Ocak 21). *Turkey's operation in Afrin: Five things you need to know*: <https://www.trtworld.com/turkey/turkey-s-operation-in-afrin-five-things-you-need-to-know-14469>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.
- Tuch, Hans N. (1990). *Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas*. New York: St. Martin's Press.
- TürkRus. (2014, Kasım 21). *Putin: "Renkli devrimlerden ders aldık, yenilerini önlemek için her şeyi yapacağız"*: <https://www.turkrus.com/67286-putin-renkli-devrimlerden-ders-aldik-yenilerini-onlemek-icin-her-seyi-yapacagiz-xh.aspx>, Erişim Tarihi: 26.10.2020.
- TürkRus. (2020, Şubat 4). *Erdoğan'dan Ukrayna'ya Kırım desteği*: <http://www.turkrus.com/1030183-erdogandan-ukrayna%E2%80%99ya-kirim-destegi-xh.aspx>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Tüysüzoğlu, Göktürk (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. *Alternatif Politika*, 5(3), 295-323.
- Ullman, Richard (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129-153.
- Ulusal. (2019, Ekim 9). *Ruhani'den askeri operasyon açıklaması: Türkiye kaygılarında haklı*: <https://www.ulusal.com.tr/baris-pinari-harekatı/ruhani-den-askeri-operasyon-aciklamasi-turkiye-kaygilarinda-hakli-h240536.html>, Erişim Tarihi: 29.05.2020.
- Ulutaş, Ufuk & Duran Burhanettin (2017, Haziran). Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekâtı. (Editör: Burhanettin Duran & Kemal İnât, Mustafa Caner). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*.(83), (1. b.). İstanbul: SETA, 11-30.

- Unnikrishnan, Nandan & Purushothaman, Uma (2017). Russia in Middle East: Playing the Long Game? *Indian Quarterly*, 73(2), 251–258.
- Uzgel, İlhan (2010). ABD ve NATO'yla İlişkiler. (Editör: Baskın Oran). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2: 1980-2001)* (10. b.). İstanbul: İletişim Yayınları, 243-325.
- Uzun, Ezgi (2020). *Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria after 2011*. İstanbul: Global Relations Forum.
- Vacroux, Alexandra (2012). US-Russia Future. *Stepping Past the Cold War's Shadow*: <https://us-russiafuture.org/2012/06/29/stepping-past-the-cold-wars-shadow/>, Erişim Tarihi: 24.10.2020.
- Vandov, Dimitır (2014). *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Varol, Tuğçe (2016). Enerji Boru Hatları ve Güvenlik Boyutunda Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar & Sertif Demir). *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta, 283-306.
- Vatanka, Alex (2020, August 17). Middle East Institute. *Russia, Iran, and economic integration on the Caspian*: <https://www.mei.edu/publications/russia-iran-and-economic-integration-caspian>, Erişim Tarihi: 12.09.2020.
- VOA. (2008, Ağustos 15). Erdoğan: 'Gürcistan'a Yardım Edeceğiz': <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-15-voa2-88102582/862947.html>, Erişim Tarihi: 14.01.2020.
- VZ. (2019, fevralya, февраля 27). *Rossiya priglasila İzrail k obsujdeniyu vıvoda inostrannih sil iz Cirii*, (Россия пригласила Израиль к обсуждению вывода иностранных сил из Сирии): <https://vz.ru/news/2019/2/27/966313.html>, Erişim Tarihi: 23.05.2020.
- Waeber, Ole (2004). Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New 'schools' in security theory and their origins between core and periphery. Paper presented at the annual meeting of the *International Studies Association*, Montreal, March 17- 20, 2004.
- Waeber, Ole (2008, Yaz). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 151-178.
- Waltz, Kenneth Neal (1959). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

- Waltz, Kenneth Neal (1979). *Theory Of International Politics*. California: Addison-Wesley Publishing Company.
- Waltz, Kenneth Neal (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII(4), 615-628.
- Wastnidge, Edward (2017). Iran and Syria: An Enduring Axis. *Middle East Policy*, 24(2), 148-159.
- Weber, Cynthia (2005). *International Relations Theory: A Critical Introduction* (2. b.). Londra: Routledge.
- Wendt, Alexander (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396.
- Wendt, Alexander (1995). Constructing International Politics. *International Security*, 20(1), 71-81.
- Weymouth, Lally (2012, September 20). Washington Post. *Lally Weymouth interviews Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan*: https://www.washingtonpost.com/opinions/lally-weymouth-interviews-turkish-prime-minister-recep-tayyip-erdogan/2012/09/20/a837da66-01c7-11e2-b260-32f4a8db9b7e_story.html, Erişim Tarihi: 31.01.2020.
- Wintour, Patrick (2017, November 22). *Putin brings Iran and Turkey together in bold Syria peace plan*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/22/iranian-and-turkish-leaders-arrive-in-russia-for-syria-talks-with-putin>, Erişim Tarihi: 23.06.2020.
- Wolfers, Arnold (1962). *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. Baltimore: The John Hopkins Press.
- WorldBank. (2020). *Databank, World Development Indicators, Russia GDP*: <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators#>, Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- WorldBank. (2020). *Databank, World Development Indicators, Turkey*: <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- WorldBank. (2020). *Databank, World Development Indicators, Iran*: <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- Yahuda, Michael (2004). *The International Politics of the Asia-Pacific* (2. b.). London: RoutledgeCurzon.

- Yavuz, Neslihan & Özdal Barış (2020). Turkey's Role within Regional Security Complex Theory: A Contextual Analysis on Turkish Foreign Policy After September 11, 2001 Terrorist Attacks. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(2), 1-33.
- Yeni Şafak. (2012, Haziran 24). *Erdoğan, Mursi'yi tebrik etti*: yenisafak.com/politika/erdogan-mursiyi-tebrik-etti-390854, Erişim Tarihi: 27.01.2020.
- Yeni Şafak. (2019, Haziran 13). *ABD'ye karşı Asya eksenini*: yenisafak.com/gundem/abdye-karsi-asya-ekseni-3494629, Erişim Tarihi: 29.07.2020.
- Yesevi, Çağla Gül (2015). İran Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar & Zafer Yıldırım). *Enerji Diplomasisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 441-467.
- Yiftachel, Oren (2006). *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel / Palestine*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Yılmaz, Salih (2018). Soçi, Batı'dan gelen saldırılara bir cevap. Salih Yılmaz (Dü.) içinde, *Türkiye-Rusya İlişkilerine Bakış: 2016-2017*. Ankara: Nobel.
- Yılmaz, Salih (2019). *Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Zarif, Mohammad Javad (2015, Nisan 20). *Mohammad Javad Zarif: A Message From Iran*. New York Times: <https://www.nytimes.com/2015/04/20/opinion/mohammad-javad-zarif-a-message-from-iran.html>, Erişim Tarihi: 04.05.2020.
- Zhussipbek, Galym (2011). Avrupa Birliği İle Rusya Federasyonu Arasındaki “Stratejik Ortaklığın” Analizi . *Uluslararası Hukuk ve Politika* , 7(25), 47-85.
- Ziegler, Charles E. (2009). *The History of Russia*. California: Greenwood Press.